ياقۇپ ئىسمائىل

نەمەت خەلپەت

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ياقۇپ ئىسمائىل

نەمەت خەلپەت

(رومان)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

纳麦提·海里帕提：维吾尔文/牙库甫·司马依著.
—乌鲁木齐：新疆人民出版社，2006.5
ISBN 978—7—228—10128—3

Ⅰ.纳… Ⅱ.牙… Ⅲ.长篇小说—中国—当代—
维吾尔语（中国少数民族语言）Ⅳ.I247.5

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2006)第 047722 号

著　　者　牙库甫·司马依
责任编辑　依明江·艾木都拉
责任校对　阿布里孜·阿巴斯
封面设计　木拉丁·阿比提
出版发行　新疆人民出版社
地　　址　乌鲁木齐市解放南路 348 号
邮　　编　830001
印　　刷　新疆金版印务有限公司
经　　销　新疆维吾尔自治区新华书店
开　　本　880×1230 毫米　1/32
印　　张　10.125
版　　次　2007 年 7 月第 1 版
印　　次　2007 年 7 月第 1 次印刷
印　　数　1—4100 册
定　　价　21.00 元

ياقۇپ ئىسمائىل

مۇندەرىجە

ئوغلۇمنى موللا قىلمەن 1
يامغۇر ياغلاق 12
مەن بولسام كىتابنى ئالاتتىم 17
لۇكچۇن شەھىرىدە ياغاچ كەمىدى 23
بۇركۇت ئۇۋىسى 29
داۋۇت ئاخۇنىڭ ئۆلۈمى 34
دىلدا ئويغانغان ئارزۇ 38
ئاھ، گۈزەل مۇرتۇق 42
چىڭ گاڭ غوجام چىللايدۇ 48
ئەلنىڭ ئىپتىخارى 57
سالام لۇكچۇن 66
بۇ ھۇجرىدا نىزارى ھەزرەتلىرى تۇرغان 75
لۇكچۇندە پارلىغان چولپان 84
ئەل ئويغانغاندا 100
«ئۇيغۇر» توغرىسىدا رىۋايەت 110
دىغاردا بىر كۈن 124
شائىرنىڭ ئايىغى ياراشتى 131
پىچاق سۆزەككە يەتكەندە 139
ئىنقىلابچىلار ھەركەتتە 149
پىچاندىكى چوڭ قىرغىن 164
پىچانغا ھۇجۇم 172

جەمسار پۇتۇمى..... 187
پەتىۋا 207
ئەنسىز خىياللار 217
يېڭىدىن ۋەزىپىگە تەيىنلەنگەن كۇنلەردە 233
تۇرمىدىكى كۇرەش 244
تۇرمىدىن چىقىش..... 258
تۇرپان خەلقىدىن سالام 274
ئىلىدا ئۆتكەن كۇنلەر 291
ئىلىنىڭ يۇلتۇزى ئۆچتى..... 307
ئارمان كۇلگەن كۇنلەردە 316
ئاخىرقى سۆز 320

ئوغلۇمنى موللا قىلىمەن

تۇرپان رايونىغا سۇلتان مامۇت ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان مەزگىللەر ئىدى. ۋاڭلىقنىڭ ئاستانىسى لۇكچۇن شەھىرى 5 ـ ئاي كىرىشى بىلەنلا تونۇردەك قىزىشقا باشلىغان، شەھەر ئەتراپى، مەھەللە ئۆستەكلىرى بويلىرى ۋە ئېتىزلىق ئەتراپىدا ئۆسكەن يازلىق ئەگىز بالدۇر پىشىدىغان نېمىتى جۇجەملەر پىشىپ تۆكمە بولغان، ۋاڭلىقنىڭ يېرىنى ئىجارىگە ئېلىپ تېرىيدىغان ئورتاقچىلار ئىجارىگە ئالغان يەرلىرىدىكى كېۋەزلەرنى تاقلاش، قوغۇن مايسىلىرىنىڭ ھارام شاخلىرىنى ئېلىش ۋە ۋاڭلىققا تەۋە بولغان تەكلەرنىڭ ھارام شاخلىرىنى قىرقىش دېگەندەك ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقان دېھقانچىلىقنىڭ تازا ئالدىراش پەيتلىرى ئىدى. لۇكچۇن شەھىرىنىڭ سىرتىدىكى نامراتلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان مەھەللىدىكى داۋۇت ئاخۇن بامدات نامىزىدىن يېنىپ، ئەل ـ جامائەت بىلەن خوشلاشقاندىن كېيىن ئالدىرىغىنىچە ئۆيىگە يېنىپ كەلدى ۋە ھويلىسىدىكى سۇپىدا، داق يەردىلا سۇنايلىنىپ يېتىپ قالغان ئايالىنى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتتى.

— ئايسىخان، ھاشىخان، قىزلىرىم، قېنى سىزلەر؟

ئۇ قىزلىرىنى توۋلىغاچ ئۆيدىن بىر پارچە كىگىز ئاچىقىپ سۇپىغا سېلىپ ئورۇن راسلىغاندىن كېيىن، ئايالىنى كۆتۈرگىنىچە ئورۇنغا ياتقۇزدى. بۇ چاغدا ھويلىنىڭ كەينى تەرىپىدىكى باغچىغا سېلىنغان ئوچاقتا ئوت قالاپ چاي قاينىتىۋاتقان قىزلىرى پەيدا بولدى.

— ئاتا، نېمە ئىش بولدى؟ نېمە، ئاپام تۇگۈلۈپ قاپتىغۇ، ئاپا...— ئۇلار قورقۇپ كەتكەنلىكتىن ئۇن سېلىپ يىغلاشقا باشلىدى،— كۆزۈڭنى ئاچ، ئاپا، ھۇ ـ ھۇ...

— يىغلىمىسىڭىزلەر، قىزلىرىم، قورقمىسىڭىزلەر ـ هە، — داۋۇت ئاخۇن قىزلىرىنى بەزلىگەچ ئايالىنىڭ پېشانىسىدىكى تەرلەرنى سۈرتۈپ، ئۇنىڭ يۈزىگە قونۇۋالغان چەۋىنلەرنى قورۇشقا باشلىدى، — ئايسىخان قىزىم، سىز چېيىڭىزنى قايىنىتىۋېرىڭ، هاشىخان، سىز چىقىپ پاتەمخان ئايلامنى چاقىرىپ كىرىڭ. ئاپامنىڭ ۋاقتى توشۇپ قاپتۇ، دەڭ. چاپسان بولۇڭ، قىزىم.

ئاتىسىدىن يۇقىرىقى سۆزلەرنى ئىشىتكەن قىزلار ئىشىنىڭ تېگىگە يەتكەندەك بولۇپ كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈشتى ۋە بالىلارچە ساددىلىقى بىلەن چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ چاۋاك چېلىشقا باشلىدى.

— ۋاي، ئەمدى بىزنىڭمۇ ئۇكىمىز بار بولىدىغان بولدى... هاشىخان چىقىپ كېتىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا هويلىغا مەھەللە مىرابى كىرىپ كەلدى.

— هە، داۋۇت ئاخۇن، بۇگۈن ئورتاقلا ئالغان يېرىڭگە سۇ كېلىدىغانلىقىنى ئۇنتۇپ قالغاندەك بەخىرامان ئولتۇرىسەنغۇ؟

— ئايلاڭنىڭ ۋاقتى يېقىنلىشىپ بەك قىينىلىپ كېتىۋاتىدۇ، شۇڭا...

— نېمە؟ يەنە تۇغامدۇ؟

لۇكچۇن شەھىرى ئەتراپىدىكى مەھەللە ـ كەنتلەر بىرقانچە بۆلەكلەرگە بۆلۈنگەن، سىركىپ بىر رايون، ئامانشا تەرەپ بىر رايون، دېھقانسۇ تەرەپ بىر رايون بولۇپ، بۇ يەرلەرنى مەخسۇس دوغلار باشقۇراتتى. سىركىپكە ئاسقال قويۇلغان بولۇپ، شەھەر ئەتراپىدىكى مەھەللىلەرنىڭ سۈيىنى ئوردا مىرابلىرى باشقۇراتتى. داۋۇت ئاخۇننى سۈيلەپ كىرگەن مىراب ئوردا بەگلىرىدىن بىرىنىڭ شىرەم تۇغقانلىرىدىن بولۇپ، يېشى ئوتتۇزغا بارماي تۇرۇپلا ئىكىكى قېتىم ئۆيلەنگەن بولسىمۇ، لېكىن ئىككىلا خوتۇنىدىن بىرەرمۇ پەرزەنت يۈزى كۆرەلمىگەن بولغاچقا، باشقىلارنىڭ خوتۇنلىرىنىڭ تۇغقىنىنى ئاڭلىغان هامان يۇرىكى هەسەتتىن پۇچىلىنىپ، قوقاس-

قا دەسسۇالغاندەك بىئارام بولۇپ كېتەتتى. شۇڭا ئۇ بۇگۈن داۋۇت ئاخۇنىنىڭ ئايالىنىڭ ئۇچىنچى پەرزەنتىگە كۆزى يورۇش ئالدىدا تۇرغانلىقىنى ئاڭلاپ زادى چىداپ تۇرالمىدى.

— بەتتام قوغۇنىنىڭ ئۇرۇقى تولا دېگەندەك، ساپلا ئورۇقلارنىڭ بالىلىرى جىق، — ئۇ بىردەم ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن دېدى، — بالاڭ تۇغۇلسىمۇ يەنە نان دەيدىغاندۇر؟ چاپسان بېرىپ ئېتىزىڭغا جورۇق قىل، ئەتە ـ ئۆگۈن گاڭلىق ئامبارغا لەڭ تۆكىدىغان چاغدا بېزىرىپ قالما يەنە.

— قىزىم پاتەمخان ئايلامنى چاقىرغىلى چىقىپ كەتكەن، شۇلار كىرسىلا ماڭىمەن.

— چاپسان بول ـ هە، سەن بولمىساڭمىچۇ تۇغۇۋېرىدۇ ئۇ دېگەن، جورۇقنى ياخشى قىلماي سۇ نۆۋىتىڭنى ئۆتكۈزۈپ قويساڭ ئۆز ئۇگالىڭ ئۆزۈڭگە.

مىراب دەرۋازىنى جالاقلاتقىنىچە چىقىپ كەتتى. بۇ چاغدا هويلىغا كىرىپ كەلگەن پاتەمخان ئايلا داۋۇت ئاخۇنىنىڭ تاتارغان چىرايىغا قاراپ بىر ئىشنى سەزگەندەك تالاغا قاراپ تىل سالدى:

— يەپ تويماس جوهۇتلار، پۇقرالارنى قاقشىتىپ يۈرۈپ قارنىڭ يېرىلىپ ئۆلەرسەن، ئىلاهىم!

پاتەمخان ئىسىملىك بۇ ئايال داۋۇت ئاخۇنلارنىڭ قوشنىسى بولۇپ، كۆپنى كۆرگەن، تەجرىبىلىك، قولى گۈل ئايال ئىدى. نامراتلار رايوندا بالىلارغا دائىم دېگۈدەك تۇغۇت ئانىسى بولۇپ كېلىۋاتقان بۇ ئايالنى هەممەيلەن هۆرمەتلەيتتى. ئۇ ئالدىراش كېلىپ سۈپىغا چىقتى ۋە داۋۇت ئاخۇنىنىڭ قولىدىكى لاتىنى ئالىدى.

— ئۆكەم، ئۆزلىرى ئېتىزلىقلىرىغا بېرىۋەرسىلە، جورۇقنى ئوبدان قىلماي، سۇ يولغا چىقىپ كەتسىمۇ، يەنە پۇل دەيدۇ بۇ زالىملار.

داۋۇت ئاخۇن پاتەمخان ئايلىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، هويلىنىڭ بۇلۇڭىدا تۇرغان كەتمىنىنى مۇرىسىگە سېلىپ

ئېتىزلىققا قاراپ ماڭدى.

ئۇ ئېتىزلىققا يېتىپ كەلگەندە يەر قوشنىسىنىڭ ئېتىزىغا سۇ كىرىۋاتاتتى. «سۇ دېگەن ھەممىنىڭ جېنى، — دەپ ئويلىدى ئۇ، — بىز ئورتاقچىلار ئۇچۇن تېخىمۇ شۇنداق». ئۇ ئېتىزنىڭ ئېچىقىنى ئاچقاندىن كېيىن ئېرىققا تۇغان سېلىپمۇ ئولگۇردى. بۇ چاغدا يەر قوشنىسى سادىق ئاكا ۋارقىرىدى:

— داۋۇت ئاخۇن، ھاي داۋۇت ئاخۇن، بۇگۇن جىمىپلا كېتىپسەنغۇ، يا سالىمىڭ يوق، يا ناخشاڭ، سالام قىلمىساڭمۇ مەيلى، ناخشا ئېيتمىساڭ ئادەمنىڭ ئىچى پۇشۇپ قالىدىكەن.

داۋۇت ئاخۇن كۆڭلىدىكى غەشلىكنى تۇيدۇرماسلىق ئۇچۇن ئۆزى ئەڭ ياقتۇرۇپ ئېيتىدىغان لۇكچۇننىڭ يەرلىك ناخشىلىرىدىن «ھەيرانكۆمەن» نى باشلىدى:

ماڭا بىر تون پىچىپتۇرلەر،
ئېتەك - ياقاسى يوقتۇرلەر...

ناخشا تۇگىگەندىن كېيىن سادىق ئاخۇن رازى بولىدى:

— بۇگۇن ساڭا نېمە بولدى، ئاغىنە، ئۇنۇڭ تىترەپ ناخشاڭ ھېچبىر قاملاشمايدىغۇ. ئۆز گاختىدا رەھمەتلىك موللا زەيدىن ئاكام بىلەن توي - تۆكۈنلەردە ناخشا ئېيتىپ سورۇنلاردىن چاڭ چىقىراتتىڭ. ئەمدى ئاۋازىڭ پۈتۈپ قېلىۋاتامدۇ؟— سادىق ئاخۇن ئۇنىڭغا چاقچاق قىلدى،— ئەگەر ئاۋازىڭ پۈتۈپ قالغان بولسا بىزنىڭكىدە تونۇرغا چۈشۈپ كەتكەن كۆيۈك نان دېگەن جىق. كۆيۈك نانىنى كېكىرگۈچە يەۋالساڭ، كاۋا چېچىكىدەك ئېچىلىپلا كېتىسەن...

داۋۇت ئاخۇننىڭ لەقىمى «كاۋا» بولغاچقا بۇ چاقچاق تازا جايىدا كەلگەنىدى. ئەگەر باشقا چاغلار بولسا ئىدى، داۋۇت ئاخۇن مۇ بوش كەلمەي سادىق ئاخۇننىڭ «قاپاق» لەقىمىنى كەلتۇرۇپ چاقچىقىغا جاۋاب قايتۇرار ئىدى. بىراق بۇگۇن ئەھۋال باشقىچە،

ئۇنىڭ پۈتۈن ئەس ـ يادى ئايالىدا قالغان بولغاچقا، سادىق ئاخۇن ـ نىڭ چاقچىقىغا جاۋابمۇ قايتۇرماي چوڭقۇر سۈكۈتكە چۆمۈپ قال ـ دى. «ھەي يوقسۇزلۇق، ھەي يوقسۇزلۇق، مۇشۇ يوقسۇزلۇق تۈپەيلىدىن ئايالىمنىڭ تۇغۇت كۈنىدىمۇ بېشىدا بولالمىدىم. بىچارە مەزلۇم قانچىلىك قىينىلىپ كېتىۋاتقاندۇر ـ ھە...»

— ناخشا ئېيتساڭمۇ ئاۋازىڭ يېغلاڭغۇ بالىلارنىڭ ئاۋازىدەك چىقىپ يا قاملاشمايدۇ، چاقچاق قىلساممۇ تىلىڭنى قاغا چوقۇۋال ـ غاندەك جىملا تۇرىسەن. ئۆيۈڭدە بىرەر كۆڭۈلسىزلىك بولدىمۇ يا، — سادىق ئاخۇن يېقىنلاپ كەلدى.

— مەزلۇمنىڭ كۈنى توشۇپ قالغان، — دېدى داۋۇت ئاخۇن بوش ئاۋازدا، — شۇڭا ئەنسىرەپ...

— يېنىدا پاتەمخان ئايلام يوقمىدى؟

— قىچقىرىپ قويۇپ كەلگەن.

— ۋاي، ئۇنداقتا نېمە غەم، — دېدى سادىق ئاخۇن يەنە، — قورسىقىڭ ئېچىپ دۇتار چېلىپ كەتكەندۇر ھەرقاچان، مەن سۈنى چوڭ ئېتىزغا باشلاپ قويدۇم. توشقۇچە ئانچە ـ مۇنچە جۇجەم يەپ كەلمەيمىزمۇ، يۈرە، ئاداش...

— پاتەمخان ئايلام كۆپنى كۆرگەن، تەجرىبىلىك، قولى گۈل ئايال، — دېدى سادىق ئاخۇن جۇجەملىككە قاراپ مېڭۈېتىپ، — ھېلىمۇ خۇدايىم بىزگە شۇ ئايالنى نېسىپ قىپتىكەن، بولمىسا قانداقمۇ قىلۇردۇقكىنتاڭ.

— شۇ ئەمەسمۇ...

ئىككى ئاغىنە ئۇ يەر ـ بۇ يەردىن سۆزلەشكەچ ئېتىزلىقنىڭ سەل نېرىسىدا سايە تاشلاپ بولۇق ئۆسكەن جۇجەملىككە يېتىپ كەلدى ۋە جۇجەملەرگە نەزەر سالدى.

— ساپلا قارا جۇجەمغۇ بۇ، — دېدى سادىق ئاخۇن خۇددى جۇجەملىككە تۇنجى كەلگەن كىشىدەك، — خوتۇن تالاقنىڭ زامانىسىدا جۇجەملەر قارىغا ئۆزگىرىپ كەتكىلى تۇرغانمۇ نېمە؟

داۋۇت ئاخۇن جۇجەمدىن بىر تالنى ئەمدى ئاغزىغا ئېلىپ

بېرىۋىدى، مەھەللە تەرەپتىن ئايسىخان چىقىپ كەلدى.

— ئاتا، ئاتا، سۆيۈنچە...— ئۇ ئۆيدىن بۇ يەرگە كەلگۈچە يۈگۈرۈپ كەلگەنلىكتىن تەرلەپ، ھۆمۈدەپ كەتكەنىدى،— ئاپام ... ئۇ... ئۇ...

— ئالدىرىماي سۆزلەڭ، قىزىم،— سادىق ئاخۇن ئايسىخانىڭ تەرلىرىنى سۈرتۈشكە باشلىدى. بۇ چاغدا داۋۇت ئاخۇن ئاللىقاچان يولغا چىقىپ بولغان بولۇپ، كەينىگە قاراپ ۋارقىرىدى:

— سادىق ئاداش، ئېتىزىم ساڭا قالدى، خۇدايىم بۈيرۈسا بۇ قىلغىنىڭنى ياندۇرىدىغان كۈنلەرمۇ كېلىپ قالار!...

* *

داۋۇت ئاخۇن ئۆيگە يېتىپ كەلگەن چاغدا ئايالىنىڭ يېنىدا ئاپئاق رەخت بىلەن زاكىلانغان بۇدرۇققىنە بىر بوۋاق پۈشۈلداپ ئۇخلاۋاتاتتى.

— مۇبارەك بولسۇن، داۋۇت ئاخۇن،— دېدى پاتەمخان ئايلا ئۇنىڭغا قاراپ، — ئەمدى ئېرىق ـ ئۆستەڭدىكى تاشلار خۇشال بولىدىغان بولدى.

ئۇ پاتەمخان ئايلىنىڭ سۆزىدىن تۇغۇلغان بالىنىڭ ئوغۇل ئىكەنلىكىنى چۈشەندى ۋە ئالەمچە خۇشاللىققا چۆمدى. خەلق ئارىسىدا «بالا ئوغۇل تۇغۇلسا، ئېرىق ـ ئۆستەڭدىكى تاشلار، قىز تۇغۇلسا تاھارەت ئالىدىغان ئىۋرىق خۇشال بولىدۇ» دېگەن گەپ بار. بۇنىڭدىن شۇ نەرسە ئايانكى، ئوغۇللار بالاغەتكە يەتكەندىن كېيىن ئاتىسىنىڭ پۇتىغا پۇت، قولىغا قول بولۇپ ئائىلە ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرىدۇ. سۇنىڭ راۋان ئېقىشىغا كاپالەتلىك قىلىپ يۈرتنى گۈللەندۇرىدۇ. قىزلار ئانىسىغا يارەملىشىپ ئۆي ئىشلىرىنى قىلىدۇ، ئۆي جاھازلىرىنى پاكىز تۇتۇپ، ئائىلىگە بەرىكەت ياغدۇرىدۇ. بۇمۇ نوقۇل دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ كېلىۋاتقان

قان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىنى مەلۇم مەنىدىن ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغان ئەھمىيەتلىك سۆزلەر ئىدى.

داۋۇت ئاخۇن كۇلۇمسىرەپ يانقان ئايالىغا رازىمەنلىك بىلەن مۇھەببەتلىك كۆزلىرىدە باققاندىن كېيىن، ئوغلىنى قولىغا ئالدى ۋە مەكتەپكە سۆيۈپ قويدى.

— مەم، مەم، مەم.

— يەۋالمىسلا يەنە، — دېدى بىر چەتتە ئۇلارغا قاراپ تۇرغان پاتەمخان ئايلا چاقچاق قىلىپ، — تۇغۇتنىڭ بىر جەكلىكىنى بىلىپ تۇرۇپ، ئايالى ئېكراپ ياتسا يىراقتا قاچىدۇيۇ، غەلىبە قىلغاندا قىلىپ كەتكىنىنى كۆرۈڭ.

— ئۆزلىرىدەك قومىساندان تۇرغان يەردە ماڭا نېمە غەم، — دېدى كۆڭلى جايىغا چۈشكەن داۋۇت ئاخۇنىنىڭمۇ چاقچاق قىلغۇسى كېلىپ، — ئوغلۇم چوڭ بولغاندا ئۆزلىرىنى دوراپ بىرەر قوماندان بولۇپ قالامدۇ تېخى.

— ئۇنداق كۇنلەرنى خۇدايىم ھارام قىلسۇن، — دېدى پاتەمخان چىرايىغا جىددىي تۈس بېرىپ، — خۇدايىمدىن تىنچ - ئامان قوشۇلۇپ، قېتىلىپ ئۆتۈشنى تىلىسىلە، ئۆكەم.

ئۇنىڭ سۆزلىرىدىن داۋۇت ئاخۇن قاقاقلاپ كۇلۇپ كەتتى، ئۇنىڭ كۇلكىسىدىن چۆچۈپ كەتكەن بوۋاق قىرقىراپ يىغلاشقا باشلىدى.

— يىغلىما، قوزام، — دېدى داۋۇت ئاخۇن يەنە ئۇنى قولىغا ئېلىپ، — سەن يىغلىساڭ بولمايدۇ.

ئۇ ئوغلىنى ئەركىلىتىپ مەكتەپكە يەنە بىرنى سۆيگەندىن كېيىن ئايالىغا بەردى. ئايالى ئېمىتكەندىن كېيىن بالا يىغلاشتىن توختىدى.

— يەۋالمىسلا يەنە، — دېدى پاتەمخان، — مۇشۇكمۇ ئامراقلىقىدىن بالىسىنى يەۋالىدۇ، دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ.

— يوقسۇ، پاتەمخان ئايلا، يوقسۇ، — دېدى داۋۇت ئاخۇن كۇلۇپ، — ھېلىمۇ خۇدايىم ماڭا بىر - بىرىدىن چىرايلىق

لىق ئىككى قىز ئاتا قىلىپ، دىلىمنى يورۇتقاندى. ئەمدى بۇ ئوغۇلنى بېرىپ دىلىمنىلا ئەمەس، ئۆي ئىچىنىمۇ يورۇتتى. خۇدا-يىم بۇيرۇسا ئوغلۇمنى يەۋېلىش ئۈياقتا تۇرسۇن، مەدرىسىلەردە ئوقۇتۇپ رەھمەتلىك موللا زەيدىن ئاكامغا ئوخشاش بىلىملىك كىشىلەردىن قىلىپ يېتىشتۇرۇپ چىقىشنى ئويلاۋاتىمەن.

— خۇدايىم دېگەنلىرى كەلسۇن، ئوغۇللىرى موللا زەيدىنگە ئوخشاش خەلقپەرۋەر، ئىنساپلىق كىشى بولسۇن، — پاتەمخان ئايلا پىخىلداپ كۈلگىنىچە تالاغا قاراپ ماڭدى، — مەن ئۆيگە چىقىپ ئازراق سۈيۈق ـ سەلەك تاماق ئېتىپ ئەكىرەي، ئۇگالنىڭ كۆزى يورۇغۇچىلىك بەك قىينىلىپ كەتتى.

* *

ئاردىدىن ئۇچ كۈن ئۆتۈپ بوۋاققا ئات قويۇش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى.. مەھەللە ئىمامى ھامۇتقاربي بوۋاقنى قولىغا ئېلىپ بىرمۇنچە ئايەتلەرنى ئوقۇغاندىن كېيىن:

— ئىسمىڭىز نېئىمەت بولسۇن. ئىسمىڭىزنى ئاڭلىغان ھەر-بىر كىشى خۇداۋەندە كەرىم بىز بەندىلىرىگە ئاتا قىلغان نازۇ نېمەتلىرىنى يادىغا ئالسۇن. چوڭ بولغاندا ئەجرىڭىزدىن يەرۇ زېمىن گۈلگە تولسۇن. ھەرقاچان، ھەر زامان ئادالەت سىزگە يار بولسۇن، — دېگىنىچە بالىغا «نېئىمەت» دەپ ئات قويدى.

ئىمام چىقىپ كەتكەندىن كېيىن داۋۇت ئاخۇن ئۆينىڭ ئىسلىـ-شىپ كەتكەن قىبلە تەرەپتىكى تېمىغا «ئارزۇلۇق ئوغلىمىز نەمەتـ-قارى مىلادىيە 1888 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى، يەنى جۇجەم پىششىقىدا دۇنيايى پانىيغا تەۋەللۇت بولدى» دېگەنلەرنى يېزىپ قويدى.

نەمەت تۇغۇلغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئايىغى ياراشتىمۇ داۋۇت ئاخۇننىڭ ئىشلىرى ئوڭدىن كېلىشكە باشلىدى. ئورما مەزگىلى

بولغان چاغدا ئۇ ئېتىزلىقتىكى بۇغدايلارنى ئورۇپ خامانغا ئېلىپ بېرىپ تېپىۋېدى، يەر، سۇ پۇللىرىنى ژە ئۆتكەن يىلى ئوردىدىن ئالغان قوناق[1] قەرزلىرىنى تۆلەپ، يەنە بىرمۇنچە ئېشىنچا ئاشلىقلا ئىگە بولدى. قىزلىرىمۇ ئوكسىغا قەۋەتلا ئامراق بولۇپ، دائىم ئۇنى كۆتۈرۈپلا يۈرەتتى. كىچىك نەمەتمۇ زېھنى ئۆتكۈر، ئىخلاسمەن بالا بولۇپ يېتىلىشكە باشلىدى. ئاتىسى ئېتىزلىققا ماڭغاندا چۈچۈك تىلى بىلەن «ئاتا، مەنمۇ بايىمەن...» دېگىنىچە پۈتىغا ئېسىلاتتى، ئېتىزلىقتىن ھېرىپ ـ ئېچىپ كەلگەندە بولسا پىلتىڭلاپ ماڭغىنىچە ئۇنىڭ ئالدىغا چىقاتتى، ئەگەر نامازغا بېرىش ئۈچۈن تاھارەت ئالغىلى ئۇژرىقنى تۇتسا، «مەنمۇ تەيەت ئېلىپ، نامازغا بايىمەن» دەپ تۇرۇۋالاتتى. بۇنداق چاغلاردا دىلى سۆيۈنگەن داۋۇت ئاخۇن ئايالىغا قارايتتى:

— دېمىدىمۇ، خوتۇن، بۇ بالىدا بىر خىسلەت بار دەپ. خۇدايىم بۇيرۇسا جېنىملا بولسا ئوغلۇمنى چوقۇم موللا قىلىمەن.

... ئاردىدىن ئاي، يىللار ئۆتۈپ نەمەتمۇ بەشىنچى يېشىغا قاراپ ماڭدى. بۇ كۈز ئايلىرىنىڭ ئالدىراش پەيتى بولۇپ، ئورتاقچىلار ئېتىزلىقلىرىدىكى ھوسۇلىنى يىغىپ بولالماي ئاۋارە ئىدى، لېكىن بۇگۈن داۋۇت ئاخۇن ئېتىزغا ئالدىراپ كەتمىدى. ئۇ خاتىرجەم ئولتۇرۇپ ناشتا قىلغاندىن كېيىن، ئۇستىرىنى ئېلىپ، ساقال ـ بۇرۇتىنى ياساشقا باشلىدى. ئېرىنىڭ بۇ قىلىقىدىن ھەيران بولغان ئانا سۆز قاتتى:

— نېمە بولدى ئەمدى ئۆزلەگە، قېرىغاندا قېرى تارتۇق، دېگەندەك ئېتىزغا بارىدىغان نېمىلىرىگە تويغا بارىدىغاندەك جابدۇنۇپ.

— بۇگۈن ئېتىزغا بارمايمەن، خوتۇن، — دېدى داۋۇت ئاخۇن ھەييارلىق بىلەن كۈلۈپ، — ھېيت ـ ئايەملەردە كېيىدىغان كىيىملىرىمنى تەييار قىل. بۇگۈن دېگەن نەمەتقارىنىڭ تۆت ياش تۆت ئاي تۆت كۈنگە توشقان ۋاقتى. دېمەك، بۇگۈن ئۇنىڭ

① ئۇ چاغلاردا ئوردا پۇقرالارغا قوناق قەرز بېرىپ، ئورنىغا بۇغداي يېغىۋالاتتى.

ئۇچۇن خاسىيەتلىك بىر كۈندۇر. شۇڭا بۇگۈن ئۇنى مەدرىسىنى ئايلاندۇرۇپ، چوڭ بولغاندا موللا بولۇشنى تىلەپ باقاي دەيمىنا.

شۇ چاغدىلا ئايالى ئېرىنىڭ تۇنۇگۈن كەچتە ئېتىزدىن كېلىپ ھېرىپ كەتكەنلىكىگىمۇ قارىماي نەمەتقارىيىنى يۇيۇندۇرغانلىقىنى ئېسىگە ئېلىپ پىسكىكىدە كۈلۈپ قويدى.

* *

لۇكچۇن خەلقى ئارىسىدا «بالا تۆت ياش تۆت ئاي تۆت كۈنلۈك بولغاندا بىرەر مەرىپەت ئوچىقىنى ئايلاندۇرۇپ تىلەك تىلىسە، بالا چوڭ بولغاندا ئالىم بولىدۇ» دېگەن كۆز قاراش بولۇپ، داۋۇت ئاخۇن بۇ خىل قاراشنىڭ چوقۇنغۇچىلىرىدىن ئىدى. يۇقىرىدا بايان قىلىپ ئۆتكىنىمىزدەك، گەرچە داۋۇت ئاخۇن تۇرپان ۋاڭلىرىنىڭ ئورتاقچىسى بولسىمۇ، لېكىن ئەل ئىچىدىكى توي - تۆكۈن، ئۆلۈم - يېتىم ئىشلىرىغا قاتنىشىش جەريانىدا شۇ دەۋردىكى ئۆلەمالار بىلەن ھەمداستىخان بولۇپ، ئۇلارنىڭ تەلىملىرىنى ئاڭلىغان، شۇنداقلا ئوغلى تۇغۇلۇشتىن سەككىز يىل ئىلگىرى قازا قىلغان شائىر، قىزىقچى موللا زەيدىن بىلەن سورۇنلاردا بىرگە بولۇپ، ئۇنىڭ سۆھبىتىگە داخىل بولغان، يەنە كېلىپ توي - تۆكۈن، بەزمە، مەشرەپلەردە كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ قان - ياش-لىق تۇرمۇشى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ناخشىلارنى يۇقىرى ماھارەت بىلەن ئورۇندىپ، ئەل ئارىسىدا شۆھرەت قازانغان ئىلىم سۆيەر كىشى بولغاچقا، ئوغلىنى موللا زەيدىنەدەك، ياق، ئۇنىڭدىن بىر-نەچچە زامان ئىلگىرى ياشاپ ئۆتكەن ئەخمەت خوجا نىياز ئوغلى قۇسۇرىدەك، زوھۇرىدەك، نىيازىدەك كاتتا ئۆلىما كىشىلەردىن قىلىپ يېتىشتۈرۈشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. شۇڭا ئۇ كۈنىناپ يۇرۇپ، ئۆزى كۈتكەن كۈن يېتىپ كەلگەندە ئوغلىنى يېتىلەپ مەدرىسىنى ئايلاندۇرغىلى چىقتى. «لۇكچۇن خانلىق مەدرىسە» نام - شۆھرەت جەھەتتە پۈتۈن شىنجاڭدىكى كاتتا مەرىپەت ئوچاق-

لىرىدىن بىرى بولۇپ، ئۇنىڭدا ئىمانى كامىل، بىلىملىك مۇدەر-
رىسلەر دەرس ئۆتەتتى. تالىپلار لۇكچۇن، پىچان، تۇرپان، توق-
سۇنلاردىن ھالقىپ، قاراشەھەر، كورلا، ئۈرۈمچى، گۇچۇڭ،
موري، جىمسار، قۇمۇل قاتارلىق قوشنا رايونلارغىچە كېڭەيگەن-
دى. لۇكچۇن شەھىرىدىن كەلگەن تالىپلاردىن باشقا يىراق يۇرت-
تىن كەلگەن تالىپلارغا مەخسۇس ھۇجرا ۋە تاماق ئورۇنلاشتۇرۇل-
غان بولۇپ، ئوقۇ - ئوقۇتۇش ئىشلىرى روناق تاپقان مۇنتىزىم
ئوقۇتۇش نۇقتىلىرىدىن بىرى ئىدى.

— خۇدايىم بەختىگىنى بەرسە، سەنمۇ چوڭ بولغاندا مۇشۇ
مەدرىسىدە ئوقۇپ كاتتا ئۆلىما بولىسەن، — دەيتتى ئۇ ئوغلىغا
خۇددى چوڭ ئادەملەرگە سۆزلىگەندەك سۆزلەپ، — «ئەقىل خورد-
ماس، بىلىم توزۇماس. پۇقرا بىلىملىك بولسا يۇرت روناق تاپۇر،
بەگلەر ئىمانسىز بولسا يۇرتنى قۇم باسۇر...»

ئۇ نەمەتنى يېتىلەپ مەدرىسە ئەتراپىنى چۆرگىلىتىپ، مەد-
رىسىنىڭ ئالدى تەرىپىگە كېلىپ توختىدى.

— كۆردۈڭمۇ، ئوغلۇم، — دېدى ئۇ مەدرىسىنىڭ ئېگىز قەد
كۆتۈرۈپ تۇرغان پەشتاق ۋە مۇنارلىرىنى شەرەتلەپ تۇرۇپ، —
ئادەم بىلىملىك ۋە توغرا سۆزلۈك بولسا ئەل ئىچىدىكى ئىناۋەتتى
ئاشۇ ئېگىز مۇنارەدەك مۇستەھكەم بولۇر.

كىچىك نەمەت ئاتىسىنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سالغاچ مەدرىسە-
نىڭ پەشتىقى ۋە مۇنارلىرىغا ھەۋەس بىلەن قاراشقا باشلىدى.
ئۇنىڭ سەبىي دىلىدا بۇ مەرىپەت ئوچىقىغا نىسبەتەن بىر خىل
ھەۋەس تۇيغۇسى ئويغانغان بولۇپ، كۆزىگە پۈتۈن مەدرىسە خۇددى
ئوت بولۇپ كۆرۈنمەكتە ئىدى.

يامغۇر ياغلاق

لۇكچۇن شەھىرىنىڭ جەنۇب تەرىپىدە يىلانەك ئۆزۈنغا سوزۇلغان بىر قۇملۇق بار بولۇپ، كىشىلەر بۇ قۇملۇقنى «قۇمتاغ» دەپ ئاتايتتى. نورۇز كۈنلىرى لۇكچۇن خەلقى قۇمتاغ باغرىدىكى تۈپتۈز كەتكەن قۇمسىزلىققا سەيلىگە چىقاتتى. بۇ كۈنى ئەتىگەندىن باشلاپ ئۇششاق بالىلار بىلەن تولۇپ كېتەتتى. بالىلار مەھەللە - مەھەللىلەر بويىچە توپلارغا ئايرىلىپ بولۇپ، ئۇلار ئۆزئارا بالىلار ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان ئويۇنلاردىن «لاچىن كەلدى»، «ئاق تېرەك - كۆك تېرەك»، «مېھماندارچىلىق» ۋە «يامغۇرياغلاق» قاتارلىق ئويۇنلارنى ئويناشىپ ئۆز مەنزىلىتىنى بېيىتاتتى. كىچىككىنە نەمەت بۇ خىل پائالىيەتلەرنىڭ ئاكتىپ ئىشتىراكچىلىرىدىن بولۇپ، ئۆز مەھەللىسىدىن ئون - يىگىرمە يول يىراقلىققا جايلاشقان قۇمتاغقا گاھىدا ئېشەكلىك بالىلار بىلەن بەسلىشىپ، گاھىدا بالىلارنىڭ ئېشەكلىرىنىڭ كەينىگە مىنگىشىپ دېگۈدەك يېتىپ باراتتى - دە، ئۆزىنىڭ كىچىكلىكىگە قارىماي بۇ ئويۇننى ئويناۋاتقان بالىلارنىڭ يېتەكچىسىگە ئايلىنىپ قالاتتى. ئۇ قورقۇمسىز، باتۇر، زېھنى ئۆتكۈر بالا بولغاچقا، كەمبەغەللەرنىڭ بالىلىرى ئۈنى قەۋەتلا ياخشى كۆرەتتى. نەمەتنىڭ ئاتىسى بولغان داۋۇت ئاخۇن ئۆز زامانىسىدا راست سۆزلۈك، ھەزىلكەش ۋە ئۇستا سازەندە كىشى بولغاچقا، كىچىكىدىنلا بەدىئىي مۇھىت ئىچىدە ئۆسۈپ يېتىلىۋاتقان نەمەتمۇ ئادەتتىكى قوشاقلارنى توقۇيالايدىغان، ھازىر جاۋاب بالا بولۇپ يېتىلمەكتە ئىدى.

باش باھار كۈنلىرىنىڭ بىرى ئىدى، كېچىدىن بۇيان تىنماي يېغىۋاتقان سىم - سىم يامغۇر ئانا تەبىئەت قوينىنى پاكىزلاپ

گۈزەل تۈسكە كىرگۈزگەن، ھاۋا سەل سوغۇق بولسىمۇ ئەتراپتىكى پاكىزلىق كىشىنىڭ كۆڭلىگە ھۇزۇر بېغىشلايتتى. بۇ كۈنى يەنە نەمەتلەر ئۆز مەھەللىلىكلىرى بىلەن قۇمتاغقا قاراپ يول ئالغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا قوشنىلىرىنىڭ قىزلىرىمۇ بار بولۇپ، ئويناپ كېلىش ئۈچۈن ئوغۇللارنىڭ سېپىگە قوشۇلغانىدى. ئۇلار يول بويى قىي - چۇ كۆتۈرۈشۈپ كۆزلىگەن مەنزىلگە يېتىپ بېرىپ، ئېشەكلىرىنى تاشقىن ئېرىقنىڭ ئەتراپىدىكى بۇلۇق ئۆسكەن يانتاقلىققا باغلىغاندىن كېيىن، چاپانلىرىنى سېلىپ تاشلاپ قۇم بارخانلىرى ئۈستىدە يۇگۈرۈشۈپ، موللاق ئېتىشىپ، ئۆزئارا چېلىشىپ دېگۈدەك بىرمۇنچە ۋاقىتنى ئۆتكۈزدى. ئوغۇللار بۇ ئويۇنلار بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقان چاغدا بىللە چىققان قىزلار قۇمدىن «سېپىل» سوقۇپ، «شەھەر»نىمۇ پۈتتۈرۈپ بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ ئويۇن تېمىسى «مېھماندارچىلىق» قا يۆتكەلدى. مېھماندارچىلىق ئويۇنى — بالىلار ئەڭ ياقتۇرۇپ ئوينايدىغان ئويۇنلارنىڭ بىرى بولۇپ، بۇ ئويۇندا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مېھماندوستلۇقى، قولۇم - قوشنىلار ئارا ئۆم - ئىناقلىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن بولۇپ، رېئال تۇرمۇشنىڭ كىچىكلىتىلگەن كۆرۈنۈشى دېيىشكە بولاتتى. ئۇلار ئۆزلىرى ياسىغان شەھەر، قەلئەلەر، مەھەللە - مەھەللىلەر بويىچە توپلارغا بۆلۈنۈپ راسا كۆڭۈللۈك ئوينىۋاتقان چاغدا، ئاتلارنىڭ دۈكۈرلەشلىرى ئاڭلىنىپ شەھەر تەرەپتىن بايلارنىڭ بالىلىرى چېقىپ كېلىشتى.

— كارىمىز بولماي ئوينىۋېرەيلى، — دېدى نەمەت ئۇلارغا قاراپ ھاڭۋاقىنىچە تۇرۇپ قالغان بالىلارغا قاراپ، — ھەي، سەمەت ئاداش، بىز سېنىڭ ئۆيۈڭگە مېھمان بولۇپ كەلدۇق. ئالدىمىزغا قويغۇدەك بىرنېمەڭ يوقمۇ؟

— بار، بار، — نەمەتنىڭ سۆزىدىن ئېسىگە كەلگەن سەمەت دېگەن بالا دەررۇ جاۋاب قايتۇردى، — ھەرقايسىلىرىنى كېلىدۇ دەپ ئېغىلدا بورداپ باققان بىر قويىمىز بار. دۈگا بېرىشسىلە، شۇنى سويايلى.

— ئامىن، — شۇ ھامان بالىلار دۇئاغا قول كۆتۈرۈشتى. بۇ چاغدا سەمەتمۇ قوينىڭ پۇتىنى چۈشەپ، گېلىغا پىچاق ئۇرغان كۆرۈنۈشلەرنى دوراپ بالىلارنى كۈلدۈرۈۋەتتى. ئويۇن شۇ دەرجىدە قىزغىنلىقىدىكى، بالىلار بۇ ئويۇننىڭ ئىچىگە بار ئىشقى بىلەن شۇڭغۇپ كىرىپ كەتكەنىدى.

بايلارنىڭ بالىلىرى ئۇلارنىڭ ئويۇنلىرىغا بىردەم قاراپ تۇرۇشقاندىن كېيىن، دەرھال ھەركەتكە كېلىپ ئۇلار ياسىغان شەھەر، قەلئە، مەھەللىلەرنى بۇزۇشقا باشلىدى. نەمەتلەر بىلەن بىرگە چىقىپ مەزكۇر ئويۇندا «ئانا» لىق رولىنى ئېلىۋالغان ئايسىماھ ئىسىملىك بىر قىز ئۇلارنىڭ ئالدىنى توستى.

— ئۆيلىرىمىزنى بۇزماڭلار، ئوينىغۇڭلار بولسا، سىلەرمۇ بىزگە قوشۇلساڭلارلا بولمامدۇ؟

— نېمە، بىز سىلەر بىلەن ئويناپمىزمۇ؟ نومۇس، نومۇس ... — بىر بالا شۇنداق دېگىنىچە ئۇنى ئىتتىرىپ يىقىتىۋەتتى.

— «ئانام» نى ئۇرما، — توپ ئىچىدىن ئېتىلىپ چىققان نەمەت ئۇنىڭ قولىغا ئېسىلدى، — ئۇرما دەيمەن...

مەڭدەپ قالغان باينىڭ بالىسى يۇزىگە تەگكەن مۇشتىنىڭ ئاغرىقىدىن ئېسىگە كەلدى ۋە نەمەتكە تاشلاندى. بۇ چاغدا باشقا بالىلار ئارىغا كىرىپ ئۇلارنى ئايرىپ جېدەلنى باستى. ئۆزىدىن كىچىك بولغان نەمەتتىن تاياق يېگەن باينىڭ بالىسى بىردەم سەكرەپ ئۇشقۇلۇق قىلغاندىن كېيىن، بىر ئىشنى ئېسىگە ئالغاندەك بولدى ـ دە، ئاغزىنى بۇزۇشقا باشلىدى:

— ھۇ پېسەندىلەر، نى ئات، نى نومۇس. تېخى موللامغا بارماي تۇرۇپلا بالىلىق بوپتۇ، ۋاي... ۋاي، ئايسىماھنىڭ ئۆزى بىلەن تەڭ بالىسى بار ئىكەن. ئىزا تارتمايدىغان قەلەندەرلەر...

بايلارنىڭ بالىلىرى بىر تەرەپ، نامراتلارنىڭ بالىلىرى بىر تەرەپ بولۇپ تىللاشقاندىن كېيىن، نەمەت بىلەن بىرگە چىققانلار قايتىشقا تەرەددۇتلاندى. چۈنكى بۇ چاغدا يامغۇر قاتتىق يېغىشقا

باشلىغان بولۇپ، يەنە ئازراق كېچىكسىلا تاشقىن ئېرىقنى بېسىپ بالىلار ئۇ قاتقا ئۆتەلمەي، قاچان يامغۇر توختاپ تاشقىن بېسىققۇچە قۇمتاغ باغرىدا ساقلاشقا توغرا كېلەتتى. نەمەتلەرنىڭ قايتىشقا تەرەددۇتلىنىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن بايلارنىڭ بالىلىرى «يامغۇر ياغ-لاق» ئويۇنىدا ئېيتىلىدىغان قوشاقنى بۇزۇپ ئۇنلۇك توۋلاشقا باشلىدى:

يامغۇر ياغلاق، يامغۇر ياغلاق،
ئۆچكە ساغلاق، ئۆچكە ساغلاق.
مۇشۇ يەردە بىر قىز بالا بار،
ئەمچىكى يۇمىلاق، ئەمچىكى يۇمىلاق.

نەمەتلەرنىڭ جىم تۇرغانلىقىنى كۆرگەن باي بالىلىرى ئۇنى يەنە ئۆزگەرتتى:

يامغۇر ياغلاق، يامغۇر ياغلاق،
ئۆچكە ساغلاق، ئۆچكە ساغلاق.
مۇشۇ يەردىكى ئايسىماھنىڭ،
ئەمچىكى يۇمىلاق، ئەمچىكى يۇمىلاق...

بۇ قوشاقنى ئاڭلىغان ئايسىماھ ئىزا تارتقىنىدىن يۇزىنى ئەت-كىنىچە ھۆكۈرەپ يىغلاشقا باشلىدى. بۇ چاغدا نەمەتمۇ چاققان كەلدى. ئۇمۇ ھەمراھلىرىنى ئۈيۈشتۇرۇپ دەرھال «يامغۇر ياغ-لاق» توۋلىغىلى تۇردى:

يامغۇر ياغلاق، يامغۇر ياغلاق،
ئۆچكە ساغلاق، ئۆچكە ساغلاق.
ئۆزىنى سورىمىغان شۇم ئېغىزنىڭ،
ئاغزىغا قۇمىلاق، ئاغزىغا قۇمىلاق...

ئۆزلىرى تۇۋلىغان قوشاقنا جاۋابەن ئېيتىلغان بۇ قوشاقنى ئاڭلىغان بايلارنىڭ بالىلىرى: «خەپ نەمەت، شەھەرگە كىرگەندە يايىلارغا دەپ سەندىن ئالالمىغان ئۆچمىزنى ئاتاڭدىن ئالمايدىغان بولساق» دەپ شىكايەت قىلىشىپ تۇرۇپ قېلىشتى. نامراتلارنىڭ بالىلىرى بولسا نەمەتنى ئارىغا ئېلىپ «... ئاغزىغا قۇملاق» دەپ ۋارقىراشقىنىچە قۇمتاغ باغرىنى چاڭكەلتۇرگىنىچە قىيقاس - چۇقان ئىچىدە مەھەللىسى تەرەپكە قاراپ يول ئېلىشتى.

مەن بولسام كىتابنى ئالاتتىم

مىلادىيە 1895 ـ يىلى باھار ئايلىرى نەمەت ئۇچۇن ئۇنتۇلغۇ-سىز خۇشال كۇنلەر بولدى. ئۇ تۇنجى قېتىم ئاتىسى بىلەن نورۇز سەيلىسىگە قاتناشتى. ئۇنى ئەڭ خۇشال قىلغان يەنە بىر ئىش ئۇ جىلتىسىنى ئېسىپ مەكتەپكە بارالايدىغان بولدى. نورۇز سەيلىسى-دىن كېيىن ئاتىسى ئۇنى مەھەللە ئىمامى ھامۇتقارىي ئاچقان خۇسۇ-سىي مەكتەپكە ئوقۇشقا بەردى.

شۇ كۇنى ئۇ بېشىغا قىزىل گۇللۇك دوپپا، ئۇچىسىغا ماتادىن تىكىلگەن چاپان كىيگەن بولۇپ، ئاپىسى كېچىچە تىكىپ بەرگەن جىلتىسىنى قولتۇقىغا چىڭ قىسقىنچە ئاتىسىنىڭ كەينىدىن كې-تىپ بارانتى. ھامۇتقارىي ئوقۇمۇشلۇق، بىلىملىك كىشى بولۇپ، ياش چاغلىرىدا «لۇكچۇن خانلىق مەدرىسە» دە ئىلىم تەھسىل قىلغان، بۇخارا، سەمەرقەنتلەرگىچە بېرىپ ئوقۇشنى ئارزۇ قىل-غان بولسىمۇ يوقسۇزلۇق دەستىدىن ئارزۇسى ئەمەلگە ئاشماي، ئۆز يۇرتىدا بالا تەربىيىلەش بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقانىدى. ئۇ «لۇكچۇن خانلىق مەدرىسە» دە ئۆگەنگەنلىرىنى ئاساس قىلغان ھالدا يەنىمۇ تىرىشىپ ئەرەب تىلىدىن باشقا يەنە پارس، تۇركىي تىللارنىمۇ بىرقەدەر پىششىق ئىگىلىگەن، شۇنداقلا ئۆزىنىڭ خەلق-چىللىقى بىلەن ئەل ئارىسىدا شۆھرەت قازىنىپ، نامراتلارنىڭ بالىلىرىنى ئۆز ھىماتىغا ئېلىپ كېلىۋاتاتتى. ھامۇتقارىينىڭ دا-ۋۇت ئاخۇن بىلەن كۆڭلى يېقىن بولغاچقا، ئۇلارنى ئوچۇق چىراي قارشى ئالدى.

— بۇ شوخىنى ئادەم قىلاي دەپتىلا ـ دە، — دېدى ئۇ سالام ـ سەھەتتىن كېيىن ئۇلارنى ئۆينىڭ تۆرىگە باش-لاپ، — ئوقۇيمەن دېسەڭ ئالا كۇچۇكلىرىڭنى تاشلىۋېتىپ كەل،

ئوغلۇم، ئۇلارنى بۇ يەرگە باشلاپ كەلسەك بولمايدۇ.

— ئالا كۆچۈكلەرنى باشقىلارغا بېرىۋەتتىم، دېگىنە، ئوغلۇم، — دېدى داۋۇت ئاخۇنمۇ جاۋابەن، — دەرەخنى نوتا چېغىدىن باشلاپ ئەگ، دەيدىغان گەپ بارغۇ، ئىمام ئاخۇنۇم، — داۋۇت ئاخۇن رەسمىي گەپكە كۆچتى، — ئەمدى بۇ بالىنى بىرىنچىدىن ئاللا ئىگەمگە، ئۇنىڭدىن قالسا ئۆزلىرىگە تاپشۇردۇم. ئۇستىخىنى مېنىك، گۆشى ئۆزلىرىنىك...

ئۇ بىرنەچچە كۈن ئىلگىرى ئېغىلدىكى بىردىنبىر روزغارى بولغان سۈتلۈك ئۆچكىنى سېتىپ ئۇنىك پۇلىغا ئېلىپ تەييارلىغان تون، كەمزۈلنى هامۇتقارىينىك ئالدىغا قويدى.

— ئاز بولسىمۇ كۆپكە تاۋاپ قىلارلا، ئاخۇنۇم، بىز بولغاندىن كېيىن، خىزمەتلىرىدە بولارمىز.

* *

شۇ كۈندىن باشلاپ نەمەت هامۇتقارىينىك تالىپلىرى قاتاردىن ئورۇن ئالدى. هامۇتقارىينىك ئۆيىدە 10 ـ 20 دەك تالىپ بولۇپ، نەمەت ئەك كىچىكى بولۇشىغا قارىماي، كۈندە بەرگەن ساۋاقلارنى كۈندە ئۆزلەشتۈرگەندىن سىرت، يەنە ئۈنى ـ بۇنى سوراپ، ئۆز ئىدىيىسىدە چۈشەنچە هاسىل قىلمىغۇچە زادى بولدى قىلمايتتى. ئۇنىك سۆزلىگەن سۆزلىرىمۇ دانە ـ دانە هەم پاساهەتلىك بولۇپ، هەربىر سۆزلىرىدىن هەيران بولغان هامۇتقارىي ئىچىدە ئويلاپ قالاتتى: «خۇدايىم داۋۇت ئاخۇننىك تىلىكىنى ئىجابەت قىلدىمۇ نېمە، ئوغلى تۇغۇلغاندا، مەرهۇم موللا زەيدىن ئاكامدەك كاتتا شائىر، قىزىقچى، موللا قىلىپ تەربىيىلەيمەن دەپ يۈرەتتى. قارا بۇنىك كىچىك تۇرۇپلا قىلغان سۆزلىرىگە، خۇدايىم بۇيرۇسا مېنىك ئەجرىم بۇ بالىدا چىچەك ئاچىدىغان ئوخشايدۇ».

لۇكچۇن شەهىرى ئۇزاق ئەسىرلەردىن بۇيان تۇرپان رايونىدا قۇرۇلغان خانلىق، بەگلىكلەرنىك ئاستانىسى بولۇپ كەلگەچكىمۇ،

خەلقى ئىلىمگە ھېرىسمەن، پاك دىل، باتۇر خەلق ئىدى. بۇ شەھەردە «خانلىق مەدرىسە» دىن باشقا يەنە ھامۇتقارىيغا ئوخشاش ئۆز ئۆيلىرىدە بالا ئوقۇتىدىغانلارنىڭ سانى ئوندىن ئاشاتتى. باشقا موللىلار ئىسلام دىنى ئەھكاملىرىنى نوقۇل ئوقۇشلۇق قىلىپ، تالىپلارنى دىنىي بىلىملەرنى ئۆلۈك ھالدا يادلاشقا سالسا، ھامۇتقارىي ئۇنىڭ ئەكسىچە ۋاقىت ئاجرىتىپ تالىپلار ئارىسىدا ئىلمىي مۇتائىلە سورۇنلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ تۇراتتى. ئۇ يەنە «گۈلىستان»، «بوستان» لاردىن ئەستىلىكلەر ئېلىپ تالىپلارنى خەلقچىل، ھەققانىي بولۇشقا ئۇندەيتتى. شۇڭلاشقا ئۇنىڭدا ئوقۇغانلار جەمئىيەتكە چىققاندىن كېيىنمۇ ئوڭايلا يوز - ئابرۇي تېپىپ، بىر قىسىم سوپى - ئىشانلارنىڭ غەزىپىنى قوزغاپ قويماتتى. ھامۇتقارىي بۇ ئىشلارنى ئاڭلىمىغاندەك يەنە ئۆز ئىشى بىلەن مەشغۇل ئىدى. نەمەت بۇ يەرگە كېلىپ ھازىرغىچە ئۇچ قېتىم ئىلمىي مۇتائىلە ئۇيۇشتۇرۇلدى. ھامۇتقارىي ئوتتۇرىغا قويغان سوئاللارغا تالىپلار ئوخشاشمىغان قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، خاتا جاۋاب بەرگەنلەرنىڭ جاۋابلىرى تۈزىتىلدى. توغرا جاۋاب بەرگەنلىرى رىغبەتلەندۈرۈلدى. مانا بۇگۈن ئۆتكۈزۈلۈۋاتقىنى تۆتىنچى قېتىملىق ئىلمى مۇتائىلە سورۇنى بولۇپ، بۇ كۈنى ھامۇتقارىي تالىپلارنى ئىختىيارىي ئولتۇرۇشقا بۇيرۇپ، سوئال ئۇچۇن مۇنداق بىر ھېكايىنى باشلىدى:

— يۇرتىمىزنىڭ جەنۇب تەرىپىدە ئەجدىھادەك سوزۇلۇپ ياتقان قۇمتاغ، — دەپ قۇمتاغ تەرەپنى ئىما قىلدى ئۇ، — ئەسلىدە ئۇ كاتتا شەھەرلەردىن ئىكەن. پۇقرالىرى ئۆم - ئىناق بولۇپ، بۇ يۇرتتىن كۆتۈرۈلگەن ھىدايەت نۇرى پۈتۈن جاھاننى نۇرغا پۈركەيدىكەن. خەلقى بولسا ئىلىم خۇمار ئىكەن، مەھەللىلەرنىڭ دوقمۇش - دوقمۇشلىرىدا مەخسۇس كۈتۈپخانىلار، قىرائەتخانىلار قۇرۇلغان بولۇپ، ئېتىزلىقتىن ھېرىپ - ئېچىپ كەلگەنلەر ئۆيلىرىگە بېرىپ تاماقلىرىنى يەپ بولغاندىن كېيىن، پاكىز يۇيۇنۇپ - تارانغان ھالدا كۈتۈپخانا تامان چاپىدىكەن. كۈتۈپخانىدا

كىتابىي تىب، ئىلمىي نۇجۇم، تىل ـ ئەدەبىيات ۋە جاھانىنىڭ ئىشلىرى تەسۋىرلەنگەن ھەرخىل كىتابلار قويۇلغان بولۇپ، ھەر-كىم نېمىنى ئىختىيار قىلسا، ئۆزلىرىنىڭ خاھىشى بويىچە كىتاب كۆرىدىكەن. بۇ يۇرت تۇمەنمىڭ خىسلەتكە ئىگە بولۇپ، شۇ خىس-لەتلەرنىڭ تامچىسى قاتارىدا ئاسماندىن قار ئورنىدا ئۇن، ئۆستەڭ-لىرىدە بولسا سۇ ئورنىدا ماي ئاقىدىكەن. لېكىن ھېچكىمۇ بۇ خىل تەييار نېمەتلەرگە ھەمشېرىك بولۇشىنى راۋا كۆرمەيدى، ئۆزلىرىنىڭ ئەجىر ـ مېھنىتى ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلگەن ئەجىر مېۋىلىرى بىلەن تىرىكچىلىك قىلىدىكەن. كۇنلەردىن ئايلار ياسـ-لىپ شەيتان ئەلەيھى لەئىنەتىڭ بۇ يۇرتقا كۆزى چۈشۈپ، تۇمەنمىڭ ھىيلە ـ مىكرىسىنى ئىشقا سېلىپ يۇرت ئىچىگە سوغۇقچىلىق ساپتۇ. بۇنىڭ بىلەن يۇرتتا ئىمان نۇرى ئۆچۈپ ھىدايەت نۇرى تارقىلىشقا باشلاپتۇ. مېھنەتنىڭ قۇيرۇقىنى قۇم بېسىپ، شەخسـ-يەتچىلىك، ئاچ كۆزلۈك باش كۆتۈرۈشكە باشلاپتۇ. بىر كۇنى ئۇلۇغلىرىمىزدىن بىرى ئاللانىڭ ئەمرى بىلەن يەر يۈزىنى تەكشۈـ رۈپ كەلمەك بولۇپ، ئايلىنا ـ ئايلىنا بۇ يۇرتقا كېلىپ قاپتۇ. قارىسا ھەممە يەرنى غەپلەت باسقان، خالا جايلاردا ئەۋرىتىنى سۇر-تۇپ تاشلىۋەتكەن پوشكال، نائلار پوق ـ سۇيدۇككە چىلاشقان ھالدا بىخسىپ تۇرغانىكەن. ئاللانىڭ نېمەتلىرىنىڭ بۇنچىلىك دەپسەندە قىلىنغانلىقىنى كۆرۈپ غەزىپى تاشقان بۇ ئۇلۇغ زات دەرھال قولىنى كۆتۈرۈپ، ئاللاغا داد ئېيتىپ يۇرت ئەھلىنى قارغاشقا باشلاپتۇ. ئۇنىڭ دادۇپەريادى پەلەككە كۆتۈرۈلۈپ ئاللاغا يەتكەندىن كېيىن، خۇداۋەندە كەرىم بۇ شەھەرنى دۇئايىبەت قىلىپ تىلسىم شەھەرگە ئايلاندۇرۇپ، قۇم ئاستىغا باستۇرۇپ قويۇپتۇ. شۇنىڭـ-دىن باشلاپ بۇ يۇرت «تىلسىم شەھەر» دەپ ئاتىلىدىغان بوپتۇ. دەۋرىمىزدىكى پازىللارنىڭ سۆزلەپ بېرىشچە، بۇ شەھەر ھازىرمۇ ئۇچراپ تۇرارمىش. ئەگەر كۇنلەردىن بىر كۇنى ئاللانىڭ رەھـمـ-تى بىلەن بۇ شەھەر سىلەرگە ئۇچراپ قالغۇدەك بولسا، سىلەر كوچا ـ كويلاردا چېچىلىپ يانقان ئالتۇننى ئالماسىلەر ياكى

قۇرت ـ قوڭغۇز دەستىدىن ۋاراقلىرى چىرىشكە باشلىغان كىتابنىمۇ؟

ھامۇتقاري ھېكايىسىنى سوئال بىلەن ئاخىرلاشتۇردى. بۇ چاغدا تالىپلار چوڭقۇر سۈكۈتكە چۆمگەن بولۇپ، بەزىلەر ئالتۇن ۋەسۋەسىدە ئەقىللىرىدىن ئازايلا دەپ قالغانىدى. «ئالتۇن... ئالتۇن... ئالتۇن بولسا ھەممە بولىدۇ. مۇنۇ سۇلتان مامۇت گاڭـ ىنىڭ ئوردىسىدەك ھەشەمەتلىك ئۆيلەر، سالا ـ سالا كەتكەن بىپايان ئېتىزلار، يەنە ئۇنىڭدا ئىشلەيدىغان ئورتاقچىلار...» بالاغەتكە يەتـ كەنلىرى بولسا چىرايلىق نازىنىنلارنىڭ غايۋى ئوبرازىنى ئەسلەپ مەست بولۇپ كېتىشكەنىدى.

ئىنسان دېگەن شۇنداق بولىدۇ. چۈنكى ئۇ ئىنتىلگۈچى، يوققا، راھەت ـ پاراغەتكە ئىنتىلىدۇ. بىر دەملىك كۆڭۈل خۇشى ئۈچۈن بارلىقىنى ئۇنتۇشۇپ ئۆزلىرى ماڭغان ھىدايەت يولىدىن چەتلەپ ئاخىرى گۇمراھلىققا يۈزلىنىپ پۈشايمان ئىلكىدە باش قاشلىشىدۇ. پەقەت شەيئىلەرگە ئەقىل كۆزى بىلەن قاراپ، قايسـ سى ھەقىقىي پاراغەتكە باشلايدىغان يول ئىكەنلىكىنى پەرق ئەتكۈـ چىلەرلا مەڭگۈ غالىبلاردۇر.

مانا بۇگۈنمۇ شۇنداق بولدى. كىچىكىدىن باشلاپلا بىر پارچە زاغرا نانغا خار بولۇپ چوڭ بولغان بۇ بالىلار ئالتۇننىڭ گېپى چىقىۋىدىلا بارلىقىنى ئۇنتۇشتى. ئالدىدا تۇرغىنى (ھامۇتقارىينى دېمەكچى) ئالتۇن بەرگۈچى تىلسىم شەھەردەك، ئۆزلىرى بولسا تىلسىم شەھەرگە ئۇچراپ قالغان تەلەيلىك يولۇچىدەك قوللىرىنى ھەر يان پۇلاڭلىتاتتى. ئەمەلىيەتتىمۇ ئۇلار ئالتۇننىڭ ئىگىلىرى ئىدى. بىراق تەقدىر چاقچاق قىلىپ ئالتۇننى ئۇلارغا بەرمىسە، ئەزەلدىن تۇمەنىڭ شۇكرى ئىسكەنجىسىدە چوڭ بولغان بۇ تالىپـ لارغا نېمە ئىلاج! ئۆز تالىپلىرىدىن ساداً چىقمىغاندىن كېيىن ھامۇتقارىينىڭ كۆڭلى بەكلا بىئارام بولدى. چۈنكى ئۇزۇندىن بۇيان سۆزلىگەنلىرىنىڭ شامالغا مۇشت ئاتقاندەك، ئۆردەككە سۇ يۇقمىغاندەك تالىپلارغا يۇقمىغانلىقىدىن تولىمۇ ئەپسۇسلاندى.

شۇنداقتىمۇ ئۇ بىرەر توغرا جاۋاب چىقىپ قالۇر، دېگەن ئۈمىد بىلەن ياندۇرۇپ سورىدى:

— قېنى ئېيتىڭلارچۇ، سىلەر كىتابنى ئالامسىلەر ياكى ئالـ تۇننى؟!

— ئالتۇن... ئالتۇن...

ئۇنىڭ سۆزى تۈگىمەي تۇرۇپ ئاجايىپ بىر ھال شەكىللەنـ دى. تالىپلار ئۇنىڭغا قول سوزۇشاتتى. يەنە تېخى بەزىلەر ئېتەكـ لىرىنى تۇتۇپمۇ ئولگۇرگەندى. بۇ چاغدا پەقەت كىچىك نەمەتلا خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى.

— موللام، مەن بىر دەپ باقاي...

ھامۇتقاري نەمەتنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ سەل ئۈمىدلەنگەندەك بولدى:

— سۆزلە، ئوغلۇم.

— مەن بولغان بولسام كىتابنى ئالاتتىم.

— نېمىشقا ئەمدى، راست گېپىڭنى قىل، ئوغلۇم.

— راست، موللام،— بۇ چاغدا نەمەتنىڭ ئاۋازى تىتـ رەپ كەتتى، — مېنىڭدە ئالتۇننىڭ يوقلۇقى راست، لېكىن ئالتۇنغا قارىغاندا بىلىم تېخىمۇ كەم. تېخى ئۆزلىرى ئوزا كۇن ئوقۇپ بەرگەن بىر كىتابتا ئېيتىلمىشچە، پەقەت بىلىم بولغاندىلا ھەممە بولىدۇ. بىلىم بولغاندىلا راھەت - پاراغەتلىك تۇرمۇشمۇ، ئالتۇن - كۇمۇشمۇ بولىدۇ، دېيىلگەن، موللام.

— ھۇششەرە، ئوغلۇم، سېنى تۇغقان ئاپاڭغا رەھمەت، سېنى تاپقان ئاتاڭغا رەھمەت!

ھامۇتقاري ئورنىدىن تۇرۇپ نەمەتنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە پېشا-نىسىگە سۆيۈپ قويدى. بۇ چاغدا ئۆز ھالىتىگە قايتقان تالىپلار خىجىللىقتىن باشلىرىنى كۆتۈرەلمەي قالغانىدى.

لۇكچۇن شەھىرىدە ياغاچ كەمىدى

نەمەت ھامۇتقارىي ئاچقان خۇسۇسىي مەكتەپتە ئوقۇپ، ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس كىتابى «قۇرئان كەرىم» نى يادلاپ بولۇپ «قارىي» ئاتاقىغا ئىگە بولغىنىمۇ بىرنەچچە يىل بولۇپ قالغانىدى. ئۇ يەنە ئىسلامىيەتنىڭ ھەرخىل ئەھكاملىرىنى ئۆگەنگەندىن سىرت، ئۆزىنىڭ تىرىشچانلىقى ۋە كۆيۈمچان ئۇستازى ھامۇتقارىيىنىڭ ھارماي ئۆگىتىشى نەتىجىسىدە ئەرەب تىلىدىن باشقا يەنە پارس، تۇركىي تىللىرىنىمۇ ئۆگىنىپ، دەسلەپكى قەدەمدە ساۋاتقا ئىگە بولۇپ، شەرق كلاسسىكلىرىدىن شەيخ شەئىدى، فۇزۇلى، نەۋائى ۋە مەشرەپلەرنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن ئۇچراشتى. ئۇ بۇ چاغلاردا 17 ـ 18 ياشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان بولۇپ، ئۆسكىلەڭ كەلگەن، بۇرۇتى خەت تارتقان چىرايلىق يىگىتكە ئايلانغانىدى. ئۇنىڭ كوچىدا كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن كىشىلەر:

— قاراڭلار! بىزنىڭ نەمەتقارىي كېلىۋاتىدۇ، بويى نەمىدىگەن مەزمۇت ـ ھە، يەنە سەللا ئۆسىدىغان بولسا داۋۇت ئاكامدىن ئېشىپ چۈشكۈدەك، — دەيىشەتتى.

— چىرايىدىكى نۇرنى دېمەمسىلەر تېخى، — دەيتتى كوچىدا ئاپتاپسىنىپ ئولتۇرغان ئاياللار، — يارانقام ئىگەم يۈسۇپ ئەلەيھىسالامغا بەرگەن نۇرنىڭ بىرىمىنى ئۇنىڭغا ئاتا قىلغاندەكلا چىرايلىق يىگىت بوپتۇ.

ئۇ بۇنداق سۆزلەرنى ئاڭلىغاندا يۈزى بويۇنلىرىغىچە قىزىرىپ يەرگە تۆۋەن باققىنىچە ئۆتۈپ كېتەتتى.

— يۈزى ئېچىلمىغان قىز بالىدەك تارتىنچاق چوڭ بوپتىغۇ، خۇدايىم قايسى بەختى چوڭنى نەسىپ قىلار ئۇنىڭغا.

نەمەتقارىينىڭ ئەل ئىچىدىكى شۆھرىتى ئاشقانسىرى جەمئى-

يەتتىكى سوپى ـ ئىشانلارنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچراشقا باشلىدى. چۈنكى تۈرپان ۋاڭى سۇلتان ماموت پاك ئەقىدىلىك ئۇيغۇر قىزى ئانانۇرخاننىڭ قولىدا جان تەسلىم قىلغىلى بىرنەچچە يىل بولغان بولۇپ، ھازىر لۇكچۈنگە ئۈنىڭ چوڭ ئوغلى ئىمىن ۋاڭ سەلتەنەت يۈرگۈزۈۋاتاتتى. گەرچە مىلادىيە 1902 ـ يىلى پېچاندا ناھىيە قۇرۇلۇپ، تۈرپان ۋاڭلىقىنىڭ ھۆكۈمرانلىق كۈچى كۈندىن ـ كۈنگە ئاجىزلىشىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن شىنجاڭ ئۆلكىسىنى سو-راۋاتقان ياڭ زېڭشىن يەرلىكتىكى ۋاڭ ـ غوجا، سوپى ـ ئىشانلار-نىڭ ھوقۇقىنى ساقلاپ قېلىپ، يەرلىكتىكى كىشىلەر ئارا «ئۆز گۆشىنى ئۆز يېغىدا قورۇش» ھېيلىسىنى ئىشلىتىۋاتقان بولغاچقا، ئاتىسىنىڭ ئورنىغا تەختكە چىققان ئىمىن ۋاڭ «چىڭ گاڭ غوجا» نامى بىلەن ھەددىدىن ئېشىپ، خەلقنىڭ يىلىكىنى شوراپ ۋەھشىي-لىكتە ئۇچىغا چىققانىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە تۈرپان ۋاڭلىرى كەلمە-شىدىلا سوپى ـ سەئىدلەر ئەۋلادلىرىدىن بولغاچقا، يەنە كېلىپ ھازىر سەلتەنەت يۈرگۈزۈۋاتقان ئىمىن ۋاڭ ئېكسپىلاتاتسىيە قە-لىشتىن باشقىنى بىلمەيدىغان بىلىمسىز، قورقۇنچاق ئادەم بولغاچ-قا سوپى ـ ئىشانلار باشقىدىن باش كۆتۈرۈپ چىققانىدى. لۇكچۇن-دىكى توكۇر ئىشان سوپى ـ ئىشانلارنىڭ يول باشچىسى بولۇپ، ئۇ ئۇدۇل كەلگەنلا يەردە نەمەتقارىينى ھاقارەتلەپ يۈرەتتى.

— كۆپچىلىك، — دەيتتى ئۇ جامائەت توپلاشقانلىكى جايلار-دا، — ئىسلام دىنىمىزدا پادىشاھنىڭ ئەمرى ۋاجىپ، دەيدىغان گەپ بار. ئىمىن چىڭ گاڭ غوجام بىز مۆمىنلەرنىڭ پادىشاھىمىز-دۇر. ئۇنىڭ ئەمرىنى بەجا كەلتۈرمەك ۋاجىپتۇر. گاڭ غوجىلار بۇ دۇنياغا يەكتا كەلگەن كىشىلەر بولۇپ، ئۇلارغا ھېچقايسىمىز تەڭ كېلەلمەيمىز. ياڭخىدىكى ئامىرلارنى، لىگالارنى[1] ھەممىمىز بىلىمىزغۇ، مانا ئۇلار چىڭ گاڭ غوجىمىزغا قارىتىپ پۈت ئېتىۋە-دى، ئاخىرى نېمە بولدى؟ بېشى كېسىلىپ سازايى قىلىندى. تېنى

① لىگالار يېغىلىقى سۇلتان ماموت ۋاڭ ۋاقتىدا يۈز بەرگەن. بۇ يەردە توكۇر ئىشانىڭ بىلىمسىزلىكىگە ئىشارە قىلىنىدۇ.

قاغا - قۇزغۇنلارغا يەم بولدى. بۇ جاھان دېگەن شۇنچىلىكلا، ھەممىمز ئۆز كۈنىمزگە شۈكرى قىلىپ، ئۇلۇغ چىڭ گاڭ غوجىمزغا بەيئەت قىلىپ ئۆتمىكىمز لازىمدۇر.

ئەل ئارىسىدىكى بىر قىسىم قېرى - چۈرى، نادان كىشىلەر ئۇنىڭ سۆزلىرىگە چىنپۈتۈشكىنىچە «ھەق راست» دېيىشىپ ئۇ-نىڭغا قول بېرىپ مۇرىت بولۇشقا باشلىدى. بۇ ئىشلارنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ، ئۆز قۇلىقى بىلەن ئاڭلاپ يۈرىكى زەردىگۆش بول-غان نەمەتقاربي توكۇر ئىشان بىلەن يۈز تۇرانە ئېلىشماقچىمۇ بولدى، لېكىن ياشىنىپ قالغان ئاتا - ئانىسى، كۆيۈمچان ئۇستا-زىنىڭ ۋەز- نەسىھەتلىرى ئۇنى بۇ يولدىن توسۇپ قويۇۋاتاتتى. نەمەتقارىينىڭ قۇلاق يوپۇرۇپ يۈرگىنىنى كۆرگەن توكۇر ئىشان تېخىمۇ ئەدىگىلى تۇردى:

— ئاۋۇ نەمەت دېگەن مۇرتەتنى كۆردۇڭلارمۇ؟ مەسچىتلەردە ئالدىغا ئۆتۈپ، خۇداۋەندە كەرىم ھەممىزنى تەڭ ياراتقان، ئۆز ئەركىمىز ئۆزىمىزنىڭ قولىدا، دەپ ۋەز ئېيتىپ يۈرۈۋىدى، ئەم-دى سۇغا چۈشكەن چاشقاندەك جىمىپلا كەتتى. ھەممىزنى تەڭ ياراتقان بولسا ئۇلۇغ چىڭ گاڭ غوجامنىڭ ئۇچىسىدىكى ئېسىل تون- سەرۇپايلار ئۇنىڭدا يوققۇ، يەر - سۇلىرى قېنى، ئازراقلا بىرنېمە بىلىۋېلىپ «قارىي» لىق ئۇنۋانىغا ئېرىشىۋىدى، دېمىگىنى قالمىدى. ئۇنىڭغا ئەگەشمەيلى، ھەممىمز نامىزىمزدا ئۇلۇغ چىڭ گاڭ غوجامغا نۇسرەتلەر تىلەپ، ئۆتكەن كۈنىمزگە شۈكرى قىلايلى، يارەنلەر...

بۇ سۆزلەرنى ئۆز يېقىنلىرىدىن ئاڭلاپ يېرىلىپ كېتەي دەپ يۈرگەن نەمەتقارىي بىر تويدا توكۇر ئىشان بىلەن ئۇچرىشىپ قال-دى. توكۇر ئىشانىڭ پۇتۇن ئەس - يادى نەمەتقارىينى مات قە-لىپ، ئۇنىڭ ئەل ئارىسىدا كۈندىن - كۈنگە ئۆسۈۋاتقان شۆھرىتە-نى يەر بىلەن يەكسان قىلىشتىلا قالغان بولغاچقا، ئەل - خالايىق توپلاشقان بۇ سورۇننى يەنە قويۇۋەتكۈسى كەلمىدى. بۇ چاغدا نەمەتقارىي ئۆز تەڭتۈشلىرى بىلەن تويى بولغان يېگىتنىڭ ھۇجرە-

سىدا قىزغىن پاراڭغا چۈشكەن بولۇپ، ئۇ ئۆز تەڭتۇشلىرى سورىغان سوئاللارغا بىرمۇبىر ئىزاهات بېرىۋاتاتتى.

— ئاڭلىسام، ئۆزلىرىنى گاڭ غوجىلارغا قارشى گەپلەرنى قىلىدىغان بولۇپ قاپتۇ، دەيدۇ. هەر هالدا ئېهتىيات قىلغانلىرى تۈزۈك، — دېدى ياڭخىدىن چىققان ئاغىنىسى ئۇنىڭغا كۆيۈنۈش تەلەپپۇزىدا.

— مەن دېسەم هەق سۆزنى دېدىم، — دېدى نەمەتقاري. دەل شۇ چاغدا تالادا غوۋغا كۆتۈرۈلدى ۋە كەينىدىنلا توكۇر ئىشان كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئەلپازى بەك يامان بولغاچقا، كەينىدىن بىر توپ جامائەت كىرىپ كېلىشتى.

— خوش، نەمەتقاري، — دېدى ئۇ قىسماق كۆزلىرىنى چىمچىقلاتىپ تۈرۈپ، — سېنى خەقلەر بەك ئوقۇدى، هەپتىيەكتىن ئۆتۈپ «قاري» لىق سالاهىيىتىگە ئېرىشتى، دەپ بەكمۇ چوڭ بىلىشىدىكەن. مەن ئۇزۇندىن بۇيان جاۋاب تاپالماي كېلىۋاتقان بىر سوئال بار ئىدى. سەن مولا بولغاندىن كېيىن، بۇ سوئالغا جاۋاب بېرىپ باق. سوئالىمغا جاۋاب بېرەلىسەڭ، مەن ئەل ـ جامائەت ئالدىدا ساڭا ناماقۇل بولىمەن، ئەگەر جاۋاب بېرەلمىسەڭ بۇ يۇرتتىن باش ئېلىپ چىقىپ كېتىسەن.

ئاخىرى ئۆزى كۈتكەن پۇرسەتنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى پەملىگەن نەمەتقاري تەمكىنلىك بىلەن ئېغىز ئاچتى:

— هېلىمۇ جامائەتنى قايمۇقتۇرىدىغان جىق گەپلەرنى قىلىپ كەتتىڭ. بوپتۇ، قېنى ئېيتە، نېمە سوئالىڭ بار؟

بۇ چاغدا توي ئەهلى ساراسىمگە چۈشكەن بولۇپ، ئۇلار توكۇر ئىشان بىلەن نەمەتقاريغا ئەنسىزچىلىك بىلەن قارىشاتتى.

— ئۆزۈڭ دېدىڭ ـ هە، — دېدى توكۇر ئىشان قولىدىكى هاسىنىڭ ئۇچىنى يەرگە ئۇرۇپ، — سېنى مەن جايلايمەنمۇ يا سەن مېنى جايلامسەن. ئەل ـ جامائەت گۇۋاه بولۇشىدۇ.

ئۇ ئالدىراپ كەتكەنلىكتىن تاقتا ـ تۇقتا سۆزلىگىلى تۇردى:

— ئەگەر بىرى چېلەكنى قوزۇق قىلىپ تامغا قاقسا...

شۇ هامان ئەتراپتىن كۈلكە كۆتۈرۈلدى.

— چېلەكنى ئەمەس، ئېشەك پۈتىنى دېسىلە، ھەزرىتىم...

— ھە، ھە، ئېشەك پۈتى،— ئۇ ئۆزىگە گەپ ئۆگەتكۈچىگە ئالىيىپ قويۇپ سۆزگە كىرىشتى،— ئەگەر بىراۋ ئېشەك پۈتىنى قوزۇق قىلىپ تامغا قاقسا، يەنە بىرەيلەن بىر چېلەك پاكىز سۇنى ئەكېلىپ شۇ قوزۇقنىڭ تېگىگە قويسا ھەمدە چېلەكتىكى چۆمۈچنى ئېلىپ شۇ قوزۇققا ئىلسا، چۆمۈچتىكى سۇ سىرغىپ چېلەككە چۈشسە، قېنى سەن دەپ باقە، شۇ سۇدا تاھارەت ئېلىپ نامازئوقۇسا دۇرۇس بولامدۇ؟

توكۇر ئىشاننىڭ يوق يەردىن پۈتاق چىقىرىپ، ئىسلام دىنىغا قارشى ھالدا ئېيتىۋاتقان يۇقىرىقى سۆزلىرىنى ئاڭلىغان نەمەتقا-رىينىڭ گۈرەن تومۇرلىرى كۆپۈپ، بۇرۇن تۆشۈكلىرى لىپىلداپ كەتتى. ئۇنىڭچە بولغاندا، ئىشاننىڭ گېپىنى بوغۇپ، يۇقىرىقى سۆزلىرى ئۇچۇن جەھەننەمگە ئۇزىتىۋەتسىمۇ ئازلىق قىلاتتى، لې-كىن بۇ دېگەن ئەل ـ جامائەت توپلاشقان سورۇن، يەنە كېلىپ بۇگۈن دېگەن توي. بۇنداق خۇشاللىق مەزىلىرده سەن ـ پەن دېيىشىپ سەتلىشىپ قالسا بولمايدۇ، شۇڭا ئېغىر ـ بېسىق بولۇش كېرەك.

ئۇ يۇقىرىقىلارنى ئويلاپ بولغاندىن كېيىن، دانە ـ دانە قىلىپ ئالدىرىماي سۆزلەشكە باشلىدى.

— ئىسلام دىنىمىزدا ئېشەك ھارام دېيىلگەن،— دېدى ئۇ سالماقلىق بىلەن،— شۇنداق ئىكەن ئېشەك پۈتىدا بۇلغانغان سۇدا تاھارەت ئېلىشنى ئاللا ئىگەم ھەم راۋا كۆرمەيدۇ. يەنە ساڭا دەپ قويايى، لۇكچۇن دېگەن بۇ يۇرت تارىختىن بۇيان ئۆزىنىڭ گۈزەللى-كى بىلەن ھەرقايسى خەلقلەر ئارىسىدا تىللاردا داستان بولۇپ كەلگەن. بۇ يۇرتتا ئۆسكەن دەل ـ دەرەخنىڭ كۆپلۈكىدىن باشقا يۇرتتىن كەلگەنلەر ھەيران قېلىشىدۇ. ئەنە شۇنداق ئىكەن، ئې-شەك پۈتىنى قوزۇق قىلىپ قاقمىسىمۇ، لۇكچۇندە ياغاچ كەمىد-دى؟ يا ياغاچلارنى ئىشان بۇۋىلىرىڭلار بىلەن قىلىشقان بۇزۇقچە-

لىقتا تېپىلىپ قالغان باللىرىڭلارغا شۇمەك ياساپ بېرىش ئۈچۈن ئاياۋاتامسىلەر؟

نەمەتقارىينىڭ مەسخىرىلىك سۆزلىرىدىن كېيىن، توي ئەھلى بىردىنلا جانلاندى.

— ھۇششەرە، نەمەتقارى، ئەجەب ئەدىپىنى بەردىلە.

— ئۆزلەمۇ بىرنېمە دېسىلەچۇ، ئىشان ھەزرىتىم.

توكۇر ئىشاننىڭ تىلى تۇتۇلدى.

— نەمەتقارى ئۆزى ياش بولغان بىلەن ئەجەب بىلىملىك ئىكەن.

ئەل ـ جامائەت ئىچىدە مات بولۇپ قاتتىق مەسخىرىگە ئۇچرىغان توكۇر ئىشان غالىلداپ تىترەپ «بۇ... بۇ...» دېگىنىچە ئارقىسىغا «تىرىڭشىدە» ئۈچۈپ كەتتى.

— سۆزەپ تامنىڭ كەينىگە ئاچقۇچتىكلار ئۇنى، تويىنى ھارام قىلمىسۇن بىكار.

— ئۆلسەم نامىزىمنى چۈشۈرىدىغان ئادەم چىقماي قالمىسۇن دەپ جامائەت توپلاشقان سورۇندا ئۆلۈپ بەردىمۇ نېمە...

توكۇر ئىشاننىڭ مەغلۇبىيىتىدىن كېيىن ئۇزۇندىن بۇيان ئۇنىڭ «ئاللا ـ ھۇ» سىغا ساما ئويناپ يۈرگەن كىشىلەر توي ئەھلىدىن كەچۈرۈم سورىدى. شۇنىڭ بىلەن توي تېخىمۇ بىر بالداق يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، تاڭ ئاتقانغا قەدەر نەغمە ـ ناۋا ئاۋازى ياڭراپ تۇردى. شۇنىڭدىن باشلاپ توكۇر ئىشان لۇكچۇن شەھىرىدە كۆرۈنمەس بولدى.

بۇركۇت ئۇۋىسى

1908 ـ يىلى باھار ئايلىرىنىڭ مەلۇم بىر كۈنى ئىدى. نەمەنگارىي كۈندىلىك ئادىتى بويىچە سەھەر ئورنىدىن تۇرۇپ، تاھا- رەت ئېلىپ مەسچىتكە چىقىپ بامدات نامىزىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، كۆيۈمچان ئۇستازى ھامۇنقارىينى يوقلاپ كېلىش ئۈچۈن ئۇنىڭ ئۆيىگە قاراپ ماڭدى. بۇ كۈنلەردە ھامۇنقارىي ئېغىر كېسەل- گە مۇپتىلا بولغان، ئاغرىق دەستىدىن مەسچىتكىمۇ كەلمەي ئۆيىدە داۋالىنىپ ئارام ئېلىۋاتقان بولغاچقا، مەسچىتنىڭ ئىمامىلىقىنى ۋاقتىنچە نەمەنگارىي ئۆتەپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ ھامۇنقارىيلارنىڭ ئۆيى- گە كەلگەن چاغدا بوۋاي ئۇزۇن يىل ئازاب تارتقان دەردمەندەك سولىشىپ، تۇگىشىپلا كەتكەنىدى. ئۇ ئەقىدىلىك شاگىرتى نەمەن- گارىينى كۆرۈپ ئورنىدىن قوزغالماقچى بولدى. بۇ چاغدا نەمەنگا- رىي كاڭغا چىقىپ ئۇستازىنى يۆلىدى.

— ئوبدان كەپسەن، بالام، — دېدى ھامۇنقارىي سالام ـ سەھەتتىن كېيىن قىينىلىپ سۆزلەپ، — ئەھۋالىم كۈندىن ـ كۈنگە ئوساللىشىپ كېتىۋاتىدۇ. ھالىم سەللا ياخشى بولغان بولسا سېنى ئۆزۈم يېتىلەپ بېرىپ، «لۇكچۇن خانلىق مەدرىسە» گە ئوقۇشقا بەرمەكچىدىم. چۈنكى مەن ئۆمرۈمنىڭ تەڭدىن تولىسىنى بالا تەربىيىلەش بىلەن ئۆتكۈزگەن بولساممۇ، لېكىن مەن تەربىيە- لىگەن بالىلار ئىچىدە سېنىڭدەك ئىلىمگە ھېرىسمەن شاگىرتىمنى تېخى تۈنجى قېتىم ئۇچرىتىشىم. سەن يەنىمۇ چوڭقۇرلاپ ئىلىم تەھسىل قىلىشىڭ لازىم. چۈنكى قۇدۇقتىكى پاقا قۇدۇق ئىچىدە تۇرۇپ، قۇدۇقنىڭ ئاغزىنىلا كۆرۈپ جاھان دېگەن شۇنچىلىكلا ئوخشايدۇ، دېگىنىگە ئوخشاش، سەنمۇ ئىلىمنىڭ ھەممىسىنى ئۆستازىم بىلىدۇ دەپلا ئۆتسەڭ بولمايدۇ. مېنىڭ بىلىدىغانلىرىمغا

قارىغاندا بىلمەيدىغانلىرىم يەنىمۇ كۆپ. شۇڭا خانلىق مەدرىسىگە كىرىشىڭ تولىمۇ زۆرۈردۇر، — بوۋاي بىر پەس دېمىنى ئېلىۋالىغاندىن كېيىن يەنە سۆزگە كىرىشتى، — تۇنۇگۈن خانلىق مەدرىسە مۇدەررىسلىرىدىن سىيىتنىياز قازى ئاخۇنۇم ۋە رىقىپ قازى ئاخۇنۇملار مېنى يوقلاپ كېلىش ئۈچۈن ئاتايىتەن ئادەم چىقارتىپتۇ. مەن ئۇلارغا تاپىلاپ قويدۇم، سەن ئەتە بامدات نامىزىدىن يېنىپلا مەدرىسىگە بېرىپ ئۇ زاتلارغا كۆرۈنۈش قىلغىن، ئۇلار سېنى چوقۇم قوبۇل قىلىدۇ.

جېنى ھەلقۇمىغا كېلىپ قالغان تۇرۇقلۇقمۇ يەنە ئۆزىنىڭ غېمىنى يەۋاتقان ئۇستازىنىڭ سۆزلىرىدىن تەسىرلەنگەن نەمەتقاري ئۇنىڭ ئالدىدا تىزلاندى.

— رەھمەت، ئۇستازىم، رەھمەت. ئۆزلىرى خۇدانىڭ رەھمىتى بىلەن ياخشى بولۇپ كېتىدىلا.

— مېنىڭ كۆڭلۈمنى ياسايمەن دېمە، — دېدى ھامۇنقاري، — ئۆلۈم دېگەن نادانلار ئۈچۈن تولىمۇ قورقۇنچلۇقتۇر، لېكىن ئىلىم ئەھلى ئۈچۈن ئېلىپ ئېيتقاندا ئۇنچىۋالا قورقۇنچلۇق ئەمەس. ئورنۇڭدىن تۇرۇپ كەت، ئوغلۇم، ئالدىمدا تىزلىنىپ ئولتۇرۇۋالساڭ مەن گۇناھكار بولۇپ قالىمەن. چۈنكى بەندە ھەرقانچە بولۇپ كەتسىمۇ بەندىنىڭ ئالدىدا تىزلانسا بولمايدۇ. بىز دېگەن ئاللانىڭ قۇلىدۇرمىز. ھۆرمەتنىڭ ھەممىسى شۇ بىر ئاللاغىلا لايىقتۇر. شۇڭا بىز خەقتە «تىزلىنىپ مەڭ يىل ياشىغۇچە، تەڭ تۇرۇپ ئۆلگەن ئەۋزەل» دېگەن گەپ تارقالغان. سەن بۇ ھېكمەتنى قۇلىقىڭدا چىڭ تۇتۇپ ھاياتلىق سەپىرىڭدە ئۆزۈڭگە ياشاش مىزانى قىلغىن. خەلقچىل، كىچىك پېئىل بولۇپ ئۆگەنگەنلىرىڭنى ئەل خىزمىتى ئۈچۈن ئىشلەت. شۇندىلا سەندىن ئاتاڭمۇ، مەنمۇ، خەلقىمۇ رازى بولىدۇ. خەلق رازى بولغانىكەن ياراتقان ئىگەممۇ ئەجرىڭنى ھەرگىز يەردە قويمايدۇ. چۈنكى ئەل رازى خۇدا رازى ئەمەسمۇ، ئوغلۇم.

ئۇلارنىڭ سۆزلىرى ھېچ تۈگەيدىغاندەك ئەمەس ئىدى.

* *

نەمەتقارىنىڭ بىلىمگە بولغان ھېرىسمەنلىكى، ھەققانىي، قورقۇمسىزلىقى توغرىسىدىكى پاراڭلارنى ئاڭلاپ دىللىرى سۆيۈنگەن خانلىق مەدرىسە مۇدەررىسلىرىدىن سىيىتنىياز قازى ئاخۇنۇم، رىقىپ قازى ئاخۇنۇم ۋە مەتنىياز قازى ئاخۇنۇملارنىڭ بۇرۇنلا نەمەتقارىينى ئۆز تەربىيىسىگە ئېلىش نىيىتى بار بولسىمۇ، لېكىن ھامۇتقارىيدەك جىگەرلىك، ئۇستۇن قاراشقا ئىگە، توغرا پىكىرلىك خەلقپەرۋەر زاتتىن شاگىرت تالىشىشنى بىئەپ كۆرۈپ تاكى ھامۇتقارىي ئۆزى ھاۋالە قىلغۇچە سۈكۈت قىلىپ كەلگەنىدى. نەمەتقارىي مەدرىسگە كىرگەندىن كېيىن باش مۇدەررىس سىيىتنىياز قازى ئاخۇنۇم ئۇنى مەدرىسنىڭ ياش، قابىل مۇدەررىسى مەتنىياز قازى ئاخۇنۇمغا تاپشۇردى. مەتنىياز قازى ئاخۇنۇممۇ ئەسلىي نەسەبىدىن نامراتلارنىڭ پەرزەنتى بولۇپ، ئۆز تىرىشچانلىقى بىلەن لۇكچۇن، قەشقەرلەردە ئىلىم تەھسىل قىلغاندىن كېيىن، يەنە ئىلىمگە بولغان تەشنالىقى ئارتۇق كېلىپ بۇخاراغىچە بارغان، بۇخارادا ئىلىم تەھسىل قىلىش جەريانىدا ئىقتىسادىي جەھەتتە قىينىلىپ قېلىپ، شۇ جايدىكى ئېچىلىپ قالغان بىر قەبرىنى ماكان قىلىپ، ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرۇپ، بۇخارا ئىلىم ئەھلىنىڭ ھۆرمىتى ۋە ھىممىتىگە ئېرىشىپ، ئوقۇشنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتتۈرۈپ ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەن زات ئىدى. ئۇ نەمەتقارىيىنى ئۆز تەربىيىسىگە ئالغاندىن كېيىن، بىر تەرەپتىن دەرس سۆزلىسە، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆزىنىڭ جاھان كېزىپ ئىلىم تەھسىل قىلىش جەريانىدا كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىنى سۆزلەپ بېرىپ، ئۇنى جاھان ۋەزىيىتىدىن خەۋەردار قىلدى. ئۇ مەدرىسىدە يەنە XVII ئەسىردە لۇكچۇندە ياشاپ مۇشۇ مەدرىسىدە باش مۇدەررىس بولغان دىداكتىك شائىر ئەھمەت غوجامنىياز ئوغلى قۇسۇرىنىڭ ئىجادىي ھاياتى ۋە ئۇنىڭ ئۆلمەس ئەسەرلىرىدىن «رەۋزەتۇل ئۇزرا»، «ۋاڭلارغا نەسىھەت»، يەكەنلىك شائىر ئابدۇرېھىم نىزارىنىڭ

لۇكچۇن ۋاقى ئوردىسىدا يېزىلغان «خەمسە» لىرى بىلەن پىششىق تونۇشتى. نەۋائىنىڭ ئاجايىپ جەزبىدار، پاساھەت ۋە بالاغەت بابىدا يەكتا بولغان غەزەللىرى، رابغۇزنىڭ مەنە كەڭلىكىگە تويۇنغان «قىسسەسۇل ئەنبىيا» سىدىكى پەيغەمبەرلەرنىڭ ھاياتى تونۇشتۇ. رۇلغان ئېسىل ھېكمەتلىرى ئۇنى تۇغمەس دەردلەرگە مۇپتىلا قىلدى.

— شەرق مۇتەپەككۇرلىرى مەكتەپلەرنى بۇركۇت ئۇۋۇسىغا ئوخشىتىدۇ، — دېدى بىر كۇنى مەتنىياز قازى ئاخۇنۇم، — چۇنكى تەربىيە كۆرگەن ئادەم ھەق - ناھەقنى ئايرىش، ئۇنىڭ تەدبىرىنى قىلىشنى بىلىدىغان بولغانلىقى ئۇچۇن بۇركۇتكە ئوخشاش قورقۇمسىز بولىدۇ. مانا سىزنى ئېلىپ ئېيتساق، — ئۇ ئەمدى پاراڭ تېمىسىنى نەمەتقارىينىڭ ئۇستىگە يۆتكىدى، — ئەقىدىلىك زات ھامۇتقارىينىڭ ھۇزۇرىدا كۆپ يىل تەربىيە كۆرگەنلىكىڭىز ئۇچۇن، توكۇر ئىشانغا ئوخشاش ئادالەت دۇشمەنلىرىنىڭ دەككىسىنى بېرىپ لۇكچۇندە تۇرالماس قىلىۋەتتىڭىز. ئاڭلىسام شېئىرىيەتكە ھەۋەس قىلىدىكەنسىز. بۇ بىر ياخشى باشلىنىش. چۇنكى شېئىرىيەت دېگەن ئىمانىنىڭ نۇرى. ئۇ دېگەن خالىغان ئادەمنىڭ قولىدىن كېلىۋېرىدىغان، ئۆگىنىمەن دەپلا ئۆگىنىۋالىدىغان ھۇنەر ئەمەس، ھەقتائالا ئىگەم بۇ خىل خىسلەتنى پەقەت پاك دىل، ئىمانى كامىل ۋە تىرىشچان بەندىلىرىگىلا ئاتا قىلغان. يەنە سىز مەدرىسىگە كەلمەستىن بۇرۇنلا پارس، تۇركىي تىللاردىن ئۆزىڭىزگە ئاساس سېلىۋاپسىز، ئىسلام ئەھكاملىرىنى پىششىق ئۆگىنىپ، «قارىي» لىق مۇقامىغا يېتىپسىز. ھازىر مەدرىسىمىزدە سىزگە ئوخشاش ياش، قابىل، تالىپلارنىڭ قەلبىنى مايىل قىلارلىق دەرىجىدە سۆزلىيەلەيدىغان خەلپەتلەر تولمۇ كەمچىل. مەن تېخى تۇنۇگۇنلا بۇ ھەقتە سىيىتنىياز قازى ئاخۇنۇم، رېقىپ قازى ئاخۇنۇملار بىلەن كېڭەشتە بولدۇم. خۇدايىم بۇيرۇسا پات ئارىدا «خەلپەت» لىك دەرىجىگە كۆتۇرۇلۇپ، ئوقۇتۇش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىسىز.

* *

مەتنياز قازى ئاخۇنۇم بىلەن بولغان سۆھبەتتىن ئانچە ئۇزاق ئۆتمەيلا نەمەنقارىي مەدرىسە تۇزۇمى بويىچە ھەرقايسى پەنلەردىن ئېلىنغان ئىمتىھانلاردىن ئەلا نەتىجە بىلەن ئۆتۈپ، «خەلپەت» لىك ئۇنۋانىغا ئېرىشتى. ئۇ خەلپەت بولغاندىن كېيىن بىر تەرەپتىن قېتىرقىنىپ ئۆگەنسە، يەنە بىر تەرەپتىن ئوقۇتۇش ئىشلىرىغا چوڭقۇر چۆكۈپ، جان ـ دىل بىلەن خىزمەتكە كىرىشىپ كەتتى.

— سىلەرنىڭ ھەممىگلار بىردىن بۇركۇت، — دەيتتى ئۇ تالىپلارغا قاراپ، — سىلەرنىڭ قانات ـ قۇيرۇقۇڭلار قانچە يېتىلسە، جاھان شۇنچە ئاۋاتلىشىپ، نادانلىق، قالاقلىق، جاھالەتنىڭ ئۆمرى شۇنچە تېز قىسقىرايدۇ.

داۋۇت ئاخۇنىنىڭ ئۆلۈمى

مىلادىيە 1911 ـ يىلى نەمەت خەلپەت ئۇچۇن تولىمۇ ئېغىر بىر يىل بولدى. چۇنكى ئۇزۇن يىل گاڭ ـ غوجىلارغا ئورتاقچىلىق قىلىپ، يىلىك ـ يىلىكىدىن ئۇزۇلۇپ قالغان كۆيۈمچان ئاتا داۋۇت ئاخۇن يورۇق دۇنيا بىلەن ۋاقىتسىز خوشلاشتى. «كوزا كۇندە سۇنمايدۇ، كۇنىدە سۇنىدۇ» دېگەندەك، بىر ئۆمۈر ئەل ئىشقىدا كۆيۈپ، خەلقنىڭ ناله ـ پەريادى ئەكس ئەتتۇرۇلگەن ناخشىلارنى ئېيتىپ ئۆتكەن بۇ سۆيۈملۇك دادىنىڭ ئۆلۈمىمۇ خۇد- دى ئۆزى ئېيتقان ناخشىلارغا ئوخشاشلا تەسىرلىك بولدى. ئۇ كىسەل بولۇپ پەقەت بىر ھەپتىلا ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى. بۇ مەزگىلدە مۇرتۇقا ياتلىق قىلىنغان ئايسىخان، تۇيۇقسىز ياتلىق قىلىنغان ھاشىخانلار ۋە قولۇم ـ قوشنا، دوست ـ بۇرادەلەر ئۇنىڭ بېشىدا پەرۋانە بولدى. مويسىپىتلار بارلىق ئەلىمىنى ئىچىگە يۇت- قان ھالدا ئۇنىڭ باش تەرىپىدە يۇكۇنۇپ ئولتۇرۇپ «ياسىن» سۇرىسىنى تىنماي ئوقۇيتتى، دەم سۇيى قىلىپ ئاغزىغا تېمىتاتتى. بۇ كۇنلەردە نەمەت خەلپەت بەك ئالدىراش بولۇپ كەتكەن بولۇپ، كۇندۇزى مەدرىسىدە دەرس سۆزلىسە، كېچىسى ئاتىسىغا ھەمراھ بولۇپ تاڭنى ئاتقۇزاتتى. داۋۇت ئاخۇن سەكراتقا چۇشۇپ قېلىپ يەتتىنچى كۇنى ئىدى، بۇ سەھەر پەيتى بولۇپ، جاھان جىمجىتلىققا چۆمگەن، پەقەت تاشقىرىدىن توخۇلارنىڭ چىللاشلىرى ۋە نەلەردە- دۇر قاۋغان ئىتلارنىڭ ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئاتىسىنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ چارچاپ كەتكەن نەمەت خەلپەتنىڭ كۆزى ئەمدى ئۇيقۇغا ئىلىنىۋىدى، خۇددى بىرى چاقىرغاندەكلا ئويغىنىپ كەت- تى. ئۇ ئاتىسىغا قارىۋىدى، ئاتىسىمۇ ئۇخلىماپتۇ، ئۇ يانچە بولغە- نىچە نەمەت خەلپەتكە قاراپ ياتاتتى.

— ئويغاندىڭمۇ، ئوغلۇم، — دېدى داۋۇت ئاخۇن، بۇ چاغدا ئۇنىڭ ئىڭراشلىرىمۇ بېسىققان، چىرايىمۇ نۇرلىنىپ قالغاندەك، كېسىلى ساقىيىپ كەتكەندەكلا ئىدى. كۆتەكىنىڭ ئۈستىگە قويۇلغان جىنچىراغ پىلىلداپ يانغىنچە ئۆيىنى يورۇتۇپ تۇراتتى، — شىپقا[1] قاراپ يېتىپ بىر چاغدا ئۇخلاپ قاپتىمەن. تۇرۇپ چۈشۈم دېگۈدەكمەن، تۇرۇپ ئوڭۇم دېگۈدەكمەن، ئۆي ئىچى نۇرغا تولغان. دەك بولۇپ، رەھمەتلىك ئاتام بىلەن مەرھۇم ئاپام كۆز ئالدىمدا زاھىر بولدى، «ئوغلۇم، تۇر ئورنۇڭدىن، ھېلىمۇ گاڭ - غوجىلارنىڭ جاپاسىنى تولا تارتىپ كەتتىڭ، بىز سېنى ئالغىلى كەلدۇق» دېگۈدەك. زەن سېلىپ قارىسام، يەنە ئۇلارنىڭ يېنىدا بىر نۇرانە بوۋايمۇ بار. ئەزرائىل دېگۈدەكمەن، تۇرۇپ، مەن ئاڭلىغان پاراڭلاردا ئەزرائىل دېگەن بەتبەشىرە بولىدىغان، ئاجايىپ كېلىشكەن ئادەم ئىكەن، خىزىرمۇ يا دېگۈدەكمەن. بۇ چاغدا يەنە ئاتام سۆزلىگۈدەك: «بىلمۇاتىسەن، ئوغلۇم، سەن ئايالىڭ بىلەن بالىلىرىڭغا تارتىشۋاتىسەن. ئايسىخان، ھاشىخانلارنىغۇ ئوبدان يەرلەرگە ياتلىق قىلىپ كۆڭلۈڭ تىندى. ئەمدى شۇ يېگانە ئوغلۇڭ نەمەتقارىيدىن غەم قىلمۇاتىسەن. ئۇنىڭمۇ پېشانىسىگە خۇدايىمنىڭ پۈتكىنى بار، ئەنسىرىمىسەڭمۇ بولىدۇ» دېگۈدەك. مەن: «شۇنداقتىمۇ ئازراق تەخىر قىلىپ تۇرساڭلار، نامازبامدات ۋاقتىغىچە ۋاقىت بەرسەڭلار، ئوغلۇم بىلەن خەيرلىشۋالاي» دېگۈدەكمەن. بۇ چاغدا ھېلىقى نۇرانە سۆيەت بوۋاي: «بوپتۇ، ئەھلى ئىلىم، ئىمانى كامىل بىر ئوغلانىنى تەربىيىلەپ قاتارغا قوشقۇچە ئاز جاپالارنى تارتمىدىڭ، شۇ ئەجرىڭنىڭ ھەققى - ھۆرمىتى ئۈچۈن خۇدا ۋەندە كەرىمدىن ۋەھىي كەلدى، نامازبامدات ۋاقتىدا جان تەسلىم قىلىدىغان بولدۇڭ» دېگۈدەك. شۇنىڭ بىلەن ئويغىنىپ كەتتىم، ئوغلۇم.

— ئۆزلەنى قارا بېسىپتۇ، ئاتا...

— ياق، ئوغلۇم، بۇ بىر بېشارەت. مېنىڭ مەھشەر كۈنۈم

---

① شىپ — تورۇس (لۇكچۈن شېۋىسى).

توشتى. سەن ئاناڭ بىلەن ئايلىلىرىڭنى ئويغىتىۋېتىپ نامازغا بارغىن، نامازنى ئۆتەپ ئۇچىنچى دۇئادىن كېيىن مېنىڭ جان تەسلىم قىلغانلىقىمنى جامائەتكە ئېلان قىل، ئۇنداق چىقىپلا غەلۋە - غىدىر قىلساڭ گۇناھلىق بولۇپ قالىسەن.

نەمەت خەلپەت كۆز چانىقىدىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان ياشلارنى سۈرتكىنىچە تاھارەت ئېلىپ نامازغا چىقىپ كەتتى.

* *

نامار ئوقۇلۇپ ئۇچىنچى دۇئادىن كېيىن نەمەت خەلپەت سەپ-نىڭ ئالدىغا ئۆتتى ۋە قول قوۋۇشتۇرغان ھالدا ئېيتتى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم مۆھتەرەم جامائەت، ئاللانىڭ مۆمىن بەندىسى بولغان ئاتام داۋۇت ئاخۇن بۇگۈن نامار بامدات ۋاقتى بىلەن ئالەمدىن ئۆتتى.

شۇ ھامان جامائەت ئۆرىتۆپە بولۇپ كېتىشتى. كىملەردۇر ئۆكسۈپ - ئۆكسۈپ يىغلاشقا باشلىدى، يەنە بەزىلەر نەمەت خەلپەت-كە قارىغىنىچە ھاڭۋېقىپ تۇرۇپ قېلىشتى، جامائەت نەمەت خەل-پەتنىڭ سۆزلىرىگە ئىشەنمىدى. چۈنكى ئاتىسى ئۆلۈپ ياتسۇنۇ، ئوغلى خاتىرجەم ھالەتتە نامىزىنى ئوقۇسۇن، بۇ نېمىدېگەن ئۇلۇغ ئەقىدە، نېمىدېگەن جاسارەت، چىدام - ھە!

داۋۇت ئاخۇن جان تەسلىم قىلغان كۈنى لۇكچۈندە قىيا-مەت - قايىم بولدى. ئامانشا، ئۇچكۆزۈرۈك، دېھقانسۇ، سىركىپ، تۈيۈق، مۇرتۇق، دىغار... ئىشقىلىپ، داۋۇت ئاخۇنىنى كۆر-گەن - كۆرمىگەن، كۆرمىگەن بولسىمۇ نامىنى ئاڭلىغان ياكى نەمەت خەلپەتنىڭ ئاتىسى ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغانلىكى كىشىلەر لۇك-چۈن شەھىرىگە قاراپ سەلدەك ئاقاتتى. شەھەر ئەتراپىغا توپلاشقان ئادەمنىڭ كۆپلۈكىدىن كۆڭلى ئەنسىزچىلىككە چۈشكەن ئىمىن ۋاڭ ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر ئەترىتىنى ئەۋەتىپ، نامازغا كەلگەنلەر-نى مەخپىي نازارەت قىلدى. مېيىت نامىزى ئوقۇلۇپ، جەسەت

قەبرىستانلىققا ئېلىپ بېرىلغۇچە بولغان ئارىلىقتىكى ئىشلار توغرۇلۇق جامائەتنى نازارەت قىلغان ئوردا كاھىبگى مۇقىمنىياز كاھىبەگ ئىمىن ۋاڭغا دوكلات قىلدى.

— ئورتاقچى داۋۇتنىڭ ئۆلۈمى دىيارى لۇكچۇندە بولمىغانلا بىر ئۆلۈم بولدى. تاۋۇت قولدىن قولغا ئۆتۈپ، ھېچبىر مۇرىگە چۈشمەي خۇددى ھاۋادا پەرۋاز ئەيلىگەن لاچىندەك پەرۋاز قىلغان پېتى ئېلىپ بېرىلىپ يەرلىكىگە قويۇلدى.

داۋۇت ئاخۇننىڭ ئۆلۈمىدىن تەسىرلەنگەن بىر بوۋاي ئۆزىنى توپىغا تاشلاپ يىغلاشقا باشلىدى:

— داۋۇت قېرىندىشىم، بۇگۈن سېنىڭ ھازاڭ ئەمەس، بەلكى توي كۈنۈڭ بولدى. قۇدرەتلىك ئىگەم سېنىڭ نەمەت خەلپەتتەك كاتتا ئىلىم ئەھلى، ئىمانى كامىل پەرزەنتنى تەربىيىلەپ قاتارغا قوشقانلىقىڭ ھەققىگە تويدەك ئۆلۈمنى بەردى...

دىلدا ئويغانغان ئارزۇ

ئاتىسىنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن نەمەت خەلپەت خانلىق مەدرىسىدىكى ۋەزىپىلىرىدىن ئىستېپا بېرىپ، تېرىكچىلىك يولىدا ئاتا كەسپى — دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللاندى. ئۇ بىر تەرەپتىن دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللانسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئەل ئىچىگە چوڭقۇر چۆكۈپ، خەلقنىڭ قان ـ ياشلىق ھاياتىنى يەنمۇ چوڭقۇر. لاپ چۈشىنىشكە مۇيەسسەر بولدى. گاڭ ـ غوجىلارنىڭ ھەددىدىن ئاشقان زۇلمى، ئەمگەكچى خەلقنىڭ جاپالىق تۇرمۇشى ئەزەلدىنلا ھەققانىي، خەلقپەرۋەر ئۆسۈپ يېتىلگەن نەمەت خەلپەتنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلماقتا ئىدى. شۇ كۈنلەردە لۇكچۇن شەھىرىدە مۇناق بىر ئىش يۈز بەردى: لۇكچۇن ئوردىسىدا توختى ئاخۇن ئىسىملىك بىر چاكار بولۇپ، گاڭ ـ غوجىلارنىڭ بالىلىرى تەرىپىدىن ئۇزۇن يىل ئات ـ ئېشەك ئورنىدا مىنىلگەنلىكتىن، بېلىنى كۆتۈرەلمەس بولۇپ قېلىپ ئۆلۈپ كەتتى. ئۇ ئۆلگەندىن كېيىن ئىمىن ۋاڭ يەنە بولدى قىلماي، چاپارمەنلىرىنى ئەۋەتىپ ئۇنىڭ ئۆيىنى تارتىۋالدى.

بۇنىڭدىن قاتتىق غەزەپلەنگەن نەمەت خەلپەت گاڭ ـ غوجىلارنى يوقاتمىغۇچە ئۆزلىرىگە ئەركىنلىك يوقلۇقىنى تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشىنىپ يەتتى.

— زالىم گاڭ ـ غوجىلارنى يوقاتمىغۇچە بىزگە ئەركىنلىك يوق، — دېدى ئۇ بىر كۈنى جامائەت توپىلاشقان سوروندا، — يارانقان ئىگەممۇ «يارىتىشنى مەن يارىتتىم، يارالمىشىڭ ئۆزۈڭدىن» دەپتىكەن. بىز قانچە سۈكۈت قىلساق، گاڭ ـ غوجىلار شۇنچە پاتاڭغا مىنىدۇ. شۇڭا ئۇلاردىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن يېغا قىلماقلىق لازىم.

ئۇ ئەنە شۇنداق تەشۋىق - تەرغىبات ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللـ-
نىپ يۈرگەن كۆنلەردە قۇمۇللۇق تۆمۈر خەلىپە باشچىلىقىدىكى
قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى كۆتۈرۈلدى. ئۇنىڭغا ئۇلاپلا تۇرپان
ئاستانىدىكى مويدىن خەلىپە تۇرپان دېھقانلىرىغا باشلامچىلىق قـ-
لىپ قوزغىلاڭ كۆتۈردى. بۇنىڭدىن ئالەمچە خۇشاللىققا چۆمگەن
نەمەت خەلىپەت دەرھال قولىغا قەلەمنى ئېلىپ، چوڭ ھەجىملىك
«بارىكاللا» نامىلىق داستاننى يېزىپ پۈتتۈرۈپ، ئەل - جامائەت
ئالدىدا ئوقۇپ يەنە بىر رەت شۆھرەت قازاندى.

* *

تۇرپان ئاستانىدە مۇھىت باي ئىسىملىك بىر زېمىندار بار
بولۇپ، ئۇ شۇ يىللاردا كارۋان تارتىپ سودا ئىشلىرى بىلەن
شۇغۇللىنىپ چەت ئەللەرگىچە چىققان. شۇنداقلا مۇسۇل مۇھىتى،
مەخسۇت مۇھىتى، مەخمۇت مۇھىتى، گوسۇل مۇھىتى قاتارلىق
تۆت ئوغلىنى ياخشى تەربىيىلەپ، تاپقان - تەرگىنىنى خەلقنىڭ
ھۆرلۈك، ئەركىنلىك، ئاقارتىش ئىشلىرىغا سەرپ قىلىپ كېلـ-
ۋاتقان كىشىلەر ئىدى. ئۇلارنىڭ ئاستانىدە بىر پاختا پىششىقلاپ
ئىشلەش زاۋۇتى بار بولۇپ، مۇسۇل مۇھىتى، مەخسۇت مۇھىتلار
پاختا سېتىۋېلىش ئۇچۇن دائىم دېگۈدەك لۇكچۇن تەرەپلەرگە ئۆ-
تۇپ تۇراتتى. ئۇلار بۇ جەريانداا لۇكچۇندىكى ئىلغار پىكىرلىك،
چوڭقۇر بىلىمگە ئىگە ياش شائىر نەمەت خەلىپەت بىلەن تونۇشقان،
شۇنداقلا شائىرنى مەخسۇس ئاستانىگە تەكلىپ قىلىپ، ئاستانە ۋە
تۇرپاندىكى بىر قىسىم مەرىپەتپەرۋەر بايلار بىلەن تونۇشتۇرغانـ-
دى.

مەخسۇت مۇھىتى تونۇشتۇرغانلار قاتاردا تۇرپان يېڭىشەھەر-
دىكى كاتتا سودىگەر، مەرىپەت سۆيەر مىجىت ھاجىمۇ بار بولۇپ،
ئۇ كۆپنى كۆرگەن، بىلىملىك، كىتاب خۇمار مويسىپىت ئىدى،
دائىم دېگۈدەك مەخسۇت مۇھىتى ئارقىلىق نەمەت خەلىپەتنى لۇك-

چۈندىن تۈرپانغا ئەكەلدۈرۈپ، ئۇنىڭغا كىتاب ئوقۇتۇپ ئاڭلايتتى، ئۇنىڭ يازغان شېئىرلىرى توغرىسىدا مۇھاكىمىلەر ئېلىپ بارانتى ۋە گاڭ - غوجىلار ھەققىدە يازغان قىزىق - قىزىق لەتىپە، ھەجۋىيلىرىنى ئاڭلاپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتەتتى. مىجىت ھاجىنىڭ يەنە ئابدۇخالىق ئىسىملىك بىر نەۋرىسى بار بولۇپ، نەمەت خەلپەت ھەر قېتىم ئۇلارنىڭ ئۆيىگە بارغان چېغىدا ئۇنىڭ كەينىگە كىرىۋېلىپ، ھەرخىل سوئاللارنى سوراپ، قانائەتلىنەرلىك جاۋابقا ئېرىشمىگۈچە زادى بولدى قىلمايتتى. نەمەت خەلپەتنىڭ مەزمۇت بوي - بەستىگە قاراپ ھەيران قالاتتى. شۇنداقلا نەمەت خەلپەت ھەربىر قېتىم شېئىر ئوقۇغان چېغىدا، ئۇنىڭ ھەقىقىي شائىرلارغا خاس ئۇرغۇلۇق ئاۋازىنى ئاڭلاپ، شېئىردا ئەكس ئەتتۈرۈلگەن مەزمۇنلارنى تەھلىل قىلىپ چوڭقۇر سۆكۈتكە چۆمەتتى.

مۇھىتلار جەمەتى ۋە مىجىت ھاجىلار ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن مۇناسىۋەت قىلىش جەريانىدا نەمەت خەلپەتنىڭ كۆزى تېخىمۇ روشەنلەشكەندەك بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىلغار پىكىرلىك، يېڭى ئىدىيىلىرىنى قوبۇل قىلغانىدى.

نەمەت خەلپەتنىڭ جامائەت توپىلاشقان جايلاردا قىلغان گەپ - سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، قۇيقا چېچى تىك بولغان ئىمىن ۋاڭ بىرنەچچە قېتىم ئۇنى كۆزدىن نېرى قىلىشنى ئويلاپ كۆرگەن بولسىمۇ، لېكىن ۋاڭلىق يەردىن چىققان پاختىلارنى يەنىلا مۇھىتلار ئائىلىسىدىكىلەر سېتىۋالىدىغان بولغاچقا، ئۇز مەنپەئىتىنىڭ زىيانغا ئۇچرىشىدىن قورقۇپ ئۇنىڭغا زىيان - زەخمەت يەتكۈزەلمىدى، لېكىن ئۇ بۇنىڭلىق بىلەنلا بولدى قىلماي، ئارىغا ئادەم سېلىپ سودىلاشماق بولدى.

— ئۆزلىرىنى ئۇلۇغ ۋاڭ ھەزرەتلىرىنى تەرىپلەپ بىر نەزمە پۈتۈپ بەرسۇن دەيدۇ، — دېدى مۇقىمنىياز كاھىبەگ بىر كۈنى نەمەت خەلپەتنىڭ ئۆيىگە كېلىپ مۇغەمبەرلىك بىلەن، — چىڭ گاڭ غوجام ئۆزى ئېغىزلاندى، ئۆزلە گاڭلىققا قارشى گەپ - سۆزلەرنى دەرھال توختىتىپ، چىڭ گاڭ غوجامنى تەرىپلەيدىغان

نەزمىلەرنى كۆپرەك پۈتسىلە، بۇنىڭ بەدىلىگە ئوردىدىن لەك يەيدىغان بولىدىلا.

— ئوردا سېكىدىكى لەك پۇقرالارنىڭ قان - تەرى بەدىلىگە كەلگەن، — دېدىن نەمەت خەلپەت مەسخىرە ئارىلاش، — ئۇنى ئۆزلەگە ئوخشاش هارامدىن قورقمايدىغان قانخور ئادەملەر يېمىسە، بىزدەك زاتى كىچىك كىشىلەرگە ئەسلا ياراشمايدۇ.

— هۇ ياخشىلىق ياراشمايدىغان مەلئۇن، — دېدى ئۇ تېرىكىپ، — قېنى كۆرىمىز، ئوردا لېكى ياراشمىسا، زىندانغۇ يارىشار.

ئۇ مۇقىمىنىياز كاھىمگ بىلەن قىلىشقان سۆھبەتتىن كېيىن، پەقەت قولغا قورال ئېلىپ «جاندىن كەچمىگۈچە، جانانغا يەتكىلى» بولمايدىغانلىقىنى يەنە بىر قېتىم چوڭقۇر هېس قىلىپ، تۇرپاندىكى قوزغىلاڭچىلار سېپىگە قوشۇلماقنى نىيەت قىلدى، لېكىن ئۇ كەتسە ئىمىن ۋاڭنىڭ ئاتىسىنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن تولا يىغلاپ كۆزلىرىنىڭ نۇرى قالمىغان ئانىسىدىن ئۆچ ئېلىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى. شۇڭا ئۇ بىر تەرەپتىن ئانىسىنىڭ بىخەتەرلىكى، ئىككىنچىدىن، مۇهىتلار جەمەتىگە يېقىن تۇرۇشنى ئويلاپ، چوڭ ئايلىسى ئايسىخان ياتلىق قىلىنغان جاي قەدىمىي دىيار مۇرتۇققا كۆچۈپ باردى.

ئاھ، گۈزەل مۇرتۇق

ئىدىقۇت باغرىدىكى قەدىمىي دىيار مۇرتۇق خۇددى رىۋايەتلەردە تەسۋىرلەنگەن يۇرتلارغا ئوخشاشلا تولىمۇ گۈزەل ئىدى. جاھاننىڭ گۈزەللىكىنى نامايان قىلىپ ياشىرىپ تۇرغان دەل - دەرەخلەر، مۇرتۇق جىرالىرىدىن ئېقىپ كېلىۋاتقان پاكىز ۋە سۈپسۈزۈك تاغ سۈيى، ساپ ۋە تازا تاغ ھاۋاسى، ئەڭ مۇھىمى ئۆز يۇرتىنىڭ مۇھىتىغا ئوخشاش گۈزەل، سۇ ۋە ھاۋاسىغا ئوخشاش ساپ ۋە پاك دىل كىشىلىرى نەمەت خەلپەتكە بەك يېقىپ قالغانىدى.

نەمەت خەلپەتلەر مۇرتۇقتا كۆچۈپ بارغان كۇنى مۇرتۇق دىيارىدىكى پۈتۈن ئەل دەۋرەپ كەتكەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى نەمەت خەلپەتنى قارشى ئېلىش يۈزىسىدىن چىقسا، بەزىلەر تېخى ياش تۇرۇپلا نامى پۈتكۈل تۇرپان دىيارىغا پۇر كەتكەن بۇ زاتنى كۆرەمنى، ئۇنىڭ تەقى - تۇرقى، بوي - بەستىنى كۆرگىلى چىققانلار ئىدى. ئەل - يۇرت ئىچىدە يەنە كۇن بويى ئىمىن ژاڭنىڭ دېپىنى چالىدىغان سوپى - ئىشانلارمۇ بار بولۇپ، ئۇلار چىڭ گاڭ غوجىنىڭ ئاستانىسىدە ياشاشنى تەرك ئېتىپ، بۇ يەرگە كۆچۈپ كەلگەن نەمەت خەلپەتكە ھەسەت كۆزى بىلەن تىكىلىشەتتى. گەرچە نەمەت خەلپەت بىر نامرات يېگىت بولسىمۇ، خانلىق مەدرىسىدە ئوقۇش ۋە مۇھىتلار جەمەتى بىلەن ئارىلىشىش جەريانىدا ئۆزىدە مۇئەييەن دەرىجىدە يېڭى ئىدىيە تۇرغۇزغان ئىلغار پىكىرلىك، بىلىملىك كىشى بولغاچقا، كىيىنىشكىمۇ ئالاھىدە دىققەت قىلغان بولۇپ، بېشىغا تۇرپاننىڭ يەرلىك باش كىيىمى بولغان قىزىل گۈللۈك دوپپا، ئۇچىسىغا چەكمەن چاپان كىيىۋالغانىدى، كىيىملەر ئاددىي بولسىمۇ پاكىز ۋە رەتلىك بولغاچقا، ئۇنىڭ زور بەستىگە ھۆسن قوشۇپ، ئۇنى تېخىمۇ قەددى - قامەتلىك كۆرسىتەتتى.

— خۇش كەپتىلا، خەلىپىتىم، — توپ ئىچىدىن ساقاللىرى ئاقارغان بىر بوۋاي چىقىپ ئۇنىڭ بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى، — هارمىغايلا، ئۇزۇندىن بۇيان ئۆزلىرىنىڭ مۇبارەك تەنلىرىنى كۆرۈشنى ئىستەپ، دىدارى مۇلاقەت بولۇشنى كۆزلەپ تۇراتتۇق.

— رەھمەت، دامۇللام، رەھمەت...

نەمەت خەلىپەتلەرنىڭ كۇيئوغۇل ئاكىسى ئابدۇللا ئاكىمۇ مۇر-تۇقتا خېلى نام - ئاتىقى بار كىشى بولۇپ، ئۇ نەمەت خەلىپەتلەرنى ئۆز ئۆيىگە ئورۇنلاشتۇردى. نەمەت خەلىپەتلەر كۆچۇپ كېلىپ ئەتىسىدىن باشلاپ هال سوراپ كەلگۇچىلەرنىڭ، مېهماندارچىلىققا چىللاپ كەلگۇچىلەرنىڭ خېلى كۇنلەرگىچە ئايىغى ئۇزۇلمىدى. مېهماندوست مۇرتۇق خەلقى بۇ كۇنلەردە تۇرپانىنىڭ باشقا جايلىرىدىكى نامرات دېهقانلارغا ئوخشاش جەبىر - زۇلۇم دەستىدىن ئاچ - زېرىن تۇرمۇش كەچۇرۇۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن ئۆز يۇرتىغا كۆچۇپ كەلگەن بۇ بىلىملىك زاتقا نىسبەتەن ناقىسلىق قىلغۇسى كەلمەي، هەر كۇنى كەچلىكى بىر ئۆيدە قوي سويۇلۇپ تۇردى. نەمەت خەلىپەتمۇ هازىر جاۋاب، چىقىشقاق، قىزىقچى ئادەم بولغاچقا ئەل ئىچىگە سىڭىشىپلا كەتتى. ئۇ مېهماندارچىلىق بولغان سورۇن-لاردا ئۆزىنىڭ قىزىق - قىزىق پاراڭلىرى بىلەن سورۇن ئەهلىنى كۇلدۇرسە، زالىم ۋاقىت - غوجىلار، نەپسانىيەتچى سوپى - ئىشانلار قامچىلانغان هەجۋىي قوشاقلارنى ئوقۇپ، دۇتارنىڭ مۇڭلۇق ئاۋازىغا تەڭكەش قىلىپ خەلقنى خىيال دەرياسىغا غەرق قىلىۋېتەتتى.

— ئاجايىپلا بىر ئادەمكەن، — دېيىشەتتى كەچلىكلىرى مېهماندارچىلىقتا ئۇنىڭ بىلەن بىرگە بولغان كىشىلەر، — كالامۇللانى قولىغا ئالىدىغان بولسا كاتتا موللا، دۇتارنى قولىغا ئالىدىغان بولسا ئۇستا سازەندە، ئەگەر پاراڭغا چۇشىدىغان بولسا مەرهۇم موللا زەيدىنىڭ ئۆزى.

— يارانقان ئىگەمنىڭمۇ بەرگەن كىشىگە بەرگۇسى كېلىپلا تۇرىدىكەن، — دېيىشەتتى يەنە بەزىلەر هەسەت ئارىلاش، — گەرچە

ئۇ كىشىگە مال ـ دۇنيا بەرمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۆلىمالىقنى بېرىپتۇ. گەۋدىسىگە قاراڭغۇلار ئۇنىڭ، يوغان، مەزمۇتلۇقىنى، پاراڭلىرىنى ئاڭلىسىغۇ ئادەمنىڭ قورقۇسى كېلىدۇ.

— شۇ ئەمەسمۇ، تەۋەيىمىزدىكى ھەزرەت ئىشانغا تۇنجى بو-لۇپ گەپ ياندۇرغانمۇ شۇ ئادەم دەڭلار. «گەپكە گەپ ئۇدۇل كەلسە ئاتاڭدىنمۇ يانما» دېگەندەك ھېلىقى سورۇندا ھەزرەت ئىشاننىڭ يۈزىنى يەر قىلدى.

— مەن تېخى ئۇنىڭ سۆزلىرىدىن قورقۇپ كېتىپ: «ئۆزلە-رى مۇرتۇققا يېڭى كەلدىلە، خەلپىتىم، ھەر ھالدا ئۆزلىرىنى ئايىغانلىرى تۇرۇك» دەپ نەسىھەت قىلىپ كېتىپتىمەن. قارىسام بۇ كىشى ئۇ سۆزلىرىمنى پەرۋايىغىمۇ ئالماي ئولتۇرۇپتۇ...

— ئەل ئوغلىغا دېگەن يۇرتىنىڭ يېتى يوق، دەيدۇ ئۇ تېخى، «مەن قەيەرگە بارسام شۇ يەر مېنىڭ يۇرتۇم، شۇ يۇرتتىكى خەلق مېنىڭ قېرىنداشلىرىم. بىز بۇ دۇنياغا ئېتىلغان مىسالى بىر تاش، رىزقىمىز قەيەرگە چېچىلغان بولسا شۇ يەرگە چۈشىمىز» دېيىشلىرىچۇ تېخى.

* *

ھەزرەت ئىشان تۇرپان دىيارىدا خېلى نام ـ شۆھرەتكە ئىگە كىشى بولۇپ، نۇرغۇن نادان كىشىلەر ئۇنىڭغا قول بېرىپ مۇرىت بولغاچقا، ئۇ ئۆزىنى ناھايىتى قالتىش چاغلاپ يۈرەتتى. شۇڭا نەمەت خەلپەتنىڭ ئازادلىق، ئەركىنلىك ئىزدەپ مۇرتۇققا كۆچۈپ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، پۈتى كۆيگەن توخۇدەك ئىزىدا تۇرالماي قالدى.

— كۈيۈرلۈق، كۈيۈرلۈق، — دېدى ئۇ بىر كۈنى جامائەت توپلاشقان سورۇندا، — يارانقان ئىگەم زۇۋۇلىمىزنى ئۇزگەن چاغ-دا گاڭ ـ غوجىلارنىڭ زۇۋۇلىسىنى چوڭ قىلىپ، ئۇلارنى يۇرتقا باش بولۇشقا، بىز پۇقرالارنى بولسا ئۇلارغا ئەگىشىپ ھايات كەچۈ-

رىدىغان قىلىپ ياراتقان. ئەمدى بۇ خەلپىتىم ئەركىنلىك ئىزدەپ-مەن، دەپ دىيارى لۇكچۇن شەھىرىدىن بىزنىڭ يۇرتىمىزغا كەپ-تۇ. ئەركىنلىك ئىزدەيدىغان ئادەم ياڭ جاڭجۇڭ ھەزرەتلىرىنىڭ قېشىغا بارسۇنا، ئەركىنلىك دېگەنى پەقەت شۇ كىشىلا بېرەلەيدۇ.

ھەزرەت ئىشان ھەددىدىن ئاشماقتا ئىدى. چۇنكى ئەمدى ئۇ-نىڭغا كېلىدىغان زەللىلەر، پۇل - پۇچەكلەر نەمەت خەلپەتنىڭ قولى ئارقىلىق يوقسۇللارغا ئۈتۈپ كېتىۋاتاتتى.

«خەپ، — دەيتتى ئۇ چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، — دىيارى لۇكچۇندىن يىلتىزى يوق قامغاقتەك لەيلەپ چىققان ئايىغى سايات بىر كەلگۈندى تۇرۇپ مېنىڭ رىزقىمغا چاڭ سالماقچى بولدۇڭما؟ مەن سېنى ھەرگىز بوش قويۇۋەتمەيمەن. ئۆزۈڭ كىچىككىنە بىر تۇخۇم تۇرۇپ مەندەك زور بىر تاغ بىلەن ئۇزەكگە سوقۇشتۇرغۇچى بولدۇڭما؟ تۇخۇم دېگەن ئۆزىنى بىلمەي تاشقا ئۇرۇلسا شالتىقى چاچراپ چىقىدىغۇ ئاخىر!»

ئۇ ئەنە شۇنداق جىلە بولۇپ يۇرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە مۇر-تۇقتا يەنە بىر سورۇن بولدى. سورۇننى ئۇيۇشتۇرغان كىشىمۇ چىشىنى چىشلەپ تۇرۇپ خېلى ئوبدانلا تەرلىگەن بولۇپ، داستـ-خان ئاھايىتى مول ئىدى. سورۇنغا داخىل بولغان كىشىلەر يەنىلا ھەزرەت ئىشان باشلىق يۇرت چوڭلىرى، نەمەت خەلپەت ۋە ساھىب-خانىنىڭ يېقىن - يورۇقلىرى بولۇپ، مەزىلەر تارتىلىپ بولغاندىن كېيىن پاراڭ تېمىسى يەنە ئايلىنىپ كېلىپ گاڭ - غوجىلار ئۇستىدە توختالدى.

— گاڭ - غوجىلار بىزنىڭ پاسىبانىمىزدۇر، — دېدى ھەز-رەت ئىشان سەل قىمىرلاپ قويۇپ، — ئۇلارغا بەيئەت قىلىپ ئۆتمىكىمىز جائىزدۇر. چۇنكى دىنىمىزدا «پادىشاھنىڭ ئەمرىنى تۇتماق ۋاجىپ» دېيىلگەن. شۇنداق ئەمەسمۇ، خەلپىتىم؟

— بىزنىڭ دىنىمىزدا ھەرقاچان، ھەر زامان شىللەكگە مـ-ىنىپ سېنى ئېشەك قاتارى كۆرگەنلەرنى بىر ئۆمۈر كۆتۈرۈپ ئۆت، دەيدىغان مەزمۇندا ئايەت پۈتۈلگەن ئەمەسقۇ، تەقسىر، — دېدى

نەمەت خەلپەتمۇ بوش كەلمەي، — گاڭ ـ غوجىلارنى مىسالغا ئالساق، ئۇلار بىزنى ھېچقاچان ئادەم قاتارى كۆرۈپ باققان ئەمەس، لۇكچۈندىكى توختى ئاخۇن ئاكام تەندۇرۇس ئادەم ئىدى. ئۇ چاڭ گاڭ غوجىنىڭ بالىلىرى ئالدىدا تۆت ئاياغلىنىپ، ئات ـ ئېشەك ئورنىدا ئۇلارنى مىندۈرۈپ ئۆتۈۋىدى، ئاقىۋەت نېمە بولدى؟ ئاللا ئىگەم يارانقان بەجىرىم تېنىنىمۇ رۇسلىيالماس بولۇپ قېلىپ، يورۇق دۇنيا بىلەن ۋاقىتسىز خەيرلەشتى. ئۆزلىرىنىڭ گېپىچە بولغاندا، تۇرپاندىكى ھەممە ئادەم گاڭ ـ غوجىلار ئالدىدا تۆت ئاياغلىنىپ، ئۆز ئىسكەتتىنى يوقتىپ، ئات ـ ئېشەكنىڭ سۈرتىگە كىرىپ قالسا بولۇرمىدى، ھەزرىتىم!؟

نەمەت خەلپەتنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان سورۇن ئەھلى بىردىنلا جانلىنىپ كەتتى.

— توختى ئاخۇنغا بەكلا ئۇۋال بوپتۇ، ھەرقانچە بولۇپ كەتسىمۇ ئۇمۇ ئادەم ئىدىغۇ.

ئىشىنىڭ ئەپلەشمەيۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغان ھەزرەت ئىشان گەپنى ئىمىن ۋاڭ ئۇستىگە يۆتكىدى، چۈنكى نەمەت خەلپەت ھەرقانچە بولۇپ كەتسىمۇ، چاڭ گاڭ غوجامغا ھاقارەت قىلالمايدۇ، دەپ ئويلاپ، ئۇنى شۇ يول ئارقىلىق قورقۇنچاقلىقتا ئەيىبلەپ يۈرت ئىچىدە يۈزىنى تۆكمەكچى بولدى.

— بوپتۇ، خەلپىتىم، بوپتۇ، ئۆزلىرىمۇ بىلگەن يوللىرىدا مېڭىۋەرسىلە، بىزمۇ ھەم. توخۇمۇ بىلگىنىنى چىللاپتۇ، دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ؟

— توخۇ ھەرقانچە چىللىغان بىلەن ئاخىرى بېرىپ پوق يەيدۇ، ھەزرىتىم، — دېدى نەمەت خەلپەت يەنە، — كەرەمىلىك ئىگەم دۇنيادىكى مەخلۇقاتلارنى يارانقان چاغدا بىز ئىنسانلارنى جىمىكى مەخلۇقاتلارنىڭ ئۇلۇغى قىلىپ بېكىتكەن. شۇڭا ئەرش ۋە پەرشتەكى بارلىق مالائىكىلەرمۇ بىزگە سەجدە قىلىپ ئۆتۈشىدۇ ئەمەسمۇ؟

— ھاي، ھاي، بولدى بەس، — دېدى ھەزرەت ئىشان قولىنى

كۆتۈرۈپ، — بىر ئوبدان پاراڭلىشىپ تۇرۇپ نەلەرگە كەتتۇق. ئەمدى نەق گەپكە كەلسەك، ئۆزلىرى دىيارى لۇكچۇندە دۇنيايى پانىغا ئاپىرىدە بولۇپ، شۇ يەردە ياشاپ ئۆتكەن ئادەم بولغانلىقلىرى ئۈچۈن چىك گاك غوجىمزنى بىزگە قارىغاندا ئوبدانراق بىلىلاغۇ دەيمەن؟

— شۇنداق، بەك ئوبدان بىلىمەن، — نەمەت خەلپەت قىسقىلا جاۋاب بەردى.

— ئۇنداقتا بەك ياخشى، سورۇن ئەھلىمۇ چىك گاك غوجامىنىك قانداق ئادەم ئىكەنلىكىنى بىر بىلىپ قالسۇن. بۇ توغرىدا بىر پاراك قىلىپ بەرمەمدىلا؟

بۇ چاغدا نەمەت خەلپەت ھەزرەت ئىشاننىك سۆزلىرىدىن بىر شۇملۇقنى سەزدى، شۇنداقتىمۇ قەددىنى تىك تۇتقىنىچە تۆۋەندىكى مىسرالارنى ئۇنلۇك ئوقۇشقا باشلىدى:

ئىمىن دەيدۇ ئاتىنى نەسەب ـ نامى تاز،
كەمبەغەللەر زار قاقشىسا ئاڭا بولار ماز.
ئەپيۇن شوراپ ئوڭدا ياتۇر، ئۆزى شەخسۇاز،
خان ئايلىغا ئىشرەت ئۈچۈن ئوردا كىلەر ئاز.
چىك گاك غوجا شۇنداق كىشى ئىچى مەرەز، تاز،
خان ئايلىمىز كاھىبەگلەرگە قىلار جىلۇە ناز!

نەمەت خەلپەتنىك ئۇنلۇك ئاۋازدا دانە ـ دانە قىلىپ ئوقۇغان پاساھەتلىك دېكلاماتسىيىسىنى ئاڭلىغان ھەزرەت ئىشان ھاسىسىنى تەئەددى بىلەن شىلتىدى:

— سەن، سەن... قېنى كۆرىمىز... ئۇلۇغ چىك گاك غوجامغا قىلغان ھاقارىتىك ئۈچۈن تىلىك كېسىلمەيدىغان بولسا...— ئۇ ئاچچىقىدىن يېرىلغۇدەك بولۇپ سورۇندىن چىقىپ كەتتى. سورۇن ئەھلى نەمەت خەلپەتنىك قورقۇمىسز، ھازىر جاۋابلىقىغا يەنە بىر قېتىم قايىل بولۇشتى.

چىڭ گاڭ غوجام چىللايدۇ

نەمەت خەلپەت مۇرتۇققا كىلىپ ئۇزۇن ئۆتمەي، تۇرپان - قۇمۇل قوزغىلىڭىنىڭ يولباشچىلىرىدىن تۆمۇر خەلىپە ۋە مويدىن خەلپەتلەرنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ تۈنۈقى ياڭ زېڭشىن تەرىپىدىن قەتلى قىلىنغانلىق خەۋىرى تارقىلىشقا باشلىدى. تۆمۇر خەلىپە ئەسلىدە لۇكچۇندە تۇغۇلغان كىشى بولۇپ، ئۇنىڭ ئاتىسى تۇرپان ۋاڭلىرىنىڭ ئورتاقچىسى بولغاچقا كۇن ئالماقنىڭ تەسلىكىدىن بالا - چاقىسىنى ئېلىپ تۆمۇر خەلىپە كىچىك چېغىدىلا لۇكچۇندىن باش ئېلىپ چىقىپ كېتىپ، قۇمۇلنىڭ قوراي دېگەن يېرىدە ئولتۇراقلىشىپ قالغانىدى. مويدىن خەلپەتنىڭ ئانىسىمۇ لۇكچۇندىكى غوجامنىياز ئاخۇن ئىسمىلىك بىر تەقۋادار دىنىي زاتنىڭ قىزى ئىدى، مويدىن خەلپەت ئوقۇش يېشىغا يەتكەندە لۇكچۇندىكى خۇسۇسىي مەكتەپلەردە ئوقۇپ ساۋاتلىق بولغان، يېشىنىڭ چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ بىلىم ئېلىش ئىستىكىدە ئايلىنىپ يۇرۇپ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى قەدىمىي دىيار ئاقسۇغا بېرىپ، شۇ يەردىكى مەدرىسىلەردە ئوقۇپ «خەلپەت» لىك ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن. ئۇ مەيلى تۇرپان ياكى ئاقسۇدا تۇرغان كۇنلىرىدە بولسۇن، زالىم بەگ - تۆرىلەرنىڭ كەڭ ئەمگەكچى خەلق ئۇستىدىن يۇرگۈزگەن مۇستەبىت ھۆكۈمرانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ، جەبىر - زۇلۇم ئىلكىدە خۇددى ھايۋان ئورنىدا ياشاۋاتقان خەلق ئاممىسىنى بۇ خىل ئاسارەتتىن قۇتقۇزۇشنىڭ يولىنى ئىزدەپ، جاھان كېزىپ يۇرۇپ شىمالىي شىنجاڭدىكى قەدىمىي مەدەنىيەتلىك ئەل ئىلىغچە بارغان. ئۇ ئىلىدا تۇرغان مەزگىلدە يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ ئىلى جياڭجۈنى بىلەن بىرلىشىپ، ئەلنى قاڭغىر قاقشىتىۋاتقانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ، مەسچىت، مەدرە-

سىلەردە، جامائەت توپلاشقان ئاممىۋى سورۇنلاردا ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلارغا قارشى نۇتۇقلارنى سۆزلەپ، خەلقنى جاھالەت-تىن ئويغىتىش ئۈچۈن تەشۋىق - تەرغىبات ئېلىپ بارغانلىقى ئۈچۈن ئىلى جياڭجۇنى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان. جياڭجۇننىڭ خەلقپەرۋەر قېيناتىسى ۋە ئايالىنىڭ بىۋاسته قول تىقىشى، شۇنداقلا ئىلىدىكى بىر قىسىم ئەل سۆيەر تىجارەتچىلەرنىڭ سوۋغا بېرىپ كېپىل بولۇشى نەتىجىسىدە ئۆ-لۈمدىن كەچۈرۈم قىلىنىپ، ئۆز يۇرتىغا ئاستانىگە سۈرگۈن قىلىنغانىدى.

نەمەت خەلپەت لۇكچۇندىكى چېغىدا كۆيۈمچان ئۇستازى ھا-مۇتقاري ۋە باشقا كىشىلەردىن مويدىن خەلپەت توغرىسىدىكى پاراڭ-لارنى دائىم ئاڭلاپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ قەلبىدە يېڭىلىق پەرۋەر، خەلقنىڭ ئازادلىق، ئەركىنلىك ئىشلىرى ئۈچۈن ئۆزىنى بېغىشلىغان بۇ كىشىگە نىسبەتەن بىر خىل ھۆرمەت تۇيغۇسى ئويغىنىشقا باشلىغان، شۇنداقلا ئۇنىڭ يېگىتلىرى قاتاردىن ئورۇن ئېلىپ ئىنقىلاب قىلىش ئىستىكىدە مۇرتۇققا كۆچۈپ كەلگەنىدى. ئاھ، ھەسرىتا، ئەمدى بۇ كىشى قۇربان بوپتۇ. بىر ئۆمۈر ئەل ئىشقىدا يۇرىكى سەدپارە بولۇپ، خەلقنى ئازادلىققا، ئەركىنلىككە باشلىغان بۇ كىشى ھۆرلۈك يولىدا جان تەقدىم قىلىپتۇ. جاللات ياڭ زېڭشىن قۇمۇل - تۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭىدىن ئىبارەت بۇ يالقۇننى قورال كۈچى ئارقىلىق باستۇرۇشقا كۈچى يەتمەي، ئۇلارغا ھىيله - مىكىر ئىشلىتىپ ئۇرۇمچىگە ئالدۇرۇپ كەپتۇ. چوڭ ئەمەل بېرىدىغانلىقى توغرىسىدا «قۇرئان» تۇتۇپ قەسەملەر قىپتۇ. ئەزەلدىن دىنىي مۇھىت ئىچىدە چوڭ بولغان بۇ سەركەردە-لەر دۇشمەننىڭ «قۇرئان» تۇتۇپ قىلغان قەسىمىگە ئوڭايلا ئىشە-نىپ، ھوقۇق تۇتقاندىن كېيىن ئەلنى ئازاد قىلىش ئىشلىرى ئاسانلىشىدۇ، دېگەننى مەقسەت قىلىپ قاپقانغا دەسسەپتۇ... نەتىجىدە ھىيلىگەرلىكتە ئۇچىغا چىققان قانخور ياڭ زېڭشىن خۇد-دى تۇلكىنىڭ ھىيلىسى بىلەن تۇزاققا چۈشۈپ قالغان يولۋاسىنى

جايلىغاندەك، ئەل - يۇرتىدىن، پىداكار قوزغىلاڭچى ئەزىمەتلىرى-دىن ئايرىلىپ قالغان بۇ ئىككى سەركەردىنىڭ جېنىنى تېنىدىن جۇدا قىلىپ، جەستىنى كوچىغا تاشلۇۋېتىپتۇ...

مويدىن خەلپەتنىڭ جەستى ئاستانىدىكى بىر قىسىم ئوت يۇرەك كىشىلەر ۋە تۇغقانلىرىنىڭ قولى ئارقىلىق ئاستانىگە ئەكە-لىنگەندىن كېيىن تۇرپان، سىڭگىم، مۇرتۇق، تۇيۇق، لۇكچۇن، ياڭخىلاردىن نۇرغۇن پەتىچىلەر ئاستانىگە توپلىشىپ، ئۆزلىرىگە ھۆرلۈك ئىزدەش يولىدا باتۇرلارچە قۇربان بولغان بۇ ئەزىز قېرىن-دىشىنى يۇيۇپ - تاراپ يەرلىكىگە قويۇشتى. مويدىن خەلپەتنىڭ نامىزى چۈشۈرۈلۈپ بولغاندىن كېيىن، نەمەت خەلپەت جامائەت ئالدىدىلا ئۆزى كېچىچە جىنچىراغنىڭ يورۇقىدا يېزىپ چىققان «ھەسرەت»، «پۇشايمان» ناملىق مەرسىيىلەرنى خۇددى قىرائەت قىلغاندەك چوڭقۇر مۇڭ ۋە قايغۇغا چۆمگەن ھالدا ئوقۇپ ئۆتتى. ئۇنىڭ مەرسىيىلەرنى ئوقۇغان چاغدىكى ھالىتى كىشىگە خۇددى ئانىسىدىن ئايرىلغان بوتىلاقتەك، ئۇيۇرىدىن ئايرىلغان تايچاقتەك، ئۆز توپىدىن ئايرىلغان قوزىچاقتەك شۇنداق مىسكىن ۋە غەمكىن بولۇپ، ئۆز يولباشچىسىدىن ئايرىلىپ ماتەم ئىلكىدە تۇرغان خەلق-نىڭ يۇرىكىنى ئېرىتىپ سۇ قىلىۋەتتى.

«مويدىن خەلپىتىم ئۇچۇن ئىنتىقام ئالايلى! يەرلىك بەگ - غوجىلارنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ ھۆرلۈك، ئەركىنلىكنى قولغا كەل-تۇرەيلى!...» دېگەندەك سادالار ئاستانە ئاسمىنىدا ياڭراشقا باشلى-دى.

ئېغىر مۇسىبەتكە چۆمگەن بوۋايلار ساقاللىرىنى يۇلغىنىچە ھۇ تارتىپ يىغلاپ، ئۆزىنى تاشلاپ توپىدا ئېغىناشسا، ئاپئاق چاچلىق مومايلار چاچلىرىنى چۇۋۇپ ھازا ئاچماقتا ئىدى. بۇ كۇنى قەدىمىي يۇرت ئاستانە قىيامەت قاينىمغا ئايلانغان بولۇپ، مەرھۇمنىڭ جە-سىتى سېلىنغان تاۋۇت قەبرىستانغا ئېلىپ بېرىلغۇچە قانچە ئادەم بىھوش بولۇپ يىقىلدى، قانچە ئادەم مەرھۇمنىڭ تاۋۇتىنى كۆتۈ-رۈشنى تالىشىپ، ئۆزئارا سوقۇشۇپ باش كۆزىنى يېرىشتى، بۇنـ-

سى نامەلۇم. ئىشقىلىپ، بۇگۈن ئاستاندە بىرخىل ئۇلۇغلۇق ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى.

*　　*

شۇ كەملەردە تۇرپاندىكى ئۇستا سازەندە، مۇقامچىلاردىن نۇ-رۇللا ئاكا، ئىبراھىم پەيتولار ئەل ئىچىدە تونۇلغان ئاتاقلىق خەلق ناخشىچىلىرىدىن بولۇپ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ يېقىن دوستى، شائىر نەمەت خەلپەتنىڭ قۇمۇل ـ تۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭى پارتلىغان چاغدا يازغان «باركاللا» ناملىق داستانى ۋە تۆمۈر خەلىپە، مويدىن خەلپەت قاتارلىق قوزغىلاڭچى قوشۇن سەركەردىلىرى باشچىلىقىدە-كى پىدائىيلارنىڭ ئۆلۈمىگە بېغىشلاپ يازغان «ھەسرەت»، «پۇ-شايمان» ناملىق مەرسىيىلەرگە تۇرپان مۇقاملىرى ئۇسلۇبىدا يې-گى، مۇڭلۇق ئاھاڭلارنى ئىشلەپ خەلق ئارىسىغا تارقىتىۋەتتى. بۇ ناخشىلار ئەل توپلاشقانلىكى جايلاردا ئېيتىلىپ خەلقنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشكەنىدى. شۇ قاتاردا نەمەت خەلپەتنىڭمۇ نامى ئەل ئارا مەشھۇر بولۇپ، پۈتۈن تۇرپان دىيارىدا ئۇنى بىلمەيدىغان ئادەم قالمىدى.

*　　*

ئارىدىن بىرنەچچە يىللار ئۆتۈپ كەتتى. بۇ جەريانداا نەمەت خەلپەت ئاستانىدىكى پەرسا قېزى ئىسمىلىك بىر كەمبەغەل دېھقا-نىڭ مەخان ئاتلىق قىزىغا ئۆيلەندى، ئۇلارنىڭ توي قىلىش جەريا-نى تولىمۇ قىزىق بولغانىدى. پەرسا قېزى پەرسا بايلار بىلەن قوشنا بولۇپ، پەرساباي (دورغا) مەخسۇت مۇھتىنىڭ قېينىتىسى ئى-دى. بۇ كۈنى نەمەت خەلپەت ئاستانىگە، يەنى مەخسۇت مۇھتىلار-نىڭ ئۆيىگە بارغاندا مەخان بىلەن ئۇچرىشىپ قالىدۇ. بۇ ماخاننىڭ ئەمدى رەسىدە بولغان چاغلىرى بولۇپ، ئۇنىڭ گۈزەل رۇخسارى،

ئۇيغۇر قىزلىرىغا خاس يۇزىنىڭ تۆۋەنلىكى نەمەت خەلپەتنى ئەسىر قىلىۋالىدۇ. ئەسلىدە مەخسۇت مۇھىتى بىلەن زەينەپ پەرسا (مەخسۇت مۇھىتىنىڭ ئايالى) ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىپ، نەمەت خەلپەت بىلەن مەخانىنىڭ بېشىنى چېتىپ قويۇشنى مۇزاكىرىلەشكەن، بىراق ئۇلار ئېغىز ئاچقۇچە، ئۇلار بىر كۆرۈشۈپلا «كۆيۈشۈپ» قېلىشقانىدى. شۇنداق قىلىپ مەخسۇت مۇھىتلار باش بولۇپ، بۇ ئىككىيلەننىڭ بېشىنى چېتىپ قويۇشتى.

ئۇلار بەختلىك ئۆتۈۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە ھەزرەت ئىشان قاتارلىقلار ئۇنى ئوردا ئارقىلىق جايلاشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ، مۇرتۇقتىكى ئىشلارنى ئوردىدىكى مۇرتلىرى ئارقىلىق ۋاڭغا مەلۇم قىلغانىدى.

— قۇندۇزدەك قاپقارا چاچلىرى تۇرسا، ئۆزلىرىنى تاز دەپتۇ، غوجام،— دېدى ئوردىدىكى بىر بەگ چىڭ گالۋ غوجىنىڭ ئالدىدا يەر ئۆپۈپ تۇرۇپ،— ئەگەر ئۇنى ۋاقتىدا بىر تەرەپ قىلمىساق ئوردىغا تىنچ كۈن يوقتۇر...

— نېمە، مېنى تېخى شۇنداق دەپتۇما، مۇقىمنىياز كاھىبەگكە ئىجازەت. سىز بۈگۈنلا ئاتلىنىپ نەمەت خەلپەت دېگەن مەلئۇننى ئاسماندا بولسا پۈتىدىن، يەردە بولسا كوكۇلىسىدىن تارتىپ ئالدىمىدا ھازىر قىلىڭ.

— ئاچچىقلىرىغا ھايۋ بەرسىلە، غوجام،— ئارىدىن ئۆزىنىڭ كۆپنى كۆرگەنلىكى بىلەن ئوردا ئىچىدە يۈقىرى ئىناۋەتكە ئىگە قېرى تەيجى سۆزگە كىرىشتى،— سوپۇملارنىڭ سۆزلىرىدىن مەلۇم بولۇشچە، نەمەت خەلپەتنىڭ ئەل ئىچىدىكى ئىناۋىتى بەكلا يۇقىرى ئوخشايدۇ. «چاپىقى» نى ئالمىز دەپ «قارىغۇ» قىلىپ قويمايلى يەنە،— ئۇ ئاغزىنى چىڭ گالۋ غوجىنىڭ قۇلىقىغا يېقىنلاشتۇرۇپ پىچىرلاپ قوشۇپ قويدى،— شۇنداق قىلساق كاۋاپمۇ، زىخمۇ كۆيمەيدۇ ئەمەسمۇ...

قېرى تەيجىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان چىڭ گالۋ غوجىنىڭ چىرايى سەل ئېچىلغاندەك بولدى ۋە پەرمان جاكارلىدى:

— بۇگۈندىن باشلاپ نەمەت خەلپەت مېنىڭ يېنىمدا تۇرۇپ ئوردا قىزىقچىسى بولسۇن، ئەل خىزمىتىدە بولۇپ چارچىغانلارنىڭ كۆڭلىنى ئاچسۇن!

شۇ ھامان ئوردا ئىچىدە خۇشامەت سۆزلىرى ياڭراشقا باشلىدى:

— بارىكاللا، چىڭ گاڭ غوجام ھەزرەتلىرىدىنىڭ ئەقلىگە ئاپىرىن!...

* *

چىرايلىق بېزەلگەن ئاتلارغا مىنگەن مۇقىمىنياز كاھبەگ ۋە ئوردا ئاخۇنى بىر ئاتقا ئوردىدىن تەييارلانغان ئاشلىق، رەخت قاتارلىق سوۋغا ـ سالاملارنى ئارتقىنىچە سۇبھى ۋاقتىدىلا مۇرتۇققا قاراپ يول ئالدى.

— نەمەت خەلپەت دېگەن ئۆز ۋاقتىدا لۇكچۇندىن باش ئېلىپ چىقىپ كەتكەن بىرنېمە، — دېدى مۇقىمىنياز ئات ئۈستىدە ئولتۇرالماي قىينىلىۋاتقان ئوردا ئاخۇنىغا قاراپ، — ئۇ ئۆزلىرىنىڭ يۇزلىرىنى قىلىپ ئوردىغا كەلسىغۇ بىر نۆرى، ئەگەر كەلمەي تۇرۇۋالىدىغان بولسا، ئوردا ئەھلى ئالدىدا تۇگەشكىنىمىز شۇ.

— ئۇنداقمۇ بولماس، — دېدى ئوردا ئاخۇنى پۇتلىرىنى ئۆزەڭگىگە چىڭ تىرەجەپ تۇرۇپ، — مەن نەمەت خەلپەتنى ئۆزلىرىگە قارىغاندا ئوبدانراق بىلىمەن. ئۇ كىشى نامرات ئائىلىدە موھتاجلىقتا ئۆسۈپ يېتىلگەن كىشى بولغاچقا، بەكلا پېقىر كۆڭۈل. خانلىق مەدرىسىدە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدىلا موھتاجلارنىڭ كۆڭلىنى يەردە قويغان ئەمەس، مانا ئەمدى بىزمۇ ئۇنىڭغا موھتاج بولۇپ كېتىۋاتىمىز. ئۇنىڭ بۇنى ئەلۋەتتە چۈشەنگۈچىلىكى بار، كاھبېگىم.

— شۇنداق بولسىغۇ خۇدايىمنىڭ بەرگىنى دېسىلە، ئاخۇنۇم...

ئۇلار ئۇ يەر - بۇ يەردىن پاراڭلىشىپ مېڭىپ كەچ پېشىن مەھەلدە مۇرتۇققا يېتىپ باردى. بۇ چاغدا نەمەت خەلپەت پېشىن نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپ، ئۆزىنىڭ خاس ھۇجرىسىغا كىرىپ كىتاب ئوقۇۋاتاتتى. سىرتتىن ئاتلارنىڭ پۇشقىرىغان ئاۋازىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، كىتابنىڭ ئوقۇپ كەلگەن يېرىگە خەتكۈچنى قىستۇرۇپ ئۆينىڭ تۆرى تەرىپىدىكى ئېگىز ئويۇققا ئېلىپ قويغاندىن كېيىن تالاغا چىقتى. بۇ چاغدا ئوردا ئاخۇنى ۋە مۇقىمنىياز كاھىبەگلەر ئۇنىڭ ئۆيىگە كىرىشكە پېتىنالماي، دېلىغۇل ھالەتتە شۇمشەرەپ تۇراتتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئاخۇنۇم، — نەمەت خەلپەت ئالدىراش ھالدا ئۇلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ، كەڭ ئالدىقانلىرىنى ئاخۇنۇمغا ئۇزاتتى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، دىدار غەنىيمەت، دىدار غەنىيمەت... — ئوردا ئاخۇنى دەرھال ئۆزىنى ئوڭشۇۋالدى. مۇقىمنىياز كاھىبەگ بولسا ھودۇققىنىدىن نېمە قىلارىنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى.

ئوردىدىن نەمەت خەلپەتنى چىللاپ مۇرتۇققا ئادەم كەلگەنلىكى توغرىسىدىكى خەۋەر بىردەمدىلا مۇرتۇققا پۇر كەتتى. يۇرت مۆتىۋەرلىرى، نەمەت خەلپەتنىڭ ھەقەمسايە - بۇرادەرلىرى ئۇنىڭ ئۆيىگە توپلاندى. بۇ چاغدا ئوردا ئاخۇنى بىلەن مۇقىمنىياز كاھىبەگ كاڭنىڭ تۆرىگە سېلىنغان كۆرپىدە ئولتۇرۇشقىنىچە، نەمەت خەلپەتنىڭ ئايالى مەخان ئەتكەن پۇرچاق ئېشىنى مەززە قىلىپ ئىچىۋاتاتتى.

— مەم، مەم، خەلپىتىم، — دېدى ئوردا ئاخۇنى ئويۇقلارغا تىزىلغان ھەرخىل كىتابلارغا تويماي بېقىپ، — مۇرتۇققا كەلگەندىن بۇيان تاپقان - تەرگەنلىرىگە ساپلا كىتاب سېتىۋالغان ئوخشىماملا؟

— كىتاب دېگەن ئەقىل دورىسى، دېگەننى ئاڭلىغان بولغىيدىلا، ئاخۇنۇم، — دېدى نەمەت خەلپەتمۇ ئۆز نۆۋىتىدە، —

ئاستاندىكى مۇھىت باينىڭ ئوغۇللىرى ئىلىمگە ناھايىتى ھېرىسمەن كىشىلەر، تۇرپان يېڭىشەھەردىكى مىجىت ھاجىممۇ تەرەققىيپەرۋەر، ئىلىمخۇمار كىشى. مەن بۇ كىتابلاردىن بەزىلىرىنى سېتىۋالغان بولسامۇ تەڭدىن تولىسىنى شۇ كىشىلەر ھەدىيە قىلغان.

شۇ ھامان ئوردا ئاخۇنىنىڭ تەرى تۇرۇلدى.

— ئاڭلىغان، ئاڭلىغان. ئۇ كىشىلەر بىزنىڭ لۇكچۇندىكى تاھىر بەگ ئەپەندىگە ئوخشاش جەدىتلەردىن ئىكەنغۇ. تىجارەت ئىشى بىلەن ئوروس يېرىگە چىقىپ شۇلارنىڭكىنى بىز قىلىمىز دەپ...

— شۇلارنىڭكىنى ئەمەس، ئۇلارنىڭ ئىلغارلىقىنى قوبۇل قىلىپ خەلقنى بالايىئاپەتتىن قۇتقۇزىمىز دەپ دېسىلە، ئاخۇنۇم...

ئاخۇنۇم ئاغزىنى ئۆمەللەپ بىرنېمە دەي دەپ تۇرۇشىغا ئىشىك ئېچىلىپ بىرمۇنچە كىشى كىرىپ كېلىشتى. ئۇلار پەقەت ئادەت يۇزىسىدىن مېھمانلار بىلەن سوغۇقلا كۆرۈشكەندىن كېيىن نەمەت خەلپەتكە يۇزلەندى:

— شۇنداق قىلىپ يەنە كېتەمدىلا، خەلپىتىم؟ ئۆزلىرى بىزگە نەسىھەت قىلىپ، بۆرىگە يېقىن تۇرساڭ يەۋالىدۇ، يىراق تۇرساڭ ھېيلە قىلىدۇ. شۇڭا ئۇلارغا يىراقمۇ ئەمەس، يېقىنمۇ ئەمەس، بەلكى ئوتتۇرىدا تۇرماق لازىمدۇر، دېگەنىدىلە. ئەمدى تۇرۇپلا بۆرىنىڭ قوينىغا كىرمەكچى بوپتۇلا، تەقسىر، بۇ زادى نېمە سەۋەبتىنكىن؟

ئۆز قېرىنداشلىرىنىڭ ئۆزىنىڭ كېيىنكى تەقدىرىدىن ئەنسىرەپ قېلىۋاتقان سۆزلىرىنى ئىشتىكەن نەمەت خەلپەت ئېغىز ئاچىتى:

— لۇكچۇن دېگەن مېنىڭ كىندىك قېنىم تۆكۈلگەن ئەزىز جاي. ئۇ يەردە بىللە ئويناپ چوڭ بولغان دوستلىرىم، مېنى پانىي ئالەمگە ئاپىرىدە قىلغان مەرھۇم ئاتام ۋە قاراڭغۇ دىلىمغا ئىمان نۇرى چاچقان مەرھۇم ئۇستازىمنىڭ مەنزىلگاھى بار. ئۇنىڭ ئۇسىتىگە ئوردا ئاخۇنى ئاتايىتەن چىللاپ مۇرتۇققا كەپتۇ. ئەگەر مەن

ماقۇل كەلمىسەم، ئۇلارنىڭ چىڭ گاڭ غوجا ئالدىدىكى ئابرۇيى يەر بىلەن يەكسان بولىدۇ ـ دە، جاھاندارچىلىق قىلمىقى مۇشكۈل بولىدۇ. ئۇ يەرگە بېرىشتىكى يەنە بىر مۇھىم سەۋەب شۇكى، ھازىر تاھىر بەگ ئەپەندى لۇكچۈندە مەكتەپ ئېچىپ، خەلقنى نادانلىقتىن قۇتقۇزۇش يولىدا ھارماي تىرىشىۋاتىدۇ. مەن لۇكچۈن-دىكى چاغدا ئۇ كىشىنىڭ نۇرغۇن خەيرخاھلىقىغا ئېرىشكەن ھەمدە كېيىنكى كۈنلەردە ئىلمىي سۆھبەت سورۇنلىرىدا بىرگە بولۇپ قىيامەتلىك دوستلاردىن بولۇپ قالغان. شۇڭا ئۇ كىشى ئاچقان مەكتەپنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ، ئۇنى بۇ خەيرلىك ئىشى ئۈچۈن قۇتلۇقلاپ كەلمىسەم زادى بولمايدۇ.

كۆچمىلىك نەمەت خەلپەتنىڭ قەتئىي نىيەتكە كېلىپ بولغانلى-قىنى كۆرۈپ، مەيۈسلەنگەن ھالدا لۇكچۈنگە يولغا سېلىپ قويدى.

ئەلنىڭ ئىپتىخارى

لۇكچۇن خانلىق مەدرىسىسى.

غەرب تەرىپى خانىقا، شىمال ۋە شەرق تەرەپلىرى كىچىك ـ كىچىك ھۇجرىلار بىلەن ئورالغان مەدرىسە ھويلىسى بۇگۈن پېشىنـ دىن كېيىن باشقىچىلا جانلانغاندى. ئېگىز ھەم ھەيۋەتلىك پېشايـ ۋان ئاستىدا ئونغا يېقىن تالىپ بىر يەرگە جەم بولغان، پاكار، ئاق سېرىق كىچىك تالىپ ئوقۇلداشلىرىغا ئاخشام ئۆز ئۆيىدە بولغان پاراڭلارنى سۆزلەپ بېرىۋاتاتتى.

— مۇرتۇقتىن نەمەت خەلپىتىم كەلگۈدەك!

— نەمەت خەلپىتىم؟! — ئۇلار ھەيرانلىق ئىلكىدە كىچىك تالىپقا باقتى، — ھېلىقى يىللىرى[1] ئاستانىدىكى مويدىن خەلپەتلەر قوزغىلاڭ كۆتۈرگەندە ئۇلارنىڭ سېپىگە قوشۇلۇشنى ئىستەپ چـ قىپ كەتكەن نەمەت خەلپەتمۇ؟

— نەق تاپتىلا، ئەمدى ئۇ كىشى قايتىپ كەلگۈدەك.

— يەنە مەدرىسىدە خەلپەتلىك قىلارمۇ؟

— چىڭ گاڭ غوجام بوش قويارمۇ ئۇ كىشىنى، يەنە بىر زامان كەلمەي تۇرسا بوپتىكەن.

— ھە، خەلپىتىمنى چىڭ گاڭ غوجام چىللاپ كېلىش ئۈچۈن ئوردا كاھىبگى مۇقىمنىياز كاھىبەگ بىلەن ئوردا ئاخۇنىنى مۇرتۇقغا چىقارتىپتۇدەك.

— بۇ قانداق گەپ بولۇپ كەتتى ئەمدى، — دېدى تالىپلاردىن بىرى چۈشىنەلمەي، — ئوردىدا بىرەر ئۆزگىرىش يۈز بەردىمۇ يا؟

— ھىم، — ئارىدىن بىر تالىپ دىمىغىنى قاقتى، — نەدە

---

① 1912 ـ يىلنى دېمەكچى.

ئۆزگىرىش بولسۇن، يەنە شۇ ئىمىن دېگەن تاز تەختتە، مەتسايىت، ئىسكەندەرلەر بىرمۇنچە مۇتتەھەملەرنى ئەگەشتۇرۇپ توخۇ ئوغرىلاپ يۈرمەمدۇ؟

— ئەمدى دەيمىتا، چىلاك گالاك غوجىنى ئۆزىگە دۇشمەن تۇتۇپ، ئۇنىلاك ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشنى نىيەت قىلىپ يۈرگەن بۇ كىشىنى ئەجەب چىللاپ قاپتۇيا!

— بۇنىڭدا چوقۇم بىر شۇملۇق بار جۇمۇ، ئاغىنىلەر.

— ياق، ئۇنداق ئەمەستەك.

يەنە كۆپچىلىكنىلاك دىققىتى ھېلىقى كىچىك تالىپقا مەركەزلەشتى.

— ئاتامنىلاك دېيىشچە چىلاك گالاك غوجا خەلپىتىمنى ئوردا قىزىقچىسى قىلىۋالغۇدەك.

— ئۆزىنى تىللايدىغان شېئىر ـ قوشاقلارنى كۆندە ئاڭلاي دەپتۇ ـ دە.

— شۇ ئارقىلىق خەلپىتىمنىلاك ئاغزىنى تۇۋاقلىماقچى، — دېدى ياشقا چوڭراق بىر تالىپ ئورنىدىن تۇرۇپ، — خەلپىتىم دېگەن بىلىملىك دىنىي ئۆلىما بولۇپلا قالماي، يەنە ناھايىتى كاتتا شائىر كىشى. ئۇ چىلاك گالاك غوجىنىلاك ئالدام خالتىسىغا ھەرگىز چۈشۈپ قالمايدۇ.

— بولدى قىلايلى، — دېدى ئاردىدىن بىرى ئەنسىزلىك بىلەن، — مۇدەررىسلەر كۆرسە ئاھانەت قىلىدۇ، دەرسىمىزنى ئۆقۇيلى.

شەرقىي چاغاتاي خانىدانلىقى زامانىسىدىلا نامى ئالەمگە مەشھۇر بولۇپ، ئۇزاق تارىختىن بۇيان سۇلتان سەئىدخان، ئەخمەت غوجامنىياز ئوغلى قۇسۇرى، موللا نىيازى، زوھۇرى، نايخان كەبى ئەلەمدار، قەلەمدار يۈرت ساھىبقىرانلىرىنى يېتىشتۇرۇپ چىققان بۇ خانلىق مەدرىسە مۇشۇ كۆنلەردىمۇ ئۆز شۆھرىتىنى ساقلاپ قالغان بولۇپ، خانلىق مەدرىسىدە ئىلىم تەھسىل قىلىۋاتقان تالىپلار يۈرتتىن ھالقىپ يەنە قاراشەھەر، كورلا، گۇچۇڭ، جىمسار،

موری، قۇمۇل قاتارلىق قوشنا يۇرتلارغىچە كېڭەيگەن، ئۇلارغا مەخسۇس ھۇجرا ۋە تاماقلار ئورۇنلاشتۇرۇلغاندى. شۇنچە يىراق جايلاردىن ھەرەج تارتىپ كەلگەن تالىپلارنىڭ ئارزۇ ـ ئىستەكلىرى، ئۇمىد ـ تىلەكلىرىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، بىلىم ئېلىش، ئىلىمدا بىرەر يۇكسەك پەللە يارىتىش، بىرەر يېڭى پىكىرگە ئىگە بولۇش لۇكچۇنىڭ تومۇز ئىسسىقىدا تەرلەپ ـ پىشىپ، ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ يۇرۇپ دۇكان ئاچىدىغان پۇل خۇمار بايلارنىڭ سەرلەپ ئالتۇن، تايلاپ پاختا، تاغار ـ تاغار قۇرۇق ئۇزۇمگە ئېرىشكىنىدىنمۇ ئارتۇق قىممەتلىك ۋە خۇشاللىنارلىق ئىش ھېسابلىناتتى. چۈنكى تالىپلار پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئىلىم تەلەپ قىلغۇچىلار، ئىلىمگە بار ئىشقى بىلەن مۇھەببەت باغلاپ، ئۇنى ئالدىنقىلاردىن كېيىنكىلەرگە ئىجادىي ھالدا يەتكۈزگۈچىلەر ئىدى. بۇ ئىش قوشنا يۇرتلاردىن كەلگەن تالىپلار ئۈچۈن تېخىمۇ شۇنداق ئىدى، ئۇلار لۇكچۇندىن ئىبارەت مۇشۇنداق بىر مەرىپەت ئوچىقىدا تەربىيىلىنىپ، بىلىم جەھەتتە مۇئەييەن بىر سەۋىيە ھاسىل قىلىغاندىن كېيىن، ئۆز يۇرتلىرىغا قايتىپ بېرىپ ئەل ئۈچۈن خىزمەت قىلىش، ئۇلارنىڭ دىللىرىدىكى چاڭ ـ توزانلارنى سۈپۈرۈپ تاشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا مەرىپەت مەشئىلىنى ياندۇرۇشنى ئىستەيتتى.

ھېلىقى ئەنسىز تالىپلارنىڭ سۆزلىرىدىن كېيىن تالىپلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ كىتابلىرىنى ئاچقىش ئۈچۈن ئۆز ھۇجرىلىرىغا قاراپ ماڭدى. ئۇلار كىتابلىرىنى ئاچقاندا ھېلىقى كىچىك تالىپ قوينىدىن يېپىيىڭى بىر كىتابنى چىقاردى.

— قاراڭلار، «مىفتاھۇل ئەدەب»، بۇ كىتابنى بىز ئۇيغۇرلارىدىن يېتىشىپ چىققان كاتتا ئالىم، دىنىي ئۆلىما قەشقەرلىك ئۇلۇغ زات ئابدۇقادىر دامۇللا يازغانكەن. ئاتام ماڭا بۇ كىتابنى ئاتايىتەن قەشقەردىن ئالدۇرۇپ بەردى.

— «مىفتاھۇل ئەدەب»، — تالىپلار قوللىرىدىكى كىتابلىرىنى ياپقىنىچە ئۇنىڭغا تاشلاندى، — ئەكىلە، مەن كۆرۈپ باقاي،

راست گەپ قىلدىڭىزكىن؟

— مەدرىسىدىمۇ يالغان گەپ قىلامدۇ، سارائ.

— تالاشماڭلار، يىرتىۋەتسەڭلار قانداق قىلىسىلەر؟

ئۇلارنىڭ غەلۋىسى مەدرىسە ھويلىسىنى بىر ئالغان چاغدا باش مۇدەررىس سىيىتنىياز قازى ئاخۇنۇم ئۆز ھوجرىسىدىن چىقتى.

— نېمە سۇرەن بۇ، بۇنداق غەلۋە قىلغۇچە يا ئارام ئالساڭلار، يا بىرەر مەسىلە ئۈستىدە ئىلمىي مۇنازىرە ئېلىپ بارساڭلار بولماملىدۇ؟

— ھۆرمەتلىك ئۇستاز، — دېدى ئارىدىن ياشقا چوڭراق بىر تالىپ ئورنىدىن تۇرۇپ، — ئارىمىزدىن بىرەيلەن قەشقەرىيىلىك بىر ئۇيغۇر ئالىم يازغان «مىفتاھۇل ئەدەب» ناملىق كىتابنى ئەكەپتىكەندۇق. ھەممىمىزنىڭ كۆڭلى بۇ كىتابنى كۆرۈشنى ئىستەپ ....— ئۇ بېشىنى تۆۋەن سالدى.

— ھە، ئەسلىي مۇنداق گەپمۇ، — سىيىتنىياز قازى ئاخۇنۇم ئۇلارنىڭ يېنىغا كەلدى، — قېنى ئۇ كىتاب؟

— مانا، ئەسلىدە ئاتام بۇ كىتابنى ئۆزلىرىگە ئەۋەتكەندى، — دېدى ھېلىقى كىچىك تالىپ تارتىنىپ تۇرۇپ، — ئاتام بۇ كىتابنى قەشقەرىيىدىن ئەكەپتىكەن. كىتابنى ئۇستازىڭغا بەرگىن، ئۇنى تالىپلارغا دەرسلىك قىلىپ ئۆتسە ساۋابى بىزگىمۇ بولىدۇ دېگەن.

— ھۇششەرە، يارايسەن، ئوغلۇم، ئاتاڭغا مەندىن رەھمەت ئېيتقىن.

سىيىتنىياز قازى ئاخۇنۇم كىچىك تالىپ ئۇزاتقان بۇ كىتابنى ئېلىپ مۇقاۋىسىغا سۆيدى. مەزكۇر كىتاب ئەسلىدە شۇ چاغلاردىكى ئۇلۇغ مەنىۋى يېتەكچى، دىن ۋە مىللەتنىڭ پىداكارى، ئۇيغۇر يېڭىچە مائارىپىنىڭ ئاساسچىسى، ھۆرىيەتپەرۋەر دىنىي ئالىم ئابدۇقادىر ئابدۇۋاھىس قەشقەرى ھەزرەتلىرىنىڭ «سەرپ ـ نەھۋى» قاتارلىق دەرسلىكلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، ئابدۇقادىر داموللام بۇ كىتابلارنى ئۆزى تۇزۇپ، ئۆز خىراجىتى بىلەن باستۇرۇپ كې-

لىپ، شىنجاڭدىكى مەرپەت ئەھلىگە ھەدىيە قىلغانىدى.

سىيىتنىياز قازى ئاخۇنۇمنىڭ قولىدىكى بۇ كىتاب مىلادىيە 1910 ـ يىلى ئۆزبېكىستان تاشكەنت غۇلامىيە مەتبەئەسىدە بېسىلغان نۇسخىسى ئىدى.

— ئاجايىپكەن، ئاجايىپكەن،— دېدى سىيىتنىياز قازى ئاخۇنۇم چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ،— ئەمدى ياخشى بولدى، نوقۇل ھالدا ئەرەبچە، پارسچە دەرسلىكلەرگىلا ئېسىلىۋالماي، ئۆز ئىچىمىزدىن چىققانلار تۈزگەن كىتابلارنى ئوقۇيدىغان چاغلار كەلدى.

سىيىتنىياز قازى ئاخۇنۇم كىتابنى ئاۋايلاپ تۇتقىنىچە ھۇجرىسىغا كىرىپ كەلدى. كىتابنى قانغۇچە كۆرۈۋېلىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشەلمىگەن تالىپلار ئەپسۇسلۇقلىرىنى بىلدۈرۈشتى.

— ئەجەب بىئەپ ۋاقتىدا چىقىپ قالدى ـ ھە، يەنە بىرەيلەن چىقماي تۇرغان بولسا ئۇنى ياخشىراق كۆرۈۋالغان بولساق...

— بىزنىڭ ئۆيدە بۇ كىتابتىن يەنە بىرى بار،— دېدى ھېلىقى تالىپ،— ئاتام ئوقۇلداشلىرىڭ بىلەن پايدىلانغىن دېۋىدى، ئەتە ئالغاچ كېلەي.

— ۋاھ، ئۇنداقتا ياخشى،— ئۇلار يەنە كىتابلىرىنى ئاچتى.

— بولدى قىلىساڭلارچۇ،— دېدى ھېلىقى كىچىك تالىپ يەنە،— ياڭزىلىققا كىتاب ئېچىپ ئۆزۈڭلەرنى ئالدىغۇچە ئاز ـ تولا پاراڭ قىلىشمايلىمۇ؟

— مۇدەررىس خاپا بولسىچۇ؟

— ئۆزى دېدىغۇ، بىرەر ئىلمىي مەسىلە ئۈستىدە مۇزاكىرىلەشسەڭلار بولىدۇ دەپ.

— ئۇنداقتا بايىتىن ئۆزۈلۈپ قالغان پاراڭنىڭ داۋامىنى ئاڭلايلى،— دېيىشتى تالىپلار بىردەك،— نەمەت خەلپىتىمنىڭ كېلىشىمۇ بىر ئىلمىي مەسىلە.

— نېمە دېيىشۋاتىسىلەر،— ھۇجرىسىدىن چىققان كورلىق تالىپ ئۇلارغا قوشۇلدى.

— نەمەت خەلپەت توغرىسىدا پاراڭ بولۇۋاتىدۇ،— ئارىدىن

بىرى جاۋاب بەردى.

— نەمەت خەلپەت! — دېدى كورلىلىق تالىپ ھەيران بولۇپ، — قەيەرلىك كىشى ئۇ؟

— مۇشۇ لۇكچۇنلۇك بولمامدۇ، — تالىپلار بىردەك ئۇنىڭغا ئاچچىق قىلدى.

— بۇ دېگەن يېڭى كەلگەن تۇرسا، خەلپىتىمنى بىلمەيدۇ — دە.

— ۋاي... — دېدى باياتىنداىن بېرى ئاچچىق قىلغىنى ئۇنىڭ- دىن كەچۈرۈم سوراپ، — پاراڭ بىلەنلا بولۇپ كېتىپ، سېنىڭ يېڭى كەلگىنىڭنى ئۇنتۇپلا كېتىپتىمەن. مېنى كەچۈر، ئاداش.

* *

بۇ كىتابىمىزنىڭ ئالدىنقى بابلىرىدا سۆزلەپ ئۆتكىنىمىزگە ئوخشاش، ئۆزىنى چىڭ گاڭ غوجا دەپ ئاتىۋالغان تۇرپان ۋاڭى ئىمىن ۋاڭ 1902 - يىلى پېچان ناھىيە بولۇپ قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئاللىقاچان قۇرۇق جازىغا ئايلىنىپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن شۇ چاغلاردا شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان ياڭ زېڭ- شىن ھۆكۈمىتى ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ پۇقرالارنى نادان قالدۇرۇش مەقسىتىدە يەنە ئۇنىڭغا ۋاڭلىق دەرىجىسى بويىچە مۇئامىلە قىلىپ كېلىۋاتقاچقا، ئۇ تېرىسىگە سىغماي قالغان ۋە پۇقرالار ئۈستىدىكى زۇلۇمنى تېخىمۇ ئېغىرلاتقاندى. ئۇ قۇمۇل ۋاڭى شامەخسۇتنىڭ قىزى ئاي پۇجۇڭ بىلەن توي قىلغان بولۇپ، توي قىلغىنىغا شۇنچە يىللار بولغان بولسىمۇ، يەنە خەلقتە «توي چىقمىنى تۆلەش» سېلىقىنى سېلىشنى داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتاتتى. ئىمىن ۋاڭنىڭ بۇ خىل زۇلۇم - سىتەملىرىنى مۇرتۇقتا تۇرۇپ ئاڭلاپ، قاتتىق غەزەپلەنگەن نەمەت خەلپەت ھېلىقى ئولتۇرۇشتا ھەزرەت ئىشانغا ئىمىن ۋاڭنى سۈرەتلەپ قوشاق توقۇپ بەرگەندىن باشقا يەنە «چىڭ گاڭ غوجىنىڭ خوتۇنى ھەممىگە ئورتاق» دېگەندەك لەتىپىلەرنى

توقۇپ ئەل ئارىسىغا تارقىتىۋەتكەنىدى. بۇ لەتىپىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى مۇنداق ئىدى: ۋاڭلىق سېلىقنىڭ كۆپلۈكىدىن يېشى قىرىقتا ئۇلاشقۇچە توي قىلالمىغان بىر ئورتاقچى مەلۇم بىر ئىش سەۋەبى بىلەن ئوردىغا كىرىپ، ئىشى تۈگىگەندىن كېيىن ئاي پۇجۇڭنىڭ خانىسىغا قاراپ مېڭىپتۇ. بۇنى كۆرگەن بىر يايى ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ: «هاي، چىقىپ كېتىدىغان يەر ئاۋۇ ياقتا تۇرسا، ساڭا بۇ يەردە نېمە بار» دەپ گۆلىيىپتۇ. ئورتاقچى بەخىرامان هالدا: «بىز مۇشۇ كەمگىچە ئېتىز ئىجارىسى، ئاشلىق ئىجارىسى، سۇ پۇلى... قاتارلىق سېلىقلارنى تاپشۇرغاندىن باشقا يەنە ۋاڭنىڭ «توي چىقىم سېلىقى» نى قوشۇپ تۆلەپ كېلىۋاتىمىز. ئىمىن گاڭنىڭ خوتۇنىغا پۇل تۆلىگەندىن كېيىن، بۇ خوتۇن بىزگىمۇ ئورتاق ئوخشايدۇ دەپ قاپتىمەن» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

نەمەت خەلپەتنىڭ بەگ ـ غوجىلارنىڭ چىرىك تۇرمۇشى ئۈستىدىن توقۇغان بۇ خىل لەتىپىلىرى قۇلاقتىن ـ قۇلاققا يېتىپ، ئەل تەرىپىدىن تېخىمۇ تولۇقلىنىپ، پۈتكۈل تۇرپان دىيارىغا پۈر كەتتى. بۇ خىل لەتىپىلەر توي ـ تۆكۈن، بەزمە سورۇنلاردىلا ئەمەس، يەنە تېخى ئەمگەك قاينىغان ئېتىزلىقلاردىمۇ سۆزلىنىپ، خەلقنىڭ هاردۇقىنى چىقىرىدىغان مەنىۋى مەلھەم بولۇپ قالدى.

— بىر كۈنى، — دەيتتى يەنە بىر قېرىقچى سۆز باشلاپ، — نەمەت خەلپىتىم مۇرتۇقتىكى ئۆيىنىڭ ئالدىدىكى ئۆستەڭ بويىدا خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغانكەن، ئاستانىنىڭ جىساسى مامۇت جىسا كېلىپ قاپتۇ. ئۇ خەلپىتىمنىڭ ئۆزىگە سالاممۇ قىلماي جىم ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپ، بىر گەپگە سېلىش نىيىتىگە كەپتۇ ـ ده، سوراپتۇ:

«خەلپىتىم، بۇنچىۋالا ئېكىشىپ نېمىنىڭ كۆتىدىن ماراۋاتىدىلا؟»

«هه، ئۆزلە كەلگەنمۇ، — دەپتۇ خەلپىتىم ئىسكەتىنى بۇزماي ئولتۇرۇپ، — مەن لۇكچۇن خانلىق مەدرىسىدە خەلپەتلىك قىلىۋاتقان كۈنلىرىمدە دەرسنى ياخشى ئوقۇمايمىكىن، دائىم قېچىپ كېتىدىغان

دىغان بالىلارنىڭ كۆتىدىن ماراپ ئۆگىنىپ قالغانىكەنمەن. ئەمدى مۇرتۇققا كېلىپ قارىغۇدەك بولسام، ئۆزلىرىگە ئوخشاش يۇرتىدىن ئېشىپ، باشقا يۇرتلارغىمۇ كېلىپ ئادەمنىڭ كۆتىدىن قارايدىغان ئادەمنىڭ كۆپلۈكىدىن ھىز قىلغۇدەك ئىش قالماپتۇ. شۇڭا خۇما-رىم تۇتۇپ كېتىپ سۇنىڭ كۆتىدىن ماراۋاتىمەن، دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.»

— ھۇشىرە، ياشاپ كەت. ھەقىقىي ئەركەكتەك گەپ قىلىپ-تۇ جۇمۇ!

— ئۇ شۇنداق دېسىمۇ ماموت جىسا ھېچنېمە قىلماپتىمۇ؟

— نېمە، سىلەر تېخىچە ئاڭلىمىدىڭلارمۇ، ھازىر نەمەت خەل-پىتىم دېگەن ئۇنداق موللا بوزەك ئەمەستەك، ئۇنىڭ چوڭقۇر بىلىمى، ئۆتكۈر پىكرى ۋە يازغان شېئىرلىرى ئاستاندىكى مو-سۇلباي، مەخسۇتباي ۋە تۇرپان يېڭىشەھەردىكى مىجىت ھاجىلارغا ياراپ قالغاچقا، ھازىر شۇ كىشىلەر خەلپىتىمنى مەخسۇس قوغدا-غۇدەك.

— ھە، ئەسلىدە چىڭ گاڭ غوجامۇ ئۇلاردىن قورقۇپ چېقا-لالماپتۇ ـ دە؟!

— شۇ، شۇڭلاشقا چىڭ گاڭ غوجام نەمەت خەلپەتكە زىيا-كەشلىك قىلىشقا پېتىنالماي، ئامالسىزلىقتىن ئۇنى ئوردىغا ئال-دۇرۇپ كېلىپلا قۇتۇلاي دەپ ئويلىغان گەپ.

— ئەمىسە، نەمەت خەلپەتنى قەسىدىخانلىققا سالغۇدەك ـ دە؟

— نەمەت خەلپەت دېگەن ئۇنداق بوش ئادەم ئەمەس. ئۇ دېگەن مويدىن خەلپەتكە ئوخشاش پىداكار ئوغلانلارنى مەدھىيىلىسە مەد-ھىيىلەيدۇكى، چىڭ گاڭ غوجام ئات بېشىدەك ئالتۇن بەرگەن بىلەنمۇ ئۇنى ھەرگىز ماختىمايدۇ.

— خۇدايىم بۇيرۇسا ئۇ كىشىنىڭ پاراڭلىرىنى ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلىغۇدەكمىز ئەمىسە.

— ھە، مۇقىمىنياز كاھىبەگ بىلەن ئوردا ئاخۇنى نەمەت خەلپەتنى چىللاپ مۇرتۇققا كەتكەن، خۇدايىم بۇيرۇسا ئۇلار ئەتىلە-

تىن پەيدا بولىدۇ.

كۈندۈزلىرى ئىجارىگە ئالغان ئېتىزلىقلاردا ئىشلەپ كەلگەن ئىشلەمچىلەر كەچ بولۇشى بىلەنلا كوچا دوقمۇشلىرىدا، كۆۋرۈك باشلىرىدا، ئۆستەڭ بويلىرىدا توپلىشىپ ئولتۇرۇپ يۇقىرىقىدەك پاراڭلار بىلەن بۇنىڭدىن بىرقانچە يىل ئىلگىرى ئەركىنلىك ئىز-دەپ لۇكچۈندىن باش ئېلىپ مۇرتۇققا كەتكەن سۆيۈملۈك پەرزەنتى، مەرىپەتپەرۋەر دىنىي ئۆلىما، قىزىقچى، ھازىر جاۋاب شائىر نەمەت خەلپەتنى ياد ئېتىپ، ئۇنىڭ يولىغا قاراپ كۆزلىرى تېشىلەي دېگەندى.

سالام لۇكچۇن

سالام ساڭا، ئەزىز يۇرتۇم لۇكچۇن!
سالام ساڭا، كىندىك قېنىم تۆكۈلگەن سۆيۈملۈك دىيار!
مەن سېنىڭ تۇتىيادەك تۇپرىقىڭنى ھىدلاپ، ئەزىز خەلقىمگە تاۋاپ قىلغىلى كەلدىم!

چىڭ گاڭ غوجىنىڭ مۇرتۇققا ئەۋەتكەن ئىككى ئادىمىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئانا دىيار — لۇكچۇنگە قەدەم باسقان نەمەت خەلپەت ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ، ئۇلۇغ قولىنى كۆكسىگە قويغىنىچە ئېگىلىپ سالام قىلدى. بۇ چاغ لۇكچۇننىڭ تازا تالقان تۆكتى كۈز ئايلىرى بولۇپ، مەي باغلاپ پىشىپ تۆكمە بولغان مېۋىلەرنىڭ خۇش ھىدى دىماغلارغا ئۇرۇلۇپ تۇراتتى. ئۇ باغلاردىن كېلىۋاتقان خۇش ھىدلارنى ھىدلىغاچ، ئانا يۇرتىنىڭ ھاۋاسىدىن قېنىپ ـ قېنىپ ئەركىن نەپەس ئالاتتى. يول بويىدىكى ھەربىر تۇپ دەرەخ، گۈل ـ گىياھلارغا، ھەتتا يول ياقىسىدىكى ئۇرۇلۇپ چۈشكەن كونا تاملارنىڭ داڭگال ـ كېسەكلىرىگىچە مۇھەببەتلىك كۆزدە بېقىپ، ئەتراپقا ئوتلۇق نەزەر تاشلايتتى.

ئەنە، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا لۇكچۇننىڭ شانۇ شەۋكىتى، نام ـ شۆھرىتى پۈتكۈل ئىقلىمغا نامايان قىلىپ تۇرغان، خانلىق مەدرىسىنىڭ پەشتىقىنىڭ ئىككى يېنىغا سېلىنغان ئېگىزلىكىدىن تارىخ ـ تا «لۇكچۇن مۇنارى» دەپ تەرىپلىنىپ، تىللاردا داستان بولغان مەدرىسىنىڭ ئىككى مۇنارى قەددىنى رۇسلىغان پالۋاندەك ھەيۋەتلە بىلەن قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. بىردىنلا ئۇنىڭ خىيالى قاناتلاندى، ئەزىز يۇرتىنىڭ ئۆتمۈشىنى ئەسلەپ چوڭقۇر سۈكۈتكە چۆمدى. مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى يىللاردا خۇلارغا باشپاناھ بولۇپ، ئۇلار قۇرغان خۇ بەگلىكىنىڭ ئاستانىسى بولغان كونا تۇرپان سەن ئە-

مەسمۇ؟ سېنىڭدە ئاجايىپ كەچمىشلەر بولغان، نۇرغۇن پىداكار ئوغلانلىرىڭ سېنى قوغداش، ئەزىزلەش، گۈللەندۇرۇش يولىدا ئۆزىنىڭ ئىسسىق قانلىرىنى ئاققۇزۇشقان بولسا، بىر ئوچۇم خەلق دۇشمەنلىرى سېنى پەتىھ قىلىشنى كۆزلەپ ئەزىز خەلقىڭنىڭ قانلىرىنى بىھۇدە ئاققۇزۇشقان. ئەنە، مەدرىسە مۇنارىنىڭ ئورنىدا خۇ بەگلىكى زامانىسىدىكى پىداكار يىگىت، كاتتا شائىر دەندەر ئەتراپقا ئەلەم بىلەن قارىماقتا. بەزىدە قىزلارنىڭ گۈزەل چىرايى، كېلىشكەن سۇباتى ئۇلارغا دۇشمەن بولۇپ قالغاندەك، ئۆز يېرىنىڭ مۇنبەت تۇپرىقى، ئابھاۋاسى ۋە ھەرخىل مەھسۇلاتلىرى بىلەن دۇشمەنلىك بولۇپ قالغان ئەزىزانە يۇرت — لۇكچۇن شەھىرى قانغا بويالماقتا. ھەربىي كۇچ جەھەتتىن ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلىگەن ھوزىلار بۇ يۇرتنى ئۆزلىرىگە قارام قىلىۋېلىش مەقسىتىدە كېچە - كۈندۈزلەپ تىنماي دېگۈدەك ھۇجۇم قىلىپ باستۇرۇپ كەلمەكتە. ئۆز ئېلىنى، ھەر ماڭدام زېمىنى ۋە ھەربىر چىمدىم توپىسىنى تۇتىيا بىلگەن ئەل - يۇرت قوزغىلىپ ياۋ بىلەن بولغان كۇرەشلەر- دە ئىسسىق قانلىرىنى ئاققۇزماقتا. بۇ يۇرتنىڭ ئاۋات رەستىلىرىدىن تارتىپ تاكى بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىغىچە بولغان جىمىكى جايلار- دىن ئۆز قېرىنداشلىرىدىن، پىداكار ئوغلانلىرىدىن ئايرىلغان خەلقىنىڭ ھەسرەتلىك تىنىقلىرى، ناله - پەريادى ئاڭلانماقتا. بۇ خىل ئەلەمگە چىدىمىغان جەسۇر يىگىت، خەلق شائىرى دەندەر ئۆز تەپەككۇرىنى ئىشقا سېلىپ ئۆز ئېلىنىڭ، ئۆز خەلقىنىڭ بېشىغا كەلگەن دەرد - ئەلەملەر ئەكس ئەتتۇرۇلگەن «دەندەر خۇ» نامىلىق شېئىرىنى ئوقۇپ، خەلقنى ھۆرلۈك، ئەركىنلىك ئۈچۈن كۇرەشكە چاقىرماقتا. ئەنە، شەرقىي چاغاتاي خانلىقىنىڭ ئەمىرى ئەبۇ سەلىم، ئۇ ھەج سەپىرىنى ئاياقلاشتۇرۇپ ئانا يۇرتى لۇكچۇنگە قەدەم باسقاندا ئۆز يۇرتىدىكى خەلقلەرنىڭ قاراڭغۇ دىللىرىغا مەرىپەت ئۇرۇقىنى چېچىش ئۈچۈن لۇكچۇن يېڭىشەھەردە «ئەزنە مەسچىت» نامىدىكى «جاھانناما مەدرىسى» نىڭ ئۇلىغا خىش قويماقتا. ئۇنىڭ قەلب ئېكرانىدا يەنە تۇرپان ئىنانچى خانىدانلىقىنى قۇرغان خوجا

سەئىدلەرنىڭ ئەۋلادى ئىمىن ۋاڭ ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى ۋاڭلارنىڭ ئىش ئىزلىرى بىر - بىرلەپ زاھىر بولۇشقا باشلىدى. ئۇنىڭ كەيىنىدە ئاتلىرىدىن چۈشمەي تۇرۇپ ئۇنى ساقلاۋاتقان ئىككى كىشى — ئوردا كاھىبگى مۇقمىنىياز بىلەن ئوردا ئاخۇنى ئۇنى ئالدىراتتى.

— ئەجەب بۇرۇن كۆرۈپ باقمىغان بىر يۇرتقا كېلىپ قالغاندەكلا قاراپ كەتتىلاغۇ، خەلپىتىم؟

نەمەت خەلپەت پۇتۇن ئەتراپقا تويماي باققىنىچە ئەمدى ئاتقا مىنەي دەپ تۇرۇۋىدى، يېقىنلا يەردىن ناله - پەرياد كۆتۈرۈلدى. ئۇ چەبدەسلىك بىلەن ئاتقا مىندى - دە، ئاۋاز چىققان تەرەپكە قاراپ يۇرۇپ كەتتى. ئۇ بىرىپ كۆردىكى، ئوردا چوماقچىلىرى جۇل - جۇل كىيىملىك بىر بوۋاينى ئۇر - سوق قىلماقتا ئىدى. قانتىق تاياق زەربىسىدىن توپىغا مىلىنىپ كەتكەن بوۋاي يەنە چىشىنى چىشلەپ تۇرۇپ مۇنۇ شېئىرنى ئوقۇماقتا ئىدى:

ماڭ، ئېشىكسم ماڭ،
سۇلتان ماموت گاڭ.
بىزلەر تېرىپ بۇغداينى،
كىملەر يەيدىكىن تاڭ.

— قولۇڭنى تارتىش! — نەمەت خەلپەت ئاتتىن سەكرەپ چۈشكىنىچە ھېلىقى بوۋاينى يۆلىدى، — نومۇس قىلمىساڭ بولامدۇ، شۇنچە قاۋۇل ئەركەكلەر تۇرۇپ ياشىنىپ قالغان بىر بوۋايغا چاپلىشىۋالغىنىڭلار نېمىسى؟

چوماقچىلار ېشىغا سەللا ئوراپ، ئۇچىسىغا ئۇزۇن پەرىجە كىيىۋالغان، كۆزلىرىدىن نۇر چاقناپ تۇرىدىغان بۇ تەمبەل ئادەمنى كۆرۈپ سەل تېڭىرقاپ تۇرۇپ قېلىشتى.

— چىراي - تۇرقلىرىدىن قارىغاندا موللام سۈپەت ئادەم كۆرۈنىدىلا، — دېدى چوماقچىلاردىن بىرى سەل ئېسىگە

كېلىپ، — پاشالىقىنىڭ ئىشىغا ئارىلاشقۇچە تىنچ بېرىپ پوشكاللىرىنى يېسىلە بولۇرمىكىن؟

— پوشكال دېگەننى كىملا يېسە بولۇۋېرىدۇ، — دېدى نەمەت خەلپەت زەردە بىلەن، — لېكىن تاياق دېگەننى خۇداۋەندە كەرىم پەقەت ئاسىي بەندىلىرى ئۈچۈنلا يارىتقان.

— ئەجەب گېپىڭ يوغانغۇ سېنىڭ، گاڭگلىق توقماقنى بىر تېتىپ باققۇڭ بار ئوخشىمامدۇ؟

— قولۇڭنى تارتىش! — نەمەت خەلپەتنىڭ كەينىدىن ئات سېلىپ كەلگەن مۇقىمىنىياز كاھىبگى ۋارقىرىدى، — گۇناھ ئۈستىگە گۇناھ قىلماقچى بولۇۋاتامسىلەر؟ چاپسان تىزلىنىش، بۇ دېگەن ئۇلۇغ چىڭ گاڭ غوجىمىزنىڭ ئەزىز مېھمىنى، نام - شۆھرىتى پۈتكۈل تۇرپان دىيارىغا مەشھۇر بولغان نەمەت خەلپەت ھەزرەتلىرى بولىدۇ، — ئۇ «قانداق» دېگەندەك قىلىپ يەر تېگىدىن نەمەت خەلپەتكە قاراپ قويدى.

چوماقچىلار مۇقىمىنىياز كاھىبەگنى كۆرگەندىن كېيىن دەرھال يەرگە تىزلاندى.

— گۇناھلىرىمىزدىن ئۆتسىلە، خەلپىتىم، ئۆزلىرىدىن بىر قوشۇق قېنىمىزنى تىلەيمىز.

ئۇلارنىڭ بىچارىلەرچە تۇرقىدىن سەسكىنىپ كەتكەن نەمەت خەلپەت دەرھال تەتۇر قارىۋالدى.

— مەن بىگۇناھ خەلقنىڭ قېنىنى شورايدىغان چىڭ گاڭ غوجىنىڭ غالچىلىرى ئەمەس، چاپسان ئورنۇڭلاردىن تۇرۇڭ. شۇ تاپتا سىلەرگە قارىغان ئادەمنىڭ كۆزىگىمۇ زىيان بولىدۇ.

بۇ چاغدا نەمەت خەلپەتنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن توپلانغان جامائەت بۇ يەرگە يېتىپ كېلىشتى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، كەلگەن قەدەملىرىگە مۇبارەك بولسۇن!

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ئەزىز قېرىنداشلىرىم.

تۇشمۇ تۇشتىن يېتىپ كەلگەن ئورتاقچىلار نەمەت خەلپەتنى

ئارىغا ئېلىۋېلىشتى. نەمەت خەلپەت ئەزىز يارەنلىرىگە تويماي قا-
رايتتى، ئۇلارنىڭ ئىچىدىن كىملەرنىدۇر ئىزدىمەكچى بولغاندەك
ئۇياق - بۇياققا نەزەر سالاتتى.

— مەدرىسىدىكى قازى ئاخۇنۇملارمۇ كەلمەكچىدى، — دېدى
توپ ئىچىدىكى بېشىغا شاپاق دوپپا كىيىۋالغان تالىپ چىراي بىر
يىگىت، — لېكىن مەدرىسىدىكى ئىشلار بەك جىددىي بولۇپ كې-
تىپ، ئۆزلىرىنىڭ يېتىپ كېلىدىغان ۋاقىتلىرىنى خاتا مۆلچەرلەپ
قويۇپتۇ، ئەيىبكە بۇيرۇمىغايلا، خەلپىتىم.

نەمەت خەلپىتىم ئۆزىنى ئىززەت - ئىكرام بىلەن كۈتۈۋېلىش-
قان ئەزىز خەلقىنىڭ ئوتتۇرا ئەسىر جاھالىتىدە ياشاۋاتقان مەھكۇم-
لارچە ئەپتىگە قاراپ چەكسىز ئىزتىراپ ۋە ئەلەم بىلەن ئېغىر
خۇرسىنىماقتا ئىدى.

گەرچە نەمەت خەلپەت بۇ يۇرتتىن چىقىپ كەتكىلى ئون يىلچە
بولغان بولسىمۇ، لېكىن مۇرتۇقتىكى چېغىدا ئاستاندىكى يېڭى-
لىقچەرۋەر زىيالىي، مىللەتپەرۋەر مەرىپەت ئىگىسى مەخسۇتباي،
تۇرپان يېڭىشەھەرىدىكى ئىلغار پىكىرلىك شائىر ئابدۇخالىق ئۇيى-
غۇر، ئەڭ مۇھىمى تۇرپاندىكى مەشھۇر كامالەت ئىگىسى ھۆرىيەت-
پەرۋەر دىنىي ئالىم ھەمدۇللا دامۇللا قاتارلىقلار بىلەن ھەمسۆھ-
بەتتە بولغان، ئىلمىي مەنتىق قاتارلىق جەھەتلەردە پىكىر يۈگە-
سەكلىكىگە كۆتۈرۈلگەن ئىلمىي ماقالىلەرنى ئوقۇپ، دۇنيانىڭ
ئومۇمىي ۋەزىيىتىدىن خەۋەردار بولۇپ تۇرغىنى ئۈچۈن، ئۆز يۇر-
تىدىكى پۇقرالارنىڭ خار، زەبۇن ئەپتىگە قاراپ ئېچىنىشى تۇرغانلا
گەپ.

تۇرپان بىلەن لۇكچۇننىڭ ئارىلىقى يايىاق ئادەمگە پەقەت بىر
كۈنلۈكلا يول بولسىمۇ، لېكىن بۇ بىر كۈنلۈك يولنىڭ ئىككى
ئۈچى ئىككى خىل دۇنيا بولۇپ، لۇكچۇندە جاھالەت ھۆكۈم سۈر-
گەن كۈنلەردە تۇرپاندا مەرىپەتچىلىك ئىشلىرى رونىاق تېپىشقا
باشلىدى. تۇرپاندىكى مەرىپەت ھامىيسى ھەمدۇللا دامۇللام قەش-
قەرلىك بۇيۇك دىنىي ئالىم، نام - شۆھرىتى پۈتكۈل ئوتتۇرا

ئاسىيا رايونىغا مەشھۇر بولغان ھۆرىيەتپەرۋەر، مەرىپەتپەرۋەر كاتـ
تا ئۆلىما ئابدۇقادىر بىننى ئابدۇۋارىس غازى (قەشقەرى) بىلەن
ئوقۇلداش بولۇپ، بۇخارادىكى ئوقۇشنى تاماملاپ تۇرپانغا قايتىپ
كەلگەندىن كېيىن، باشقا يۇرتلارغا ئوخشاشلا تۇرپاندىمۇ ئۇزاقتىن
بۇيان داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان «ئۇسۇلى جەدىت ھارام، ئۇنى ئو-
قۇش دەھرى» دەيدىغان بىمەنە، ئۆكتە پەتىۋانىڭ ئورنىغا «ئۇسۇلى
جەدىت ۋاجىپ، ئۇنى ئوقۇش زۆرۈر» دېگەن ئىلمىي نۇقتىئىنە-
زەرنى دەسسىتىپ، تۇرپان ۋە ئاستانىلەردە يېڭىدىن بارلىققا كېلە-
ۋاتقان يېڭى مەرىپەتچىلىك ئىدىيىسىنى قوللاپ، ئۆز خەلقىنى
ئويغىتىش يولىدا ھارماي ئىزدىنىۋاتقان زىيالىيلارغا يۆلەنچۈك بول-
غانلىقى ئۈچۈن، تۇرپان، ئاستانىلەردە ھەرخىل پەننىي مەكتەپلەر
قۇرۇلۇپ، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ئىدىيىسىدە بۇرۇلۇش ھاسىل
بولۇشقا باشلىغان. تۇرپاندىكى يېڭىچە مەرىپەتچىلىك ئىشلىرىنىڭ
بايراقدارلىرىدىن بولغان مەخسۇتباي، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا ئوخ-
شاش زىيالىيلار ھەمدۇللا دامۇللامنىڭ قوللاپ قۇۋۋەتلىشى ۋە
ئەقىل ئۆگىتىپ يول كۆرسىتىشى نەتىجىسىدە تېخىمۇ روھلىنىپ،
ئۆز يانلىرىدىكى بار تەئەللۇقاتىنى ئايانماي خەجلەپ، پەننىي مەك-
تەپ ئېچىشتا مەلۇم كۆلەم ھاسىل قىلىپ، بۇ جەھەتتە مەلۇم
نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەندى. يۇقىرىدا ئىسمى زىكرى قىلىنـ
غان ئاتاقلىق زىيالىيلار بىلەن ھەمسۆھبەتلەردە بولۇپ، ئۇلارنىڭ
ئىلغار ئىدىيىسىنى قوبۇل قىلىپ، ئۇلارنىڭ يېقىن سىردىشى،
ئىشەنچلىك مەسلەكدىشىغا ئايلانغان نەمەت خەلىپەت ئۆز خەلقىنىڭ
مەشئۇم ئەپتىگە قاراپ زارلىنىشى تۇرغانلا گەپ ـ دە.

دەل شۇ پەيتتە يېڭىشەھەر تەرەپتىن رەتلىك تىزىلىپ، چىرايـ-
لىق مەكتەپ فورمىسى كىيگەن 20 — 30 دەك ياش ـ ئۆسمۈر
مەكتەپ مارشىنى ياڭرىتىپ كوچىدا پەيدا بولدى.

ئوقۇغۇچىلار جەڭگىۋار ۋە روھلۇق ھالدا مەكتەپ مارشىنى
ياڭرىتقىنىچە ئۇلارنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى. ئوردا ئاخۇنى ئۇلارـ
غا قاراپ ھومىيىپ قويدى.

— ھۇ ئىمانسىزلار، يەنە تاھىر بەگنىڭ جەدىتلىرى كوچىدا پەيدا بولدىيا.

— تاھىر بەگنىڭ جەدىتلىرى ئەمەس، ئاخۇنۇم، — دېدى نەمەت خەلپەت قەتئىي ھالدا، — يۇرتىمىزنىڭ پەخرى، مىللىتىمىزنىڭ كەلگۈسىدىكى گۈللىرى دېسىلە توغرا بولىدۇ.

نەمەت خەلپەتنىڭ ئىستىھزا ئارىلاش قىلغان سۆزلىرى ۋە ئورتاقچىلارنىڭ غەزەپلىك ئالىيىشلىرىدىن پەسكويغا چۈشكەن ئوردا ئاخۇنى شۇمشىيىپ قالدى.

* *

ئوردا چوماقچىلىرى تەرىپىدىن ئۇر - سوق قىلىنغىنىغىمۇ قارىماستىن، لۈكچۈندە ياشاپ ئۆتكەن مەرھۇم ھەجۋىي شائىر نايى خانىنىڭ سۈلتان مامۇت ھۆكۈمرانلىقىنى مەسخىرە قىلىپ يازغان شېئىرىنى ئۇنلۈك ھالدا دېكلاماتسىيە قىلغان ھېلىقى بوۋاي ئىمىن ۋاڭنىڭ ئورتاقچىلىرىدىن بىرى بولۇپ، ئوردا چوماقچىلىرى ئىكىكى شىڭ قوناقنىڭ ئورنىغا تۆت شىڭ بۇغداي تۆلەيسەن دەپ تۇرۇۋالغاچقا، ئۇلار بىلەن قارشىلىشىپ يۇقىرىقى شېئىرنى ئوقۇغان، بوۋاي تەرىپىدىن ئوقۇلغان شېئىر تىتاڭ تومۇرىغا تېگىپ كەتكەن ئوردا چوماقچىلىرى ئۇنى دەررىگە باسقانىدى.

نەمەت خەلپەتنىڭ ئوردىغا بېرىپ چىڭ گاڭ غوجىغا سالام قىلىشىنىمۇ ئۇنتۇپ، ئورتاقچىلار بىلەن قىزغىن پاراڭغا چۈشۈپ كەتكەنلىكىدىن ئەنسىرىگەن مۇقىمىنىياز كاھىبەگ ئۇنى ئالدىراتتى.

— چاپسان بولسىلا، خەلپىتىم، چىڭ گاڭ غوجام ئۆزلىرىنىڭ لۈكچۈنگە كېلىپ بولۇپمۇ يەنە ئۆزىگە سالامغا بارمىغانلىقىلىرىنى ئۇقسا خاپا بولىدۇ.

— خاپا بولسا يەنە مۇرتۇققا كېتەرمەن شۇ، — دېدى نەمەت خەلپەت ئۇنىڭ سۆزلىرىنى پەرۋايىغىمۇ ئالماي، — ئۆز ۋاقتىدىمۇ شۇ چىڭ گاڭ غوجىنىڭ زۇلمىدىن جاق تويۇپ، ئەركىنلىك ئىز-

دەپ مۇرتۇققا كۆچۈپ كەتكەنمەن.

شۇ گەپلەر بولۇۋاتقاندا بۇ يەرگە يەنە بىرمۇنچە كىشىلەر يېتىپ كېلىشتى. ئۇلار شەھەردىكى ئۇششاق تىجارەتچىلەر بولۇپ، نەمەت خەلپەتنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ يايمىلىرىنى يىغىشتۇرۇپ قويۇپ بۇ يەرگە قاراپ ئاققاندى.

— يەنە خەلپىتىمنى نازارەت قىلغىلى چىقتىلامۇ؟ — سودىگەرلەردىن بىرى كاھىبەگكە ھومايدى، — خەق ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كەلسىمۇ يەنە ئۇنىڭ كۆتىدىن ماراپ يۇرسىلە ئۇيات ئەمەس-مۇ؟

— ھاي، ھاي، ئۇقۇشماسلىق بولمىسۇن، جامائەت، — بېشىغا تونۇردەك يوغان سەللە ئورىۋالغان ئوردا ئاخۇنى گەپكە لوقما سالدى، — بىز نەمەت خەلپەتنى نازارەت قىلغىلى كەلمىدۇق، چىڭ گاڭ غوجامنىڭ پەرمانى بويىچە مۇرتۇقتىن چىللاپ كەلدۇق.

— ۋاي ئاخۇنۇم، ئۆزلىرىمۇ بارمۇ بۇ يەردە، مۇقىمنىياز كاھىبەگنىڭ ئارقىسىدىن يۇرگەنلىكلىرىنى كۆرۈپ تونۇيالماي قاپتىمىز.

— بىز تېخى ئۆزلىرىنى ئوردىغا يېڭىدىن ئالغان قېرى چېرىك ئوخشايدۇ، دەپتىمىز.

— چېرىكلەرنىڭ موللىسى دەپ...

شۇ ھامان توپ ئىچىدە كۈلكە كۆتۈرۈلدى.

— ئەھۋال شۇنداق، قېرىنداشلىرىم، — دېدى نەمەت خەلپەت رەسمىي گەپكە ئۆتۈپ، — مېنىڭ مۇرتۇقتا قىلغان گەپ ـ سۆزلىرىمگە چىدىيالماي قالغان ۋاڭ غوجام مېنى ئوردىغا تەكلىپ قىپتۇ.

— تەقسىر ئاستىغا ئالماقچى، ئوردىغا بارمىسلا، خەلپىتىم، بىزنىڭ ئۆيلەر ئوردىغا ئوخشاش ياسداق بولمىسمۇ، ھەر ھالدا قوندۇرغۇچىلىكىمىز بار.

— ئۆيدە گۆش پولۇ بولمىسمۇ ھالىمىزغا يارىشا كۈتۈۋالىدىمىز. كەمبەغەلنىڭ قىلىر نېنى چىشقا دورا دەپ...

— ئوردىدىن ئاتايىتەن مۇرتۇققا بىرىپ چىللاپ كەلگەندىن كېيىن، ئۇ يەرگە بارمىسام قاملاشماسمىكىن، — دېدى نەمەت خەلپەت، — ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوردىغا بارماي قويسام مۇنۇ ئىككى غوجامنىڭ كۈن ئالمىقى تەس بولار.

— شۇنداق، شۇنداق، — دېيىشتى ئۇلار تەڭلا، — گاڭ غوجام غەزەپ قىلىدۇ، ئۆيلىرىمىزدە چۆچۈرىدەك بالىلىرىمىز، يولىمىز- غا قاراپ قالغان ياشىنىپ قالغان ئاتا ـ ئانىلىرىمىز بار بىزنىڭ. ھەرقايسىلىرى رەھىم قىلىپ خەلپىتىمگە يول بەرگەيلا.

— ھاشارغا بارمىغانلىقى ئۈچۈن ھەرقايسىلىرى تەرىپىدىن جازاغا تارتىلغان بىچارىلەرنىڭمۇ ئاتا ـ ئانىلىرى بار ئىدى ـ ھە، كاھىبىگىم؟

— ئۆزلىرى يوق يەردىن پۇتاق چىقىرىپ، خەلقنى ئازدۇرۇپ ئوردا بەگلىرىگە خوتۇنلۇققا تۇتۇپ بەرگەنلەرمۇ چۆچۈرىدەك قىزلار ئىدىغۇ، ئاخۇنۇم...

قىلغان ـ ئەتكەنلىرىنىڭ خەلقىئالەم ئالدىدا ئاشكارا بولۇپ، شەرمىسار بولغان ئوردا ئاخۇنى بىلەن مۇقىمىنىياز كاھىبىگى شەل- پەردەك قىزىرىپ كېتىشتى.

بۇ ھۇجرىدا نىزارى ھەزرەتلىرى تۇرغان

نەمەت خەلپەت ئوردىغا كەلگەندىن كېيىن، لۇكچۇن ۋاڭى ئىمىن ۋاڭ ئۇنى ناھايىتى ئىززەت - ئىكرام بىلەن كۇتۇۋېلىپ، خانلىق مەدرىسە پەشتىقى ئۇستىدە مەخسۇس ناغرا چالغۇزۇپ، ئۇنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۇن خەلقە بىر كۇن توي ئۇيۇشتۇرۇپ بەردى. ئۇ كۇنلەردە بۇنداق ئاتاقا ئېرىشمەكمۇ مۇشكۇل بولۇپ، لۇكچۇنىڭ ئوردىسىغا ناغرىچى - سۇنايچىلارنى ئىمىن ۋاڭ ئۆز ئوردىسىغا يىغىۋالغان، خەلقنىڭ توي - تۆكۇنلەردە ناغرا چېلىشى قاتتىق چەكلەنگەن بولغاچقا، لۇكچۇن خەلقى ناغرا - سۇناي ئاۋازىنى پەقەت ھېيت - ئايەم كۇنلىرى ياكى ئوردىغا ئەزىز مېھمان كەلگەن كۇنلىرىلا ئاڭلاشقا مۇيەسسەر بولالايتتى. ئادەتتە ئوردىغا مېھمان كەلگەندە ئوردىنىڭ ئېگىز سېپىلى ئۇستىدە ناغرا چالاتتى، لېكىن نەمەت خەلپەتنىڭ لۇكچۇن خانلىق مەدرىسىدە ئوقۇپ، ئەل ئىچىدىن يېتىشىپ چىققان دىنىي زات ئىكەنلىكى نەزەرگە ئېلىنىپ، خانلىق مەدرىسە پەشتىقىدا ناغرا چېلىنغانىدى. گەرچە بۇ خىل كۇتۇۋېلىشلاردىن ئىمىن ۋاڭ ئانچە رازى بولمىغان بولسىمۇ، لېكىن نەمەت خەلپەتنىڭ ئەل ئىچىدىكى ئىناۋىتىنى نەزەرگە ئېلىپ، شۇ ئارقىلىق ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئۆزىگە مايىل قىلىش، كېيىنكى ئىشلاردا پايدىلىنىشنى كۆزدە تۇتقانلىقى ئۈچۇن چىداپ تۇرۇپ بىرمۇنچە قوي - كالىلارنى سويدۇرۇپ، مەدرىسە ئەتراپىدا داش قازان قاينىتتى. بۇ كۇنى لۇكچۇن خەلقى بايرام شادلىقىغا چۆمۈلگەن بولۇپ، ئەل ئىچىدىن يېتىشىپ چىققان ئۇسسۇلچىلار، ئۇستا سازەندىلەر ئۆز ماھارەتلىرىنى كۆرسىتىشمەكتە ئىدى. شۇ كۇنى باشلانغان مەشرەپتىن كېيىن لۇكچۇندە سورۇن قايناپ كەتتى.

لۇكچۇندىكى ئاتاقلىق بايلار، يەرلىك بەگ ـ تۆرىلەر، دىنىي ئۆلـ
ماللار نەمەت خەلپەتنى نۆۋەت بىلەن چايغا چاقىرىشاتتى. ئۇ بارغانلا
يېرىدە قويلارنىڭ بېشى كېسىلىپ، تۇن نىسپىغىچە ھەرخىل ئىلـ
مىي مۇتائەسسىلىلەر، بەزمە ـ باراۋەتلەر داۋام قىلاتتى. بايلار،
بەگ ـ تۆرىلەر ئۆز قويىۋنلىرىدىن شاراقلاپ چىقىپ كېتىۋاتقان
مال ـ دۇنياسىغا ئاغرىپ، بەدەنلىرى تىكەنلىشىپ كېتىۋاتقان
بولسىمۇ، لېكىن يېڭىدىن ئوردا مەسلىھەتچىلىكىگە تەيىنلەنگەن بۇ
كاتتا زاتنىڭ ھمايىسىگە ئېرىشىشنى ئويلىغىنىدا خەجلىگەن پۇلـ
لىرى كۆزلىرىگە كۆرۈنمەي قالاتتى. بۇ كۇنلەردە نەمەت خەلپەت
بىلەن ھەرخىل سورۇنلاردا بىرگە بولۇپ، كۆڭلى ئېچىلىپ قالغان
ئىمىن ۋاڭنىڭمۇ تۇنۇقلىق كېسىلى ئانچە تۇتمايدىغان بولۇپ قالـ
دى. كۇندە بەزمە، مەشرەپ بىلەن ئۆتۈشنىڭ ياخشى ئەمەسلىكىنى
چۈشىنىپ يەتكەن نەمەت خەلپەت بىر كۇنى بۇ خىل ئولتۇرۇشلارغا
چەك قويدى. شۇنىڭ بىلەن بايلار ئوتتۇرىسىدا يۇقىرى دولقۇنغا
كۆتۈرۈلگەن مېھماندارچىلىقنىڭمۇ ئايىغى ئۇزۇلۇپ، تىنچ تۇرمۇش
ئەسلىگە كېلىشكە باشلىدى. ئوردا ئىچىدە يىراقتىن كەلگەن مېھـ
مانلارنىڭ تۇرمۇشىنى ئورۇنلاشتۇرۇشقا قويۇلغان قېرى مۇلازىم
نەمەت خەلپەتنى يېڭى ھۇجرىغا باشلاپ كىردى. ھۇجرا ئىچى
گۈل ـ نەقىش چىقىرىلىپ كاتتا بېزەلگەن، تام ـ تورۇسلىرى
ئاقارتىلىپ كاڭغا ئوتقاشتەك ئېسىل گىلەملەر، گىلەملەر ئۇستىگە
تاۋار كۆرپىلەر سېلىنغانىدى. بەجايىكى كاتتا بىر شاھزادىنىڭ
خاس خانىسىنى ئەسلىتىپ تۇرغان بۇ ھۇجرىنى كۆرگەن نەمەت
خەلپەتنىڭ بەدىنى تىكەنلىشىپ كەتتى.

— بۇنىڭدىن كېيىن، مۇشۇ ھۇجرىدا تۇرىدىلا، خەلپـ
تىم، — دېدى قېرى مۇلازىم خۇشخۇيلۇق بىلەن، — ئەمدى نېمە
ھاجەتلىرى بولسا، ماڭا قولاق ئۇرۇپ قويسىلا بولدى. خىزمەتلـ
رىدە بولۇپ تۇرىمەن.

— مەن دېگەن بورا ئۇستىدە يېتىپ چوڭ بولغان ئادەم، —
دېدى نەمەت خەلپەت بۇ كاتتا ئۆيگە قاراپ، — بۇ خىل ھەشەمەت

ماڭا ياراشماسمىكىن، تەقسىر!

— يارىشىدۇ، ياراشمامدىغان، بۇنداق كاتتا ئۆيلەر ئۆزلىرىدەك ئىلمىي پازىل، كاتتا ئۆلىمالارغىلا لايىق.

گەپدان مۇلازىم چىقىپ كېتەرىدە مۇھىم بىر ئىشنى ئېسىگە ئالغاندەك كەينىگە بۇرۇلدى ۋە قوشۇمچە قىلدى:

— بۇ ھۇجرا دېگەن ئىلىم ئەھلىلىرى ئۇچۇن تۇتۇلغان تەۋەرۇك ھۇجرا. دەرپەردىلەرنى قايرىسىلا ئويۇق، لىمتاقلاردا لىقمۇلىق كىتاب. بۇ ھۇجرىدا تېخى ئۆز گاختىدا ئابدۇرېھىم نىزارى ھەزرەتلىرى تۇرغان.

— ئابدۇرېھىم نىزارى، — نەمەت خەلپەت ئىختىيارسىز ھالدا لۇكچۇن خانلىق مەدرىسىدە ئوقۇۋاتقان چېغىدا مۇدەررىسلەر تەرىپىدىن ئابدۇرېھىم نىزارى ھەققىدە قىلىنغان بايانلارنى ئەسكە ئالدى.

* *

مىلادىيە 1819 - يىللىرى.

تۇرپان ئىنانچى خانلىقىنىڭ ۋاڭى مۇھەممەت سەئىد ۋاڭ چىڭ سۇلالىسى مەركىزىي ھۆكۇمىتىنىڭ يارلىقى بىلەن قەشقەرگە ھاكىمبەگلىككە تەيىنلەش ۋە ئوردا ئىشلىرىغا ياردەملەشتۇرۇش ئۈچۇن، نەۋرە ئىنىسى زوھۇرىدىننى ئېلىپ قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتى. زوھۇرىدىن كىچىكىدىنلا ئەقىللىق ۋە زېرەك بولۇپ، لۇكچۇن خانلىق مەدرىسىدە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدىلا كۆزگە كۆرۈنۈشكە باشلىغانىدى. ئۇ چاغلاردىكى ئەڭ ئىلغار قاتناش قوراللىمۇئات بولغاچقا، ئۇلار چىققان مەپىنى ھەيدەش ۋە مەپىگە قوشۇلغان ئاتلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش ئۈچۇن، مۇھەممەت سەئىد ۋاڭىنىڭ ئۆزۈن يىللىق ئات باقارى ھاشىم ئاكىمۇ ئۇلار بىلەن ئاتلانىدى.

بۇ مەزگىللەردە چىڭ سۇلالىسى پەيدىنپەي زاۋاللىققا يۈز

تۇنۇلمىغۇچە، شىنجاڭنى باشقۇرۇش ئىشلىرىمۇ بوشىشىپ، يەر-لىكتىكى ئەمەلدارلار چىرىكلىشىپ، ھەرخىل قارشى كۈچلەر ئۈز-لۈكسىز ئۇلغىيىشقا باشلىدى.

— ھازىر ئەھۋال بەك مۇرەككەپ، — دېدى مۇھەممەت سەئىد ۋاقتى چايقىلىپ كېتىۋاتقان مەپىدە ئولتۇرۇپ ئېغىر خۇرسىنغان ھالدا، — بۈيۈك چىڭ سۇلالىسى مەركىزىي ھۆكۈمىتى قەشقەرگە مەسلىھەتچى ئامبال قىلىپ ئەۋەتكەن بىنجىن دېگەن بۇ ئادەم تازا شەھۋەتپەرەس نېمە. ئۇ يەرگە بارغاندىن كېيىن ھەر ھالدا ئېھتى-يات بىلەن بىر ئىش قىلغىنىمىز تۈزۈك...

زوھۇرىدىن بەگ يول بويى ئاكىسى مۇھەممەت سەئىد ۋاقتىنىڭ ئەلنى ئىداره قىلىشتىكى ئۇنۇملۇك چارىلىرى توغرىسىدا سۆزلە-گەن بايانلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلاپ ماڭدى. ئۇلار بىرمۇنچە يول يۈرۈپ قەشقەرگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئەنسىرىگەن ئىش ئاخىرى يۈز بەردى. ئۆزىنى چىڭ سۇلالىسى ئەۋەتكەن قەشقەرنىڭ ھەقىقىي ھۆكۈمرانى دەپ ئويلاپ، تېرىسىگە سىغماي قالغان مەس-لىھەتچى ئامبال بىنجىن قوقەنلىك سودىگەر سانجانىنىڭ قىزىغا باسقۇنچىلىق قىلدى. مۇھەممەت سەئىد ۋاقتى بۇ ئىشنى يازما دوكـ-لات ئارقىلىق دەل ۋاقتىدا ئىلى جىياڭجۈن مەھكىمىسىگە دوكلات قىلغان بولغاچقا، جىياڭجۈن مەھكىمىسى بۇ ئىشقا جىددىي قاراپ، ئۆزلىرى بىۋاستە بىر تەرەپ قىلدى، لېكىن چوڭ خوجا بۇرھانـ-دىنىنىڭ قوقەنگە قېچىپ بېرىۋالغان نەۋرىسى جاھانگىر خوجا بىنـ-جىنىنىڭ دېلوسىدىن پايدىلىنىپ، قوقەن ھۆكۈمرانلىرىنىڭ قوللـ-شى بىلەن قەشقەر چېگرىسىغا كۆپ قېتىم باستۇرۇپ كىرىپ، پاراكەندىچىلىك سېلىشقا باشلىدى. ئۇ يەنە بۇنىڭلىق بىلەن بولدى قىلماي، جەنۇبىي شىنجاڭغا كىرىپ، ئۇ يەردە دىنىي ئەسەبىيلىكنى قۇتراتىپ، سوپى - ئىشانلاردىن 10 مىڭدىن ئارتۇق ئادەمنى تەشكىللەپ، قەشقەرگە ھۇجۇم قىلدى. توپىلاڭچىلار 1826 - يىل 7 - ئايدا قەشقەرگە 40 كىلومېتىر كېلىدىغان ئۇستۇنئاتۇش يېزىسىدا تاياڭ بازا قۇردى. دېمەك، بۇ چاغلاردا ۋەزىيەت ئىنتايىن

مۇرەككەپ ۋە جىددىي بولۇپ، ئۆز ھاياتىنىڭ قىل ئۈستىدە تۇرۇ-ۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغان مۇھەممەت سەئىد ۋاڭ ئۆزىنىڭ كېيىنكى تەخت ۋارىسى، بەش ياشلىق ئوغلى ئەفرىدۇننى مەخسۇس مۇھاپىزەتچىلەر ئارقىلىق لۇكچۇنگە يولغا سالدى. ئۆزى چىڭ سۇلالىسى مەركىزىي ھۆكۈمىتىگە مەڭگۈ سادىق بولۇپ، ئەجدادلىرىنىڭ روھىغا مۇخالىپ ئىش قىلماسلىق ئۈچۈن قەشقەردە قالدى.

1826 - يىل 9 - ئاينىڭ 26 - كۈنى قەشقەردە ئاجايىپ بىر ھال شەكىللەندى. ئۇ كۈنى جاھانگىر خوجىنىڭ باندىت قوشۇنلىرى قەشقەرنى ئىشغال قىلىپ خەلقنى بۇلاپ - تالىدى، بەگ ئوردىسىغا باستۇرۇپ كىرىپ، مۇھەممەت سەئىد ۋاڭ باشلىق ئوردا ئەمەلدارلىرىنى ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈرۈۋەتتى. بۇ چاغدا زوھۇرىددىن بەگنىڭمۇ ھاياتى قىل ئۈستىدە قالغان بولۇپ، ئۆلۈم دەھشىتى ئۇنىڭغا تەھدىت سېلىپ تۇراتتى.

— ئۆزلىرى ياش،— دېدى ھاشىم ئاخۇن ئۆزىنىڭ يېنىغا پاناھلىنىش ئۈچۈن كىرگەن زوھۇرىددىن بەگكە قىيمىغان ھالدا،— مەن بولسام كۆرىدىغانىنى كۆرۈپ بولغان كىشى. كىيىملىرىنى چاپسان يەشسىلە...— ئۇ شۇنداق دەپلا كىيىملىرىنى يېشىپ زوھۇرىددىنگە ئۇزاتتى،— چاپسان بولسىلا دەيمەن، ھازىر دېگەن ئويلىنىپ تۇرىدىغان چاغ ئەمەس...

زوھۇرىددىن بەگ ئۇزۇن يىللىق ئات باقارغا قىيمىغان ھالدا كىيىملىرىنى سېلىپ، ئۇنىڭ كىيىملىرىنى كىيگىنىچە كۆزىگە ياش ئالغان ھالدا:

— خەير، ئاكا، بۇ قىلغانلىرىنى ئۆلسەممۇ ئۇنتۇمايمەن،— دېگىنىچە ئاتخانىدىن چىقىپ كەتتى.

زوھۇرىددىن بەگنى قەتلى قىلىش ئۈچۈن ئۇ يەر - بۇ يەرنى ئاختۇرۇپ ئاتخانىغا كىرىپ قالغان توپىلاڭچىلار زوھۇرىددىن سىياقىدىكى ھاشىم ئاخۇننى قىيما - چىيما قىلىۋەتتى①.

---

① يۇقىرى تەپسىلاتلار مەرھۇم يازغۇچى ھېلىمىنىياز قادىر ئەپەندىنىڭ ئاغزاكى بايانلىرىدىن پايدىلىنىپ يېزىلغان.

قەشقەردىكى توپىلاڭدىن خەۋەر تاپقان چىڭ سۇلالىسى مەركىزىي ھۆكۈمىتى 1827 - يىل 3 - ئاينىڭ 26 - كۈنى 36 مىڭ كىشىلىك ھۆكۈمەت ئارمىيىسى بىلەن قەشقەرگە كېلىپ توپىلاڭچىلارغا ئەجەللىك زەربە بېرىپ، قەشقەرنى قايتۇرۇۋالدى.

توپىلاڭ تىنچىتىلغاندىن كېيىن چىڭ سۇلالىسى مەركىزىي ھۆكۈمىتى مۇھەممەت سەئىد ۋاڭنىڭ باشتىن - ئاخىر چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىگە سادىق بولۇپ، ئۆلۈم ئالدىدىمۇ تىز پۈكمەي توپىلاڭچىلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى نەزەرگە ئېلىپ، ئۇنىڭ بەش ياشلىق ئوغلى ئەفرىدۇنغا «جۇنۇاڭ» لىق مەنسەپى بەردى.

توپىلاڭ مەزگىلىدە ئات باقار ھاشىم ئاخۇنۇمنىڭ ھىممىتىدە قەتل قىلىشتىن ساقلىنىپ قالغان زوھۇرىدىن بەگ سودا كارۋانلىرىغا قوشۇلۇپ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىغا قېچىپ كەتتى. ئۇ سەمەرقەنت، تاشكەنت قاتارلىق جايلاردا ئۇچ يىلدىن ئارتۇق سەرگەردان بولۇپ يۈرۈپ، ئاخىرى شەمەي ئارقىلىق چۆچەككە يېتىپ كەلدى. چۆچەك ئامبىلى زوھۇرىدىن بەگنىڭ ئەھۋالىنى بىلگەندىن كېيىن، ئىلى جىياڭجۈن مەھكىمىسىگە مەلۇمات بەردى. مىلادىيە 1830 - يىلى ئىلى جىياڭجۈن مەھكىمىسى بۇ ئىشنى چىڭ سۇلالىسى مەركىزىي ھۆكۈمىتىگە مەلۇم قىلىپ، تەستىقلانغاندىن كېيىن، زوھۇرىدىن بەگنى قەشقەرگە رەسمىي ھاكىمبەگ قىلىپ تەينىلىدى. ئۇ قەشقەرگە ھاكىمبەگ بولغاندىن كېيىن، ئۆتكەن ئىشلارنى يەكۈنلەپ، خەلقپەرۋەر بولۇشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ ئەڭ ئالدى بىلەن قەشقەردىكى كاتتا ئالىم، شائىرلار ۋە يۇرت مۆتىۋەرلىرىنى تاللاپ ئۆز ئەتراپىغا توپلىدى ھەمدە ئۇلارنى مۇھىم ئىشلارغا ۋەزىپىگە قويۇپ، خەلقنىڭ ۋەيران بولغان ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن كۈچ چىقاردى. ئوردىدا مەخسۇس دىۋان تەسىس قىلىپ، شۇ زامانداكى قەشقەردىكى كاتتا ئالىم، ئۆلىمالاردىن شائىر ئابدۇرېھىم نىزارى، تۇردۇش ئاخۇن غېرىبى، نورۇز ئاخۇن زىيائى، «سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان» تەزكىرىسىنىڭ مۇئەللىپى تۇردى

شەيخ ئاخۇنۇم... قاتارلىق مەشھۇر زاتلارغا ھوقۇق بېرىپ، شائىر ئابدۇرېھىم نىزارىنى دىۋانبېگى قىلىپ بېكىتتى.

زوھۇرىدىن قەشقەرگە ھاكىمبەگ بولغاندىن كېيىن، ئاتىسىدىنمۇ ئۆلۈمىدىن كېيىن تۇرپان ئىنانچى خانلىقىغا ۋاڭ بولغان ئەفرىدۇن ۋاڭ ئۇنىڭغا بىر ئەلچىلەر ئۆمىكى ئەۋەتىپ مەكتۇپ يوللىدى: «ھۆرمەتلىك بەگ ئاكا، قەشقەرگە ھاكىمبەگ بولغاندىن كېيىن، بىر تۈركۈم ئىلغار تەدبىرلەرنى يولغا قويۇپ خەلقنى ئاسايىشلىق تۈرمۇشقا ئېرىشتۈرگەنلىكىڭىزنى ئاڭلاپ ناھايىتى خۇشال بولدۇم. بۇرۇنقى مالىمان يىللاردا مەرھۇم ئاتام باندىتلار تەرىپىدىن قەتلى قىلىندى. بۇ ھەقتىكى ۋەقەلەرنى تولۇق بايان قىلىپ تۇرپان ئىنانچى خانلىقىنىڭ نەسەب تارىخىنى يېزىپ كېيىنكى ئەۋلادلارغا خاتىرە قالدۇرۇش ئۈچۈن، دىۋان خانىڭىزدىكى دىۋانبېگى ئابدۇرېھىم نىزارى دېگەن كىشىنى لۇكچۇنگە ئەۋەتىپ بەرگەن بولسىڭىز، ئۇ كىشى ئوردىدا تۇرۇپ بۇ ئىشلارغا يېتەكچىلىك قىلغان بولسا كۆڭلۈم ئالەمچە خۇشاللىققا چۆمگەن بولار ئىدى.»

زوھۇرىدىن ھاكىمبەگ ئەفرىدۇن ۋاڭنىڭ مەكتۇپىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ دىۋانبېگى ئابدۇرېھىم نىزارىنى مەخسۇس مۇلازىملار بىلەن بىرلىكتە لۇكچۇنگە يولغا سالدى. شۇنىڭ بىلەن ئابدۇرېھىم نىزارى ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ لۇكچۇنگە يېتىپ كەلدى.

دەرۋەقە، بۇ چاغدا ئەفرىدۇن ۋاڭ تېخى 15 ياشقا كىرگەن بىر بالا بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ تەدبىرلىك ئانىسى خۇشنارە خېنىم ۋە ئەزەلدىن مەرىپەتلىك ئەل بولغانلىقى بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىغا مەشھۇر بولغان لۇكچۇندىكى ئاتاقلىق ئۆلىمالارنىڭ، كاتتا بىلىم ساھىبلىرىنىڭ تەربىيىلىشى ئاستىدا ئەقىل - پاراسەتلىك بولۇپ يېتىلىۋاتقان بالا بولغاچقا، ئابدۇرېھىم نىزارى ھەزرەتلىرىنى ناھايىتى كاتتا ھەشەمەت بىلەن كۈتۈۋالدى.

ئۇ لۇكچۇندە تۇرغان ئىككى يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە لۇك-

چۈن خەلقنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى سىستېمىلىق تەتقىق قىلىش بىلەن بىرگە يەنە خەلق ئىچىگە چوڭقۇر چۆكۈپ تۇرمۇش ئۆگەندى. لۇكچۈن ژاڭ ئوردىسى، خانلىق مەدرىسە، تۇيۇق ئەسھابۇل كەھب مازىرى، دۆلەتباغ، نەزەرباغ قاتارلىق مەشھۇر جايلارنى زىيارەت قىلىپ، ئەينى زامانىدىكى پۈتكۈل تۇرپان ئويمانلىقىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت بۆشۈكى بولۇپ ئوتتۇرا ئاسىياغا تەسىر كۆرسەتكەن لۇكچۈن شەھىرىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى بىلەن پىششىق تونۇشۇپ چىقتى. ئۇ بۇ مەزگىلدە يەنە لۇكچۈندىكى دىنىي ئالىم، ئۇستا تېۋىپ، كاتتا شائىر ئەخمەت غوجامنىياز ئوغلى قۇسۇرنىڭ تەۋەررۈك پەرزەنتى، كاتتا ئۆلىما ئەۋەيت ئاخۇنۇم بىلەن قېرىنداشلارچە دوستلۇق ئورناتتى.

ئۇ بۇ مەزگىلدە يەنە ئەفرىدۇن ژاڭنىڭ تەلىپى بويىچە «لۇكچۈن ژاڭى ئەفرىدۇننىڭ قەشقەر ھاكىمبېگى زوھۇرىدىنغا يازغان خېتى»، «قەشقەر ھاكىمبېگى زوھۇرىدىن ھاكىمبەگنىڭ لۇكچۈن ژاڭى ئەفرىدۇن ژاڭغا يازغان جاۋاب خېتى» ۋە مۇھەممەت سەئىد ژاڭنىڭ قەشقەردە قەتلى قىلىنغانلىقى توغرىسىدىكى بايانلارنى يازقىن تىل ۋە سۆزلەر پاساھىتى بىلەن ژانىغا يەتكۈزۈپ، «مۇھەممەت سەئىد ژاڭ» ناملىق چوڭ ھەجىملىك يىرىك داستاننى يېزىپ چىقتى. شائىرنىڭ لۇكچۈن ژاڭ ئوردىسىدا تۇرغان مەزگىللىرى ئىجادىيىتىدە يۇكسىلىش بولغان بولۇپ، ئۇ بۇ جەريانىدا «ئەسھابۇل كەھب ھەققىدە قىسسە»، «رابىيە ـ سەئىدىن»، «ژامۇق ـ ئۇزرا»، «مەسئۇد ـ دىلئارا» ۋە «مۇھەممەت سەئىد ژاڭ ھەققىدە قىسسە» قاتارلىق داستانلاردىن تەركىب تاپقان چوڭ ھەجىملىك «خەمسە» نى يېزىپ تاماملىغانىدى...

مانا ئەمدى ئاشۇ مۇبارەك زات ماكان ئەيلىگەن بۇ خاس ھۇجرىدا نەمەت خەلپەت چوڭقۇر خىياللار ئىلكىدە ئويغا پاتقانىدى. «بۇنىڭدىن ئاز كەم 100 يىل ئىلگىرىكى ئىشلار ـ ھە؟ — دەيتتى ئۇ ئۆياق ـ بۇياققا مېڭىپ، — ھازىرقى ژاڭلارنىڭ ئەجدادلىرىدىن بولغان ئەفرىدۇن ژاڭ، زوھۇرىدىن بەگلەر خەلقنى ئىتتىپاقلاشتۇ-

رۇپ، ئىلىم ئەھلىلىرىنى قەدىرلەپ، خەلقنى ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن تويۇندۇرۇشنى مەقسەت قىلىپ ئايانماي تەر ئاققۇزسۇنۇ، ئۇلارنىڭ ئەۋلادىدىن بولغان بۇ زالىم پادىشاھلارنى كۆرۈڭ. يېـ يىشنىڭ، ئىچىشنىڭ، ئويناشنىڭ، مال ـ دۇنيا توپلاشنىڭ كو- يىدا بولۇپ، خەلقنە زۇلۇم سالماقتا. بۇ پاسىقلار ئۆرۈلمەيدىغان تامنىڭ بولمايدىغانلىقىنى، خەلقنىڭ كونا تامنى بۇزۇپ، يەنە ئور- نىغا زامانغا لايىق كاتتا تام سالىدىغانلىقىنى نېمىشقا بىلمەيدىغاندۇر زادى؟!»

لۇكچۇندە پارلىغان چولپان

نەمەت خەلپەتنىڭ ئوردا مەسلىھەتچىسى، ئوردا قىزىقچىسى دېگەن ناملار بىلەن ئوردىغا تەكلىپ قىلىنىشى ئىمىن ژاڭنىڭ ئۆز خاھىشى بويىچە بولغان ئىش ئەمەس ئىدى، ئۇ نەمەت خەلپەتنىڭ ئۆزى ئۇستىدىن، ئوردا يۈرگۈزۈۋاتقان مۇستەبىت ھۆكۈمرانلىق ئۇستىدىن توقۇغان ھەرخىل ھەجۋىي شېئىر، قوشاق، لەتىپىلەرنى يىغىشتۇرۇش ئۈچۈن ئوردا مەسلىھەتچىلىرىنىڭ ئەقىل كۆرسىتىشى بىلەن بولغان ئىش بولغاچقا، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىمىن ژاڭنىڭ تۇتقاقلىق كېسىلى بار بولۇپ، مەشئۇم كېسەلدىن تىنچلىنىش مەقسىتىدە ئەپيۇنگە خۇمار بولۇپ، كۈنلەپ ـ كۈنلەپ چىراغ تۇۋىدىن قوپالمايدىغان بولۇپ قالغان چاغلار بولغاچقا، نەمەت خەلپەتنىڭ يۈرۈش ـ تۇرۇشى بىلەن ئانچە كارى بولۇپ كەتمىدى.

بۇ چاغلاردا لۇكچۇندىمۇ مەرىپەتچىلىك ئىشلىرى تېخىمۇ بىخ ئۇرۇشقا باشلىغان بولۇپ، مىلادىيە 1915 ـ يىلى ئىلغار پىكىرلىك زىيالىي، مەرىپەتپەرۋەر زات تاھىر بەگ ئەپەندى قۇرغان «تاھىرىيە مەكتىپى» نىڭ تۇرتكىسىدە، لۇكچۇندىكى يەنە بىر مەرىپەتپەرۋەر زات گۇلبەگنىڭ قورۇسىدا يېڭىچە پەننىي مەكتەپ بارلىققا كەلگەنىدى.

— يېڭىچە مەكتەپ دېگەن ئاجايىپ بولىدىكەن، — دېيىشەتتى كىشىلەر بەس ـ بەس بىلەن بۇ مەكتەپنى ماختىشىپ، — بىز بۇرۇنلاردا بەش ـ ئون يىل ئوقۇپمۇ «ھەپتىيەك» نىڭ نېرىسىغا ئۆتەلمەي، ئەرەبچە ئىبارىلەرنى يادلاپ ئۆمرىمىزنى ئۆتكۈزەتتۇق.

— شۇ ئەمەسمۇ، ھازىر بۇ بالىلارغا ئۆز تىلىمىزدا دەرس ئۆتۈلىدىكەن. بۇ مەكتەپتە بىر ـ ئىككى يىللا ئوقۇغان بالىلار ھېسابقىمۇ خېلى پىششىق بولۇپ، ئاق ـ قارىنى ئوبدانلا پەرق

ئېتەلەيدىغان بولۇپ قالىدىكەن.

— خۇدايىم بۇيرۇسا ئوغلۇم ئوقۇش يېشىغا يەتسە، مەنمۇ مۇشۇ مەكتەپكە ئوقۇشقا بېرىمەن.

كىشىلەرنىڭ يېڭىچە مەكتەپتە ئوقۇغان بالىلارنىڭ كارامىتىنى كۆرۈپ كۆزى ئېچىلىپ، ئۆز پەرزەنتلىرىنى يېڭىچە پەننىي مەكتەپلەردە ئوقۇتۇش قىزغىنلىقى كۆتۈرۈلگەن بولغاچقا، ئىلگىرى خۇسۇسىي مەكتەپ ئېچىپ، تالىپلاردىن ئېلىنىدىغان ھەرخىل ھەقلەر ھېسابىغا جان بېقىپ كېلىۋاتقان بىر قىسىم خۇراپىي مولا، ئىشانلارنىڭ ئۆيلىرى قۇرۇقدىلىپ، جان باقمىقى تەسلىشىپ كەتكەنىدى.

بىر كۈنى سەھەر نامازىغا بامداتنى خانلىق مەدرىسىدە ئۆتەپ ئوردىغا قايتىپ كېلىۋاتقان نەمەت خەلپەت گۈلبەگنىڭ قورۇسى ئالدىغا توپلىشىۋالغان بىرمۇنچە كىشىلەرنى كۆرۈپ يۈرىكى «قارت» قىلىپ قالدى. چۈنكى ئۇلار بىر قىسىم خۇراپىي سوپى - ئىشانلار ۋە ئۇلارنىڭ ئەگەشكۈچىلىرى بولۇپ، بۈنىڭدىن بىرنەچچە يىل ئىلگىرىمۇ تاھىرىەگ ئەپەندى ئاچقان «تاھىرىيە مەكتىپى» دە غوۋغا كۆتۈرۈپ، ئاستانىدىن مەخسۇس تەكلىپ قىلىپ كەلگەن ئوقۇنقۇچىلارنى ئۇرۇپ، مەزكۇر مەكتەپنىڭ بىر مەزگىل تاقىلىپ قېلىشىغا سەۋەبچى بولغانىدى. ئەمدى بۇ كۈنلەر گۈلبەگنىڭ يېشىغا كەلگەن ئوخشايدۇ. شۇنداقمۇ نەمەت خەلپەت چاندۇرماسلىق ئۈچۈن ئۇلارنىڭ يېنىغا كەلدى ۋە سالام قىلدى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم، مۆھتەررەم جامائەت.

— ۋەئەلەيكۈم ئەسسالام، — توپ ئىچىدىن يوغان كەلگەن، چېقىر كۆز بىر ئادەم چىقىپ نەمەت خەلپەتكە جاۋاب قايتۇردى. بۇ كىشى شۇ يىللاردا ياڭ زېڭشىن ھۆكۈمىتىنىڭ تۈرتكىسى بىلەن لۇكچۇندە چېپىلغان «شەنگەن ئېرىقى» نىڭ سۈيىنى باشقۇرىدىغان ئەسمىتۇل مىراب دېگەن كىشى بولۇپ، ئۇ شۇ چاغلاردىكى دىنىي ئەسەبىي كۈچلەرنىڭ ئاتاقلىق ۋەكىلى ئىدى.

— ئەتىگەندە گۈلبەگنىڭ ئىشىكى ئالدىغا توپلىشىپ قېلىپ

شەپتەلا، تەقسىر، — دېدى نەمەت خەلپەت ئەتەي بىلمەسكە سېلىپ، — يا بۇ يەردە بىرەر مەرىكە بوپتۇمۇ؟

— تولا خۇپسەنلىك قىلمىسىلا، خەلپىتىم، — توپ ئارىسىدىن بىرى ۋارقىرىدى، — بىرەر مەرىكە بولسا ئاۋۋال ئۆزلىرىدەك سەل-لىسى يوغانلارغا خەۋەر قىلماي بىزگە خەۋەر قىلىشاتتىمۇ؟

— ئاغزىڭنى يۇم، — بۇ چاغدا ئەسمىتۇل مىراب ئاۋازىنى سىلىق چىقىرىشقا تىرىشىپ سۆز باشلىدى، — مەنمۇ سۇ ئىشلىرى بىلەن ئالدىراش بولۇپ كېتىپ، يۇرت ئىشلىرىدىن خەۋەرسىز قالغىلى خېلى كۈنلەر بولغان، بۈگۈن سەھەردە بامدات نامىزىغا تاھارەت ئېلىۋاتسام يۇرتىمىزنىڭ پازىل ئۆلىمالىرىدىن بەكرى سو-پۇم، ماناپ مەزىنلەر ئۆيۈمگە بېرىپتۇ. قارىسام چىرايىنىڭ ئۆڭ-سۈلى يوق، نېمە بولدىكىن دېسەم، گۈلبەگ قورۇسىغا مەكتەپ ئېچىپ بالىلىرىمىزنى ئىمانسىز قىلىۋەتتى. بىز ياشاۋاتقان جاھا-نى يۇمىلاق دەپ ئوقۇتۇپ، ئەسلىدىنلا پايانى يوق دەپ تەرىپلىنىپ كېلىۋاتقان جاھانغا چەك قويۇپ دىنىمىزغا شەك چۈشۈردى، دەپ داد ئېيتقىلى تۇردى. ئۆزۈم گەرچە ناباب بىر ئادەم بولساممۇ، لېكىن دىنىمىزغا تىل تەگكۈزىدىغان بۇ خىل قىلمىشنى ئاڭلاپ زادىلا تۇرالماي قالدىم. شۇڭا نېمە بولغاندۇر، دەپ سۇرۇشتۇرۇپ كۆرەي دەپ بۇ يەرگە كېلىشىم.

— ئۇنداقتا گۈلبەگ ئۆزى قېنى، ئۇ كىشى كۆرۈنمەيدىغۇ؟

— بىزنى كۆرۈپلا دەرۋازىسىنى تاقاپ ئىچىدىن زەنجىرلىۋال-دى.

— بۇ ئىشقا چىلىك گاڭ غوجام قانداق قارايدىكەن؟

چىلىك گاڭ غوجىنىڭ ئىسمى تىلغا ئېلىنىۋىدى، ھەممىسى جىم بولۇپ قالدى.

— ئۆزلىرى ئوردىدا مەسلىھەتچىسى بولغاندىن كېيىن ئۇ مۇبارەك زاتنىڭ بۇ ئىشقا قانداق قارايدىغانلىقىنى بىزگە قاچىغاندىمۇ ئوبدانراق چۈشىنىدىلا، — دېدى ئەسمىتۇل مىراب ئاردىكى جىم-جىتلىقنى بۇزۇپ.

— ھىم، ئۇنداقتا ھەرقايسىلىرىدا چىقىپ گاڭ غوجامنىڭ پەرمانى يوق ئىكەن ـ دە، — بۇ چاغدا نەمەت خەلپەتنىڭ ئوردا مەسلىھەتچىسى دېگەن نامى تازا ئەسقاتتى، — چىقىپ گاڭ غوجامدىن رۇخسەتسىز بىراۋنىڭ ئىشىكى ئالدىغا توپلىشىۋېلىپ، پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرۇشسىلا قانداق بولىدۇ؟ ئەگەر گۇلبەگ ئەتە ـ ئۆگۈنلەردىن «مېنىڭ تىنچ تۇرمۇشۇمغا پاراكەندىچىلىك سالدى» دەپ ئوردىغا ئەرز سۇنسا، ئۇ چاغدا مەن ئارا تۇرالمايمەن جۇمۇ.

— بۇ، بۇ··· — كۆپچىلىك تىللىرىنى چاينىغان ھالدا جىممىدە بولۇپ قېلىشتى.

— ھۇ خوتۇن تالاقلار، ئۆزۈڭگە ئىش تېرىپ قويۇپ، ئاخىرىغا ئىگە بولالمايدىغان نېمەڭلەرگە مېنىمۇ چاقىرىپ··· — ئەسمىتۇل مىراب ئاچچىقتىن يېرىلغۇدەك بولۇپ، نەمەت خەلپەتكە خوشمۇدېمەستىن، دەرەخكە باغلاپ قويۇلغان ئېتىنى يېشىپ مىنىپ كېتىپ قالدى.

— مۇشۇنداقلا بولدى قىلمىزمۇ، مەزىن ئاخۇنۇم، — بەكرى سوپى ماناپ مەزىنگە قارىدى.

— ئەتىگەندە پوق يەپتىلا، تەقسىر، — دېدى ماناپ مەزىنمۇ مېڭىشقا تەرەددۇتلىنىپ، — ئەگەر ئەتە ـ ئۆگۈن گاڭلىق تۇرمىگە سولاپ قويسا، قۇشناچىم تاماقمۇ بەرمەي تىرىك تۇرغۇزۇپلا ئۆلتۈرىدۇ مېنى.

* *

ھەر ھەپتىنىڭ جۈمە كۈنى لۇكچۇن شەھىرىدە بازار قاينايتى، نەچچە كۈنلەردىن بۇيان ئەمگەك قىلىپ ھارغان دېھقانلار بۇ خاسىيەتلىك كۈندە سودىلىق قىلغاچ جۈمە نامىزىنى شەھەر خەلقى بىلەن خانلىق مەدرىسىدە ئۆتەشنى مەقسەت قىلىپ بازارغا توپلىشاتى. بۇگۈنمۇ شۇنداق بولدى. ئادەمنىڭ كۆپلۈكىدىن خانلىق مەدرىسىنىڭ كەڭرى ھويلىسىمۇ توشۇپ كېتىپ، مەدرىسە ئالدىدىكى

كەڭرى سەينامۇ ئادەم دېڭىزىغا ئايلانغان. شۇنچە يولنى بېسىپ بىرمۇنچە ھەرەج تارتىپ يېتىپ كەلگەن سىركىپلىكلەر، ئامانشا-لىقلار، تۇگمەنبويلۇقلار، ئۇچكۆزۈرۇكلەر، ھەتتا ياڭخى، تۇيۇقلار-دىن كەلگەن كىشىلەرمۇ بۇ يەرگە توپلانغان بولۇپ، نامار باشلانغۇ-چە ئۇزاقتىن بېرى كۆرۈشمىگەن قوۋم - قېرىنداشلار، ئەل - ئاغىنىلەر ئۇزۇنارا كۆڭۈل سوراشماقتا ئىدى. بىر چاغدا مەدرىسە ئىچىدىن نامازغا تۇرىمىز، دېگەن ئاۋازنىڭ سادا كۆتۈرۈلۈپ، مۇڭ-لۇق قىرائەت بىلەن نامار باشلاندى. نامازدىن كېيىن نەمەت خەل-پەت سىيىتىنىياز قازى ئاخۇنۇمنىڭ تەكلىپى بىلەن مەدرىسە ئالدى-دىكى كەڭرى سەينىغا ياسالغان سەھنىگە چىقتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئەزىز قېرىنداشلىرىم، — دېدى ئۇ ئۇزۇنىڭ بوم، ياڭىراق ئاۋازى بىلەن نامازخانلارغا سالام بې-رىپ، — بۈگۈن ھەرقايسىلىرى يۇرتىمىزنىڭ مەرىپەت ئوچاقلىرى-دىن بولغان خانلىق مەدرىسىگە كەرەمىلىك ئىگەم يۈكلىگەن قەرزنى ئادا قىلىش ئۈچۈن ئارىلىقىنى يىراق كۆرمەي بىرمۇنچە ھەرەج تارتىپ كېلىشتىلە. بۇنىڭغا ئاللا ئىگەم ھەرقايسىلىرىنىڭ ئەجرىگە لايىق مول ساۋاب ئاتا قىلغاي!

شۇ ھامان سىيىتىنىياز قازى ئاخۇنۇمنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— ئامىن!!!

نامازخانلار دۇئاغا قول كۆتۈرۈشتى.

— ھەرقايسىلىرىغا مەلۇم بولغىنىدەك، — نەمەت خەلپەتنىڭ بوم ئاۋازى يەنە ئاڭلاندى، — يارانقان ئىگەمنىڭ بىزگە يۈكلىگەن قەرزلىرى پەقەت كۈندە بەش ۋاخ نامار ئوقۇش، رامزان ئايلىرىدا 30 كۈن روزا تۇتۇپ جامائەتكە ئىپتارلىق بېرىش، ئۆشرە - زاكاتنى تولۇق ئايرىش بىلەنلا چەكلەنگەن ئەمەس. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ مۇھىمى پەرزەنت تەربىيىسىدۇر. ئەۋلاد قالدۇرۇش خۇداۋەندە كەرىم بۇ دۇنياغا ئاپىرىدە قىلغان ھەرخىل جانلىق، مەخلۇقاتلار-نىڭمۇ قولىدىن كېلىدىغان ئەقەللىي بىر ئىشتۇر، لېكىن پەرزەنت-نى ياخشى تەربىيىلەپ، ئەل - خەلقنىڭ خىزمىتىگە يارايدىغان

قىلىپ يېتىشتۇرۇش پەقەت بىز ئىنسانلارغىلا خاس ئىشتۇر. مانا ئەمدى ئۆزىمىزگە كەلسەك، شورالار ئىتتىپاقىدا ئىنقىلاب بولۇپ ئۇ ئەلدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئۈيۇلتاشتەك ئۈيۇشۇپ، ئۆز تەقدىرىنى ئۆز قولىغا ئېلىپ ئىلىم - پەنگە يۈرۈش قىلغىلى خېلى يىللار بولۇپ قالدى، لېكىن بىزنىڭ يۇرتىمىزدا ھەر مىللەت خەلقى ئۈيۇشۇش تۈگۈل، كىچىكىمىزدىن باشلاپ مۇشۇ ئەزىز تۇپراقتا تۇغۇلۇپ بىرگە ئويناپ چوڭ بولغان، ئەزىز يۇرتىمىزنىڭ بىر ئوچۇم تۇپرىقىنىمۇ تۈتىيا بىلمەي كېلىۋاتقان قوۋمىمىز ئىچىدە بۆلۈنۈش يۈز بېرىپ، بالىلارنى تەربىيىلەش ئىشى بىر چەتكە قايرىلىپ قالدى. نەتىجىدە بالىلىرىمىز خۇسۇسىي مەكتەپلەردە بەش - ئون يىل ئوقۇپمۇ «ھەپتىيەك» نىڭ نېرىسىغا ئۆتەلمەي، چوڭ بولغاندا ئاق - قارىنى ئىلغىمايلا بىر قىسىم ناتوغرا يول تۇتقان كىشىلەرنىڭ كەينىگە كىرىپ قىمار ئويناپ تاپقان - تەرگىنىمىزنى شامالغا سورۇماقتا. كوچا - كويلاردا كىشىلەردىن قىلچە تەپ تەرتماستىن نەشە چېكىپ بار تەئەللۇقاتىمىزنى كۆيدۈرۈپ تۈگىتىپ، مەست - ئەلەس بولۇپ خار - زەبۇنلۇق ئىلكىدە كەيىپ - ساپاغا بېرىلىپ ئۆز ئەقلىنى تەرك ئەتمەكتە. ئويلاپ باقايلى، كۆپچىلىك، بۇ زادى قانداق بالا تەربىيىلەش؟ بۇ زادى قانداق مۇسۇلمانارچىلىق؟! بىز مۇسۇلمانارچىلىقتىن ئىبارەت بۇ بۇيۇك يولدا مېڭىشقا مۇناسىپمۇ؟ ھەزرىتى رەسۇلىللا ئۆز ۋاقتىدا ساھابىلىرىگە ئىلىم چىندا بولسىمۇ ئېلىڭلار، دېگەنىكەن ھەمدە ئۇ زات كېيىنكى كۈنلەردە «ھەقىقىي بايلىق — روھىي بايلىقتۇر» دېگەن ھەدىسنى قالدۇرغانىكەن. لېكىن ھازىر بىلىم چىندا ئەمەس، ئۆزىمىزنىڭ بوسۇغىسىدىلا. بالىلىرىمىزنىڭ دىلىغا مەرىپەتتىن مەشئەل ياقىدىغان «تاھىرىيە مەكتىپى» گە ئوخشاش يېڭىچە پەننىي مەكتەپلەر بارلىققا كېلىپ، لۈكچۈن دىيارىدىكى نۇرلۇق چولپانغا ئايلاندى. لېكىن بىز تاھىرىيەگكە نېمە قىلىپ بېرەلىدۇق؟ گۈلبەگكىچۇ؟ ئۇلار ئۇسسىغاندا بىرەر قاپاق سۇ بېرەلىدۇقمۇ؟ سىلەر ئوقۇتۇۋاتقان بىزنىڭ بالىلىرىمىز دەپ قەھرىتان

قىش كۈنلىرى بىرەر باغلام ئوتۇن ھەدىيە قىلالىدۇقمۇ؟ لېكىن تاھىر بەگ ئەپەندىدىن ئىبارەت بۇ مۆھتەرەم زات بۇ نەرسىلەرنى ئەسلا بىزدىن تەمە قىلىپ باققىنى يوق. گۈلبەگمۇ شۇنداق. بۇ كىشىلەرمۇ لۈكچۈندىكى بارلىق بەگ ـ غوجىلارغا ئوخشاشلا ئېسىل نەسەبتىن كېلىپ چىققان. ئۇ كىشىلەرمۇ يۈرتىمىزدىكى ھەرقايسى بەگ ـ غوجىلارغا ئوخشاش مال ـ دۇنياسىنى كۆز ـ كۆز قىلىشىپ، سەيلە ـ تاماشىلاردا ئۇزەكگە سوقۇشتۇرۇپ ئۆتسە ئۆتەلەيتىتىغۇ؟ لېكىن ئۇلار ئۇنداق قىلمىدى. بولۇپمۇ بۇ ھەقتە تاھىر بەگ ئەپەندىدىن ئالاھىدە ئۆگىنىشكە ئەرزىيدۇ. چۈنكى ئۇ زات ئۆز خەلقىگە پاراغەت ئىزدەپ جاھان كېزىپ، ئۆز خەلقىنى مەنسۈى قۇللۇقتىن قۇتقۇزۇشنىڭ يوللىرىنى تاپقاندى. ئۇ كىشى تاپقان ـ تەرگىنىنى سەرپ قىلىپ، بىزنىڭ پۈت ـ قوللىرىمىزغا چىرمىشىۋالغان جاھالەت كىشەنلىرىنى چېقىپ تاشلاشنىڭ كويىدا سۇ بولۇۋاتسا، بىز بۇ كىشىنى قوللاش تۈگۈل «كاپىر»، «جەدىت» دەپ تىللىساق، ئاتايىتەن تەكلىپ قىلىپ ئەكەلگەن ئوقۇتقۇچىلارنى ئۇرساق، يېگىچە مەكتەپتە ئوقۇش ئارزۇسىدا ئوت بولۇپ يېنىۋاتقان بالىلىرىمىزنى قايمۇقتۇرۇپ ئوقۇشقا بەرمىسەك، ئويلاپ كۆرەيلى، جامائەت، ئادەم دېگەنگە بۇنىڭدىنمۇ ئېغىر خورلۇق بولامدۇ؟

ئۆز ۋاقتىدا خانلىق مەدرىسىمىزنى قۇرۇشقا كۆپ كۈچ سەرپ قىلىپ، خانلىق مەدرىسە قۇرۇلغاندىن كېيىن، مەزكۇر مەدرىسىدە تۇنجى بولۇپ باش مۇدەررىسلىككە سايلانغان، يۇرتىمىزنىڭ پەخرى، دىنىي ئالىم، ئۇستا تېۋىپ، كاتتا شائىر قۇسۇرى ھەزرەتلىرىنىڭ مۇبارەك نامى ھەرقايسىلىرىغا ناتونۇش بولمىسا كېرەك. ئەنە خانىقانىڭ غەربىي تېمىدىكى شەرققە قارىتىلىپ ئېسىلغان تاختايغا چىرايلىق قىلىپ يېزىلغىنى شۇ مۇبارەك زاتنىڭ ئىلىم ئۆگىنىش توغرىسىدا يازغان شېئىرى. ھەرقايسىلىرىنىڭ قۇسۇرى ھەزرەتلىرىنىڭ مۇبارەك نامىنى دىللىرىدا زىكرى قىلىدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرساممۇ، لېكىن ھەرقايسىلىرى خانىقاغا ئېسىلغان بۇ

سۆزلەرنىڭ ئۇ كىشىنىڭ سۆزلىرى ئىكەنلىكىگە چىنپۇتۇشمەيدىلا. چۈنكى ھەممىمىزنىڭ قاراڭغۇ دىللىرىدا مەلۇم بولۇشچە، خانىقادا پەقەت ئۇلۇغ خۇداۋەندە كەرىمنىڭ، ھەزرىتى رەسۇلىللانىڭ سۆزلىرى زىكرى قىلىنىپ، ئۇلارنىڭ سۆزلىرىدىن ئۆرنەكلەر ئېلىنىدۇ. لېكىن ھەرقايسىلىرى قۇسۇرى ھەزرەتلىرى يازغان بۇ شېئىردىن كەلمە ئىشتىپ باققان بولۇشسىلا، ئىلمىنىڭ قەدىرىگە ھەقىقىي يوسۇندا يەتكەن بولۇشاتتىلا، — ئۇ شېئىرنى يۇقىرى ئاۋازدا دېكلاماتسىيە قىلىشقا باشلىدى:

ئەي دىل سەركەشتە تاۋاپ ئەتكىل جانابىي ئىلمىنى،
ئىستەگىل غەمكىن سەن، ئۆز ئىشرەت شارابى ئىلمىنى.
ساپى قىل كۆڭلۈڭ ھاۋاسى، ئابى خاندىن ئورما دەم،
ئىستەسەڭ ئائىنە يەڭلىغ ئاپتاپى ئىلمىنى.
يۈز ئىشكىلەر باغى جەننەتتىن يۈزۈڭگە ئاچىلۇر،
كۆلبەئى مېھنەت ئارا يايساڭ كىتابىي ئىلمىنى.

— بۇنىڭ مەنىسى شۇكى، ئەي دىل، ئىلمىنى ئىزدەپ تاۋاپ قىل، ئۇ شۇنداق نەرسىكى، ئىشرەت شارابىدىن ئارتۇق غەمكىن لىكىنى كۆتۈرىدۇ. كۆڭلۈڭنى ھاۋايى ـ ھەۋەستىن ساپ قىلىپ، ئارتۇقچە غەم قىلمىساڭ، ئىزدىسەڭ ئاپتاپقا ئوخشاش نۇرلۇق ئىلمىنى تاپالايسەن. جاپا چېكىپ ئىلىم ئىگىلىسەڭ كىتابنىڭ ھەر بېتىدىن ساڭا جەننەتنىڭ يۈزلەپ ئىشكى ئېچىلىدۇ.

نەمەت خەلپەت سۆزىنى لۇكچۇن دىياردا ياشاپ ئۆتكەن ئاتاقلىق مۇدەررىس، پازىل دىنىي ئۆلىما، دىداكتىك شائىر قۇسۇرى ھەزرەتلىرىنىڭ يۇقىرىقى شېئىرى بىلەن ئاخىرلاشتۇرغاندا بولسا، مەدرىسىگە توپلاشقان جىمكى جامائەت چوڭقۇر سۇكۇتكە پاتقاندى.

* *

جاهان دېگەن شۇنداق ئىكەن، بىراۋلار خەلق مەنپەئىتى ئۈچۈن ئۆز جانلىرىنى ئالىقانغا ئېلىپ قويۇپ زامان زالالەتلىرى ئۈستىدىن كۈرەش قىلسا، يەنە بەزىلەر خەلقنى نادانلىقتا قالدۇرۇپ، ئۆز ھەمیانلىرىنى تولدۇرۇش ئۈچۈن تىرىشىدىكەن. مانا بۇگۈنمۇ شۇنداق بولدى. ھېلىقى كۈنى نەمەت خەلپەتنىڭ سۆزلىگەن نۇتقىدىن ئىبرەت ئېلىش تۈگۈل، بۇنى ئۆزلىرىگە قارشى ئىسيان كۆتۈرگەنلىك دەپ قارىغان يەرلىك مۆتىۋەرلەردىن سەلەي ھاجىم، بەكرى سوپۇم، ماناپ مەزىنلەر ئەرز - شىكايەت قىلىش ئۈچۈن يەنە ئەسمىتۈل مىرابنىڭ ئۆيىگە توپلاندى. بۇ چاغدا ئەسمەتۈل مىراب ئۆز خانىسىدا ئۈلاردىن سەل بۇرۇن كەلگەن ئەخمەت ئىشان، سەمەت مەخسۇملارنى قوبۇل قىلىپ، ئۈلار بىلەن بەك چېكىشكە تۇتۇش قىلغانىدى. شۇڭا ئۇ ۋاقىتسىز كېلىپ قالغان بۇ مېھمانلارنى سوغۇقلا قارشى ئالدى.

— ھە، يەنە نېمە گەپ، — دېدى ئۇ سۇنغان پۇتىنى يىغىپمۇ قويماستىن، — يەنە بۇ يەرگە يوق يەردىن تۇك ئۈندۈرگىلى كېلىشتىلىمۇ؟

— يوقسۇ، يوقسۇ، — دېدى ئۈلاردىن بەكرى سوپى ئالدىراپ، — ھېلىقى نەمەت خەلپەت دېگەن جۈمە كۈنى بىرمۇنچە ئادەملەرنى ئەتراپىغا يىغۋېلىپ...

— يەنە شۇ گەپمۇ، ئۇ سۆزلىگەن بولسا ھەرقايسىلىرىمۇ تىڭشاپ قويسىلا بولمامدۇ؟...

— قۇللۇق، قۇللۇق، — دېدى بۇ چاغدا سەلەي ھاجىم سەل ئالدىغا چىقىپ، — مىراب جانابلىرىنىڭ ھەربىر ئېغىز سۆزى بىر مىسقالدىن ئارتۇق ئالتۇنغا باراۋەر تۇرسا، يەنە نېمىدەپ ئۇنىڭ سۆزلىرىنى تىڭشىغۇدەكمىز!...

— ئۇنداقتا جۈمە كۈنى ئەجەب تىڭشاپ قېلىشىپتىلاغۇ؟

— بۇ... بۇ... — سەلەي ھاجىم دۇدۇقلاپ قالدى.

— خانلىق مەدرىسە بولغاندىن كېيىن نېمە گەپلەر چىقار-كەن دەپ بارغان، — ماناپ مەزىن ئاردىكى ئوڭايسىزلىقنى ئوڭ-شاشقا تىرىشتى، — كىم ئويلىغان دەيدىلا، مىراب بېگىم، ئۇ مۇرتەتنىڭ مۇنبەرگە چىقىپ جۆيلۈيدىغىنىنى.

— ئاڭلىسام ئېسىل گەپلەر بوپتۇدەكقۇ، — ئەسمىتۇل مىراب ئۇلارغا قارىدى.

— نەدىكىنى، يەنە شۇ جەدىتلەرنى مەدھىيىلەپ كۆككە كۆتۈ-رۈش بولدى، تەقسىر!

— ھەرقايسىلىرى جىم تۇرۇشتىلامۇ، تەقسىرلىرىم، — ئەسمىتۇل مىرابنىڭ كەيپىتىن خۇنۇكلەشكەن كۆزلىرى ئۇلارغا تىكىلدى.

— بىزگە نېمە ئامال بار دەيدىلا، غوجام، يۇرت كاتتىلىرىدىن سىيىتىنىياز قازى ئاخۇنۇم، رىقىپ قازى ئاخۇنۇمغا ئوخشاش زاتلار-مۇ قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرغان تۇرسا.

— ھەممىسى بىر جاڭگالنىڭ بۆرىلىرى، — ئەسمىتۇل مى-راب تەئەددى بىلەن ۋارقىرىدى، — ئاشۇ رىقىپ دېگەننىڭ ئىسمىنى ئاڭلىساممۇ قۇيقا چېچىم تىك تۇرىدۇ.

— جەدىتلەرنى قوللىغانمۇ شۇ.

— نەمەت خەلپەتنى كۆككە كۆتۈرۈپ ماختىغانمۇ شۇ.

— ئاڭلىسام ئەتىلىككە باۋۇدۇنباي ئۆز خانىسىدا زىيادەت ئۇيۇشتۇرغۇدەك، مېنى چىللاپ ئاتايىتەن ئادەممۇ كىرگۈزۈپتۇ. باۋۇدۇنباي ئەۋەتكەن ئادەمنىڭ دېيىشىچە، بۇ سورۇنغا نەمەت خەل-پەتمۇ داخىل بولغۇدەك.

— ئۆزلىرى بارمىسىلا، غوجام، — ماناپ مەزىن ئۇمچەيدى، — كارامەت زۇۋاندار نېمە ئۇ.

— كالتە پەلىكلىرىدىن مۇشۇ كەمگىچە كېپىش شەھىرىدىن قۇتۇلالماي كېلىۋاتىدىلا، تەقسىر، — دېدى ئەسمىتۇل مى-راب سەل ئېچىلىپ، — ئەتە يۇرت كاتتىلىرىنىڭ ئالدىدا نەمەت خەلپەتنى شۇنداق بىر رەسۋا قىلايكى، ئۇ مۇرتۇقتىن قايتىپ

كەلگىنىگە مىڭ داد دېسۇن! ؟

ئەسمىتۇل مىراب ئاۋازىنى پەسەيتىپ بىرنېمىلەر دېۋە-دى، سوپى ـ ئىشانلارنىڭمۇ، سەلەي ھاجىلارنىڭمۇ چىرايىدا كۈلكە پارلىدى.

— ھۇشىرە، مىراب بېگىم، يەنىلا ئۆزلىرى دانا ـ دە. شۇنىڭ بىلەن سەلەي ھاجىلار قايتىشقا تەرەددۇتلاندى.

— ھەرقايسىلىرىمۇ بارىلا ـ دە، مەن باۋۇدۇنبايغا جېكىلەپ ھەممە ئىشنى ئوڭشايمەن.

— ئۇھ، كەندىرنىڭ پۇرىقىدىن تىن تارتالماي ئۆلگىلى قىل قالدىم، — دېدى بەكرى سوپۇم تالاغا چىققاندىن كېيىن قېقىلىپ يۆتىلىپ تۇرۇپ، — ئۆي ئىچىدىلا يۆتىلەي دېسەم، مىراب بېگىم-دىن قورقتۇم.

— ئۇلار دېگەن ئاللانىڭ ئىشقىدا چېكىپ، ساماغا چۈشىدۇ.

* *

ئەتىسى ھاۋا ئوچۇق كۈن بولدى. بۇ كۈنى يۇرت مۆتىۋەرلە-رىدىن سىيىتىنىياز قازى ئاخۇنۇم، رىقىپ قازى ئاخۇنۇم، نەمەت خەلپەت قاتارلىقلار، ئەسمىتۇل مىرابنىڭ ئەگەشكۈچىلىرىدىن سە-لەي ھاجىم، ماناپ مەزىن، بەكرى سوپۇم قاتارلىقلار ئۆز تەرتىپلە-رى بويىچە كاڭنىڭ تۆرىدىن ئورۇن ئالغان بولۇپ، ساھىبخانا تەرەپنىڭ چاكارلىرى ناھايىتى ئالدىراش بولۇپ كەتكەنىدى. مېھ-مانلارنىڭ قولىغا سۇ بېرىلىپ، داستىخانغا ھەرخىل نازۇ نېمەتلەر تىزىلغاندىن كېيىن، مېھمانلار مەزەگە ئېغىز تېگىشتى.

كەپتەرۋاز كەپتەر پارىكى، توخۇۋاز توخۇ پارىكى قىلىشقانغا ئوخشاش سورۇندىكىلەرنىڭ تولىسى ئۆزلىرىگە يارىشا ئىلىم ئەھلە-لىرىدىن بولغاچقا، سۆھبەتمۇ يەنە ئىلىم ـ مەرىپەت، شېئىرىيەت ئۇستىدە بولدى.

— ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، — دېدى رىقىپ قازى ئاخۇنۇم ئاۋ-

ژال سۆز باشلاپ، — خەلپىتىم يازغان «باربكاللا» ناملىق داستان هازىر تۇرپان تەرەپلەردە ناخشا قىلىپ ئېيتىلىۋاتقۇدەكقۇ.

— راست، — سۆز قىستۇردى سەيىتنىياز قازى ئاخۇنۇم، — مەرھۇم تۆمۈر خەلىپە، مويدىن خەلپەتلەرنىڭ ئۆلۈمىگە ئاتاپ يازغان «ھەسرەت»، «پۇشايمان» ناملىق مەرسىيىلىرىمۇ خەلق تەرىپىدىن ئاللىقاچان ناخشىغا ئايلىنىپ كېتىپتۇدەك.

— ئۇنداقتا، ئۇ ناخشىلار نېمىدەپ بۇ يەردە ئېيتىلمايدۇ؟ — ئاربدىن بىرى ئالدىراپ سورىدى.

— ھەي، لۇكچۇنچىلىك دېگەن شۇ، — دېدى رىقىپ قازى ئاخۇنۇم ئەلەم بىلەن، — چىڭ گاڭ غوجىمىز تويغا ناغرا چالدۇ. رۇشقا رۇخسەت قىلمىغان يەردە، ئۇ ناخشىلارنى ئېيتقان كىشىلەر. نىڭ تىلىنى كەسمەي قويارمۇ؟

— ئۇنداقمۇ دەپ كەتمەيلى، كۆپچىلىك، — دېدى ئەسمىتۇل مىراب، — ھەرقايسىمىز ئۇلۇغ چىڭ گاڭ غوجامنىڭ سايىسىدە جان بېقىپ كېلىۋاتقان كىشىلەر، ئۇ كىشىمۇ جاھاننىڭ تىنچ بولۇشىنى تىلەيدۇ ـ دە.

— ناخشا ئېيتقانغا جاھان بۇزۇلۇپ كېتەرمىدى، غوجام.

— ھەممىنى بۇزىدىغىنى شۇ ناخشا. سۇلتان مامۇت گاڭ غوجام زامانىسىدا ئۆتكەن نايخان دېگەن قەلەندەر «ماڭ ئېشكىم ماڭ، سۇلتان مامۇت گاڭ» دېگەن بىرنېمىنى يېزىۋىدى، ئورتاق. چىلار قانداق جانلىنىپ كەتمىدى؟ ئاغزىدا ناخشا دېگىنى بىلەن ئەمەلىيەتتە گاڭ ـ غوجاملارنىڭ ھاكىمىيىتىگە قارىتا كۆتۈرۈلگەن ئىسيان ئۇ.

— ئەجەب گەپلەرنى قىلىشىپ كەتتۇقۇ، — بايات بېرى گەپكىمۇ ئارىلاشماي، پەقەت مېھمانلارنى مەزەگە زورلاپ ئولتۇرغان باۋۇدۇنباي سۆزگە ئارىلاشتى، — چىشىمىز پاتمايدىغان گەپلەرنى قىلىشقۇچە تىنچ ئولتۇرۇپ ئۆز پارىكىمىزنى قىلىشساقچۇ.

— ئەمدى دەيمىنا، — دېدى ئەسمىتۇل مىراب تېمىدىن ۋاز كەچكۈسى كەلمەي، — موللام دېگەنمۇ شېئىر يازامدىكىنە.

— مەن موللا ئەمەس، — دېدى نەمەت خەلپەت دەرھال ئىپادە بىلدۇرۇپ، — موللام دېيىش توغرا كەلسە نادان خەلقنىڭ ئاغزىغا ئىلىم سېلىپ كېلىۋاتقان سىيىتنىياز قازى ئاخۇنۇم، رىقىپ قازى ئاخۇنۇمغا ئوخشاش ئېسىل زاتلارنى دېيىش كېرەك. خەلقىمىز ئارىسىدا «بەش ئىمان» سۈرىسىنى يادقا ئېلىپ، ھەممە پارىنى چالا- پۈچۈق توگەتكەنلەرنى «موللام» دەپ ئاتايدىغان ئادەت شە- كىللىنىپ قالغىنى راست. لېكىن موللام دېگەن بۇ سۆز ساپلىق جەھەتتە ئالتۇندىن، ۋەزىن جەھەتتە ئىدىقۇت تېغىدىنمۇ ئېغىر سۆزدۇر. كەمىنىلىرى گەرچە «قۇرئان كەرىم» نى يادقا ئېلىپ، «ھىدايى شەرف» كە ئوخشاش كىتابلارنى تاماملىغان بولسىمۇ، موللا بولۇشتىن تولىمۇ يىراقمەن، تەقسىر.

— ئۇنداق دەپ كەتكىلىمۇ بولماس، — دېدى سىيىتنىياز قازى ئاخۇنۇم ئېتىراز بىلدۇرۇپ، — ئۆزلىرى گەرچە بىزگە ئوخ- شاش ئىزچىل تۇرده ئوقۇتۇش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانمىغان بولسىلىمۇ، لېكىن ئۆز ۋاقتىدا دەرس بەرگەن تالىپلار ئارىسىدا نامىلىرى ھازىرغىچە يادلىنىپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە شېئىر يېزىش دېگەنمۇ ئۇنچىۋالا بىر ئەيىب ئىش ئەمەس. چۈنكى شېئىر دېگەن ئىمانىڭ نۇرى، ئەگەر «قۇرئان كەرىم» دىكى ئايەتلەرنى ئوقۇيدىغان بولساق، ئۇنىڭدىكى قاپىيە، شېئىرىي تۈسىنىڭ قويۇق- لۇقىدىن ئوقۇغان ئادەمنىڭ ئوقۇغۇسى كېلىپلا تۇرىدۇ.

ئۆز سۆزىنىڭ كۆپچىلىك تەرىپىدىن قارشى ئېلىنمىغانلىقىنى ھېس قىلغان ئەسمىتۇل مىراب ئەپتى - بەشىرىسىنى ئاشكارىلىدى.

— مەھەم، مەن نەمەت خەلپەتكە گەپ قىلسام ھەرقايسىلىرىغا نېمە دەز كەتتى، بۇگۈن مېنىڭ نەمەت خەلپەتتىن سورايدىغان سوئالىم بار. ھەرقايسىلىرى شۇك ئولتۇرۇپ گۇۋاھچى بولۇپ بېرىشسىلا بولدى.

رىقىپ قازى ئاخۇنۇم ئۆكتە قوپماقچى بولۇۋىدى، نەمەت خەل- پەت ئۇنى شەرەت بىلەن توسۇۋالدى.

— ئەگەر باۋۇدۇنباي رۇخسەت قىلسا، — دېدى نەمەت

خەلپەت، — هېلىغۇ بىر سوئالكەن، مىڭ سوئال بولسىمۇ چامام-
نىڭ يېتىشچە جاۋاب بېرىمەن.

باۋۇدۇنباي ئىسىملىك بۇ كىشى شۇ چاغلاردا بايلىق جەھەتتە لۇكچۇندىكى بايلارنىڭ ئالدىنقى قاتاردا تۇرسىمۇ، لېكىن ھەرقانچە قاتراپمۇ ئوردا تەرىپىدىن ئۆزى قانائەت قىلغۇدەك تۇزۇك بىر ئەمەلگە ئېرىشەلمىگىنى سەۋەبىدىن، قورسىقىدا پەرمان بويىچە ئوردا مەسلىھەتچىلىكىگە تەينىلىنىپ مۇرتۇققا چىللاپ كېلىنگەن نەمەت خەلپەتكە غۇم ساقلاپ يۈرگەن كىشى بولغاچقا، بۇ پۇرسەتنى قولدىن بەرگۈسى كەلمىدى.

— پېقىرلىرى گەرچە ئاز - تولا مال - دۇنياغا ئىگە بولسام-مۇ، لېكىن ھەرقايسىلىرىغا ئوخشاش ئىلىم ئەھلى ئەمەسمەن، بولسا بىر شۇنداق قىلىشسىلا، كۆزلىرىم ئېچىلىپ قالسا ئەجەب ئەمەس.

ئەسىتۇل مىراب ئەمدى سوئال سوراشقا تەمشىلىۋىدى، بو-سۇغىدا رەتلىك كىيىنگەن ئىككى بالا پەيدا بولدى.

— خەلپەت ئاكا، — دېيىشتى ئۇلار تەڭلا نەمەت خەلپە-تەكە قاراپ، — گۇلبەگ دادام مەسلىھەتلىشىدىغان ئىش بار، خەلپەت ئاكاڭلارنى چاقىرىپ كېلىڭلار دېۋىدى... — ئۇلار سۆزلە-رىنىڭ ئاخىرىنى چىقىرالماستىن ھۆپپىدە قىزىرىپ كېتىشتى.

— خەلپىتىمنىڭ ئىشى بار، — دېدى ئەسىتۇل مىراب تەرىنى بۇزۇپ، — ئەمدى گۇلبەگ بىزنى مېھماندارچىلىق بولغان يەرلەردىمۇ ئولتۇرغۇزمايدىغان بوپتۇ - دە.

— ماۋۇ يەرگە كېلىڭىزلەر، بالىلىرىم، — رىقىپ قازى ئا-خۇنۇم دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ پەگاھقا چۈشتى ۋە بالىلارنىڭ يېنىغا كەلدى، — ئوقۇشىڭىزلەر قانداق كېتىپ بارىدۇ، بالىلە-رىم.

— ياخشى، — بالىلار يەرگە قاراشتى.

— ئوغۇل بالا دېگەن ئۇنداق بولمايدىغان، — دېدى سىيىتىنە-ياز قازى ئاخۇنۇمۇ ئورنىدىن سەل قىمىرلاپ قويۇپ، — مانا بۇلار

يېڭىچە پەننىي مەكتەپنىڭ بالىلىرى، بىزنىڭ كېلەچىكىمىز...

يۇرت كاتتىلىرىنىڭ قىلغان ئىلتىپاتىدىن سەل روھلانغان بالىلار بېشىنى يەردىن ئېلىپ، قەددىنى رۇسلىدى.

— ھازىرچە مۇراب بېگىمگە بۇ بالىلار جاۋاب بېرىپ تۇرسۇن،— دېدى رىقىپ قازى ئاخۇنۇم ئەتراپقا ئوتلۇق نەزەر تاشلاپ،— قالغان گەپلەر بولسا بالىلارنىڭ جاۋابىدىن كېيىن بىر-نېمە دېيىشەرمىز.

— يەنە شۇ جەدىتلەرمۇ، ئادەمنىڭ كەيپىنى بۇزۇپ.

— ئاۋۇال بىر ئاڭلاپ باقمامدىلا.

بۇ چاغدا ھاياجانلانغان نەمەت خەلپەتمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ بالا-لارنىڭ ئالدىغا چۈشتى.

— سىلەرگە دىن دەرسىمۇ ئۆتۈلەمدۇ؟

— ئۆتۈلىدۇ،— بالىلاردىن بىرى تارتىنىپقىنا جاۋاب بەردى.

— ئۇنداقتا مۇنۇ سوئالغا جاۋاب بېرىپ بېقىڭلار، ئادەمنىڭ ئىززەت ئابرۇيى ۋە كۈچ - قۇۋۋىتى نېمە بىلەن بولۇر؟

— ئىلىم مەرىپەت ۋە ئىتتىپاقلىق بىلەن بولۇر، بۇنىڭ ئۈچۈن جانابىي ھەق بىزلەرنى ئىتتىپاقلىققا ئەمىر قىلغاندۇر. «ھەممىڭلار ئاللانىڭ ئارغامچىسى (ئاللانىڭ دىنى) غا مەھكەم يېپىشىڭلار، ئايرىلماڭلار»،— بالىلارنىڭ بىرى دادىللىق بىلەن جاۋاب بەردى.

— مەم، مەم، مەم،— دېدى بۇ چاغدا بەكرى سوپۇم ئالدىراپ كېتىپ،— ھەممىسىلا ئاللانىڭ كالامىدا بار سۆزلەر ئىكەنغۇ.

— شۇنداق، — دېدى بۇ چاغدا رىقىپ قازى ئاخۇنۇم سالماق-لىق بىلەن، — ھەممىسى ئاللانىڭ كالامىدا بار سۆزلەر، يەنە كېلىپ بۇلار بىز نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان «كاپىر، جەدىت» دەپ قارغاپ يۈرگەن بالىلارنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقان سۆزلەر.

ئەمدى يەنە تالىشىۋېرىشنىڭ ئورنى قالمىغانلىقىنى ھېس قىل-غان ئەسمىتۇل مۇراب پېشىنى قاققىنىچە سورۇندىن چىقىپ كەت-تى.

— مېھماندارچىلىقىمىز تېخى تۇگىمىگەن، بېگىم، — باۋۇدۇنباي ئاغزىنى ئۇمچەيتكىنىچە ئۇنىڭ كەينىدىن چىقتى، — قازاندا پولۇ دۇملىنىۋاتقان.

— مېنىڭ قىلىدىغان نۇرغۇن ئىشلىرىم بار، — دېدى ئۇ باۋۇدۇنبايغا نارازى بولغان قىياپەتتە، — پولۇلىرىنىمۇ بىزنىڭ گېپىمىز گەپ بولغاندا ئاندىن يەرمىز.

ئەل ئويغانغاندا

ئىمىن ژاڭنىڭ ئاغچىسى ئاي پۇجۇڭ قومۇل ژاڭى شامەخ-سۇتنىڭ قىزى بولۇپ، شامەخسۇتنىڭ ئوردىسىدا ئەركە - نايناق چوڭ بولغاچقا، ئىمىن ژاڭغا ياتلىق قىلىنغاندىن كېيىنمۇ شوخلۇ-قىنى ھېچبىر تاشلىيالمىدى. ئۇ پۇرسەت تاپسىلا ئوردىدىكى قا-ۋۇل، ياش كاھ، بەگلەرنىڭ كۆزلىرىنى غەلەت قىلىپ، ئۇلار بىلەن ئىچ - پەش تارتىشىپ، ئەيش - ئىشرەتلىك تۇرمۇش كەچۈ-رۈشىنىڭلا كويىدا يۈرەتتى. بۇ پاراڭلار ئۆز يېقىنلىرى ئارقىلىق ژاڭنىڭ قۇلىقىغا بىرنەچچە رەت يەتكەن بولسىمۇ ئاي پۇجۇڭنىڭ بىشەملىكى، ئاتىسى شامەخسۇت ژاڭنى پەش قىلىپ سالغان تە-دىتلىرى ئاستىدا ئىمىن ژاڭ پەقەت سۈكۈتتە تۇرۇشقىلا مەجبۇر ئىدى. بۇ كۈنلەردە لۈكچۈن خەلقى ئارسىدا «ئىمىن ژاڭ ئۈچۈغا چىقتى، ئارقىسىدىن غوۋۇغا چىقتى» دېگەندەك پاراڭلار تارقالغان بولۇپ، ئاغچىسىنى گەپكە كىرگۈزەلمىگەن ژاڭ ئاچچىق يۈتۈپ ئەپيۇن چىرىغىنىڭ يېنىغا دوڭغۇياتتى، كەچ كۈز ئايلىرى كەلگەن-دە بولسا دەرد - ئەلەمدە لەختە بولغان قەلبىنى يۇرت ئارىلاش ئارقىلىق بولسىمۇ بىرئاز پەسكويغا چۈشۈرۈشنى ئويلاپ، ئوردا ئەھكاملىرىنى باشلاپ ئوۋۇغا چىقىپ كېتەتتى. بۇنداق چاغلاردا ئوردا ئۆزىگە ئوڭچە قالغان ئاي پۇجۇڭ ئۆزى ئۈستىدىن گەپ تارقاتقانلارنى جازالاپ، ئۆزىگە سادىق بولغان ئويناشلىرى بىلەن كەيىپ - ساپا سۈرۈشكە باشلايتتى. بەزى چاغلاردا ياش كاھلار، بەگلەر ئاي پۇجۇڭدىن قىزغىنىپ، ئۆز ئارا مۇشتلىشىپ ئوردىنى بېشىغا كىيەتتى. ئاي پۇجۇڭ ئۈستىدىن ئىمىن ژاڭغا گەپ يەتكۈز-گەنلەرنى بۇرنىدىن بۇلاق، كۆزىدىن قۇملاق چىققۇچە پالاقلا تار-تىپ تەجرىبىلىك بولۇپ كەتكەن ئوردا ئەھلى بۇنداق جېدەللەرنى

ھەرخىل ئامالالار بىلەن پەردازلاپ، چوڭىنى كىچىكلىتىپ، كىچىكىنى يوقىتىپ دېگەندەك يوللار بىلەن ھەل قىلىپ، ژالۇك شىكارىدىن يېنىپ كەلگۈچە يوق قېلىۋېتەتتى. لېكىن ئايىنى ئېتەك بىلەن ياپقىلى بولمىغانغا ئوخشاش، ئاي پۇجۇڭنىڭ ئوردىدىكى سەتچىلىكلىرى كىملەر تەرىپىدىندۇر پۇقرالار ئارىسىغا يېتىپ، پۈتۈن لۇكچۇن شەھىرىگە پۇر كېتەتتى. «ئىمىن ژالۇك ئوۋغا چىقتى، ئارقىسىدىن غوۋغا چىقتى» دېگەن پاراڭمۇ شۇ ۋەجىدىن چىققان بولۇپ، پۇقرالار «غورا يېسە، بالىسىنىڭ چىشى قاماپتۇ» دېگەن شۇ ـ دە، دېيىشكىنىچە باشلىرىنى چايقىشاتتى. چۈنكى ئىمىن ژالۇكنىڭ ئاتىسى مەرھۇم سۇلتان مامۇتنىڭ پاك ۋىجدانلىق ئۇيغۇر قىزى ئاناۋۇرخان تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى خەلق تېخى ئۇنتۇمىغانىدى. مانا بۇگۈنمۇ ئىمىن ژالۇغا بىرەر خاپىلىق يەتتىمۇ ياكى شىكار خۇمارى تۇتتىمۇ، ئىشقىلىپ، ئوردا ئەھكاملىرىنى باشلاپ شىكار ئۈچۈن دېغارغا ئاتلاندى. دېغارنىڭ بىر ئۇچى چۆلتاغقا تۇتىشىپ كەتكەن بولۇپ، خەلق ئىچىدە تارقىلىپ يۈرگەن بەزى رىۋايەتلەرگە ئاساسلانغاندا، چۆلتاغ بۇرۇن ناھايىتى بىر سۇلۇق زېمىن بولۇپ، بۇ زېمىندا ئۆسكەن ياۋا گۈل ـ گىياھلار خۇش پۇراق چېچىپ، ئوت ـ چۆپلەر شامالدا يەلپۇنۈپ، ئۆزلۈكىدىن ئۈنۈپ قالغان ياۋا مېۋە ـ چېۋىلەر سانجاق ـ سانجاق مېۋە بولۇپ، تاسادىپىي بېرىپ قالغان كىشىلەرگە بەئەينى ئۇجمە باغنى ئەسلىتىدىغان گۈزەل زېمىن ئىكەن. كۈنلەر، ئايلار ئۆتۈپ بۇ زېمىننىڭ ئەتراپىدا ياشايدىغان كىشىلەرنىڭ كۆزى بۇ زېمىنغا تىكىلىپ، بۇ يەرنى ئۆزىنىڭ قىلىۋېلىش ئىستىكىدە قەبىلىلىرىنى باشلاپ بۇ يەرگە كۆچۈشكە باشلاپتۇ. دەل بۇ چاغلار ئۇلۇغلىرىمىز كۈيىپارلار بىلەن جەڭ قىلىۋاتقان كۈنلەر بولۇپ، ئۇلۇغلىرىمىزدىن بىرىنىڭ ناھايىتى چاپقۇر ئېتى بار ئىكەن. ئاتىنىڭ ئېگەر ـ يۈگەنلىرى ئالتۇندىن بولۇپ، يۈگەنلىرى جاراڭلاپ تۇرىدىكەن. جەڭنىڭ دەھشىتىدىن ئېتىغا بوغۇز بېرىشكىمۇ ۋاقتى يەتمىگەن بۇ مۆھتەرەم زات ياۋ لەشكەرلىرى چېكىنگەن چاغدا ئۆزى ئارام ئېلىپ، ئېتىنىڭ بېشىدىن

دىن يۇگەننى ئېلىۋېتىپ ئوتلاشقا قويىدىكەن. بىرەر تاسادىپىي ئەھۋال كۆرۈلسە يۇگەننى بىرلا جاراڭلاتسا ئات قەيەردە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، قۇيۇندەك چاپقىنىچە ئۇنىڭ يېنىدا ھازىر بولىدىكەن. كۇنلەرنىڭ بىر كۈنى ياۋ لەشكەرلىرى بىلەن بولغان جەڭدە ھاردۇق يېتىپ، ھالىدىن كەتكەن ئۇلۇغ زات يەنە ئېتىنىڭ يۇگىنىنى چىقىرىپ ئوتلاشقا قويۇۋېتىپتۇ. ئۆزى بولسا داق يەردىلا يېتىپ ئارام ئېلىشقا باشلاپتۇ. كۆزى ئەمدى ئۇيقۇغا ئىلىنىشى بىلەنلا ئەتراپىدىن ئات تۇياقلىرىنىڭ ئاۋازلىرى كېلىشكە باشلاپتۇ. شۇ ھامان ئويغىنىپ قارىسا، سانجاق ـ سانجاق ياۋ لەشكەرلىرى باستۇ-رۇپ كېلىۋاتقان. شۇنىڭ بىلەن ئۇ كىشى دەرھال يۇگەننى شاراق-شىتىپتۇ، لېكىن ئاتتىن ھېچبىر سادا بولماپتۇ. ئىككى قېتىم، ئۈچ قېتىم... بۇ چاغدا ياۋ لەشكەرلىرى بىر كۆز يېتىم جايغىلا كېلىپ قاپتۇ. بۇنىڭدىن قاتتىق خاپا بولغان ئۇلۇغمىز يۇگەننى تۆتىنچى قېتىم جان ـ جەھلى بىلەن شاراقشىتقانىكەن، ئات يېتىپ كەپتۇ، ئاتتىن پۈرقىراپ ھور كۆتۈرۈلۈپ، بەدىنىدىن شۇرقىراپ تەر قويۇلۇپ تۇرغان... بۇنىڭدىن بىر شۇملۇقنى سەزگەن ئۇلۇغ-غىمىز گەپ ـ سۆزمۇ قىلماستىن ئېتىنى جابدۇپ، يەنە جەڭگە ئاتلىنىپتۇ، قىلىچلار ئۆزئارا ئۇرۇلۇپ ئۇچقۇن چاچراپتۇ، يانىڭ كىرىچى تالاي قېتىم تارتىلىپتۇ، زۇلپىقار قىنىدىن چىقىرىلىپ قېپقىزىل قان بىلەن يۇيۇلۇپ، ئاخىردا يەنە ياۋ لەشكەرلىرى مەغلۇپ بولۇپ نۇرغۇن جەسەتلەرنى قالدۇرۇپ پىتىراپ قېچىشقا باشلاپتۇ. جەڭ غەلىبىلىك ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ئۇلۇغىمىز ئاتـ-تىن نېمە ئىش بولغانلىقىنى سورىغانىكەن، ئاتمۇ دەرھال زۇۋاڭغا كىرىپ، ئاۋۋالقى قېتىمقى جەڭدە تولا چېپىپ بەكلا چارچاپ، قورسىقىنىڭ ئېچىپ كەتكەنلىكىنى، شۇڭلاشقا ھاۋاسى ئەلۋەك، سۇيى سۇزۇك، ئوت ـ چۆپى مولراق بىر جاينى تېپىپ ئوبدان ئوزۇقلىنىپ، كېيىنكى جەڭ ئۈچۈن كۈچ توپلاشنى مەقسەت قىـ-لىپ ئايلىنىپ يۇرۇپ چىمەنتاغقا[1] بېرىپ قالغانلىقىنى، لېكىن ئۇ

① چىمەنتاغ — چۆلتاغنىڭ بۇرۇنقى ئاتلىشى.

يەردىكى ئاھالىلەرنىڭ ئوت، سۇدىن قىزغىنىپ ئۇنى قوغلىۋەتكەن- لىكىنى، شۇڭا ئوت - چۆپ تېپىپ يايلاپ كەلگۈچە كېچىكىپ قالغانلىقىنى ئېيتىپ، گۇناھكارانە ھالدا بېشىنى تۆۋەن سالىتۇ. ئۆز ئېتىدىن يۇقىرىقى سۆزلەرنى ئاڭلىغان بۇ زاتنىڭ ناھايىتى ئاچچىقى كېلىپ دەرھال دۇئاغا قولىنى كۆتۈرۈپ ئاللاغا سېغىـ نىپ: «ئى كەرەملىك ئىگەم، مەن سېنىڭ سادىق قۇلۇڭدۇرمەن، مەن ھىدايەت يولىنى ئېچىش ئۈچۈن كۆپپارلار بىلەن قان تۆكۈپ كۈرەش قىلدىم. لېكىن ئۆزۈڭ كۆرۈپ تۇرۇپسەنكى، يەر يۈزىدە- كى بىر قىسىم ناشۇكرى، پاسىق بەندىلىرىڭ ئۆز نەپسى ئۈچۈن مېنىڭ جەڭ ئارغىمىقىمدىن ئوت، سۇيىنى ئايىدى. شۇڭا ئۇلارنىڭ بالايى نەپسىنى تاش - تۇپراق بىلەن تولدۇرۇپ، ئۇلار ئىگىلىۋال- غان زېمىنىڭ ئۈستىنى چۆل، تېگىنى كۆل قىلىۋەتكەيسەن» دەپ نالە قىپتۇ. بۇ زاتنىڭ ئاھۇزارى ئاللاغا يېتىپ، ئۇنىڭ تىلىكى ئىجابەت بوپتۇ، نەتىجىدە بىر كېچە قاتتىق بوران چىقىپ، ئاسماـ نىدىن قۇم يېغىپ بۇ يۇرت قۇم ئاستىدا قاپتۇ. ئەسىرلەرنىڭ ئۆتۈـ شى بىلەن يەر ئاستى سۇلىرى ئۈستىگە تېشىپ چىقىپ بولاقلارنى، ئېقىنلارنى ھاسىل قىلىپتۇ، چۆلدىكى قەيسەر ئۆسۈملۈك، يۇلـ غۇن، يانتاق، سۆكسۆكلەر ئۇنۇپ بۇ جاي يەنە ئاۋاتلىشىپ ياۋايى جانداراڭرنىڭ پاناھلىنىدىغان جايىغا ئايلىنىپتۇ. دېمەك، بۇ بىر رىۋايەت بولسىمۇ، لېكىن بۇ چۆلتاغدا، چۆلتاغقا تۇتىشىدىغان دە- ئاردا ياۋا تۆگە، كېيىك، جەرەن دېگەندەك ياۋايى ھايۋانلار ناھايـ تى كۆپ ئىدى. بۇ يۇرتتا باتۇر، ئەمگەكچان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەقىل - پاراسىتىنىڭ جەۋھىرىنى نامايان قىلىپ، زومچەك - زومچەك كارىز قۇدۇقلىرى كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى. ئادەمى شا- لاڭ بولغاچقا ياۋايى ھايۋانلار بىمالال ئوتلاپ، ئۇسسىسا كارىز سۇيىدىن ئىچىپ ئاۋۇپ كەتكەنىدى. گەرچە ئىمىن ۋاڭ بىلەن بىرگە چىققانلار ياۋايى ھايۋانلارنىڭ گۆشلىرىگە ئامراق بولسىمۇ، ئۆمۈر بويى خەلقە قورال تەڭلەپ ئۆگىنىپ قالغان كىشىلەر بول- غاچقا، ئوۋغا چىققان كۈنلەردە يەنىلا خەلق ئىچىدىكى ئوۋچىلاردىن

پايدىلىنىشقا مەجبۇر ئىدى.

ئىمىن ۋاڭ بۇگۈن ئاتايىتەن نەمەت خەلپەتنى بىرگە ئېلىۋالغان بولۇپ، ئۇنىڭ مەقسىتى پەقەت نەمەت خەلپەتنى ئۆۋ ئۈستىدە مات قىلىش ئىدى. «گەپدانلىقىنى بىر كۆرەي، — دەپ ئويلىدى ۋاڭ ياسداق جابدۇنغان ئات ئۈستىدە ئولتۇرغىنىچە نەمەت خەلپەتكە قىيا بېقىپ، — بۇ، كىيىك دېگەن پاراڭ سالغانغا ئۆلمەيدۇ، مىلتىقنى ئوبدان بەتلەپ قۇلاق تۇڭىگە ئاتمىساڭ بىكار!؟»

بۇ چاغدا نەمەت خەلپەتمۇ چوڭقۇر ئويغا چۆمگەن بولۇپ، ئۆز يۇرتىنىڭ كەڭرى دالالىرى ھەم يۇرت زىننىتى بولغان ھەربىر تۈپ ياۋا گىياھ بىلەن ئۇنىسز مۇڭداشماقتا ئىدى. «تەبىئەتنىڭ ئەي ئەركىلىرى، — دەيتتى نەمەت خەلپەت ئەتراپىغا قاراپ ئۇنسىز خىتاب قىلىپ، — ھازىر دېگەن كەچ كۈز ئايلىرى، لېكىن سىلەر تەبىئەتنىڭ ھەرخىل سىناقلىرىغا بەرداشلىق بېرىپ قىشۇ ياز كۆكسىرىپ تۇرۇشقا ئادەتلەنگەن تۇرۇقلۇق، قەھرىتان قىش كەلمەي تۇرۇپلا سولىشىپ كەتكىنىڭلار نېمىسى؟»

«ۋاڭ ـ غوجىلارنىڭ ئاتلىرىنىڭ تۈيىقى ئاستىدا يانجىلىۋاتساق، — ئانا يەردىن، چۆل ئۆسۈملۈكلىرىدىن ئىدا كېلەتتى، — بىزنىڭ ئەسلىي ئىگىسىز بولغان بىچارە يۇرت ئەھلى زالىم بەگ ـ تۆرىلەرنىڭ قامچىسى ئاستىدا ۋاقتىسىز جان بېرىۋاتسا، ئۆزلىرى ئىختىرا قىلغان كارىزلىرىدا ئۆزلىرىنىڭ خۇنى ئېقىۋاتسا بىز قانداقمۇ پورەكلەپ ئېچىلالايمىز؟!»

— جەرەن، جەرەن... — كاھلارنىڭ ۋارقىرىشىدىن ئېسىكىگەن نەمەت خەلپىتىم ئالدىغا قارىۋىدى، بۇك ـ باراقسان ئۆسكەن يۇلغۇنزارلىق ئىچىدە بىر جەرەننىڭ بېشى كۆرۈنۈپ، يەنە غايىب بولدى.

— خەلپىتىم، — دېدى ۋاڭ ئۇنىڭغا قاراپ مەسخىرە ئارىلاش، — قانداق، قورقۇۋاتاملا، قېنى، ئۆزلىرىمۇ مىلتىقلىرىنى قوللىرىغا ئالسىلىچۇ؟

— مەن ئاتسام تۇلكە ئاتسەن، — دېدى خەلپىتىم چاقچاقلىق

بىلەن، — چۈنكى تۈلكە دېگەن بۇ جانىۋار شۇنداق ھىيلىگەر ئىكەنكى، ئۆزىدىن ئاجىزلارنى بوزەك ئېتىپ جېنىغا زامىن بولسا، ئۆزىدىن كۈچلۈكلەرنى كۆرسە ئالداپ قۇتۇلىدۇ. شۇڭا ئاتسام تۈلكىنى ئاتسەن، بولمىسا مەيلى.

گەپنىڭ ئۆزلىرى ئۇستىدە كېتىپ بارغانلىقىنى سەزگەن ئورۇدا ئەھكاملىرى قىمىلداپ جىم تۇرالماي قالدى:

— نېمىلا بولسا بىر ئېتىپ باقمامىلا، ئۆزلىرىگە قاراپ كۆزەمىز ئېچىلىپ قالسا ئەجەب ئەمەس.

نەمەت خەلپەت ئىككى خىيال بولۇپ تۇرغاندا، ئالدىدىكى قۇم بارخانلىرى ئارىسىدىن ئىككى ئاتلىق يېگىت چىقىپ كەلدى، ئۇلارنىڭ ئۆشنىسىدە قارا مىلتىق، ئېگىرىنىڭ كەينىدە تۈزاقلار بار بولۇپ، ئىككى - ئۈچ توشقانىنى غانجۇغىلىۋالغانىدى.

— ھۇششەرە، قورۇلچىلار يېتىپ كەپتۇ - دە، ئەمدى گۆشىتىن غەم قىلمايدىغان بولدۇق.

ئاتلىقلار ئۇلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى ۋە چاققانلىق بىلەن ئاتلىرىدىن چۈشۈپ ۋاڭغا سالام قىلدى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم، ھارمىغايلا گاڭ غوجام!

— ۋەئەلەيكۈم ئەسسالام، — ۋاڭ ئۇلارغا قىزغىنلىق بىلەن جاۋاب قايتۇردى.

— مۇبارەك قەدەملىرى يۇرتىمىزغا يېتىپ قاپتۇ، غېرىپ كۆلبىمىزگە قەدەم تەشرىپ قىلارلا.

— ھە، بار بولغاندىن كېيىن ببرىپ قالارمىز، بۈگۈن خەلىپىتىمنى بىللە ئاچىققان، بولسا ئۇنىڭغا بىر مىلتىق ئېتىشنى ئۆگىتىپ قويۇڭلار.

ئىككى يېگىت تەڭلا نەمەت خەلپەتكە تىكىلىشتى. بۇ چاغدا نەمەت خەلپەتمۇ ئاللىقاچان ئاتتىن چۈشكەن بولۇپ، «قورۇلچىلار» دېگەن ئىسىمنى ئاڭلاپلا دەرھال ئوردىدىكى گاسىپ خەزىنىچىنى يادىغا ئالغانىدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم، خەلپىتىم، — دېدى ئۇلار تەڭلا قول

سۇنۇپ، — يۈرت ئەھلىدىن ناملىرىنى شۇنچە كۆپ ئاڭلىغان بولساقمۇ دىدارلىشىش بۇگۈن نېسىپ بوپتۇ، خەق دېگەندىنمۇ ئۆتە يوغان - يۇلپى، كېلىشكەن ئادەم ئىكەنلا.

— رەھمەت، ئۇكىلىرىم، — نەمەت خەلپەتمۇ غۇلاچلىرىنى كەڭرى يايدى، — سىلەرگە ئوخشاش مەرد ئوغلانلار بىلەن ئۇچرىشىش پېقىرغا خۇدايىمنىڭ بەرگىنى، — ئۇلار قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى، — ھەرقايسىڭلار گاسىپ ئاكامنىڭ ئوغۇللىرى بولامسىلەر؟

— ھەئە، مەن چوڭى، ئىسمىم خوجانىياز، بۇ بولسا مېنىڭ ئىنىم، ئىسمى غوجى.

ئۇلار قىزغىن پاراڭلىشىپ تۇرغاندا ئوردا ئەھكاملىرى چۇقان كۆتۈرۈشتى.

— كېيىك، كېيىك... — كاھ، بەگلەر مىلتىقلىرىنى بەتلىگىچە كېيىكلەر كۆزدىن غايىب بولدى.

— ئارقىدىن قوغلىمىسا بىكار، — يىگىتلەر چاققانلىق بىلەن ئاتلىرىغا مىنگىنىچە قۇم بارخانلىرى ئارىسىدا غايىب بولدى. «پاڭ - پۇڭ»، «پاڭ - پۇڭ» قىلغان ئاۋازلار چېقىپ بىرەمدىن كېيىن ياش ئوۋچىلار قايتىپ كەلدى.

— ئولجا تەييار بولدى، ئالىيلىرى.

— قېنى، قېنى، — ۋاڭ ئالدىراپ ئاتقا قامچا سالدى. ئارقىدىن كاھ، بەگلەرمۇ ئەگەشتى. ئۇلار بىرقانچە دۆڭدىن ئۆتۈپ ئانچە يىراق بولمىغان جايدا قانغا بويىلىپ ياتقان ئىككى جەرەننى كۆردى ۋە ئاتتىن چۈشتى. كاھ، بەگلەردىن بىرى ۋاڭغا مىلتىقنى ئۇزاتتى، ۋاڭ مىلتىقنى بەتلىگىنىچە ئاللىقاچان جان تەسلىم قىلىپ بولغان ئولجىلارنىڭ بېشىغا قارىتىپ ئوق ئۇزدى.

— ھا... ھا... ھا، تازا كېلىشتۇرۇپ ئاتتىم، خەلپىتىم، چاپسانراق قاراپ باقسىلا نەق جايىغا تەگدىمىكىن؟

بۇ چاغدا قورۇلچىلار يانلىرىدىن پىچاقلىرىنى چېقىرىشىپ ناھايىتى چاققانلىق بىلەن جەرەنلەرنىڭ تېرىسىنى سويۇپ، گۆشلە-

رىنى پارچىلاپ تەييار قىلىپ بەرگەندىن كېيىن، ئۆزرە ئېيتىپ كېتىپ قېلىشتى.

*　　*

ئوۋچىلار ئوۋدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، نەمەت خەلپەت ئوردا خەزىنىچىبېگى گاسىپ قورۇلچى بىلەن كۆرۈشتى، ياشىنىپ قالغىنىغا قارىماي چىرايىدىن بىرخىل جەسۇرلۇق چىقىپ تۇرىدۇ. غان بۇ كىشى خەلپىتىمنى ئۇچۇق چىراي قارشى ئالدى.

— ئوغۇللارنى ئۇستا مەرگەن قىلىپ تەربىيىلەپتىلا، — دېدى خەلپىتىم گەپ ئارىلىقىدا، — شىكار ۋاقتىدا خىزمىتىمىزدە بولدى.

— مىلتىقىنىڭ ئۇستىگىلا تۇغۇلغان بالىلار دېسەمۇ بولىدۇ، — دېدى گاسىپ بەگ ئېغىر ئۇھ تارتىپ، — ئاتا - بوۋىلىرىمىزدىن تارتىپلا قورال بىلەن ھەپىلىشىپ ئۆتكەن ئادەملەر ئىكەنمىز. رەھمەتلىك ئاتام ساۋۇت قورۇلچى ئۆز ۋاقتىدا مەرگەنلىكى بىلەن ئەل ئىچىدە تونۇلۇپ، ساۋۇت قورۇلچى (بەتلەشكە ماھىر) دەپ ئاتالغانىكەن. شۇنىڭ بىلەن ئوردىنىڭ ئاتامغا كۆزى چۈشۈپ، ئۇنى ئوردىغا ئەكېلىپ ئەمەلگە تەينىلەپ، قورۇلچىلار باشلىقى قىلىپ چېگرا ساقلاشقا قويغانىكەن. مەنمۇ ئېسىمنى بىلگەندىن تارتىپ ئاتامغا ئەگىشىپ يۈرۈپ، چۆلتاغ يولى ئارقىلىق لوپنۇر، چاقىلىق، بۈگۈرلەرگىچە بېرىپ يول ئۇستىدىكى بۇلاڭ-چىلارنى يوقىتىپ، سودا كارۋانلىرىغا ئاسايىشلىق تۇغدۇرۇپ يۈرۈپ چوڭ بولدۇم. ئاتام رەھمىتى قازا تاپقاندىن كېيىن مېنى يەنە ئوردىغا ئالدۇرۇۋالدى. لېكىن باللىرىم زىنھار كەلگىلى ئۇنىمىدى. ئوردىدا گۆش - پولۇ يېپ گاڭىنىڭ چىرايىغا قاراپ ئۆتكىنىمىزدىن چۆل- جەزىرىدە ئەركىن يۈرگىنىمىز ئەۋزەل، دەيدۇ. بۇنىڭغا گاڭ غوجامۇ خاپا. لېكىن گاڭ غوجام شىكارغا چىققان چاغلىرىدا خىزمەتىدە بولۇپ، ئۇنىڭ خاپىلىقلىرىنىمۇ ئۇنتۇلدۇر-

دى. ھەرقايسىلىرى شىكارغا چىقىشتىن بىر كۈن بۇرۇن بالىلارغا خەۋەر بېرىۋەتكەن.

— ئۇنداقتا بالىلار قەيەردە تۇرىدۇ؟

— ھەي، يۇرمۇڭدا بىزنىڭ جەمەتىمىز ئۆز قۇلى بىلەن چاپقان كارىزلار بار، ھەتتا بۇ كارىزلارنى چېپىشقا مەنمۇ قاتناشقان، بۇ كارىزلار ھازىر بىزنىڭ جەمەت نامىمىز بولغان «قورۇلچى» بىلەن ئاتىلىپ كېلىۋاتىدۇ. بالىلارمۇ شۇ يەردە ئەل بىلەن تەڭ كۆكلەۋاتىدۇ.

— ئۆزلىرىچۇ، ئوردىدا ئوبدان تۇرۇۋاتامدىلا؟

— ئوردىنىڭ ئىچىنى ئۆزلىرىمۇ كۆرۈپ تۇرۇپتىلا، — گاسىپ بەگ ئېغىر خۇرسىنىدى، — پۇقرالارغا سېلىنغان ئالۋان ـ ياساقنىڭ كۆپلۈكى ئەجەب ئىچىمنى سىقىدۇ، خىزمەتنى تاشلاپ بالىلارنىڭ يېنىغا چىقىپ كېتەي دەپمۇ ئويلايمەن، لېكىن مەن كەتسەم ئورنۇمغا يەنە بېرى چىقىدۇ، ئۇنىڭدىن كۆرە تاسقالسامۇ ئوردىدا تۇرۇپ، سەت كۆرۈنسەمۇ گاڭ غوجامغا نەسىھەت قىلىپ ئۆتىۋاتسەمەن، دەسلەپتە گەپ قىلسام گاڭ غوجام خاپا بولىدى، كېيىن بولسا بەزىبىر سېلىقلارنى يەڭگىللەتكەنمۇ بولدى.

— ئۆزلىرىگە بەكلا ئۇۋال بوپتۇ، — دېدى نەمەت خەلىپەت، — قېرىغاندا بالىلاردىن ئايرىلىپ ياشىماق بەكلا مۇشكۈل ئىش جۇمۇ.

— بۇ كۈنلەرمۇ ئۆتۈپ كېتەر، ئۇلارنى يېنىپ كېلىڭلار دېسەم، گاڭ غوجىلار قاچانكى قولىدىكى قامچىسىنى تاشلىسا، بىزمۇ شۇ چاغدا يېنىپ كىرىمىز دەپ ئۇنمايدۇ.

گاسىپ بەگنىڭ كۆزلىرى ياشاڭغىراشقا باشلىدى، نەچچە ئەۋلاد ئەل خىزمىتى ئۈچۈن ئوردىدا تۇرۇپ، ئەدلى ـ ئادالەتنى ياقلاش جەريانىدا چېرىك، خۇشامەتچى ئەمەلدارلار تەرىپىدىن چەتكە قېقىلىپ تۇرۇپمۇ يەنە جېنىنى ئالىقانغا ئېلىپ قويۇپ، ئەل غېمى ئۈچۈن سۆزلەۋاتقان بۇ ھۆرمەتلىك مويسىپىتقا چىرايلىق سۆزلەر بىلەن تەسەللى بەرگەن خەلپىتىم ئورنىدىن قوزغالدى.

بۇ چاغدا گاسىپ قورۇلچى سوراپ قالدى:

— خەلپىتىم، ئۆزلىرى جىق ئوقۇغان ئادەم، گاڭ غوجىلار قوللىرىدىكى قامچىلىرىنى تاشلايدىغان كۈنلەرمۇ كېلەرمۇ؟

— چوقۇم كېلىدۇ، — دېدى نەمەت خەلىپەت قەتئىي قىلىپ، — قاچان ئەل ئويغىنىپ ئۆز غۇرۇرىنىڭ دەپسەندە قىلىنىۋاتقانلىقىنى سەزگەن چاغدا، جەرەنلەرگە قاراتقان مىلتىقىنى ئەزگۈچى ھۆكۈمرانلارغا قاراتقان چاغدا ئۇلار قامچىلىرىنى مەجبۇرىي ھالدا تاشلايدۇ، تەقسىر.

گاسىپ بەگ ئۇنى ئۆزىتىپ قويدى.

«ئۇيغۇر» توغرىسىدا رىۋايەت

1926 ـ يىلى ئۆكتەبىر ئايلىرى ئىدى...

بۇ ئاي، بۇ كۈنلەردە ھاۋا سەل سوۋۇشقا باشلىغان بولسىمۇ، لېكىن لۈكچۈندىن ئىبارەت تۆت پەسلى ئېنىق ئايرىلىپ تۇرىدىغان بۇ ئانا ماكاندا ھاۋا يەنىلا قىزىق بولۇپ، تۈرپاننىڭ دۇنياغا داڭلىق يەرلىك مەھسۇلاتلىرىدىن بىرى ئۈزۈمنىڭ كۈزلۈك سورتلىرى، يەنى كۈزلۈك قىزىل سايۇا، قارا ئۈزۈم، كۆك قاشقىر، بىجاقىي قاتارلىق ئۈزۈملەر پىشىپ ۋايىغا يەتكەن بولۇپ، كۈن نۇرىدا تاۋلىنىپ كۆزنى قاماشتۇرۇپ تۇراتتى.

دېھقانلار بۇغداي ئېكىزىغا تېرىلغان كۈزلۈك ئاق قوناقلارنى ئورۇش ۋە پىشقاندا بەگ ـ غوجاملارنىڭ بالايى نەپسىنى قاندۇرالمىغان قوغۇنلۇقلاردىكى خەمەكلەرنى پاساڭ قىلىش بىلەن ئاۋارە ئىدى. بۇ كۈنلەردە ئوردا بەگلىرى تولىمۇ ئالدىراش بولۇپ، ئۇلار قارىماققا يەپ تويماس ئەجدىھانىڭ ئاغزىنى ئەسلىتىدىغان شەھەر قوۋۇقلىرىدىن چىقىپ، قىرچاڭغۇ ئاتلىرىغا مىنگىنىچە سەھرامۇ-سەھرا يۈرۈپ سېلىق يىغىۋاتاتتى. شەھەر سېپىلى بولسا يەپ تويماس ئەجدىھا، ئوردا بولسا ئۇنىڭ قورسىقى، سېلىق يىغقۇچى بەگلەر بولسا ئىگىسى تەرىپىدىن باشقىلارنىڭ رىزقىغا چاڭ سالغان ئەجدىھانىڭ سېسىق، زەھەر تېمىپ تۇرىدىغان زەھەرلىك تىلى. دېھقانلار بولسا شۇ ئەجدىھانى تويغۇزۇش يولىدا بىلىپ ـ بىلمەي ئەجىر قىلىۋاتقان مېھنەتكەش تائىپە.

— ھېلىمۇ ياخشى، نەمەت خەلپىتىم ئوردىغا كەلگەندىن كېيىن، قەرز ئالغان قوناقلارنىڭ ئورنىغا يەنە قوناق قايتۇرالايدىغان بولدۇق.

— ئاجايىپ تەدبىرلىك زات ئىكەن ئەمەسمۇ ئۇ!

— بىرنېمىلەرنى قىلىپ ئاخىرى چىقىڭ گالڭ غوجىنى ئەيۈەشكە كەلتۈرۈپتۇ.

كوچا ـ كويلاردا، ئېتىز باشلىرىدا ئوردا سېڭدىن ئالغان قوناق قەرزىگە قوناق قايتۇرىدىغان بولغان دېھقانلار بەس ـ بەستە سۆز قىلىشاتتى.

— خەلپىتىمىنىڭ گاڭنى بابلىغىنى تولىمۇ قىزىق، — ئارىدىن گەپدانراق بىرى سۆز قىستۇردى، — خەلپىتىم ئوردىغا كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، گالڭ غوجام ئۇنىڭ پاراڭلىرىغا سېزىك بولۇپ قاپتۇ. بىر كۈنى پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن خەلپىتىم ئۆز مەقسىتىنى ئەملگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن مۆكۈنۈۋاپتۇ. ئۇنىڭ پاراڭ-لىرىنى ئاڭلاشقا تاقىتى تاق بولغان گالڭ غوجام ئۇنى ئادەملىرىگە ئىزدىتىپ ھېچ يەردىن تاپالماي تازا تىت ـ تىت بولۇپ تۇرغان چاغدا، خەلپىتىم خۇددى ئاسماندىن چۈشكەندەكلا ئوردىدا پەيدا بولۇپتۇ. ئۇ ئالدىراپ ـ تېنەپ گالڭ غوجىغا سالام بەجا كەلتۈرگەن-دىن كېيىن، ئاز قالغانىدى، ئاز قالغانىدى، ئەمدى يوق بولدى، دەپ ئالىجوقا سۆزلەشكە باشلاپتۇ. بۇنىڭدىن ھېچ مەنىنى چۈشىنەل-مەي ئىچى پۈشقان چىقىڭ گالڭ غوجام زادى نېمە ئىش بولغانلىقىنى سورىغانىكەن، خەلپىتىم تولىمۇ ئېچىنغان قىياپەتتە: «مەن ئۆز-لىرىنىڭ ماڭا قىلغان ھىممەتلىرىگە جاۋاب قايتۇرۇش ئۈچۈن كۆ-مۈشنى ئالتۇنغا ئايلاندۇرۇشنىڭ يولىنى تاپقانىدىم، لېكىن مۇشۇ ئادەملىرى ئىزدەپ يۈرۈپ ئارامىمنى قويمىغاچقا، ئەمدى بۇ ئىشمۇ يوققا چىقتى» دەپتۇ.

«تولا گەپدانلىق قىلمەن دېمە، خەلپەت، — دەپتۇ گالڭ غوجام تەكەببۇرلۇق بىلەن، — كىمنىڭ ئەخمەق قىلمەن دەي-سەن، كۈمۈش دېگەن بەربىر كۈمۈش، ئۇ قانداقمۇ ئالتۇنغا ئايلانسۇن.»

«ئايلىنىدۇ، — دەپتۇ نەمەت خەلپەت يەنە، — ئۆزلىرىنىڭ قوناقلىرى پۇقرالارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ بۇغدايغا ئايلانسا ئايلىنىدىكەن-نۇ، كۈمۈشلەر نېمىشقا ئالتۇنغا ئايلانمىسۇن؟»

«بولدى بەس، — دەپتۇ گاڭ غوجام، — سەن مېنى يېڭىۋالـ
دىڭ... ھا... ھا... ھا... مۇشۇ سۆزلـىرىڭنىڭ ھەقـىقى ـ ھۆرمـ
تى ئۈچۈن بۇگۈندىن باشلاپ قوناق ئورنـىـغـا قوناق يېغىۋېلىنـ
سۇن... ھا... ھا... ھا...»

مانا شۇنىڭدىن باشلاپ چىڭ گاڭ غوجام قوناق ئورنىغا قوناق ئالىدىغان بوپتۇ.

كىشىلەر ئەنە شۇنداق بەس ـ مۇنازىلەر بىلەن كۆلۈشۈپ تۇرغان كۆنلەرنىڭ بىرىدە تۇرپان يولى تەرەپتىن ئىككى ئاتلىق كىشى كېلىپ، يېڭىشەھەر دەرۋازىسى ئالدىدا توختاشتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ھۆرمەتلىك ئۇستاز، تىنچ ـ ئامان تۇردىلىمۇ؟

يېڭىشەھەر دەرۋازىسى ئالدىدا مېھمانلارنى ساقلاپ تۇرپان يولىغا قاراپ كۆزلىرى تېشىلەي دېگەن نەمەت خەلپەت باشلىق يۇرت چوڭلىرى ئۇلارنى قىزغىن كۈتۈۋالدى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ئەزىز قېرىنداشىم، ئۇيغۇرۇمنىڭ ئوغلانى، كەلگەن قەدەملىرىگە مۇبارەك!

نەمەت خەلپەت سالماق قەدەم تاشلاپ بارغىنىچە ئۆزىگە ئوخشاش ئېگىز بويلۇق خۇش پېچىم يىگىت بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى.

— ئۆزلىرىنى كۆرىدىغان كۈنلەرمۇ بولىدىكەن ـ ھە، ئۇكەم.

— موسكۋادىن قايتىپ كېلىپلا دېرەكلىرىنى قىلدىم، ئۆزلىرىنى تېخىچىلا لۇكچۇن گاڭ ئوردىسىدا تۇرۇۋاتىدۇ دېۋىدى، ئالىدىرىغا سالامغا كەلدىم.

نەمەت خەلپەتنىڭ ئاغزىدىن «ئابدۇخالىق ئۇيغۇر» دېگەن ئىسمىنى ئىشتىكەن يۇرت ئەھلى شۇ زاماتلا «ئابدۇخالىق ئۇيغۇر دېگەن بىر زات نەمەت خەلپەتنىمۇ يوقلاپ كەپتۇ» دېگەن خەۋەرنى ھەممە ياققا تارقىتىۋەتتى. بۇ چاغدا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، نىياز قارىي (ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ھەمراھى)، نەمەت خەلپەت قاتار-

لىقلار رىقسىپ قازى ئاخۇنۇمنىڭ كەڭرى ھەم ئازادە كەتكەن ھويلىسىدىكى ئۆزۈم بارىڭى ئاستىغا چاقىنغىنە قىلىپ راسلانغان داستىخاندىكى نېمەتلەرگە ئېغىز تەگكەچ پاراڭغا چۈشكەنىدى.

— سالامەت تۇرۇپتىلا، ئۇستاز، — دەيتتى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر نەمەت خەلپەتكە تويماي بېقىپ، — ئۆزلىرىنى ھەر كۈنى ياد ئېتىپ تۇردۇم.

— مەنمۇ شۇ، — دەيتتى نەمەت خەلپەت ھاياجاندىن ياشاڭغىرىغان كۆزلىرىدىكى ياشلارنى سۈرتۈۋېتىپ، — يوللىرىغا قاراپ كۆزلىرىم تېشىلەي دېدى، ئۈكەم.

— خەلپىتىم، راستىتىنلا بوش ئادەم ئەمەسكەنلا، — دېدى رىقسىپ قازى ئاخۇنۇم، — موسكۋادا ئوقۇپ كەلگەن ئادەمگە ئۇستاز بولغۇچى بولغاندىن كېيىن ئالاھىدە قەدىرلىسەك بولغۇدەك.

— شائىر مېنىڭ بىلەن ئويىنىشۋاتىدۇ، — دېدى نەمەت خەلپەت قىزىرىپ تۇرۇپ، — مېنىڭ نەدە بۇ ئۈكەمگە ئۆگەتكۈدەك بىلىمىم بولسۇن.

— كەمتەرلىك قىلمىسىلا، خەلپىتىم، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرمۇ كۈلۈپ، — ئۆزلىرى مەدرىسىدىكى چاغلىرىدىلا پۈتۈن تۇرپان تەۋەسىدە تونۇلۇشقا باشلىغان كاتتا شائىر، موللا كىشى. بۇۋام مىجىت ھاجىمۇ ئۆزلىرىگە ئىخلاس بىلەن قارايدۇ.

دەرۋەقە، ياش شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ سۆزلىرىنىڭمۇ ئاساسى بار بولۇپ، بۇ ھەقتە ئىقتىدارلىق ژۇرنالىست، پېشقەدەم يازغۇچى مۇھەممەت شاھىنىياز ئەپەندى يازغان «بالدۇر ئويغان ئادەم — ئابدۇخالىق ئۇيغۇر» ناملىق كىتابتا مۇنداق بايانلار بار:

«مىجىت ھاجى كىتابقا ئامراق ئىدى. ئۇ ھەر قېتىم سودا ئىشى بىلەن رۇسىيىگە بېرىپ قايتقىنىدا قازان، شەمەي شەھەرلىرىدىن يېڭى ـ يېڭى كىتابلارنى ئالغاچ كېلەتتى. ئۇنىڭ ئۆزىمۇ ئانچە ـ مۇنچە كىتاب ئوقۇپ قويىاتتى، لېكىن كۆپ چاغلاردا كۈيئوغلى ئابدۇراخمان مەخسۇمغا ئوقۇتۇپ ئاڭلايتتى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم ئەرەبچە، پارسچە تىل - يېزىقتىن خە-ۋىرى بار، خەنزۇچىنىمۇ پىششىق بىلىدىغان ئۇقۇمۇشلۇق زات ئىدى. ئۇ قىشىنىڭ ئۇزۇن تۈنلىرىدە شام يورۇقىدا كىتاب ئوقۇسا، كىچىككىنە ئابدۇخالىق چوڭ دادىسى مەجىت ھاجىنىڭ ئېتىكىدە ئولتۇرۇپ ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا ئاتىسىنىڭ ئاغزىغا قارىغان پېتى قىزىقىپ ئاڭلاپ كېتەتتى. بەزى ئاخشاملىرى ئەخمەت غوجامنىياز ئوغلى قۇسۇرىنىڭ «رەۋزاتۇلئوزرا» (كۆڭلۈم باغ) داستانى ئوقۇلسا، بەزى ئاخشاملىرى نەسىردىن رابغۇزىنىڭ «قىسسەسۇل ئەنبىيا» (ئەنبىيالار قىسسىسى) دېگەن ئەسىرى ئوقۇلاتتى. چوڭلار ئارىسىدا ئىخلاسمەن ئوقۇغۇچىدەك دىققەت بىلەن كىتاب ئاڭلاپ ئولتۇرغان ئابدۇخالىقنى كۆرگەن چوڭ ئانىسى: «ئۇيقۇلىرى كە-لىپ قاپتۇ، جېنىم بالام، ئورۇنلىرىنى سېلىپ قويدۇم، يېتىپ ئۇخلىسىلا» دېسە، ئۇ مۆلدۈرلەپ تۇرغان بۇلاقتەك كۆزلىرى يۇ-مۇلۇپ كېتىۋاتسىمۇ: «ياق، ئۇخلىمايمەن» دەپ بېشىنى چايقاپ ياتقىلى ئۇنمايتتى. مەجىت ھاجىنىڭ قىش كۇنلىرى كەچتە بولە-دىغان بۇنداق كىتاب ئوقۇش سورۇنىغا بەزىدە تۇرپان ئاستانىدىكى ياش سودىگەر مەخسۇت مۇھتىمۇ ئىشتىراك قىلاتتى. مەخسۇت مۇھتى مەجىت ھاجىنىڭ ئۆيىگە بەزى چاغلاردا ئۆزى بىلەن تەڭ دېمەتلىك دوستى، ياش شائىر نەمەت خەلپەتنى بىللە ئەكېلەتتى. ياش شائىر نەمەت خەلپەت ھەزىلكەش، قىزىقچى، چاقچاقچى ئادەم بولۇپ، بەزىدە موللا زەيدىن لەتىپىلىرىنى سۆزلەپ، بەزىدە ئۆزى لەتىپە توقۇپ ھەممىنى كۈلدۈرەتتى، بەزىدە يېڭى يازغان شېئىرلە-رىنى ئوقۇپ سورۇننى جانلاندۇرۇۋېتەتتى. ئۇ شېئىرنى ناھايىتى يېقىملىق ئاھاڭ بىلەن ئوقۇغاچقا مەجىت ھاجىغا يېقىپ قالغانىدى. شۇڭا مەجىت ھاجى پات - پات نەمەت خەلپەتنى لۇكچۇندىن تەكلىپ قىلىپ ئەكېلىپ ئۇنىڭغا شېئىر ئوقۇتۇپ ئاڭلايتتى. نەمەت خەلە-پەت بۇلاقتەك كۆزلىرىدىن ئەقىل نۇرلىرى چاقناپ تۇرغان زېرەك ئابدۇخالىقنى ياخشى كۆرەتتى. ئابدۇخالىقمۇ بۇ ياش شائىرغا ئام-راق ئىدى.

نەمەت خەلپەت ئوقۇشنى باشلىماستىلا ئابدۇخالىق ئۇنىڭ يېـ
نىغا بېرىۋالاتتى. نەمەت خەلپەتنىڭ يېقىملىق، يۇمشاق ئىنتوناتـ
سىيە بىلەن ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «خەزائىنۇل مەئانى» دىن ئوقۇغان
غەزەللىرىنى ۋە «خەمسە» دىن ئوقۇغان ئاجايىپ قىزىقارلىق داسـ
تانلارنى، «گۈلىستان» دىن ئوقۇغان ئاجايىپ چوڭقۇر پىكىرلىك
ھېكايەتلەرنى، بەزىدە لۇتفى، فۇزۇلى، ئابدۇرېھىم نىزارى، موللا
نىيازى دىۋانلىرىدىن ئوقۇغان لىرىك غەزەللەرنى، نايخانىنىڭ ساتـ
رىك شېئىرلىرىنى ناھايىتى زور ئىشتىياق بىلەن ئاڭلاپ، بەزىلـ
رىنى پىچىرلاپ يادلىۋېلىشقا تىرىشاتتى.»

مەزكۇر كىتابنىڭ 23 ـ بېتىدە يەنە «ئابدۇخالىق بىر كۈنى شائىر نەمەت خەلپەت بىلەن شېئىرىيەت توغرىسىدا سۆزلەشكەندە پىشقەدەم شائىر نەمەت خەلپەت ئۇنىڭغا: «بىرىنچى، شېئىر پىكىر يېڭى بولۇشى، باشقىلار دېگەن كونا مۇقاملارنى تەكرارلىماسلىق كېرەك. ئىككىنچى، شائىر شېئىرلىرىنى خەلقىە ئاتاپ يېزىشى، بۇنىڭ ئۈچۈن خەلق ئاممىسى چۈشىنىدىغان گۈزەل تىلدا يېزىش كېرەك» دېگەنىدى. ئابدۇخالىق پىشقەدەم شائىر نەمەت خەلپەتنىڭ سۆزلىرىنى ئېسىدە چىڭ ساقلاپ، ئىجادىيەتتە ئۇنىڭغا ئەمەلدى قىلدى» دېگەن بايانلار بار بولۇپ، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كىچىكىدىنلا نەمەت خەلپەتنىڭ شېئىرلىرىدىن بەدىئىي زوق ئېلىپ يېتىلگەن بولغاچقا، ئۇنى تۇنجى ئۇستازىم دەپ قارايتتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ لۇكچۇنگە كېلىپ، رىقىپ قازى ئاخۇـ نۇمنىڭ ئۆيىگە چۈشكۈن قىلغانلىقىنى ئاڭلىغان بىر قىسىم يۇرت چوڭلىرى، خەلق ئىچىدىكى بىر قىسىم سازەندىلەر ئۇنىڭ ئالدىغا سالامغا كىردى.

— توۋا، شائىر ئەھلى دېگەننىڭ ھەممىسى يوغان ـ يۇلپى، ئېگىز ھەم كېلىشكەن بولىدىكەن ـ ھە،— دېدى سالامغا كىرگەنـ لەردىن بىرى سالام ـ سەھەتتىن كېيىن،— مانا خەلپىتىمنى ئېلىپ ئېيتساق، بۇ كىشىمۇ ئېگىز ھەم قامەتلىك. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر جانابلىرى بولسا ئۇنىڭدىن ئۆتە تەمبەل كىشى ئىكەن.

— يارانقان ئىگەم ئۆزى ياخشى كۆرگەن كىشىلەرگە بۇ خىل ئىلىمنى ئاتا قىلىمىش، — دېدى ئاردىدىن بىرى قوپۇپ، — شۇڭا بۇ خەقنىڭ ئىچى بىر دەريا بولسا تېشى تاغ كېلىمىش...

بۇ كىشىنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغانلار قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى.

شۇ ئاردا تالادىن: «تۇرپاندىن ئابدۇخالىق شائىر كېلىپتۇ دەپ ئاڭلىۋىدۇق، ئۇ كىشى بارمىكىن» دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى ۋە ئوردا ئاخۇنى بىلەن مۇقىمنىياز كاھىبەگ كىرىپ كېلىشتى.

— كەلگەن قەدەملىرىگە مۇبارەك بولسۇن، — ئۇلار ئوردا بەگلىرىگە خاس هالدا تولىمۇ سىپايىلىك ۋە خۇشامەتگۈيلۈق بىلەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا قول ئۇزاتتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بۇ ئىككى كىشىنىڭ لۇكچۇن خەلقى ئۈسۈن يۇرگۈزگەن زۇلۇم - سىتەملىرى توغرىسىدىكى پاراڭلارنى دائىم ئاڭلاپ تۇرغاچقىمۇ ئۇلارغا قول سوزغۇسى كەلمىدى، شۇنداقتىمۇ ئەھۋال سوراپ كىرگەنكەن، ئۇلارنىڭ ھۆرمىتىنى قىلمايمۇ بولمايتتى.

— ھەرقايسىلىرىنى جۇڭتۇپ سەت ئىش قىلىپتۇق، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر خالار - خالىماس هالدا، — ھەرقايسىلىرىنى ماڭدۇرغۇچى ئادەملەر ئەمەس بىز.

— تۇرپاندىكى مىجىت هاجىنى كىم بىلمەيدۇ، — دېيىشتى ئۇلار شائىرنىڭ گەپلىرىنى چۈشەنمەستىن، — مىجىت هاجىنىڭ نەۋرىسى، ئابدۇراخمان مەخسۇمنىڭ بەگزادىسى تۇرسىلا، چىڭ گاڭ غوجامۇ ئۆزلىرىنىڭ كەلگەنلىكلىرىنى ئاڭلاپ ئالامەت خۇش بولۇپ كەتتى. ئەسلىي سالامغا ئۆزى كەلمەكچىدى، لېكىن سالامەتلىكى يار بەرمىگەنلىكى ئۈچۈن بىزنى ئەۋەتتى.

سورۇندىكىلەر ئۇلارغا ئورۇن بەرگەندىن كېيىن، ئوردا ئاخۇنى قىسقا پاتمە قىلىپ دۇئاغا قول كۆتۈردى، قالغانلارمۇ ئۇنىڭغا ئەگەشتى.

بۇ چاغدا رىقىپ قازى ئاخۇنۇم داستىخاننى يەڭگۈشلەپ، ھەر-خىل هۆل - قۇرۇق مېۋىلەر بىلەن تولدۇرۇۋەتتى. قالغانلار

ئۆزئارا يۈرتنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدا پاراڭغا چۈشكەندىمۇ بۇ ئىككى زات نازۇ نېمەتلەرنى يالماش بىلەن ھەلەك ئىدى.

— ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، — دېدى رىقىپ قازى ئاخۇنۇم، — تازا ئىسمى - جىسمىغا لايىق كاتتا ئىسىم بوپتۇ بۇ.

رىقىپ قازى ئاخۇنۇمنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان ئوردا ئاخۇنى داستىخاندىن بېشىنى كۆتۈردى.

— بىز ئاڭلىغان پاراڭلاردىن قارىغاندا، — دېدى ئۇ بۇ سوروننى بوش ئۆتكۈزۈۋەتكۈسى كەلمەي، — ئالەم ئاپىرىدە بولۇپ، ئاللا ئىگەم بىز ئىنسانلارنى ياراتقاندىن كېيىن، ئۇلارغا مەرتىۋە ئاتا قىلماقچى بولۇپ، يارلىق چۈشۈرۈپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ھەربىر مىللەتتىن بىردىن ۋەكىل سايلىنىپ، ئاللانىڭ دەرگاھىغا قاراپ يولغا چىقىپتۇ، لېكىن بىز خەق ئەزەلدىن گۇمانخور بولغاچقا، بىزگە نېمە بېرەركىن، دېگەن ئۈمىدتە ۋەكىلنى ئىككى قىلىپ ئەۋەتىپتۇ. ئۇلار يارىتقان ئىگەمنىڭ ھۇزۇرىغا بارغاندىن كېيىنمۇ ھەدەپ گەپ تالىشىپ زادى جىم ئولتۇرۇشماپتۇ. قالغانلار بولسا ناھايىتى ئىخلاس ۋە ھۆرمەت بىلەن جىم ئولتۇرۇشۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن تارتۇق باشلىنىپ قازاققا قامچا، خەنزۇلارغا قەلەم بېرىلىپتۇ. تۆگىگانلارغا بولسا چەيدونى بېرىپتۇ. بىز خەقنىڭ بىر - بىرىگە ئىشەنمەي ئىككى بولۇپ كەلگەنلىكىگە ۋە بۇ يەردىمۇ دەتالاش قىلىپ جىم ئولتۇرمىغانلىقىغا غەزەپلەنگەن خۇداۋەندە كەرىم دەرھال بىر تال ياغاچنى ئوتتۇرىدىن ئىككى قىلىپ سۇندۇرۇپ، ئۇنى ئىككىيلەنگە بېرىپتۇ ۋە: «سىلەر بۇ ياغاچلار ئارقىلىق بىر - بىرىڭلارنىڭ قوڭسىنى كولاپ، تاكى قىيامەت قايىم بولغۇچە جەڭگى - جېدەل بىلەن ئۆتۈڭلار» دەپ يولغا سېلىپ قويۇپتۇ. ئەمدى ئەتراپىمىزغا قارايدىغان بولساق، قازاقلار ئاللا ئىگەم تارتۇقلىغان قامچىسىنى پۇلاڭلاتقىنىچە ئاتلارغا مىنىپ، خۇدانىڭ ئايدالاسىدا قوي بېقىپ يۈرۈشىدۇ؛ تۆگىگانلار بولسا ئۇستا ئاشپەز بولۇپ، تاماقنىڭ ئېسىلىنى، باش بۇرنىنى يەپ خۇشال - خۇرام ئۆتۈشۈۋاتىدۇ. مانا ياڭ جاڭجۇڭ ھەزرەتلىرىنى مىسالغا ئالساق،

ئۇمۇ ئۆز قەلبىمى ئارقىلىق پۈتۈنسۈرۈك بىر يۈرتنى سوراپ كېلىد-
ۋاتىدۇ؛ بىز بولساق بىر - بىرىمىزنىڭ قوشنىنى كولاش بىلەن
ئاۋارە. ئابدۇخالىق بولسا بىر باي ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن، يەنە
كېلىپ چوڭ يەرلەردە ئوقۇغان كىشى تۇرۇقلۇق، يەنە نېمىشقا
مۇشۇنداق بىر نامىنى ياخشى كۆرۈپ، ئۆزىگە ئىسىم قىلىپ قويۇ-
ۋالدىكىن؟

ئوردا ئاخۇنىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر،
نەمەت خەلپەتلەرنىڭ چىرايلىرى غەزەپلىك تۇس ئالدى.

— توخۇغا ئۆزىگە لايىق نېئىمەت — پوق ئۇچرىغىنىغا ئوخ-
شاش، ئۆزلىرىمۇ ئۆزلىرىنىڭ تەبىئىتىگە ماس كېلىدىغان پاراڭ-
لارنى ئاڭلايدىكەنلا، تەقسىر،— دېدى نەمەت خەلپەت غەزەپ بە-
لەن، — ئەسلىدە بۇ ياغاچلارنى خۇداۋەندە كەرىم ئەمەس، بەلكى
ئۆزلىرىگە ئوخشاش چالا موللىلار تۇتقۇزغان.

— سۇللا بىر گەپلەرنى قىلمۇاتىدىلاغۇ، خەلپىتىم،— دېدى
ئوردا ئاخۇنى زورۇقۇپ تۇرۇپ،— مەن ناھايىتى قىزىقچىلىق
بولسۇن، دەپ ئاڭلىغانلىرىمنى دەپ قويدۇم شۇ.

— ئۆزلىرىگە قىزىقچىلىق بولسىلا بولامدۇ، ئۆزلىرىغۇ ئە-
زەلدىن تاماشا كۆرۈپ ئۆگىنىپ قالغان ئادەم. كەمبەغەللىنىڭ سە-
لىق تاپشۇرالماي قاڭغىر قاقشىشىمۇ، ئۆكتەم بايلارنىڭ پۇقرالار-
نىڭ قىزىنى ھۇ تارتقۇزۇپ قويۇپ، مەجبۇرىي ئاياغ ئاستى قىلىش-
لىرىمۇ ئۆزلىرى ئۈچۈن بىر تاماشا. ئۆزلىرى ئالتۇن تەمەسىدە
يوق يەردىن پەتىۋا ئويدۇرۇپ قويۇپ، ئۆيلىرىدە ئىسسىق شورپىغا
يۇمشاق نانىنى چىلاپ قويۇپ ئىشتىھا بىلەن ناشتا قىلمۇاتقاندا، شۇ
چىقارغان پەتىۋالىرى قانچىلىغان ئاجىز مەزلۇملارنىڭ بېشىغا چە-
قىپ، ئۇلارنىڭ گۇزەل ئارزۇ - ئارمانلىرىنى بەربات قىلىدۇ،
بۇنىڭغا ھەم ئۆزلىرىنىڭ پەرۋايى پەلەك، چۈنكى بۇمۇ ھەم ئۆزلە-
رى ئۈچۈن بىر كاتتا تاماشا، تەقسىرىم.

— ئاخۇنۇمنى تۇنجۇقتۇرۇپ قويمىسىلا يەنە،— ئابدۇخالىق
ئۇيغۇر نەمەت خەلپەتكە مەنىلىك بېقىپ دېدى،— مەنمۇ مۇنداق

بىر پاراڭ ئاڭلىغان، شۇڭا شۇ ئاڭلىغان پاراڭغا ئاساسەن «ئۇيغۇر» دېگەن بۇ نامنى ئۆزۈمگە تەخەللۇس قىلىپ قويغانمەن.

ئۇ زوق - شوخ بىلەن «ئۇيغۇر» دېگەن بۇ نامنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرىسىدىكى رىۋايەتنى سۆزلەشكە باشلىدى:

— قەدىمكى ئۇيغۇر قاغانى ئوغۇزخان يېگانە تەڭرىگە ئېتىقاد قىلىدىكەن. ئەمما ئۇنىڭ ئاتا - ئانىلىرى، تاغىلىرى، ئاكا - ئۇكىلىرى خۇداغا ئېتىقاد قىلىشنى خالىماپتۇ. نەتىجىدە ئوغۇزخان بىلەن ئۇنىڭ قېرىنداشلىرى، ئاكا - ئۇكىلىرى ئوتتۇرىسىدا قاتتىق جەڭ بوپتۇ. ئادەملەردىن بەزىلىرى ئۇنىڭغا يارىدەم قىپتۇ، يەنە بەزىلىرى قارشى چىقىپتۇ. ئاخىرىدا دۇشمەن قەبىلىلىرى ئوغۇزخانغا تەسلىم بولۇپتۇ. غەلىبىدىن كېيىن ئوغۇزخان داغدۇغىلىق مەرىكە ئۆيۈشتۇرۇپ، ئۆزىگە يارىدەم قىلغان ۋە قوشۇلغان قېرىنداشلىرىنى، سەركەردە - لەشكەرلىرىنى كۈتۈۋاپتۇ. ئۆزى بىلەن ئۆيۈشقانلارغا «ئۇيغۇر» دېگەن نامنى بېرىپتۇ. «ئۇيغۇر» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسى «ئۆيۈشماق»، «يارىدەملەشمەك» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ بىزنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىمىز «ئۇيغۇر» ئاتالىپ جاھانغا تونۇلغانىكەن، لېكىن بىز ھازىر «جاھان دېگەن مۇشۇ» دەپ ئۆزىمىز تۇرغان يەرنىلا بىلىپ، دۇنيادىن بىخەۋەر قالدۇق. زۇلۇم، زورلۇق، خورلۇق، نادانلىق خەلقىمىزنى قۇمدەك چېچىۋەتتى. بىزنىڭ «ئۇيغۇر» دېگەن نامىمىز ئۆچۈشكە باشلاپ، بىز ھازىر ئۆزىمىزنى تۇرپانلىق، كۇچالىق، قەشقەرلىك، ئىلىلىق دەپلا ئاتايمىز. بەزىلەر بىزنى «چەنتۇ» دەپ ئاتىشىدۇ. بۇنىڭغا مېنىڭ ۋىجدانىم، ئىنسانىي غۇرۇرۇم قانداق چىدايدۇ؟ مەن ئاتا - بوۋىلارنىڭ تارىختىكى ئالەمشۇمۇل شان - شۆھرىتىنى ياد ئېتىپ، «ئۇيغۇر» دېگەن بۇ نامنى تەخەللۇس قىلىپ قويۇۋالدىم.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ھېكايىسىنى تۇگەتكەندە ھەممەيلەن چوڭقۇر سۈكۈتكە چۆمگەن بولۇپ، ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ تارىختىكى شانۇشەۋكىتىنى ھۆرمەت بىلەن ئەسلەشمەكتە ئىدى. «يېقىلغان چېچەن

لىشقا تويماپتۇ، چىلىشقا تويسا كۆڭلى ئۇنىماپتۇ» دېگەندەك نەمەت خەلپەتتىن بىرمۇنچە ئىزا - ئاھانەت ئىشتىپ ۋە ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئىلمىي چۈشەندۈرۈشلىرىنى ئاڭلاپ تۇرۇپمۇ يەنە تەن بەرگۈسى كەلمىگەن ئوردا ئاخۇنى بىرىنچى بولۇپ سۆزگە لوقما سالدى:

— خوش، بۇگۈن بىز ئابدۇخالىق شائىردىن بىرمۇنچە كاتتا گەپلەرنى ئاڭلىدۇق. بىزنىڭ مىللىتىمىزنىڭ نامى بۇرۇنلاردا ئا-لەمگە مەشھۇر بولغانىكەن. ئۇنداقتا ئەمدى بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەن-دە نېمىشقا ئۇنداق ئەمەس؟ تۆمۇر خەلىپە، مويدىن خەلىپەت دېگەن-لەر ئۆزلىرى ئۇيغۇر تۇرۇپ، يەنە نېمە ئۈچۈن ئۇيغۇر ۋاڭلىرىغا قارشى ئىسيان كۆتۈرگەن بولغىيدىكىن؟

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىرنېمە دېگۈچە نەمەت خەلپەت دەرھال جاۋاب بەردى:

— نېمىشقا بولاتتى، ئۆزلىرىگە ئوخشاش ياخشى ئىش بولسا ئۆزىگە، يامان ئىش بولسا يارانقان ئىگىسىگە دۆڭگەپ تىرىكچىلىك قىلىدىغان تەييارتاپ مولللارنىڭ كۆپلۈكىدىن بولمامدۇ! ئۆزلىرى رەھمەتلىك تۆمۇر ئاكام، مويدىن ئاكاملارنى تىلغا ئېلىپ قالدىلا، ئۇلار ئۆزلىرى دېگەندەك ئۇيغۇر ۋاڭلىرىغا قارشى چىقمىغان. ئۇلار ئۆزى ئۇيغۇر تۇرۇپ، ئۆز قېرىنداشلىرىنى ھىدايەت يولىغا باشلا-ماقتا يوق، يەنە ئۇلارنىڭ ئەزىز باشلىرىدا قانلىق قامچا ئويناتقان مۇستەبىت ھاكىمىيەتكە قارشى ئىسيان كۆتۈرگەن. مانا يەنە ئۆز-لىرى ھەقىقەتنى بۇرمىلاۋاتىدىلا. تۆمۇر ئاكام، مويدىن ئاكاملار خەلقنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، ھەقىقىي «ئۇيغۇر» غا خاس ئىتتىپاق-لاشقان، زۇلۇم - سىتەم بولمىغان، ئاسايىشلىق زامانىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئەزىز جانلىرىدىن كەچكەن. بايا تىن بېرى «يا-غاچنى ئاللا ئىگەم ئەمەس، بەلكى ئۆزلىرىگە ئوخشاش چالا مولللار تۇنقۇزغان» دېسەم قايىل بولمىدىلا. مانا ئەمدى ئۆزلىرىدىن بىلىنىپ تۇرۇپتىكى، ھەقىقەتنى بۇرمىلاپ، ئەل ئوغلانلىرىنى ھاقارەتلەپ، ئۇيغۇر تۇرۇپ ئۇيغۇرغا قارشى چىقتى دېگەنلىرىنىڭ

ئۆزىلا ياغاچنى تۇتقۇزغانلىق بولماي نېمە؟ ئۆتمۈشنى قويۇپ، هازىرغا كېلەيلى، مانا تاهىربەگ ئەپەندى هەقىقىي ئۇيغۇرغا خاس هالدا ئىش قىلماقچى بولۇپ، يېڭىچە مەكتەپ ئېچىپ، خەلقنى نادانلىقتىن، خۇراپاتلىقتىن قۇتقۇزماقچى بولۇۋىدى، يەنە ئۆزلىرى قۇتراتقۇلۇق قىلىپ، ئۇستىدە بىسمىللاسى يوق بىرنېمىلەرنى ئۆگىتىدىكەن، يەر شارىنى يۇمىلاق دەپ، بالىلارنى ئىمانسىز قىلىۋېتىدىكەن، دېگەندەك سۆزلەرنى تارقاتتىلا. نەتىجىدە بىر قىسىم نادان كىشىلەر ئۆزلىرىدەك ئوردا ئاخۇنىنىڭ سۆزلىرىگە چىنپۇتۇپ، تاهىربەگ ئەپەندى چىللاپ كەلگەن ئوقۇتقۇچىلارنى ئۇر - سوق قىلىپ قوغلىۋەتتى. گۇلبەگنىڭ ئۆيىنى قورشىۋېلىپ ئۇنىڭغا تەهدىت سېلىشتى. يەنە بۇمۇ يەتمىگەندەك مېنىڭ تاهىربەگ بىلەن يېقىن ئۆتىدىغانلىقىمغا هەسەت قىلىپ، ئەسمىتۇل مىراب، سەلەي هاجىغا ئوخشاش ئەسەبىي كىشىلەرنى ئىشقا سېلىپ، مەندىن ئۆچ ئالماقچى بولدىلا. بۇلارنىڭ هەممىسى نادان خەلقنىڭ قولىغا ياغاچ تۇتقۇزغانلىقلىرى بولماي نېمە؟

— ئابدۇخالىق شويىنىڭ هۆرمىتىنى قىلىپ جىم ئولتۇرۇپ بەرسەم، ئەجەب ئەدەپ كەتتىلىغۇ، خەلپىتىم،— دېدى ئوردا ئاخۇنى ئۆپكىدەك ئېسىلىپ،— ئۇنتۇپ قالمىسىلا جۇمۇ، خەلپىتىم، ئۆزلىرىنى مۇقىمىنىياز كاهىبىگىم بىلەن ئىككىمىز ئاتايىتەن مۇرتۇققا بېرىپ چىللاپ كەلگەن. ئەمدى شۇ قىلغان ياخشىلىقلىرىمىز ئۇنتۇلۇپ، بۇ سورۇندا «تۆزۈكنى يەپ، تۆزلۇقۇكنى چاقاي» دېگەندەكلا بىر گەپلەرنى قىلىۋاتىدىلىغۇ؟

— مەنمۇ شۇ چاغنىڭ ئۆزىدىلا دېگەن،— دېدى نەمەت خەلىپەتمۇ بوش كەلمەي،— مەن ئۆز چېغىدىلا ئۆزلىرىگە ئوخشاش ئاق- قارىنى پەرق ئەتمەي تۇرۇپ، هەقىقەتنى ئاستىن - ئۈستۈن قىلىدىغانلارنىڭ قىلىقلىرىدىن جاق تويۇپ، ئازادلىق ئىستەپ مۇرتۇققا كەتكەن دەپ. ئەل ئوغلى دېگەنگە يۇرتنىڭ يېتى يوق، يەنە خالىسام مۇرتۇققا كېتىۋېرىمەن شۇ.

— قېنى كۆرەرمىز، مۇشۇ دېگەنلىرىنى ئۇلۇغ چىڭ گاڭ

غوجامغا بىرمۇ بىر يەتكۈزمەيدىغان بولسام، — ئوردا ئاخۇنى پىشد-
نى قاقىنىچە تالاغا قاراپ ماڭدى. بۇ چاغدا مۇقىمىنىياز كاھىبگىمۇ
تاتارغىنىچە ئۇنىڭغا ئەگەشكەنىدى.

— گۆش پىشىپ قالغان، يەنە بىرەم تەخىر قىلسىلا بوپتى-
كەن، ئاخۇنۇم، — ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئۇزىتىپ چىقىپ رىقىپ
قازى ئاخۇنۇمنىڭ قىلغان بۇ سۆزى سورۇن ئەھلىنى كۈلدۈرۈۋەت-
تى.

— بوشراق سۆزلىسىلە، قازى ئاخۇنۇم، — دېدى نەمەت خەل-
پەت كۈلۈپ، — گۆشنىڭ ئىسمىنى ئاڭلايدىغان بولسا پۈتۈن ئوردا
بويىچە قومۇرۇلۇپلا كېلىۋالىدۇ.

— ئۆزلىرىمۇ ئوردىدىن لەڭ يەۋاتقان ئادەم جۇمۇ، — دېدى
رىقىپ قازى ئاخۇنۇمغا جاۋابەن، — پېقىر ئۆزلىرىدەك بىر ئوردا
ئادىمىنى قانداق تويغۇزارمەن دەم غەم يەۋاتسام، پۈتۈن ئوردىنىڭ
گېپىنى قىلىپ ئادەمنى قورقۇتمىسىلىرا.

— چىڭ گاڭ غوجىغا قىسىنىۋاتىدۇ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ كېلىشتۇرۇپ قىلغان قىسقا چاقچىقد-
دىن ھەممەيلەن كۈلكە دەريياسىغا غەرق بولدى.

— قازى ئاخۇنۇمغا بوش ئادەم ئەمەس، — دېدى نەمەت خەل-
پەت يەنە، — ئەگەر چىڭ گاڭ غوجام ئۆزى كېلىدىغان بولسا
مەدرىسىنىڭ ۋەخپە يەرلىرىنى گۆرۈگە قويىدۇ.

— ئۇنداقتا لۇكچۇندىكى يەنە بىر ئىلىم نۇرى ئىقتىسادتىن
قىينىلىدىكەن - دە.

— ئۇنداق بولمايدۇ، — نەمەت خەلپەت گۆرۈكەشلەرگە چاق-
چاق قىلدى، — ئەتىسىلا ۋەخپە يەرلەرنى قايتۇرۇپ كېلىدۇ.

ئوردىدىن كەلگەنلەر چىقىپ كەتكەندە باشلانغان چاقچاق تاكى
گۆش پىشىپ داستىخانغا كېلىنگۈچە داۋاملاشتى.

* *

رىقىپ قازى ئاخۇنۇمنىڭ ئۆيىدە بىر كېچە تۇنەپ چىققان

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەتسى بامدات نامىزىدىن يېنىپ، ناشتىلىق قىلغاندىن كېيىن رېقىپ قازى ئاخۇنۇمدىن ئۆزرە سورىدى.

— مەن تۇرپاندىن چىققۇچە ئىككى ئىشنى كۆڭلۈمگە پۈكۈپ چىققان، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تەۋەززۇ بىلەن، — ئەمدى بىرىنچى ئىشىم ئەمەلگە ئاشتى. قىلماقچى بولغان ئىككىنچى ئىشىم، دىغار تەرەپلەرگە ئۆتۈپ ئۇ يەردىكى كىشىلەر بىلەن بىرگە بولۇپ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ ئەھۋال ئىگىلەپ بېقىش. شۇڭا ئەمدى بىزگە رۇخسەت بەرسىلە.

— ئاران بىر كەلگەنلىرىدە بىرنەچچە كۈن تۇرۇپ بەرسىلە، — دېدى رېقىپ قازى ئاخۇنۇم، — لۇكچۇن دېگەن كىچىك يۇرت بولسىمۇ، لېكىن سەيلە قىلىدىغان جايلىرى كۆپ. بىرنەچچە كۈن تۇرۇپ، ھاردۇقلىرىنى ئالغاچ كۆرۈپ كەتمەمدىلا؟

— ھىممەتلىرىگە رەھمەت، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يەنە، — ئەگەر مەن بۇگۈنمۇ تۇرىدىغان بولسام، چىڭ گاڭ غوجىنىڭ چىللاپ مېنى ئادەم ئەۋەتىدىغانلىقى تۇرغان گەپ. زۇلمەت ئوردىسىدىكى قان پۇراپ تۇرغان مەزىلەرگە باققاندىن، يەنىلا ئانا يۇرتىمىزنىڭ ساپ ھاۋاسىدا قېنىپ ـ قېنىپ نەپەس ئالغىنىمىز ئەۋزەل.

— ئۇنداقتا ياخشى، — دېدى نەمەت خەلپەت ئالدىراپ سۆز قىستۇرۇپ، — مەنمۇ ھەرقايسىلىرى بىلەن بىرگە باراي، شۇ باھانىدە دىغاردىكى يارەنلەر بىلەن كۆرۈشۈپ كېلەي.

— ئۆزلىرىزە، — دېدى رېقىپ قازى ئاخۇنۇم نارازى بولۇپ، — يەنە بىرنەچچە كۈن تۇرسىلا دەپ سالا قىلامدىكىن دېسەم، دەۋاتقان گەپلىرىنى قارىسىلا، خەلپىتىم.

— كۆرۈشمىگىلى ئۇچ يىل بولۇپ قالدى ئەمەسمۇ بۇ ئۇكەم بىلەن، ئۆزلىرىگە ئوخشاش قوي سويۇپ مېھمان قىلالمىسامۇ، زىيارەت جەريانىدا خىزمەتىدە بولۇپ كۆڭلىنى ئېلىۋالاي دەيمىنا. رېقىپ قازى ئاخۇنۇم ئامالسىز ھالدا ئۇلارنى ئۇزىتىپ قالدى.

دىغاردا بىر كۈن

نەمەت خەلپەت، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ۋە نىيازقارىيلار ئۆلەڭ قوۋۇقىدىن چىقىپ ئازراق مېڭىشىدى، لۇكچۇن دەريا‌سى بويىغا يېتىپ كەلدى. لۇكچۇن دەريا‌سى پەسللىك دەريا بولۇپ، يازلىقى تاشقىن كەلگەن چاغلاردا ئاندىن ئۇنىڭ قىنىدا سۇ ئۆركەشلەيتتى. باشقا چاغلاردا بولسا قۇرۇق تۇراتتى. پەقەت تاشقىن كەلگەندىلا ئاندىن سۇ پەيدا بولىدىغان بۇ دەريانى يەرلىك ئاھالىلەر تاشقىن ئېرىقى دەپ ئاتىشاتتى. لۇكچۇن دەريا‌سىدىن ئۆتكەندە زومچەك ـ زومچەك قۇم بارخانلىرى ۋە كۆكىرىپ تۇرغان ئاجايىپ بىر يۇرت كۆز ئالدىڭىزدا نامايان بولاتتى. مانا بۇ ئاجايىپ ـ غارايىپ يۇرت لۇكچۇن خەلقلىرى تەرىپىدىن «ئىنسانىيەتنىڭ بۆشۈكى»، «كارىز دۇنيا بويىچە ئەڭ دەسلەپ پەيدا بولغان جاي» دەپ تەرىپلىنىپ كېلىۋاتقان خىسلەتلىك ماكان دىغار ئىدى.

دىغارنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلىرى نۇرغۇن بولۇپ، ھەمـمە كارىزلاردىن شىلدىرلاپ سۇ ئاقاتتى. ئون ئۆيلۈك، تۆت ـ بەش ئۆيلۈك، ھەتتا بىر ئۆيلۈك كىشىلەر بىر كارىز بولۇپ ئۆيۈشۈپ، كارىز ئەتراپىدىن بىنەم ئېچىپ، كارىز سۈيىدىن پايدىلىنىپ تېرىقـچىلىق قىلاتتى. تۇپرىقى شور ئارىلاش قۇمساڭغۇ بولغاچقا، قوغۇن تېرىشقا ناھايىتى باب كېلەتتى، باشقا جايلاردا تېرىغان قوغۇنلارنىڭ پېلەكلىرى قۇرۇپ كەتسىمۇ، بۇ جايدا كەچ كۈز بولۇپ تاكى ئۇششۇك چۈشكۈچە پېلەكلەر ياشىرىپ تۇراتتى. قۇملۇق ئارىسىدىكى كەڭرى تۈزلەڭلەردە يانتاقلار ئاسمانغا بوي سوزغان بولۇپ، ئەقىل ـ پاراسەتلىك دىغار خەلقى بۇ يانتاقلارنىڭ چېچىكىدىن يانتاقشېكىرى ئىشلەپ چىقىراتتى. ئۇلار ئىشلەپ چىقارغان يانتاقـشېكىرى مىللىي تېۋىپلار تەرىپىدىن قىممەتلىك دورا سۈپىتىدە

پايدىلىنىلاتتى. يانتاقشىكىرىنىڭ خاسىيەتلىرى كۆپ بولغاچقا، ئۇ لۇكچۇن ژاڭ ئوردىسىدا مەخسۇس ژاڭ ـ غوجىلار، خان، ئاغىچىلار ژە بەگزادىلەرنىڭ ئوزۇقلىنىشى ئۈچۈن كەم بولسا بولمايدىغان ماتېرىيالغا ئايلىنىپ، لۇكچۇن ژاڭنىڭ دىغاردا مەخسۇس يانتاقشىكىرى چۈشۈرۈشكە قويغان ئادەملىرى بار ئىدى. دىغارنىڭ بىر ئۈچى چۆلتاغقا تۇتىشىپ كەتكەن بولغاچقا، دىغار قەدىمكى «يىپەك يولى» دىكى مۇھىم بىر تۇگۇن بولۇپ، سودىگەرلەر، سەييياھلار لۇكچۇن — دىغار — چۆلتاغ يولى ئارقىلىق جەنۇبىي شىنجاڭغا ئۆتۈپ تىرىكچىلىك يوللىرى ئۈستىدە ئىزدىنىشەتتى. چۆلتاغنىڭ ئىچكىرىسىدە يەنە سىكىر، شىكەدى قاتارلىق جايلار بولۇپ، ژاڭلىق تۇزۇمىگە خىلاپلىق قىلىپ، ئوردىنىڭ جازاسىدىن باش ئېلىپ چىقىپ كەتكەنلەر شۇ جايلاردا پاناھلىناتتى. دىغاردا يەنە ئۇنۇپلا قالسا ئاللانىڭ يامغۇرى بىلەن سۇغىرىلىپ، كىشىلەردىن ھېچ پەرۋىش تەلەپ قىلمايلا ئۆسۈۋېرىدىغان چۆل گۈلى — يۇلغۇن ناھايىتى كۆپ بولۇپ، چەكسىز كەتكەن قۇم بارخانلىرىنى ئۆزىنىڭ ھۆسنى ژە چىرايلىق چېچەكلىرى بىلەن ئوراپ، خۇددى قەبرىستانىغا تېرىلغان گۈللەرنى ئەسلىتەتتى.

— مانا بۇ كارىز دۇنيا بويىچە ئەڭ بۇرۇن پەيدا بولغان جاي، دەپ قارىلىدىغان دىغار، — دېدى نەمەت خەلپەت ئاتتىن چۈشۈپ، دىغارنىڭ تۈپرىقىدىن بىر ئوچۇم ئېلىپ پۇراپ، — بۇ يۇرتنىڭ ئۆزى بىر مۆجىزە، بۇ يۇرتتا كونا يىل ھېسابى بويىچە 6 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى قۇمغا تۇخۇمنى كۆمۈپ قويسىمۇ پىشىدۇ، دېگەن گەپ بار. ئەنە شۇنداق پىژغىرىم ئىسسىقتىمۇ كارىز سۇيىدىن بىر ئوتلام ئوتلايدىغان بولسىلا، مەم، مەم، مەم، سۇيىنىڭ مۇزدەكلىكىدىن چىشلىرى يەل تارتىپ قالىدۇ.

— شۇنداق، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇنىڭ سۆزلىرىنى تەستىقلاپ، — بىز تۇغۇلغان بۇ يۇرتنىڭ ھەربىر تال گىياھىدىن تارتىپ، زەررىچە قۇم دانچىلىرىغىچە ھەممىسى سېھرىي كارامەتلەر بىلەن تويۇنغان، بىز ھەددى ـ ھېسابسىز بايلىق ئىچىدە

ياشىغۇچىلارمىز، لېكىن نادانلىق، قاششاقلىق، خۇراپىيلىق تۈ-
پەيلىدىن شۇ بايلىقلارنىڭ مىڭدىن بىرى، ياق، ئۇنىڭدىنمۇ ئازراق
قىسمىدىن پايدىلىنىپ كېلىۋاتىمىز.

— ئاجايىپلا بىر گەپ بولۇۋاتىدىغۇ ھوي، — دېدى دائىم جىم
ئولتۇرۇپ گەپ تېڭشايدىغان نىيازقاري ئۇلارنىڭ سۆزلىرىگە ھەي-
ران بولۇپ، — مۇشۇنداق بىپايان كەتكەن قۇملۇقتا كارىز ئەڭ
ئاۋۇال پەيدا بولغان دېسە ئادەمنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيدىكەن.

— دېگەنلىرى راست، ئۇكەم، — دېدى نەمەت خەلپەت چۇشەد-
چە بېرىشكە تىرىشىپ، — بىزنىڭ ئەقىل ـ پاراسەتلىك ئەجدادلە-
رىمىز نەچچە مىڭ يىللار ئىلگىرىلا تەبىئەت ئۇستىدىن غالىب
كېلىپ، ئادەمنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيدىغان مۆجىزاتلارنى ئىختىرا
قىلغان...

— توختاشسىلاچۇ، ماۋۇ ناخشىنى...— يېقىنلا يەردىن ئاڭلا-
غان بىر ناخشا نەمەت خەلپەتنىڭ سۆزىنى ئۈزۈپ قويدى. نەمەت
خەلپەتنىڭ سۆزلىرىنى تېڭشىغاچ يىراقلارغا نەزەر تاشلاپ مۆڭگا
پاتقان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قۇملۇق ئىچىدىن كېلىۋاتقان بىر ناخشە-
نى ئاڭلاپ قالغانىدى.

دىغارنىڭ قوغۇنى داڭلىق، ھەركىم قوغۇنچى بۇ يۇرتتا،
تەمى خۇش پۇراق تاتلىق، بىلەرسىز يەپ تىلنى يارغاندا.
.....

— ۋاي ئۇكەم، بۇ دېگەن لۇكچۇن خەلقىلىرى ئارىسىدا ئومۇ-
لاشقان «قوغۇن ھەققىدە نەزمە» دېگەن غەزەل. بۇنىڭ ھەربىر
مىسراسىدىن دۇر ـ ھېكمەت تۆكۈلۈپ تۇرىدۇ. ئەڭ ياخشىسى
ناخشا ئېيتقان كىشىنى تاپايلى.

ئۇلار ئاتلىرىغا مىنىشىپ بىر دۆڭنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋىدى،
كۆز ئالدىدا ئاجايىپ بىر مەنزىرە نامايان بولدى. تۆت ئەتراپى قۇم
بىلەن ئورالغان، تەخمىنەن ئىككى مولار ئەتراپىدىكى قۇم ئارىسى-

دىن ئېچىلغان بىنەمدە قوغۇن پېلەكلىرى ياشىرىپ تۇراتتى. قو-
غۇنلۇقتا چاچ - ساقاللىرى ئۇچىتىك ئاقىرىپ، بەللىرى يادەك
ئېگىلگەن بىر بوۋاي ناخشا ئېيتقاچ قوغۇن ئۆزۈۋاتاتتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، بوۋا، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر
چاققانلىق بىلەن ئاتتىن چۈشۈپ، — سالامەت تۇردىلامۇ!

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، بالىلىرىم، كېلىڭلار، كېلىڭلار،
بىرەر تىلىمدىن قوغۇنغا ئېغىز تېگىڭلار.

بوۋاي بېشىغا شىلەپە، ئۇچىسىغا كاستۇم - بۇرۇلكا كىيىپ،
بوينىغا گالستۇك تاقىۋالغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا قىزىقسىنىپ
قارىدى. بۇ چاغدا ئۇلارنىڭ يېنىغا نەمەت خەلپەت ۋە نىيازقارىيلار-
مۇ يېتىپ كېلىپ بوۋايغا سالام بەردى. بۇ كۈنى نەمەت خەلپەت
بېشىغا يوغان سەللە ئوراپ، ئۇچىسىغا ئۇزۇن پەرىجە كىيىپ،
بېلىنى پوتا بىلەن باغلىۋالغان بولۇپ، بەئەينى يەرلىكتىكى ئاخۇن،
موللىلارغا ئوخشاپ قالغانىدى.

— دامۇللام باشلاپ كەلگىنىگە قارىغاندا ئەزىز مېھمانلار ئوخ-
شايدۇ - ھە.

— ھە، بۇ كىشى تۇرپان يېڭىشەھەردىكى ئابدۇراخمان مەخ-
سۇمنىڭ ئوغلى، كاتتا شائىر، موسكۋادىكى ئوقۇشىنى تۈگىتىپلا
بۇ يەرگە كەلدى. ئىسمى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، — دېدى نەمەت
خەلپەت چوڭقۇر سۆيۈنۈش ئىلكىدە ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى تونۇشتۇ-
رۇپ.

— نېمە؟ ياشىلا تۇرۇپ ئورۇس يېرىگە ئوقۇشقا چىقىقان
دېسىلە... — بوۋاي ھەيرانلىقىنى يوشۇرالماي ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا
بىردەم قاراپ تۇرغاندىن كېيىن نەزەرىنى نەمەت خەلپەتكە يۆتكە-
دى، — ئۆزلىرىنى بىر يەردە كۆرگەندەكلا قىلىمەنغۇ، ئۇكەم، —
بوۋاي بىردەم ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن قوشۇپ قويدى، —
خاتالاشمىسام ئۆزلىرى داۋۇت كاۋىنىڭ ئاغا - ئىنىلىرىدىن بىرىغۇ
دەيمەن...

— هه، مەن ئۆزلىرى دېگەن داۋۇت كاۋېنىڭ ئوغلى نەمەت خەلپەت بولىمەن.

— ۋاي مۇنداق دېسىلىرا، — دېدى بوۋاي باشقىچىلا روھلىنىپ، — بىر چاغلاردا ئاتىلىرى رەھمىتى بىلەن يېقىن ئۇلپەتلەردىن ئىدۇق. بۇ تەرەپلەردە توي ـ تۆكۈن بولۇپ قالىدىغان بولسا ئۇلارنىڭ ئايىغى يەتمىگۈچە ھەرگىز قىزمايتتى.

بوۋاي سۆزلىگەچ يۇلغۇن چىۋىقىدا پۇختا قىلىپ ئۆرۈلگەن جىمبىلىنىڭ ئۈستىگە قوغۇن تىلىشقا باشلىدى.

— ھە، ھە، قېنى ئېيتىڭلار، — دېدى بوۋاي تەۋەززۇ بىلەن، — ئەگەر ئۆيۈم بولغان بولسا ئالدىڭلارغا داستىخان سالۇر ئىدىم، ئەمدى بۇ ئېتىز بېشى بولغاندىن كېيىن...

ئۇلار قوغۇنلاردىن يەپ ھوزۇرلانغاندىن كېيىن، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەدەپ بىلەن سورىدى:

— بوۋا، بايىتىن ئاڭلانغان ناخشىنى ئۆزلىرى ئېيتقانمۇ؟

— ئاڭلاپ قېلىشىتىلا ـ دە، يالغۇزچىلىقتا ئىچىم پۇشۇپ... — بوۋاي سەل خىجىللىق ھېس قىلىپ قالدى.

— تارتىنمىسىلا، ئاتا، — دېدى نەمەت خەلپەت ئارىدىكى ئويايسىزلىقنى تۇگىتىپ، — بۇ ئۇكىمىزمۇ ناخشا خۇمار كىشى، شۇڭا ئۆزلىرى ئېيتقان ناخشىنى ئاڭلاپ بۇ يەرگە كېلىشىمىز... بولسا بىر ئېيتىپ بەرسىلە بوپتىكەن.

— ئاھاي... كاتتا ئادەملەرنىڭ ئالدىدا ئادەمنى خىجىل قىلمىسىلا، ئۇكەم.

— خەلپىتىم راست دەيدۇ، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرمۇ ئۆتۈنۈش ئاھاڭىدا، — شۇ ناخشىنى بىر ئېيتىپ بەرسىلە بوپتىكەن، بوۋا.

— بوپتۇ ئەمسە، سوۋۇتۇقتىن چىقىپ كەتسە ئەيىبكە بۇيرۇمىغايلا ـ ھە!

بوۋاي گېلىنى قىرىپ قويۇپ ناخشىسىنى باشلىدى. بۇ چاغدا

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرمۇ قويۇن يانچۇقىدىن خاتىرىسىنى چىقىرىپ، بوۋاي ئېيتقان ناخشىلارنى خاتىرە بەتلىرىگە چۈشۈرمەكتە ئىدى...

دېغارنىڭ قوغۇنى داڭلىق، ھەركىم قوغۇنچى بۇ يۇرتتا،
تەمى خۇش پۇراق تاتلىق، بىلەرسىز يەپ تىلنى يارغاندا.
قوغۇنغا ئىشتىياق باغلاپ، دېغارغا سەيلىگە كەلگەنلەر،
مېھمان بولۇپ ئالچۇقتا، قۇملۇقتا جەم بولۇر داستىخاندا.
مېھمانغا شاد ـ خۇرام ئەيلەپ، تاماشا ـ كۈلكە ئايكۈلدا،
مېھمانىنىڭ قايتارىمۇ بىر خوپ، قوغۇننى كۆپ ئالار مۇندا.
دېغارنىڭ يوللىرى قۇملۇق، جاپادۇر نەچچە مەزگىلدىن،
بۇ سۆزگە پۈتمىگەن ھەركىم، بىلۈرلەر ھەركىم بارغاندا.
كىرگەندە دەشتى ـ قۇم ئىچىگە، كېلەر غەم لەشكىرى جەمئىي،
قىلىپ پۇشايمان قوغۇن ئالغانغا، لېۋىنى چىشلەر كالا ھارغاندا.
.....

بوۋاينىڭ ناخشىسى تۈگىگەن ھامان ئولتۇرغانلار قىزغىن ئالقىش ياڭراتتى.

— رەھمەت، بوۋا، ئۆمۈرلىرى ئۇزۇن بولسۇن! ...— دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ھاياجانلانغانلىقىدىن ئۆزىنى باسالماي بوۋاينىڭ قوللىرىنى سىقىپ، — مانا بۇ سەنئەت، — ئۇ يەنە نەمەت خەلپەتكە بۇرۇلدى، — ئەمگەكچان، باتۇر خەلقىمىزنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىنىڭ نامايەندىسى...

ئۇلار بوۋاي بىلەن خوشلاشقاندىن كېيىن، يەنە «قورۇلچى كارىزى»، «تۆتكارىز» ۋە «دېغار غوجام» قاتارلىق كارىز ۋە زىيارەتگاھلاردا تاۋاپتا بولۇپ، نۇرغۇن ئاددىي پۇقرالار بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇلاردىن «دېغار ھەققىدە رىۋايەت»، «كارىز ھەققىدە رىۋايەت» ۋە «قوغۇن ھەققىدە رىۋايەت» قاتارلىق ئەل ئىچىدە كەڭ تارقالغان رىۋايەتلەرنى ئاڭلىدى ۋە ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بۇلاردىن

خاتىرىلەر قالدۇردى.

*　　*

ئۇلار دىغاردىن قايتىپ كەلگەن ۋاقىت ناماز دىگەرگە توغرا كەلگەنىدى، ئۇلار نامازنى يۇرت ئىچىدە ئوقۇسا يەنە لۇكچۇن خەلقىگە تۆتۈلۈپ قېلىپ يولدىن قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، دىگەر نامىزىنى ئېتىزلىقتىكى بىر بوش يەردىلا ئوقۇشتى.

— ئەمدى ئۆزلىرىگىمۇ خوش،— دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، نىياز قارىيلار نامازدىن كېيىن مېڭىشقا تەمشىلىپ،— بىز يەنە لەمجىن، خاندو تەرەپلەرگە ئۆتۈپ، ئۇ يەردىكى خەلقنىڭ تۇرمۇشىنى ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆرۈپ كەلمىسەك بولمايدۇ. ئۆزلىرىمۇ لۇكچۇندە بەك ئۇزاق تۇرۇپ كەتمىسىلە. سىيىتنىياز قازى ئاخۇنۇم، رىقىپ قازى ئاخۇنۇم قاتارلىقلارنى بار دېگەندىمۇ، لېكىن ئەسمىتۇل مىرابنىمۇ بوش چاغلىغىلى بولمايدۇ. چۈنكى لۇكچۇن تۇرپان ۋاڭلىقىنىڭ ئاستانىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن ھەرخىل ئەسەبىي كۈچلەر توپلاشقان جاي. ئۆزلىرىغۇ دانا ئادەم، لۇكچۇندە تۇرغان مۇشۇ بىر مەزگىل ئىچىدە پۇقرالارغا كۆپ ياخشىلىقلارنى كەلتۈرۈپلا، لېكىن «يالغۇز ئاتنىڭ چېكى چىقماس» دېگەندەك ئۆزلىرى بىر ئادەم مىڭ كۈچىگەن بىلەنمۇ بىكار. شۇڭا چاپسانراق تۇرپانغا قايتىسىلا. پۇرسەت تېپىپ خەلقنى ھەقىقىي بەختكە ئېرىشتۈرۈش ئۈچۈن چوڭراق بىر ئىش قىلمىساق بولمايدىغاندەك قىلىدۇ.

شۇ سۆزلەردىن كېيىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇرلار نەمەت خەلپەتنى يالغۇز قالدۇرۇپ لەمجىن تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى.

شائىرنىڭ ئايىغى ياراشتى

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر پىچان، لۇكچۇنلەرگە بېرىپ شۇ يەردە ياشاۋاتقان ئەزىز قېرىنداشلىرىنىڭ خار - زەبۇن ئەپتىنى كۆرگەندىن كېيىن، مەكتەپ ئېچىشقا بولغان قىزغىنلىقى ھەسسىلەپ ئاشتى. چۈنكى ئۇنىڭ ئويىچە مەكتەپ بولسا ھەممە بولاتتى. «جەمئىيەتتە بىلىملىك ئادەملەر قانچىكى كۆپەيسە زۇلۇمنىڭ زاۋالى شۇنچە يېقىنلىشىدۇ، — دەپ ئويلايتتى ئۇ، — زۇلۇم - سىتەم دەستىدىن بىھۇدە ئازاب چېكىۋاتقان بىچارە خەلقىمنىڭ دىلى ئىلىم نۇرى بىلەن نۇرلانسا، كۆزى ئېچىلىپ نېمىنىڭ ھەق، نېمىنىڭ ناھەق ئىكەنلىكىنى چاپسانراق پەرق ئېتىۋالالايدىغان بولسا زالىملارنىڭ قانلىق قامچىسى ئالدىدا قورقۇپ بېشىنى ياقىسىنىڭ ئىچىگە تىقىپ يۈرمىگەن بولاتتى.»

شائىر ئەنە شۇنداق ئۆزى بىلەن ئۆزى كېڭىشىپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە، لۇكچۇندىن ئۇنى يوقلاپ نەمەت خەلپەت كېلىپ قالدى. نەمەت خەلپەتنى كۆرگەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر چاقچاقلىق بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئۇكەم، — دېدى نەمەت خەلپەت غۇلاچلىرىنى كەڭرى يايغىنىچە، — سالامەت، ئامدان تۇرىدىلمۇ؟

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر جاۋاب سالام قايتۇرۇپ. ئۇلار قۇچاقلىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇنى ئۆز خانىسىغا باشلىدى.

— خۇداغا شۈكرى، ھەر ھالدا ياخشى تۇرۇۋاتىمىز، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سۆزىنى داۋام قىلىپ، — بىر ئىش بىلەن ئۆزلىرىنى ياد ئېتىپ ئولتۇراتتىم، خۇدايىم ئۆزى يەتكۈزدى ئۆزلىرىنى.

نەمەت خەلپەت تۆرگە چىقىپ ئوبدان جايلىشىۋالغاندىن كېيىن، قىسقا پاتمە قىلىپ دۇئاغا قول كۆتۈردى، دۇئا قىلىنىپ بولغاندىن كېيىن يەنە قايتىدىن تىنچ - ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن، نەمەت خەلپەتنىڭ ئالدىغا داستىخان سېلىنىپ مەزە كەلتۈردى.

— قېنى مەزەگە باقسىلا، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر نەمەت خەلپەتنى مەزەگە تەكلىپ قىلىپ، — لۇكچۇندىن كەلگۈچە قورساقلىرىمۇ ئېچىپ قالغاندۇر.

— لۇكچۇندىن كەلگۈچە مۇرتۇققا بېرىپ بالىلارنى يوقلاپ ئۆتتۇم، — دېدى نەمەت خەلپەتمۇ جاۋابەن، — بىر كېچە قونۇپ بۇ يانغا ماڭاي دەپ تۇرسام يولدا ئەيسا تاز ئۇچراپ قېلىپ ئۆيىگە تەكلىپ قىلىپ تۇرۇۋالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئۆيىگە كىرىپ قورساقنى ئەستەرلىۋالغان.

ئەيسا تازنىڭ گېپىنى چىقىۋىدى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كۈلۈۋەتتى:

— ئەپلىشىپ قاپتىلا - دە ئۇ تاز بىلەن.

— ئۆز چېغىدىلا ئەپلىشىپ قالغان، — دېدى نەمەت خەلپەتمۇ جاۋابەن.

— ئۇ ھازىر ئۇنداق جازانىخورلۇق قىلمايدىغان بوپتۇ.

— ئەدەبىياتنىڭ سېھرى، ھەجۋىينىڭ كۈچى دېگەن شۇ - دە.

ئۇلار كۈلۈشۈپ تۇرغاندا تاشقىرىدىن نېمىگە بۇنچىۋالا كۈلۈشۇۋاتقاندۇر بۇلار، دېگەن ئاۋاز ئاڭلىنىپ ھىسامىدىن زۇۋەر كىرىپ كەلدى، ئۇ نەمەت خەلپەت بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن، بايا تىن بېرى بولۇۋاتقان كۈلكىنىڭ گېپىنى سورىدى.

— ئەيسا تازنى دەيمىنا، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كۈلكىسىنى باسالماي، — بۇگۈن خەلپىتىمگە داستىخان ساپتۇ، شۇنىڭغا ئۆتكەنكى ئىش يادىمىزغا كېلىپ كۈلۈۋاتىمىز.

— نېمە ئىش ئۇ زادى شۇنچە ئۇزاققا ئۇنتۇلمىغۇدەك، مەنمۇ بىر ئاڭلاپ باقايچۇ، خەلپىتىم.
شۇنىڭ بىلەن خەلپىتىم پاراڭنى باشلىدى.

*　　*

بۇ چاغ نەمەت خەلپىەتنىڭ مۇرتۇقىغا كۆچۈپ كېلىپ، ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولغان كۈنلىرى بولۇپ، مۇرتۇقتا بەگنىڭ كارىزى، دەيدىغان بىر كارىز بار ئىدى. بۇ كارىزغا لۇكچۇن ژاڭ ئەۋلادلىرى ئىگىدارچىلىق قىلىدىغان بولۇپ، چىڭ گاڭ غوجام بۇ كارىزدىكى يەرلىرىنى مۇرتۇقتىكى دېھقانلارغا ئورتاققا بېرەتتى. بۇ كۈنلەردە تىرىكچىلىك يولىدا نەمەت خەلپەتمۇ بۇ كارىزدىكى يەرلەردىن ئورتاققا ئالغان بولۇپ، نەگىلا بارساڭ قازانىنىڭ قۇلىقى تۆت، دېگەندەك مۇرتۇقتىكى ئورتاقچىلارمۇ تۇرپانىنىڭ باشقا جايلىرىدىكى ئورتاقچىلارغا ئوخشاشلا دوپپىسى چۈشسىمۇ ئاللانىڭ زېمىنىغا چۈشىدىغان يوقسۇللاردىن بولغاچقا، بەزى مۇتتەھەملەر ئۆزلىرىنىڭ ئات- ئۇلاغلىرىدىن پايدىلىنىپ، ئورتاقچىلارنىڭ يېرىنى تېرىپ بېرىپمۇ بىرمۇنچە پايدىغا ئېرىشەتتى. ئەيسا تاز، مۇسا تازلارمۇ شۇ مۇتتەھەملەرنىڭ قاتارىدىن بولۇپ، ئاكا - ئۇكا ئىككىسى ئات - ئۇلىغى، ساپان - سۆرەملىرىنى ئىشقا سېلىپ، ئورتاقچىلارنىڭ يەرلىرىنى يۇقىرى ئۆسۈمدە تېرىپ بېرەتتى. دېھقانچىلىق دېگەن پەسلىنى ئۆتكۈزۈپ قويسا كۈزدىكى مول ھوسۇلدىن قۇرۇق قالىدىغان نازۇك كەسىپ بولغاچقا، ئورتاقچىلارنىڭ ئۇلارنىڭ دېگىنىگە كۆنمەي ئامالى يوق ئىدى.

بىر ئەتىيازلىقى ئىدى، نورۇزدىن بۇرۇنلا ئۇيقۇسىنى ئېچىپ ئەتىيازلىق تېرىقچىلىق ئىشلىرىغا ئاتلانغان ئورتاقچىلار ھەر كۈنلۈكى كېلىپ، ئۇلارغا ئۆز يەرلىرىنى ئاغدۇرۇپ بېرىشنى ئۆتۈنۈپ تۇرغانلىقتىن، ئۇلارنىڭ نەپسى يوغىناپ، بېشى ئاسمانغا تاقاشقاندەك، غىلاڭ باشلىرىغا قايتىدىن چاچ ئۆسۈپ چىققاندەك خۇشال

بولۇشۇپ، ئىشنى قوللىرىنىڭ ئۇچىدىلا قىلىپ، جىقراق پايدىغا ئېرىشىشنى كۆزلەپ يەرلەرنى چالا ـ بۇلا ئاغدۇرۇشقا باشلىدى. ساپاننى بولسا يەرگە چوڭقۇر پاتۇرمايلا ئىزىنى چىقىرىپ قويۇپ پۇل تەلەپ قىلىشتى. ئۇلارنىڭ بۇ خىل قىلمىشلىرىدىن نارازى بولغان ئورتاقچىلار نەمەت خەلپەتنىڭ يېنىغا كېلىشتى.

— خەلپىتىم، — دېدى ياشقا چوڭراق بىر ئورتاقچى سۆز باشلاپ، — ئۆزلىرى كۆپ ئوقۇغان شائىر ئادەمكەنلا، ئەيسا تازلار بىزنى بەك بوزەك قىلىپ كېتىپ بارىدۇ، بولسا ئۇلارنىڭ ئەدىپىنى بىر بېرىپ قويغان بولسىلا.

ئورتاقچىلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان نەمەت خەلپەت كۆپچىلىكنى باشلاپ ئېتىزلىققا كەلدى. بۇ چاغدا ئۇلار نەمەت خەلپەتنىڭ يېرىنى ئاغدۇرۇۋاتقان بولۇپ، كۆپچىلىكنى باشلاپ كېلىۋاتقان نەمەت خەلپەتنى كۆرۈپ ۋارقىرىدى:

— خەلپىتىم، يەرلىرى ئۆتۈپ كېتىشكە ئازلا قاپتىكەن، ئۆزلىرىگە دېمەيلا ئاغدۇرۇۋەتتۇق.

ئۇلار بۇ ھەرىكىتى ئارقىلىق نەمەت خەلپەتنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلىماقچىدى. لېكىن نەمەت خەلپەت ئۆز يېرىگە كېلىپ زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ، ئۇلار ئاغدۇرغان يەرلەرنىڭ ئورتاقچىلار ئېيتقاندەك قولىنىڭ ئۇچىدىلا قىلغانلىقىنى كۆردى. ئورتاقچىلارنىڭ يېرىنىڭ سەل نېرىسىدا چىڭ گاڭ غوجىنىڭ يەرلىرى بار بولۇپ، ئۇ يەرلەر تۆجۈپىلەپ ئوبدان ئاغدۇرۇلغانىدى. يەر ئاغدۇرغۇچىلارنىڭ گاڭ-نىڭ يەرلىرىنى بىر خىل، ئورتاقچىلارنىڭ يەرلىرىنى بىر خىل ئاغدۇرغانلىقىنى كۆرۈپ غەزەپلەنگەن نەمەت خەلپەت دەرھال ئۇلار-نى قوشاققا قېتىپ مەسخىرە قىلىشقا باشلىدى:

سەن يەرنى ئوبدان ھەيدە،
بەگلەر كېلەدۇر كۆرگىلى.
ئىككى ـ تۆت سەر ياغ بېرەدۇر،
تاز بېشىڭغا سۈرگىلى.

سەن بەگلەردىن قورقمىغىن،
ئۇنىڭ ھەيۋەت چاپىنى.
ئىككى ئىلىكىمۇ ئولتۇرماپتۇ،
ئەيسا تازىنىڭ ساپىنى.
.....

يۇقىرىقى قوشاقنى ئاڭلاپ كىرگىلى تۇرۇپ تاپالمايمەن قالغان ئوغرى چاشقاندەك سارايسىمىگە چۈشكەن ئاكا ـ ئۇكا تازىلار خەلقـ نىڭ نەپرەتلىك كۆز ئالايتىشلىرى ئالدىدا تىزلىنىشقا مەجبۇر بولدى. ئۇلار نەمەت خەلپەت باشلىق ئورتاقچىلاردىن ئەپۇ سوراپ، ئۇلارنىڭ يەرلىرىنى قايتىدىن ھەقسىز ئاغدۇرۇپ بېرىدىغانلىغا ۋەدە بېرىپ ئاران قۇتۇلدى.

ھەسەمدىن زۇلفەرمۇ يۇقىرىقى ھېكايىنى ئاڭلىغاندىن كېـ يىن، كۈلۈپ تاشلىدى ۋە:

— ھازىر جاۋاب ئادەم ـ دە، خەلپىتىم ئۆزلىرى، تازا دەككىسىنى بېرىپتىلا ـ دە، — دېدى.

* *

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بۇ چاغدا يەنە ئۆزىنىڭ مەكتەپ ئېچىش ئارزۇسىنى ئوتتۇرغا قويۇۋىدى، نەمەت خەلپەت چاۋاك چېلىۋەتتى:

— يارايدىلا، ئۇكەم، ھەزرىتى رەسۇلىللامۇ ھەدىسە «ئىلىم چىندا بولسىمۇ ئېلىڭلار» دېگەن.

— شۇنداق، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ۋەزمىن ئاـ ھاڭدا، — ھازىر شورالار ئىتتىپاقىدا ئىلىم نۇرلىنىپ خەلقنىڭ دىللىرى ئېچىلىپ كەتتى، كوچىلاردا بولسا ئىلىم ئۆگىنىش دولـ قۇنى، بىزنىڭ بۇ يەردە بولسا خۇراپىي سوپى ـ ئىشانلارنىڭ «ھۇ ـ ھۇ ئاللاسى» بىلەن «زىكرى ساماسى» بازار تېپىۋاتىدۇ. نەتىجىدە خەلقىمىزنىڭ دىلى قازانداق قارىيىپ نەشە چېكىپ، چىلمىنىڭ يېنىدىن قوپالماس بولۇپ قالسا، يەنە بىر قىسىم كىشـ

لىرىمىز قىمار ئويناپ بار ۋەسلىدىن ئايرىلغانىنى ئاز دەپ، يەنە خۇدايىم ياراتقان قۇلاق، بۇرۇنلىرىدىنمۇ ئايرىلىپ غەلىتە مەخلۇق- لارغا ئايلىنىپ قېلىۋاتىدۇ.

* *

شۇ قېتىمقى سۆھبەت بولۇپ ئارىدىن ئانچە ئۇزاق ئۆتمەيلا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر دېگىنىنى ئەمەلدە كۆرسىتىپ، تۇرپان يېڭىشە- ھەرده پەننىي مەكتەپ ئاچتى. ئوقۇتقۇچىلىقنى بولسا ئۆزى ئۇستە- گە ئالغان بولۇپ، بىر سائەت ئانا تىل، بىر سائەت ھېساب، ئارىلاپ تەنتەربىيە، ناخشا دەرسلىرىنى قوشۇپ ئۆتەتتى. مەكتەپ ئىككى يىلغا يېقىن داۋاملىشىپ خەلق ئارىسىدا ناھايىتى زور داۋ- دۇغا قوزغىغان بولسىمۇ يەنە جەمئىيەتتىكى بىر قىسىم سۇپى - ئىشان، خۇراپىي موللىلارنىڭ پىتنە - پاسات تارقىتىپ ھۆكۈمەتكە چېقىشتۇرۇشى نەتىجىسىده مەكتەپ تاقىلىپ قالدى. بۇنىڭدىن قاتـ- تىق غەزەپلەنگەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇرۇمچىگە بېرىپ، تۇرپاندا مەكتەپ ئېچىش توغرىسىدا ياڭ جياڭجۇنگە ئەرز سۇنۇش قارارىغا كەلدى ۋە ئات كارۋىنىغا قوشۇلۇپ ئۇرۇمچىگە چىقتى. لېكىن ئۇرۇمچىده ئۇنىڭ ئىشلىرى ئوڭۇشلۇق بولمىدى، چۈنكى ئۇرۇمـ- چىدىكى ئۇنىڭ بوۋىسىنىڭ دوستلىرىدىن خۇسەين چانىشىفقا ئوخـ- شاش جەمئىيەتتە خېلى يۇز - ئابرۇيى بار، لېكىن ئۆز پايدىسىنى كۆزلەپ خەلقنىڭ غەم - قايغۇسى بىلەن قىلچە كارى بولمايدىغان پۇرسەتپەرەس بايلار ئۇنىڭ ياڭ جياڭجۇنگە ئەرز سۇنۇش ئىشىغا قىلچە يارده‌م قىلمىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بۇنىڭدىن قىلچە ئۈمىد- سىزلەنمەي، جياڭجۇن مەھكىمىسىنىڭ ئىچىگە كىرىشىنىڭ يولىنى ئىزدەپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىده، شىنجاڭ تارىخىدىكى زور ۋەقە «يەتتىنچى ئىيۇن» ۋەقەسى يۈز بېرىپ، قانخور ياڭ زېڭشىن خارچى ئىشلار مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى پەن ياۋنەن تەرىپىدىن ئېـ- تىپ ئۆلتۈرۈلدى. ياڭ جياڭجۇن ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن ئامال-

سىز قالغان شائىر يېڭىدىن تەختكە چىققان جىن شۇرىنغا ئۇمىد باغلاپ تۇرپانغا يېنىپ كەلدى.

*　　*

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇرۇمچىدىن قايتىپ كەلگەن كۈنلەردە، شائىرنىڭ ئايىغى يارىشىپتۇ، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ياڭ جياڭجۇننى جايلىۋېتىپ كەپتۇ، دېگەندەك پاراڭلار تارقىلىشقا باشلىدى. قاڭ-خور جاللات ياڭ زېڭشىڭنىڭ يەر چىشلىگەن كۈنلىرىدە ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئۇرۇمچىدە ئىكەنلىكىدىن خەۋەردار بولغان نەمەت خەلىپەت ئۇزۇنىڭ قىزىق - قىزىق پاراڭلىرى بىلەن جامائەت سورۇنلىرىدا خەلقنى كۈلدۈرەتتى.

— بۇنداق بولارنى بىلگەن بولساق شائىرنى بۇرۇنلا ئۇرۇمچىگە ئۇزىتىدىغان ئىش ئىكەندۇق، — دېدى نەمەت خەلىپەت بىر سورۇندا.

بۇ سورۇندا ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ يېقىنلىرىدىن لېتىپ ئەپەندى قاتارلىقلارمۇ بار بولۇپ، لېتىپ ئەپەندى سورىدى:

— نېمە دېگەنلىرى بۇ، خەلىپىتىم، ئەجەب قىزىق گەپلەرنى قىلىدىلىغۇ؟

— ھەي، نېمە دېگىنىم بولاتتى، — نەمەت خەلىپەت دەرھال جاۋاب بەردى، — بۇرۇن بىر كىشىنىڭ بىر بىشەم ئايالى بار ئىكەندۇق، ئۆرۈك پىشىقى بولغان كۈنلەردە ئايالى ئۆرۈك قاقىمەن دەپ ئۆرۈك بېشىغا چىقىپ دەرەختىن يىقىلىپ ئۆلۈپتۇ. ئۇ ئايالىنى يۇيۇپ - تاراپ، نامىزىنى چۈشۈرۈپ يەرلىككە قويۇپ قىرىق نەزىرسىنى بېرىپ بولغاندىن كېيىن، ئەل - ئاغىنىلىرى لايىق تېپىپ ئۇ كىشىنى ئۆيلەپ قويۇپتۇ. بۇ قېتىم ئالغان ئايالى ناھايىتى ۋاپادار ھەم كۆيۈمچان ئىكەن. ئەل - ئاغىنىلىرى ئۇنىڭدىن، كېيىن ئالغان خوتۇنىنىڭ قانداقلىقىنى سوراپتىكەن، بۇ خوتۇن بىلەن ئەپ ئۆتۈۋاتقان بۇ كىشى ئەل - ئاغىنىلىرىغا بۇرۇنقى

چاغلىرىنى ئەسلەپ بېرىپ: «ھەي، بۇنداق بولارنى بىلگەن بول-
سام ئاۋۋالقى خوتۇننى بۇرۇنلا ئۆرۈك بېشىغا چىقارسام بولاركەن-
دۇق» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. شۇنىڭغا ئوخشاش ئابدۇخالىق ئۇكا-
مىزمۇ مەكتەپ ئېچىشتىن ئىبارەت ئۇلۇغ ئىش ئۈستىدە ئىزدىنىپ
ئۇرۇمچىگە چىقىۋىدى، مەرھۇم تۆمۈر ئاكامدەك، مويدىن خەلپەت-
لەردەك باھادىرلارنىڭ بېشىغا چىققان يالماۋۇز يەر چىشلەپتۇ ئە-
مەسمۇ!

كېيىنكى كۈنلەردە بۇ پاراڭ قۇلاقتىن - قۇلاققا يېتىپ تۇر-
يانىكى قىزىق پاراڭ تېمىلىرىدىن بىرى بولۇپ قالدى.

پىچاق سۆڭەككە يەتكەندە

قېرى تۇلكە ياڭ زېڭشىننىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن تەختكە چىقىقان جىن شۇرېن تېخىمۇ ھەددىدىن ئېشىپ، خەلق ئۈستىدىن يۇرگۈزگەن مۇستەبىت ھۆكۈمرانلىقى چېكىگە يەتتى. قاتمۇقات زۇلۇم ۋە ئېزىلىشلارغا چىدىمىغان قۇمۇل خەلقى قوزغىلاڭ كۆتۈرىدى. بۇ ۋەقە 1931 - يىلى ئاپرېل ئايلىرىدا يۈز بەردى. ئەسلىدە قۇمۇلنىڭ ئەڭ چەت يۇرتلىرىدىن بىرى بولغان شوپۇلدا تۇرۇشلۇق ھۆكۈمەت چېرىكلىرىنىڭ باشلىقى جاڭ جىسا بۇ يۇرتنىڭ دورغىسى سالى دورغىنىڭ ئەمدى رەسىدە بولغان چىرايلىق قىزىنى خوتۇنلۇققا ئالماقچى بولۇپ، ئۇلارنى مەجبۇرلاشقا باشلىدى. يامان ئىشنى كۆرسە چىدىمايدىغان، ھەققانىيەتچى، قورقۇمسىز، چېرىكلەرنىڭ جەبىر - زۇلۇمىدىن جاق تويغان سالى دورغا بۇنىڭدىن قاتتىق غەزەپكە كېلىپ، مەھەللىدىكى پالۋانلارنى تەشكىللەپ جاڭ جىسانى ۋە ئۇنىڭ چېرىكلىرىنى ئۆلتۈرۈپ، ھەربىي گازارمىنى ئىشغال قىلىۋالدى. بۇنىڭدىن ئىلھام ئالغان 12 تاغ خەلقى قوزغىلىپ، سالى دورغا قوزغىلىڭىغا ئاۋاز قوشتى. كېيىنچە 1907 - يىلىدىكى تورپاقلار قوزغىلىڭى ۋە 1912 - يىلىدىكى تۆمۈر خەلىپە قوزغىلىڭىغا قاتنىشىپ، ئۆزىنىڭ باتۇر ۋە قورقۇمسىزلىقى بىلەن ئەل ئىچىدە پالۋان ئاتالغان، دۈشمەنلەرنىڭ تۇنقۇن قىلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن تۇرپان، بارىكۆل، ئالتاي تەرەپلەردە يوشۇرۇنۇپ يۈرۈپ، كېيىن سەئۇدى ئەرەبىستانى ۋە رۇسىيە قاتارلىق جايلاردا 1923 - يىلىغىچە تۇرۇپ، ھەج سەپىرىنى تاماملاپ، ھەربىي مەشقىلەرگە قاتنىشىپ قايتىپ كەلگەن قۇمۇل تاراتىلىق خوجىنىياز ھاجى قوزغىلاڭنىڭ داھىيسى بولۇپ قالدى. ئەينى ۋاقىتتىكى جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى كەينى - كەينىدىن ئەسكەر

ئەۋەتىپ، قوزغىلاڭنى باستۇرماقچى بولغان بولسىمۇ، ئېغىر مەغ-لۇبىيەتكە ئۇچرىدى، قوزغىلاڭچىلار تېخىمۇ كۈچىيىپ ئىنقىلاب يالقۇنى قۇمۇل تاغلىرىدىن ھالقىپ، ئىدىقۇت بويلىرىغا، تەڭرىتاغ ئېتەكلىرىگىچە تۇتاشتى.

1931 - يىلى ئاپرېل ئايلىرىدا قوزغالغان قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى توغرىسىدىكى پاراڭلار ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەيلا تۇرپان، پىچان، توقسۇن قاتارلىق جايلارغا كەڭ تارقالغانىدى. بازار - رەستىلەردە، يېزا - سەھرالاردا، جامە - مەسچىتلەردە، ئېتىزلىق-لاردا بۇ پاراڭلار تارقىلىپ، ھېرىگە ئون، ئونغا يۈز قوشۇلۇپ، ئاجايىپ زور داغدۇغا پەيدا قىلماقتا ئىدى. يۇرت ئەھلى يەنە ئۆزىنىڭ ئىدىيىسىگە سىڭىپ كەتكەن ئەنئەنىۋى كۆز قاراشلىرى بويىچە، كېچىسى كۆرگەن چۈشىگە، قاپاقلىرىنىڭ تارتىشلىرىغا قاراپ دېگۈدەك ھەرخىل پەرەزلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشاتتى.

— كېچە چۈشۈمدە تازا ئۇچۇپتىمەن، — دەيتتى بىر كىشى تازا زوقلىنىپ سۆزلەپ، — ئۇنىڭغا قارىغاندا نۇسرەت ھامان يېغىچىلار تەرەپتە بولىدۇ.

— مېنىڭمۇ سول قاپىقىم تارتتى، ئەر كىشىنىڭ سول قاپىقى، ئايال كىشىنىڭ ئوڭ قاپىقى تارتسا ياخشىلىقتىن دېرەك بېرەرمىش...

بۇ كۈنلەردە يەنە ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يازغان «ئاچىل» ناخشىسى ئىلگىرىكىدىن نەچچە ھەسسە ئارتۇق شاۋقۇنلاپ ئەۋج ئېلىپ كەتتى.

گۈلۈم ئاچىلاي دەيدۇ ئاچىل،
باشقا سانجىلاي دەيدۇ ئاچىل.

دېگەندەك پاساھەتلىك مىسرالار بىلەن باشلىنىپ،

قاچان بولسا بىر ئۆلۈم، يا كۆرۈم ئاچىل،
ئاچىل، ئاچىلغاندا بىر گەپ بار ئاچىل.

دېگەن جەڭگىۋار مىسرالار بىلەن ئاخىرلاشقان بۇ ناخشا ئەمدى كىملەرنىڭدۇر ئۆز خاھىشى بويىچە، «ئاچىل، ئاچىل، دەرۋازىسى يوغان ئاچىل، گۈندىخانىنىڭ ئىشىكلىرى ئاچىل، كەڭتاشا يوللار ئاچىل» دېگەندەك مەزمۇنلار قوشۇلۇپ تۇرپان ئاسمىنىدا ياڭرىماقتا ئىدى.

دەرۋەقە بۇ ناخشا شۇ يىللىرى مۇستەبىت ھۆكۈمرانلار تەرىپىدىن جەبىر - زۇلۇم تارتقانلىكى ئاممىنىڭ ياقتۇرۇپ ئېيتىشىغا نائىل بولۇپ، ناخشىنى ئېيتقۇچىلار خۇددى ئۆز قېنىغا يېڭى قان قوشۇلغاندەك، بىر جېنىغا مەڭ جان قوشۇلغاندەك ھېس قىلىشاتىتى. خەلقنىڭ بارغانچە روھلىنىپ كېتىۋاتقانلىقىدىن ئەنسىرىگەن تۇرپان ئامبىلى ھەر كۈنى دېگۈدەك تۇرپاندىكى ئاۋات رەستە، كوچا باشلىرىغا «ئاچىل» ناخشىسىنى ئېيتماسلىق توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ چاپلىتىپ تۇرسىمۇ، لېكىن ئۇلار چاپلىغان بۇ خىل ئۇقتۇرۇشلار خەلق ئارىسىدا ئەكس تەسىر بېرىپ، ئاچىل ناخشىسىنىڭ شۆھرىتىنى بارغانچە يۇقىرى كۆتۈرمەكتە ئىدى.

— تاغلىقلار تاغقا چىقىۋالسا بىرى يۇزگە تېتىيدىكەن.

— تاغلىقلار باشقا ئاتىدىكەن، چېرىكلەر تاشقا...

— خوجىنىياز ھاجى جەڭگە كىرسە ئوق ئۆتمەسمىش، يامغۇرەك يېغىۋاتقان ئوققا قارىماي جەڭگە كىرەرمىش، جەڭ تۈگىگەندە چاپىنىنى سېلىپ بىر سىلكىسە، چاپىنىدىن بىر شازىدەك ئوق تورۇكلاپ چۈشەرمىش...

بۇ كۈنلەردە ئاستانە، مۇرتۇق خەلقلىرى ئارىسىدىمۇ بۇ خىل پاراڭلار ئەۋج ئالغان بولۇپ، ئاستانە خەلقى «ئەلپەتتاھ غوجام مازىرى» غا بېرىپ دۇئا - تەكبىر ئۆتكۈزۈپ تۇرسا، مۇرتۇق خەلقى مۇرتۇقتىكى «مەۋلانە غوجام» مازىرىدىكى چوڭ مەسچىتكە چىقىپ نامازغا ئوقۇشۇپ، ئاللادىن قوزغىلاڭچىلارغا نۇسرەت تىلەيتىتى.

مۇرتۇق غوجام توغرىسىدا خىلمۇخىل رىۋايەتلەر تارقالغان بولۇپ، مۇرتۇق غوجامنىڭ ئەسلىي ئىسمى «مەۋلانە ئابدۇلھەمىد»

ئىكەن. بۇ كىشى سەئۇدى ئەرەبستاندا ئىلىم تەھسىل قىلغان ھىندىستانلىق مۇسۇلمان ئىكەن. كېيىن سەيلە - سايادەت ۋە ئىلىم تارقىتىش ئىستىكىدە تۇرپانغا كەلگەن. ئۇ ناھايىتى بىلىم-لىك بىر مۆتىۋەر زات بولغانلىقى ئۈچۈن، شۇ زامانداكى تۇرپاننىڭ ھۆكۈمدارلىرى، بەگ - تۆرىلىرى ئۆز پەرزەنتلىرىنى ئۇنىڭ تەربە-يىسىگە تاپشۇرغان. مەۋلانە ئابدۇلھەمىد غوجام بولسا مۇرتۇقنىڭ ئىدىقۇت تېغىنىڭ شىمالىي ئېتىكىدىكى جىرالار ئارىسىغا جايلاش-قان گۈزەل يۇرت ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، شۇ يەردە تۇرۇپ قالغان ۋە شۇ جايدا پائالىيەت ئېلىپ بېرىپ ئالەمدىن ئۆتكەن. ئۇنىڭ جەستى مۇرتۇقتىكى چوڭ مەسچىتنىڭ يېنىغا دەپنە قىلىنغان، كېيىن ئۇنىڭ قەبرىسى ئۈستىگە گۈمبەز ياستىلىپ، ئۇنىڭ ھۆر-مىتى ئۇچۇن «مۇرتۇق غوجام» دېگەن نامنى بەرگەن. مۇرتۇق خەلقى مەۋلانە ئابدۇلھەمىد غوجامنىڭ ئۇلۇغلاش يۇزىسىدىن ھېيىت - ئايەم، جۈمە كۈنلىرىدىكى نامازلارنى چوڭ مەسچىتكە توپلىشىپ ئوقۇيدىغان بولغان. مەۋلانە غوجام قەبرىسىنىڭ شىما-لىي تەرىپىدىكى تاغ باغرىدا مارجانبۇلاق دەپ ئاتىلىدىغان بىر يېشىلزارلىق بار بولۇپ، ئۇ يەردە مەۋلانە غوجام مەدرىسە ئېچىپ، مۇددەرىسلىك قىلىپ بالا تەربىيىلىگەنىكەن.

ئۆز ۋاقتىدا تۇرپاندا دەۋر بۆلگۈچ رول ئوينىغان ھەربىي ئەربابلار، سىياسىئونلار، تارىخچىلار، يازغۇچى، شائىرلار، ئە-دىبلەردىن تارتىپ بىر قىسىم خۇراپىي سوپى - ئىشانلارغىچە ئەل ئىچىدە بىر قەدەر نام - شۆھرىتى بار بولغانلىكى زاتلار بۇ جايغا كېلىپ تاۋاپتا ئولتۇرغان. شۇنداقلا ئەل ئىچىدىكى ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا بولغان بىمارلار، بېشىغا كۇن چۈشكەن پېقىر - مىسكىن-لەر بۇ جايغا توپلىشىپ دۇئايى - تىلاۋەت قىلىپ بۇ جاينى ئاۋاتلاش-تۇرغانىكەن. مانا ئەمدى ئەجداد ئۇدۇمى ئەۋلادقا مىراس بولۇپ قالغاندەك، قۇمۇل تاغلىرىدىكى ئىنقىلاب بورىنىڭ غەلىبە خە-ۋەرلىرى مۇرتۇققا يېتىپ كېلىشى بىلەنلا ئۇ جاينى تاۋاپ قىلىدە-غانلار، چوڭ مەسچىتتە نامار ئوقۇيدىغانلار يەنە بۇ جاينى ئاۋاتلاش-

تۇرۇۋەتتى.

بۇ كۈنلەردە نەمەت خەلپەتمۇ ئوردىدىكى خىزمەتتىدىن ئىستېپا بېرىپ مۇرتۇققا يېنىپ كەلگىلى خېلى كۈنلەر بولغان بولۇپ، ئۇ بىر تەرەپتىن تۇرپان يېڭىشەھەردىكى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، ھەمدۇلا داموللا، ھېسامىدىن زۇھەر، لېتىپ ئەپەندى ۋە ئاستانىدىكى مەخمۇت مۇھىتى قاتارلىقلار بىلەن ئالاقە باغلاپ، قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىغا ھەمدەمدە بولۇپ، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشنى پىلانلىسا، يەنە بىر تەرەپتىن بىر قىسىم خۇراپىي سوپى ـ ئىشانلارنىڭ خەلقنى ئازدۇرۇپ قىلغان ئەپقاچتى پاراڭلىرىغا رەددىيە قايتۇرۇپ، خەلق ئاممىسىنى ئويغىتىش ئۈچۈن تەشۋىقات ئېلىپ بېرىۋاتاتتى. ئۇ ھەر كۈنى سەھەر تۇرۇپ مەۋلانە غوجام مەقبەرىسى يېنىدىكى چوڭ مەسچىتكە بېرىپ، ئۇ يەرگە توپلاشقان نامازخانلار، تاۋاپچىلار ۋە تىلاۋەتچىلەر بىلەن بىرگە بولۇپ، ئۇلارنىڭ سورىغان سوئاللىرىغا جاۋاب بېرەتتى. قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ ئەسلىي ماھىيىتىنى چۈشەندۈرەتتى، جۈمە كۈنلىرى بولسا جۈمە نامىزىدىن يانغان خەلق ئاممىسىغا نۇتۇق سۆزلەيتتى، بۇگۈنمۇ ھەم شۇنداق بولدى. بۇگۈن چوڭ مەسچىت ئالدى ئادەم دېڭىزىغا ئايلانغان بولۇپ، نەمەت خەلپەتنىڭ جۈمە نامىزىدىن يېنىپ نۇتۇق سۆزلەيدىغانلىقىنى ئاڭلىغان سىڭگىم، ئاستانە، قارىغوجا، تۇيۇقلارغىچە بولغان يۇرتلاردىكى بىر قىسىم كىشىلەر ئارىلىقىنى يىراق كۆرمەي بۇ يەرگە يىغىلغانىدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۈم، ئەزىز قېرىنداشلىرىم، — دېدى نەمەت خەلپەت يوغان بەستىگە ماس ھالدا چىقىدىغان بوم ئاۋازىنى قويۇۋېتىپ، — ھەممىز كۆرۈپ تۇرۇپتىمىزكى، ھازىر يۇرتىمىز مۇستەبىت ھۆكۈمرانلارنىڭ قولىدا بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىنىپ، خانۇۋەيران بولدى. نۇرغۇن قېرىنداشلىرىمىز ئېغىر ئالۋان ـ ياساق، خىلمۇخىل سېلىقلار دەستىدىن كۈن ئالماق تەس كېلىپ، كوچا ـ كويلاردا سەرگەردان بولۇپ مەھكۇملارچە كۈن كەچۈرمەكتە. ھەممىزگە مەلۇمكى، قۇمۇل تاغلىرىدىن كېلىۋاتقان ئە-

شەنچلىك خەۋەرلەرگە قارىغاندا، قۇمۇللۇقلار زالىم ئىستىبدات ھۆكۈمەت ئۈستىدىن قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، دەسلەپكى جەڭ غەلىبە- سىنى قولغا كەلتۈردى. بىزدە «يېتىپ ئۆلگۈچە، ئېتىپ ئۆل» دېگەن تەمسىل بار. قۇمۇللۇقلارنى ئانىلىرى ئوغۇل دەپ تۇغقان بولسا، بىزنىمۇ ئاتىلىرىمىز ئوغۇل دەپ تاپقان. ئۆز خەلقىمىزنىڭ بېشىغا كېلىۋاتقان ئېغىر كۈلپەتلەرنى كۆرۈپ تۇرۇپمۇ يەنە سۈكۈت قىلىپ ئۆتسەك، ئۇ چاغدا بىزنى قانداقمۇ ئەر دەپ ئاتىغىلى بول- سۇن؟!

بۇ چاغدا توپ ئىچىدىن:

— قۇمۇللۇق قېرىنداشلارغا ئاللا ئىگەم نۇسرەت ئاتا قىل- سۇن، ئامىن، — دېگەن ئاۋازلار ياڭراپ، ھەممەيلەن بىردەك دۇئاغا قول كۆتۈرۈشتى. كىشىلەر دۇئا قىلىۋاتقان پەيتتە توپ ئىچىدىن بىرەيلەن سۆز قىلىپ قالدى:

— ئەزىز قېرىنداشلار، كەرەملىك ئىگىمىز ئۆز بەندىلىرىنى يارىتقان چاغدا، كىمنىڭ چوڭ بولغاندا قانداق تۇرمۇش كەچۈرىدى- غانلىقىنى ئانىسىنىڭ قورسىقىدىكى چېغىدىلا پېشانىسىگە پۈتۈۋەت- كەن. بىزنىڭ مۇشۇنداق خار - زەبۇن بولىمقىمىز ئاللانىڭ ئىرا- دىسى بويىچە بولغان ئىش. ئاللانىڭ بۇيرۇقىسىز قىل تەۋرىمەيدۇ، شۇڭا بۇ كۈنلەرگە «شۇكرى» قىلىپ ئۆتمىكىمىز لازىمدۇر.

يۇقىرىدا سۆزلىگەن بۇ كىشى خوجا سەئىدلەر جەمەتىدىن بولۇپ، ئۆزىنى لۇكچۇن ۋاڭغا تۇغقان كېلىمەن دەپ بىر قىسىم نادان كىشىلەرنى قورقۇتۇپ، شۇ ئارقىلىق ئۇلارنى قاقتى - سوق- تى قىلىپ ئۆگىنىپ قالغان مىرغىياس ئىشان دېگەن كىشى ئىدى. شۇ كۈنلەردە لۇكچۇندە ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈۋاتقان چىڭ گاڭ غوجا (يەنى ئىمىن ۋاڭ) قۇمۇل ۋاڭنى شامەخسۇتنىڭ كۈيئوغلى بولغاچ- قا، تۇرپان خەلقى قوزغىلىپ كەتسە ئىمىن ۋاڭغا بىرەر زەرەر يېتىپ، ئۆزى يەۋاتقان ئېھىدىن ئايرىلىپ قېلىشتىن قورقۇپ، جامائەت توپلاشقانلىكى جايلاردا تەتۈر تەشۋىقات يۈرگۈزەتتى.

— مەم، — دېدى نەمەت خەلپەت ئۇ كىشىنىڭ سۆزىگە ئۇلاپ-

لا، — ئسلام دىنى دېگەن پاكلىق ئۇستىگە قۇرۇلغان ئۇلۇغ دىن. دىنىمىزدا بىراۋ مال - مۈلكۈڭنى تارتىۋالسا «شۇكرى» قىلىپ ئۆت، دەيدىغان كەلىمە يوق. تېخى كەرەملىك ئىگىمىز ئۆزىنىڭ باشقىلار تەرىپىدىن بوزەك بولۇۋاتقانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ، ئۇنىڭغا قارشىلىق كۆرسەتمىگەنلەرگە گۇناھ يازىدۇ. دىنىمىزدا «يارىتىش-نى مەن ياراتتىم، يارالمىشىڭ ئۆزۈڭدىن» دېگەن بىر كەلىمە سۆز بار. دېمەك، كەرەملىك ئىگەم ئۆزىنىڭ شاپائەت نۇرى ئارقىلىق بىزنى ياراتتى. بۇ دۇنيا دېگەن ئىزدىنىش دۇنياسىدۇر. ھۆر بولامسەن، قۇلمۇ، بۇ ئۆزۈڭنىڭ بۇ دۇنيادا كۆرسەتكەن تىرىشچان-لىقىغا باغلىق. ئەگەر بىز ئۆز بېشىمىزغا كېلىۋاتقان بالايىئاپەت-لەرنى كۆرۈپ تۇرۇپ يەنە شۇكرىلەر ئېيتىپ ئۆتسەك، ئۇ چاغدا كەرەملىك ئىگىمىزنىڭ ئالدىدا ئاسىي بەندىلەردىن بولۇپ قالماي-مىزمۇ؟

نەمەت خەلپەتنىڭ سۆزى تۇگىشى بىلەن ئەل دەۋرەپ كەتتى.

— ھۆرلۈك يولىدا ئاخىرغىچە كۈرەش قىلايلى، ئۆلسەك شېھىت، قالساق غازى بولايلى!

— كۈرەش قىلايلى!...

خەلق قەلبىدىن ئۇرغۇپ چىقىۋاتقان بۇ ئوتلۇق سادالار تاغۇ تاشلارنى تىترەتمەكتە ئىدى.

* *

1931 - يىلى ئىيۇل ئايلىرىدا مەخسۇت مۇھتى رۇسىيىدىن قايتىپ كەلدى. ئۇ ئالدىنقى يىلى ھەم ساياھەت، ھەم تىجارەت ئىشلىرى بىلەن رۇسىيىگە چىقىپ كەتكەن بولۇپ، ئۇنىڭ موسكۇا-دا چىقىدىغان «پراۋدا» گېزىتىدىن قۇمۇل دېھقانلار قوراللىق قوزغىلىڭى توغرىسىدىكى خەۋەرنى ئاڭلاپ قايتىپ كېلىشى ئىدى.

— قۇمۇلدىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ يولباشچىسى خوجىنىياز

هاجی مەن بىلەن بىر يىل ساۋاقداش بولغان، — دېدى ئۇ نەمەت خەلپەت، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، ھىسامىدىن زۇفەر قاتارلىق يېقىن-لىرىغا، — ئەينى يىللىرى مەن ئاستانىدە مەدرىسىدە ئوقۇۋاتقان چېغىمدا قۇمۇللۇق بىر ئايال ئۆزى ئېشەككە مىنىپ، 20 ياشلارغا كىرىپ قالغان ئوغلىنى ئەگەشتۈرۈپ مەدرىسە ئالدىدا پەيدا بولدى. بىز ئۇلارنى كۆرۈپ، بۇلار نېمە ئادەمىلەردۇر، نېمىگە كەلگەن-دۇر دەپ ھەيران بولدۇق. بۇ ئايالىنىڭ گەپ - سۆزلىرى ۋە كىيىم - كېچەكلىرىدىن قۇمۇللۇق ئىكەنلىكى چىقىپلا تۇراتتى. ئەمما بۇ ئايال ئۆزىنى توقسۇندىن كەلدىم، توقسۇندىكى نىياز شياڭزۇڭنىڭ تۇغقىنى بولىمىز. تۈيۇق غوجامنى تاۋاپ قىلغىلى كېلىۋىدىم. ئاڭلىسام بۇ يەردە تالىپلار ئوقۇيدىغان بىر مەدرىسە بار ئىكەن. بۇ ئوغلۇمۇ بىر - ئىككى يىل مەدرىسە تەربىيىسى كۆرگەن. يەنە ئوقۇسۇن دېگۈم كېلىپ ئەكەلدىم، قوبۇل قىلىپ ئوقۇتۇپ بەرگەن بولسىڭلار، دەپ تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالدى. بۇ چاغدا مەدرىسىدە مويدىن دامۇللا مۇدەررىس ئىدى، ئۇ كىشى ماقۇل بولۇپ ئۇ ئوغۇلنى ئېلىپ قالدى. ئۆزىنى ئىسھاق دەپ تونۇشتۇر-غان بۇ تالىپ ئەسلىدە خوجىنىياز ھاجى، يەنى قۇمۇل ۋاڭنى تەرىپە-دىن تۇتۇش بۇيرۇقى چىقىرىلغان بىر ئىنقىلابچى ئىكەن ئەمەسمۇ!

— ئۇ چاغلاردا ھاجى ئەمەس بولغىيدى؟— نەمەت خەلپەت قىزىقسىنىپ سورىدى.

— نەدە ھاجى بولسۇن، ئۇ دېگەن كېيىنكى ئىشلار،— دېدى مەخسۇت مۇھىتى سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ،— ئۇنى تۇتۇش بۇيرۇ-قى لۇكچۇن ۋاڭنى ئارقىلىق بىز تەرەپلەرگە يەتكەندىن كېيىن، ئانىسى كېلىپ ئەمدى ھەرەمگە بارمىز، دەپ ئەكەتكەنىدى. كې-يىن ئۇ قېچىپ يۈرۈش جەريانىدا ھەرەمگە بېرىپ ھاجى بولۇپ كەلگەن ھەمدە رۇسىيىدىكى بىر بايىنىڭ ئوغلىنىڭ ئورنىغا ئەسكەر-لىككە تۇتۇلۇپ، زامانىۋى قوراللارنى ئېتىشتىن تارتىپ، يا-ساپ - قۇراشتۇرۇشلارغىچە بولغان ھۇنەرلەرنى ئۆگىنىپ، مەخ-

سۇس ھەربىي تەلىم كۆرۈپ يېتىلگەن.

— مەم، مەم، مەم، — دېدى نەمەت خەلپەت قىزىقچىلىق قىلىپ، — خۇدايىمنىڭ بەرگۈسى كەلسە بېرىپلا تۇرىدىكەن - ھە، ھەم ھاجى، ھەم يولباشچى. بۇ نېمىدېگەن يېقىملىق سۆزلەر - ھە!

— خۇدايىم ئۆزلىرىگىمۇ بەردىغۇ، — دېدى ئابدۇخالىق ئۈيغۇر قىزىشىپ، — كالامۇللانى قوللىرىغا ئالسىلا كاتتا موللا، قەلەمنى قولغا ئالسىلا كاتتا شائىر، كىم بىلىدۇ، ئەتە - ئۆگۈن بىزمۇ قوزغىلىپ قالساق مەخسۇت ئاكامنىڭ قابىل سەركەردىلىرىدىن بولۇپ قالامدىلا تېخى!

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ سۆزىدىن كېيىن ئوتتۇرىدا كۈلۈشمەك بولدى.

* *

ھۆكۈمەت دائىرىلىرى قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىغا دائىر خەۋەرلەرنى پۈتۈن كۈچى بىلەن توسۇشقا تىرىشسىمۇ، لېكىن «ئايىنى ئېتەك بىلەن ياپقىلى» بولمىغاندەك، ئۇرۇمچى ئەتراپى ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ تەرەپلەردە تۇرۇۋاتقان ئەسكەرلەرنى قۇمۇل تەرەپكە يۆتكەۋاتقانلىقى ھەممە سىرنى ئاشكارىلاپ قويۇۋاتاتتى.

ياز ئايلىرىدا تۇرپان يولى، پىچان - گۇچۇڭ يوللىرىدا ئۇزۇل-مەستىن چېرىكلەر قاتنىشىپ يۈردى. ئۇلار ئېغىر تېپتىكى قورال-لارنى كۆتۈرۈشكىنىچە ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ پىيادە كەلگەن بولغاچقا، يۈز - كۆزىنى توپا بېسىپ تولىمۇ ھارغىن كۆرۈنەتتى. ئۇلارنىڭ كەينىدە يەنە توپ - زەمبىرەكلەرنى سۆرىگەن، قازان - قومۇچ، يوتقان - كۆرپە، ئوق - دورا، ئاشلىقلىرىنى ئېلىپ ماڭغان نۇرغۇن ئاتلار بار بولغاچقا، ئۇلار ھەربىر يۈرتقا بارغاندا يەرلىك دائىرىلەر ئۇلارنى كۈتۈۋېلىپ چېرىكلەرگە ئاشلىق، ئاتلار-

غا يەم ـ خەشەك، يول خراجىتى ئۇچۇن پۇل ـ پۇچەك توپلىشاتـ
تى. بۇلارنىڭ ھەممىسى زالىم ئەمەلدارلار تەرىپىدىن يەرلىك
خەلقلەردىن يىغىلىدىغان بولغاچقا، ئۆز جېنىنى باقماق تەس كېـ
لىپ تۇرغان پۇقرالارغا نىسبەتەن، ئۇرۇپ قانماي تەپكەن
بولاتتى ـ دە، ئۇلارنىڭ قەلبىدە ئەكسىيەتچىل ھاكىمىيەتكە نىسبەـ
تەن نارازىلىق تۇيغۇسى كۈچىيىپ، ھۆرلۈك، ئەركىنلىككە ئىنتىـ
لىش تۇيغۇسى كۈچىيىپ بارماقتا ئىدى.

ئىنقىلابچىلار ھەربىكەتتە

1932 ـ يىلى ئەتىيازلىقى، ئاستانىدە مۇھىتلار ئائىلىسىدە بىر سۇننەت توي بولدى. مۇھىتلار ئائىلىسى خەلق ئىچىدە تەسىر دائىرىسى چوڭ ئائىلىلەردىن بولغاچقا، بۇ قېتىمقى سۇننەت تويغا پۈختا تەييارلىق كۆرگەنىدى.

— قانداق، بۇ تويمۇ باشقا تويلارغا ئوخشاش يەپ ـ ئىچىش بىلەن ئۆتەمدۇ ياكى نەغمە ـ ناۋا بىلەنمۇ؟ — نەمەت خەلپەت مەخسۇت مۇھىتنىغا چاقچاق قىلدى.

— ئۆزلىرىچىچۇ، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ، — قانداقراق ئۆتكۈزسەك ياخشى بولار، خەلپىتىم.

— مېنىڭچە، — دېدى نەمەت خەلپەت كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ، — سۇننەت توي دېگەن بىر ئوغۇل بالىغا نىسبەتەن ئېلىپ ئېيتقاندا، تولىمۇ خاسىيەتلىك ئىشتۇر. شۇڭا بۇ توي ئۆز مەنىسى بىلەن ئۆتكۈزۈلگىنى تۈزۈكمىكىن.

— قېنى مەسىلەن، — دېدى بۇ چاغدا ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى تىڭشاپ ئولتۇرغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، — بۇ تويدا قانداق ئويۇنلارنى ئۆتكۈزسەك مۇۋاپىقراق بولار؟

— بىز ئۇيغۇرلاردا بۇنداق مەرىكىلەردە ئۆتكۈزۈلىدىغان ئويۇن تۈرى كۆپتۇ، مەسىلەن، ئوغلاق تارتىشىش، چېلىشىش دېگەندەك. لېكىن ھازىر ھاۋا تېخى بوشىغىنى يوق. شۇڭلاشقا چېلىش قىلىشقا سەل بىئەپرەك. مېنىڭچە بولغاندا ئوغلاق تارتىشىش ئويۇنى ئۆتكۈزۈلسە، مۇۋاپىقراق بولارمىكىن!

— تازا كۆڭلۇمدىكىنى تاپتىلا، خەلپىتىم، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى ھاياجانلىنىپ، — مەنمۇ نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان شۇنداقراق بىر ئويدا بولۇپ كەلگەن. شۇنداق قىلغاندا بىرىنچىدىن، ياشلىرى

مىز ئات چاپتۇرۇشۇپ تازا پۇخادىن چىقىدۇ. ئىككىنچىدىن، خەلقىمىزنىڭ ئەمەلىي كۆچىنى كۆرۈپ دەڭسەپ باققىلى بولىدۇ.

— ھۇشىدە، مەخسۇت ئاكا، بىر چالمىدا ئىككى پاختەك سوقۇپتۇ، دېگەن شۇ ـ دە.

— ئەمسە شۇنداق كېلىشتۇق...

بۇ سۆزنەت توي ئۆتكۈزۈلىدىغان كۈننىڭ ئالدىنقى كۈنىدىكى بولغان سۆھبەتتىن قىسقىچە خاتىرە ئىدى. شۇنداق قىلىپ ئاستا-ئاستا يېگىتلەر يۈرتىمۇ يۈرت ئات چاپتۇرۇپ يۈرۈپ، خەلق ئاممىسىغا ئاستانىدە ئوغلاق تارتىشىش بولىدىغانلىقىنى جاكارلاپ، يۈرت ـ يۈرتلارغا ئېلان چاپلاپ، يۈرت ئەھلىنى ئوغلاققا چىللىدى. ئوغلاق تارتىشىش — ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەنئەنىۋى ئويۇن تۈرلىرىدىن بىرى بولغاچقا، يەنە كېلىپ تۇرپانلىقلار ئەزەلدىن تەنتەربىيە ئىشلىرىنى قەدىرلەيدىغان خەلق بولغاچقا، بۇ كۈنى توپلانغان ئادەم 400 — 500 ئاتلىققا يەتتى. ئوغلاقچىنىڭ كۆپلۈكىدە بىرىنچى قېتىم تاشلانغان ئوغلاق ئەتىگەندىلا پارچە بولۇپ كەتتى. توي ئىگىسى ئىككىنچى بىر ئوغلاقنى ئۆلتۈرۈپ تاشلاپ بەرگەچكە، ئوغلاق تارتىشىش كەچكىچە داۋام قىلدى. ئوغلاق تاشلىنىدىغان يەرگە قىزىل شەلپەر تارتىلغان بولۇپ، ئۇ يەردە نەمەت خەلپەت، مەخسۇت مۇھتى، مەخمۇت مۇھتى، ھىسامىدىن زۇھەر، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قاتارلىقلار ۋە يەنە بىرمۇنچە يۈرت چوڭلىرى كۆزەتچى سۈپىتىدە ئولتۇراتتى. ئوغلاقچىلار ئوغلاقنى بەلگىلەنگەن جايغا تاشلاشنى كۆزلەپ، چۇقان ـ سۈرەن بىلەن كۆچەپ تارتىشاتتى. ئات تولا، ئوغلاقچى كۆپ بولغانلىقتىن ئوغلاقنى قولغا ئالغان ھەرقانداق كىشى توپنى يېرىپ چىقىپ، بەلگىلەنگەن جايغا تاشلاش ئاسانغا چۇشمەيتتى. شۇڭا ئوغلاق تارتىشىش جىددىيلىشىپ، «پاقا كۆلگە تارتىپ، ئاق قۇ بولسا ئاسمانغا» دېگەندەك ئىشلار بولۇۋاتاتتى.

ئوغلاققا قاتناشقان قاراغوجا، ئاستانىلىقلار، سىڭگىم، مۇرتۇقلۇقلار، ياڭخى، لۇكچۇنلۇكلەر، لەجىنلىكلەر ھەرقايسىسى

ئۆز يۇرتلىرى بويىچە گۈرۈھلارغا بۆلۈنگەن بولۇپ، ئاستانىدە ئوغلاق تارتىشىش قىزغان شۇ كۈنى تۈرپان، ئاستانىدىكى يۇرت چوڭلىرىدىن مەخسۇت مۇھىتى، نەمەت خەلپەت، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرلار خوجىنىياز ھاجىنى چىللاپ كېلىش ئۈچۈن ئەۋەتكەن ئەشكچى يۈسۈپ قۇمۇلغا بېرىپ، خوجىنىياز ھاجىلار بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇلارنىڭ تۈرپان خەلقىگە يوللىغان سالىمىنى ئېلىپ يولدا جىددىي كېلىشاتاتتى. چوڭنىڭ ئەقلى ھامان چوڭ بولىدۇ، دەپ بىكار ئەيتمىغانكەن كونىلار. مانا بۇ يەردە مەخسۇت مۇھىتى قاتارلىق يۇرت مۆتىۋەرلىرىنىڭ بەخىرامان ھالدا ئوغلاق تارتىشىشىغا كۆزەتچى بولۇپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ھېچكىمنىڭ ئۇلارنى قوزغىلاڭغا تەييارلىق قىلىشاتمىدۇ، دەپ ئويلىمايتتى.

بۇ يەرگە ئوغلاق تارتىشىش ئۈچۈن توپلانغانلارنىڭ ھەممىسىلا پەقەت ئوغلاق تارتىشىپ، ئۆز شۆھرىتىنى نامايان قىلىش ئۈچۈن كەلگەنلەر بولماستىن، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئەل ئارىسىدا ئىناۋىتى بار، يۇرت ئىچىدە گەپى گەپ ئوغلانلارمۇ خېلى بار بولۇپ، ئۇلار مەخسۇت مۇھىتلارنىڭ قۇمۇلغا ئادەم ماڭدۇرغانلىقىدىن ئالدىن خەۋەردار قىلىنغاچقا، ھەم ئويۇن ئويناش ئۈچۈن، ھەم قۇمۇلغا خەت ئېلىپ كەتكەن ئادەمنىڭ خەۋىرىنى ئېلىش ئۈچۈن بۇ يەرگە توپلانغانىدى. يۇرت دېگەننىڭ قوينى كەڭ بولغاندىن كېيىن باھادىر ئەزىمەتلەرمۇ كۆپ بولىدىكەن. مانا ئوغلاق تارتىشقۇچىلار ئۆزلىرىنىڭ ئېسىل ئاتلىرىغا مىنىشكىنىچە، ئۆز گۈرۈھلىرىنىڭ غەلىبىسى ئۈچۈن جان - جەھلى بىلەن ھەرىكەت قىلاتتى. بۇ مەيداندا يەنە تاماشا كۆرگۈچىلەرمۇ ناھايىتى كۆپ بولۇپ، ئۇلار بىرەر باھادىر ئەزىمەتنىڭ ئوغلاقنى تارتۇۋلىپ تېقىمدىغىنىنى كۆرگەن ھامان: «چاپسان بول، نىشانغا تاشلىمامسەن» دەپ قىي - چۇ كۆتۈرۈشەتتى. لېكىن توپ ئىچىدىكى يىگىتلەر بىر - بىرىدىن كۈچتۈڭگۈر، ئاتلىرى بولسا خىل بولغاچقا، ئوغلاقنى تارتۇۋلىپ تېقىمداپ نىشانغا ئېلىپ بارغۇچە، باشقىلار تەرىپىدىن تارتۇۋلىنىپ يەنە تارتىشماق باشلىنىپ كېتەتتى. قىش كۈنلىرى

دېگەن كۈن كالته بولۇپ، دىگەر ۋاقتى بولا ـ بولمايلا ئەتراپنى قاراڭغۇلۇق قاپلاشقا باشلايتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئاتلارنىڭ تۇيىقىدىن چاچرىغان توپىمۇ ئەتراپنى بىر ئالغان بولۇپ، مۇھتىنى غۇۋالاشتۇرۇۋەتكەنىدى. كەچ كىرىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن سىڭگىملىكلەر دەرھال ھۇجۇمغا ئۆتتى. ئۇلار ئەتىگەندىن بېرى ئوغلاق تارتىشىشقا ئۆزىنى ئۇرماي، پەقەت سىرتتىن ھە ـ ھۇ دەپ قويۇپلا تاماشا كۆرگەچ ئاتلىرىنى ئارام ئالغۇزغان بولغاچقا، ئەمدى ئۇلار ئارام ئالغانىڭ پايدىسىنى كۆردى. سىڭگىملىك 20 — 30 دەك ياش بىرلىشىپ ئوغلاق تارتىشۋاتقانلارنىڭ توپىغا بۆسۈپ كىردى ـ دە، ئوغلاقنى تارتىۋېلىپ قاچتى. ئۇلار كۆرۈنۈشته ئوغلاقنى نىشانغا تاشلاشنى مەقسەت قىلغاندەك كۆرۈنسىمۇ، لېكىن ئەتراپتىكىلەرنىڭ كۆزلىرىنى غەلەت قىلىپ، يولىنى ئۆزگەرتكەنىچە ناھايىتى تېزلا كۆزدىن غايىب بولدى. شۇنىڭ بىلەن غەلىبە سىڭگىملىكلەرگە مەنسۇپ بولۇپ، ئوغلاق تارتىشىش ئاياغلاشتى.

*　　*

شۇ ئاخشىمى مەخسۇتباينىڭ قىشلىق مېھمانخانىسىدا ئەتىگەندىن بۇيان ئوغلاق تارتىشىپ باش ـ كۆزىنى توپا باسقان ئوغلاقچىلار توپلاشقانىدى. ئۇلاردىن باشقا يەنە بۇ ئۆيدە نەمەت خەلپەت، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، ھىسامىدىن زۇھىر قاتارلىق يۇرت مۆتىۋەرلىرىمۇ بار ئىدى. مېھمانخانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئورنىتىلغان 24 ـ ئاسما لامپا ئۆي ئىچىنى بىمالال يورۇتۇپ تۇراتتى. ئوغلاقچىلار ئۆزئارا ئات پارىڭى، ئوغلاق پارىڭى قىلىشىپ ۋاقىتنى ئۆتكۈزگەندىن كېيىن، ئاردىدىن بىرىنىڭ ئىچى پۇشتىمۇ قانداق، پارىڭ تېمىسىنى بۇرىدى.

— ئاغىنىلەر، — دېدى ئۇ ئاۋازىنى قويۇۋېتىپ، — ھەممىمىز ئۆز گەپلىرىمىزنى قىلىپ كەتتۇق. بۇنىڭ ئىچىدە بەزىلىرىمىزنىڭ ئۆيلىرىمىز يىراق. كەتمىسەك خوتۇن ـ بالا، ئاتا ـ ئانىلىرىمىز

ئەنسىرىشىپ قالىدۇ. بۇگۈن ئاخشام بىز بۇ يەرگە بىر خىيال بىلەن جەم بولغان. شۇنداق بولغانىكەن، باشقا پاراڭلارنى يىغىش-تۇرۇپ قويۇپ، نەق گەپلەرنىلا قىلىشايلى.

— تازا كۆڭلىمىزدىكى پاراڭنى قىلدۇق، — دېدى يەنە بىرى، — بۇ ئىشتا ئاۋۋال يۇرت چوڭلىرى بىرنېمە دەپ باقسۇن، چۈنكى بىزنىڭ ئويلىغىنىمىزنى ئۇلار ئاللىقاچان بىلىپ بولغان.

— بىز قاچانغىچە جىم ياتىمىز، — دېدى دەسلەپ سۆزنى باشلىغان ئوغلاقچى گەپنى ئەگىتمەستىن تۇزلا قىلىپ، — بۇگۈن توپلاشقان ئادەملەرنى كۆردۈڭمۇ، ئۇلار نېمىدېگەن جەڭگىۋار، نە-مىدېگەن كۈچتۇڭگۇر، ئۇلاردىن ھەربىرى بىردىن يولۋاس! بىز مۇشۇ ئادەملەر بىلەنلا قوزغىلىپ ئىشنى باشلايدىغان بولساق، شە-ھەرلەرنى تۇزلەپ، دۈشمەنلىرىمىزنى تۈپ - تارىس قىلىۋېتەلەي-مىز. شۇنداق تۇرۇقلۇق يەنە نېمىدەپ جىم يېتىپ ئازاب تارتى-مىز؟

كۆپچىلىكنىڭ كۆڭلىدىكى ئىشلار بارغانچە ئايدىڭلاشماقتا ئى-دى. بۇ چاغدا كۆپچىلىكنىڭ پىكرىنى زەن سېلىپ ئاڭلاپ ئولتۇر-غان نەمەت خەلپەت سۆزگە كىرىشتى:

— مەن خانلىق مەدرىسىدە ئوقۇۋاتقان چېغىمدا، سىيىتنىياز قازى ئاخۇنۇمدىن مۇنداق بىر ھېكايىنى ئاڭلىغان، ئەگەر مۇمكىن بولسا مەن شۇ ھېكايىنى بىر سۆزلەپ بەرسەم.

نەمەت خەلپەتنىڭ مۇشۇنداق چاغدىمۇ ھېكايە سۆزلەپ بېرىمەن دېگىنىگە نارازى بولغان ئوغلاقچىلار مەخسۇت مۇھتىغا قاراشتى.

— خەلپىتىم سۆزلەپ باقسۇن، — دېدى مەخسۇت مۇھتى ئۇنىڭغا مەنىلىك بېقىپ، — ئۇنىڭ ھېكايىسىدىن بىزگە يول چە-قىپ قالسا ئەجەب ئەمەس.

— بۇرۇنقى زاماندا، — دەپ ھېكايىسىنى باشلىدى نەمەت خەلپەت، — بىر تاغدا بىر توپ ھايۋانلار ياشايدىكەن. تۇرۇپلا بىر كۈنلەرگە بارغاندا بۇ تاغدا بىر ئاچ بۆرە پەيدا بولۇپ قېلىپ، ھايۋانلارنى تۇتۇپ يەپ، يەپ بولالمىغانلىرىنىڭ قارىنىنى يېرىپ

ئۇلارغا ھېچبىر ئارامچىلىق بەرمەپتۇ. بۇنىڭغا چىدىمىغان تېكە بىر كۈنى ھايۋانلارنى بىر يەرگە يىغىپ مەجلىس ئېچىپتۇ. «مېنىڭ بىر جۈپ قانتىق مۈڭگۈزۈم بار، — دەپتۇ ئۇ دەسلەپ سۆز ئېچىپ، — مەن ئاشۇ ئاچ بۆرىنىڭ بىقىنىغا بىر ئۇسىدىغان بولسام، نەچچە دوملىتىۋېتىمەن. ئېشەك ئاداشنىڭ بولسا تۇياقلىرى قاتتىق، ئۇ بۆرىنىڭ بېشىغا تېپىدىغان بولسا كۆزلىرىدىن ئوت چاقنىتىپ مېڭىسىنى ئىشلىمەس قىلىۋېتەلەيدۇ. ھەممىسىنى دەپ ئولتۇرمىسامۇ ھەرقايسىمىزنىڭ ئۆزىمىزگە يارىشا ئارتۇقچىلىقىمىز بار. شۇنداق ئىكەن، قاچانغىچە ئاچ بۆرىنىڭ زۇلۇم سېلىشىغا چىداپ ئۆتىمىز؟» تېكىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان ھايۋانلار ھايا-جانلانغانلىقىدىن ئۆزلىرىنى بېسىۋالالماي شۇ كۈنلا ئاچ بۆرە ئۈستىگە جازا يۈرۈش قىلىپتۇ. بۇ بۆرىنىڭ قورسىقى ئېچىپ تازا غالجىرلاشقان چاغلىرى ئىكەن. ھايۋانلارنىڭ سەپ تۈزۈپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ئاچ بۆرە دەسلەپ ئۆزىنى دالدىغا ئاپتۇ، بىردەم سولىنىپ يانقاندىن كېيىن غەلىبىنىلا ئويلاپ، مەغلۇبىيەتنى ئويلىماي تەكەببۇرانە ھالدا سەپنىڭ ئالدىدا گىدىيىپ كېلىۋاتقان تېكىگە ھۇجۇم قوزغاپ، ئۇنىڭ قورسىقىنى يېرىپ تاشلاپتۇ. تېكىنىڭ جان تەسلىم قىلغىنىنى كۆرگەن ئېشەك جېنىنىڭ تاتلىقلىقىدىن بۆرىنىڭ بېشىغا تېپىشنىمۇ ئۇنتۇپ، سەت ھاڭرىغىنىچە ئارقىغا قاراپ قېچىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن بۆرە ئارقىدا قالغان ھايۋانلارنى قوغلاپ يۈرۈپ ۋەھشىيلەرچە ھالدا جەھەننەمگە ئۇزاتقىلى تۇرۇپتۇ. شۇنداق قىلىپ بىردەملىك ھايا-جان ئىلكىدە ھېچبىر پىلانسىز ئېلىپ بېرىلغان بۇ ھايۋانلار توپىلىڭى ئۆز جېنىنى بۆرىگە سېلىپ بېرىش بىلەن نەتىجىلىنىپتۇ.

نەمەت خەلپەتنىڭ ھېكايىسى تۈگىگەن ھامان ئەتراپتىن غۇدۇراش ئاڭلاندى:

— نېمە دەيدىكىن دېسەك، سۈللا بىر گەپنى قىلىۋاتىدىلاغۇ خەلپىتىم، يا بىز تېكە، ئېشەك بولمىساق...

— خەلپىتىم توغرا ئېيتىدۇ، — دەپ سۆز باشلىدى مەخسۇت

مۇھىتى، — بىزدە يەنە «پىلانسىز ئىش، قېلىپسىز خىش» دېگەن ھېكمەتمۇ بارغۇ. بۇمۇ مۇشۇنىڭغا ئوخشاشلا بىر ئىش. قوزغىلاڭ دېگەنگە ئالدىراش بىلەن بىر ئىش ۋۇجۇدقا چىقمايدۇ. دۇشمەنگە قارشى تۇرىمىز دەپلا تېكىگە ئوخشاش ئۆزىمىزدە بار كەتمەن، گۇرجەكلەرنى كۆتۈرۈپ چىقساق، ياۋنىڭ قولىدىكى مىلتىقنىڭ ئوقىدا خۇددى بۆرىنىڭ ئۆتكۈر تىرنىقى ئاستىدا جان بەرگەن ھايۋانلاردەك ئاقىۋەتكە قالىدىغان گەپ. بۇنىڭ ئۈچۈن ئەڭ ئالدى بىلەن پۈختا بىر پىلان بولۇشى، قوزغىلاڭچىلارنى يېتەكلەيدىغان بىلىملىك يولباشچى بولۇشى، دۇشمەننىڭ ھۇجۇمىغا قارشى تۇرىدىغان، دۇشمەن قورالى بىلەن ئارا تۇرالايدىغان قورال بولۇشى لازىم.

— «كۆپ تۈكۈرسە كۆل بولۇر» دېگەندەك ھازىر بىزدە 10 — 20 تالدەك قورال بار. بىر يەرگە توپلاپ تەۋەككۈل دەپ قوزغالساقلا بىر يەردىن چىقاتتى.

— يولباشچى قىلىمىز دەپ خوجىنىياز ھاجىنى ساقلاپ چاچىلىرىمىز ئاقىرىپ كېتىدىغان ئوخشايدۇ.

— ئاغىنىلەر، سۆزلىرىڭلار توغرا، — ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ۋەزمىن ئاھاڭدا سۆز باشلىدى، — بۇگۈن ئوغلاقتا توپلاشقان خەلقىنىڭ غەيرىتى يالغۇز ئوغلاقنى ئەمەس، بەلكى سىڭگىمدىن لەمجىنگىچە سوزۇلغان ئىدىقۇت تېغىنى تارتسىمۇ، سوزۇپ قۇمۇلغا يەتكۈزەلىگۈدەك بولسۇن.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ سۆزىدىن رازى بولغان كۆپچىلىك ھەۋزۇر كۇلۇشتى. شائىر يەنە سۆزىنى داۋام قىلدى:

— بايا تىن بېرى مەخسۇت ئاكام ئېيتقاندەك تەشكىلىي ئاساسىمىز بولۇشى كېرەك. بولمىسا خەلپىتىم ئېيتقان ھېكايىدىكىدەك ئاقىۋەتكە قالىدىغان گەپ.

— بىز قۇمۇلغا ئەۋەتكەن ئادەم تېخى قايتىپ كەلمىدى، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى ئارقىسىدىن سۆز باشلاپ، — ئەۋەتكەن ئادىمىمىز كەلسە، بىرىنچى قەدەمدە قۇمۇللۇق قېرىنداشلار بىلەن

ئالاقه باغلاپ، ئاندىن ئۇلارنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە بىر ئىش قىلساق ئوڭ بولارمىكىن دەيمەن، شۇنداق قىلساق توغرا بولامدۇ، قانداق؟

ئۇ ئەتراپقا تەكشى قاراپ چىقتى. ئوغلاقچىلار بىردەك:

— چۈشەندۇق، ئەسلىي خەلپىتىم گەپنى ئەگىتىپ ئولتۇر. ماي تۈزلا دەۋەرسە بولاتتى. بولمىسا بىزدەك قارىتۇرۇك ئادەملەر تەتۈر چۈشىنىپ قالمىكەنمىز، — دېيىشكىنىچە قوللىرىنى چايقىشىپ، خىزمەتچىلەر تەييار قىلغان داستىخاندىكى گۆشكە تۈتۈش قىلدى.

* * *

ئوغلاقچىلار تاماقتىن كېيىن يەنە بىرمۇنچە پاراڭلىشىپ، يۈرت چوڭلىرىنىڭ سۆزلىرىدىن مەنىۋى ئوزۇقلار ئېلىپ، كۆڭۈللىرىنى يورۇق قىلىشقىنىچە ئۆز ئۆيلىرىگە جۈنەشتى. بۇ چاغدا نەمەت خەلپەتمۇ تالاغا قاراپ ماڭدى.

— خوش، خەلپىتىم، سەپەر قاياقتا؟ — ئابدۇخالىق ئۈيغۇر چاقچاق قىلدى.

— مەنمۇ ئەتىگەنكى يەرگە قاراپ باقاي، — دېدى نەمەت خەلپەتمۇ قىزىقچىلىق قىلىپ، — خۇدا خالىسا ئەتە ئەتىگەندە يەنە مەخسۇت باينىڭ ئۆيىدە پەيدا بولىمەن.

ئۆيدە قالغان ئابدۇخالىق ئۈيغۇر، ھىسامىدىن زۇفەر قاتارلىق كىشىلەر ئۆزئارا يەنە نۇرغۇن پاراڭلارنى قىلىشىپ تۇن نىسپى بولغاندا ئاندىن ئارام ئالماقچى بولۇشتى. ئۇلار چوڭ مېھمانخانىغا ئورۇن سېلىپ يېتىشماقچى بولۇپ تۇرغاندا تالادىن جىرىڭلىغان زىل قوڭغۇراق ئاۋازى ئاڭلاندى. مەخسۇت باي چۆچۈپ، گويا ئۆز قۇلىقىغا ئىشەنمىگەندەك قايتىدىن تىڭشاپ:

— يۈسۈپ كەلدىغۇ دەيمەن، — دېدى.

قوڭغۇراق ئاۋازى يېقىنلاپ بىردىنلا جىمىپ قالدى. ئۇنىڭ

مۇھتىلارنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا توختىغانلىقى ئېنىق ئىدى.

— كەلدى، چوقۇم شۇ، — مەخسۇت مۇھتى چاپىنىنى يېـ
پىنچاقلاپ چىقىپ كېتىپ، بىر ھازادىن كېيىن يۇسۇپنى يېتىلەپ
ئۆيگە ئەكىردى. بۇ چاغدا يۇسۇپ تالادىكى سوغۇقنىڭ دەستىدىن
توڭلاپ كەتكەن بولۇپ، ساقال ـ بۇرۇتلىرىدا مۇز قاتقان، كالـ
پۇكلىرى سوغۇقتىن ئۇمچەرەپ ئاغزىغا گەپمۇ كەلمەيدىغان بولۇپ
قالغانىدى. ئۇ ئۆيگە كىرگەندىن كېيىن ئۇچىسىدىكى كۆك جۇۋـ
سىنى سېلىپ تاشلاپ، ئارانلا مەشىنىڭ ئالدىغا كېلەلىدى. بۇ چاغدا
مەخسۇت مۇھتى پىيالىگە چاي قۇيۇپ ئۇلگۇرگەن بولۇپ، ئۇ
مەخسۇت مۇھتى سۇنغان قىزىق چاينى ئىچكەندىن كېيىن، بەدەنـ
لىرى ئىللىپ، باشقىدىن جان كىرگەندەك بولدى ۋە سۆزگە كـ
ىرىشتى:

— بۇگۈن سوغۇق بەك قاتتىق بولدى، — دېدى ئۇ، — يولدا
ئارام ئېلىپ ئەتە كېلەي دەپمۇ ئويلىدىم، لېكىن ھەرقايسىڭىزلارنى
ساقلىتىپ، ئەنسىرىتىپ قويماسلىق ئۈچۈن سوغۇق بولسىمۇ چە
داپ كېلىۋەردىم.

— ھېلىمۇ سالامەت قايتىپ كەپسەن!

يۇسۇپ ساقال ـ بۇرۇتلىرىدىكى مۇزلارنى تازىلىغاچ پاراڭغا
چۈشتى.

— خوجىنىياز ھاجى بىلەن كونا تونۇش ئىكەنسىزغۇ! — دېدى
ئۇ كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ.

— قانداق دەيسەن؟

— ئۇ كىشى خەتنى كۆرۈپلا ئاستانە مەدرىسىدە بىللە ئوقۇۋاتـ
قان چاغلاردىكى ئىشلارنى سۆزلەپ ھەممىمىزنى ھەيران قالدۇر
دى.

— تۇرپان تەرەپلەرگە ئۆتۈش توغرىسىدا بىر نېمە دېمىدىمۇ؟

— ھازىرچە چىقمايدىكەن، ئاۋۋال قۇمۇل تەرەپلەردىكى ئىش
لارنى بىر ياقلىق قىلىپ بولۇپ، ئاندىن ئۇ تەرەپلەرگە ئۆتىمەن
دەيدۇ. ئۇ تەرەپتىكى ئىشلارمۇ بەك جىق ئىكەن. ھازىرقى كۈندە

قۇمۇل تەرەپتىكى ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرىنىڭ سانى ئاز دېگەندىمۇ 5000 — 6000 دىن كەم ئەمەسكەن، ئەگىلا قارىسىڭىز ئەسكەرىنىڭ تولىلىقىدىن ئادەمنىڭ ئىچى ئېلىشىپ قۇسقۇسى كېلىدىكەن. تاغلارنىڭ ھەممە ئېغىزلىرىنى دېگۈدەك شۇلار ئىگىلىۋاپتۇ. مېنىڭ قۇمۇلغا بېرىشىم ۋە كېيىن تۇرپانغا قايتىپ كېلىشىم بەك قىيىن بولدى. يولدا ئېتىلىپ كەتكىلى قىل قالدىم. ئۇرۇش دېگەنمۇ بولۇپ تۇرىدىكەن. قۇمۇل دېگەن 12 تاغ بولغاچقا، ھەرقايسى تاغلىقلارنىڭ باشلىقلىرىدىن ئاراتۇرۇكتىكى ئابدۇنىياز مىراب، نېرىنكىردىن سادىق قورمال، نومدىن پازىل دورغا، شوپۇلدىن سالى دورغا، باركۆلدىن باقىنىياز دورغا دېگەندەكلەر ھەرقايسىسى ئۆز تەۋەلىرىدىن بىرەر يۈزدىن پالگانلارنى ئەگەشتۇرۇپ يۈرۇپ توسۇپ ئۇرۇش قىلىدىكەن. بۇنىڭ ئىچىدە يولۋاس، بېشىر ۋاڭ دېگەنلەرمۇ بار ئىكەن. ئۇلارنىڭ 100 — 200 چە ئاتلىق پالگانلىرى بار ئىكەن. كۈچ ئەنە شۇنداق پارچە - پارچە بولۇپ، يول ئارىسى يىراق بولغانلىقتىن، بىرەر يەرگە ئوڭايلىقچە جەم بولالمايدىكەن. ئەگەر جەم بولىدىغان بولسا بىرەرمىڭ ئاتلىق ئادەم بولىدىكەن. يەنە باركۆل قازاقلىرىدىن ئايامەت، نۇرغالى دېگەنلەرنىڭمۇ بىرەر يۈزدىن ئادىمى بار بولۇپ، بەزىدە خوجىنىياز ھاجىغا بولۇشۇپ جەڭ قىلىدىكەن. قۇمۇلنىڭ ئەھۋالى مانا مۇشۇنداق تارقاق ھالەتتە ئىكەن.

— تاغ يېرى بولغاندىكىن ئەلۋەتتە شۇنداق بولىدۇ - دە.

— تاغلىقلار تاراتىدا بىر يېغىن ئېچىپ خوجىنىياز ھاجىنى ئۆزلىرىگە باش قوماندان قىلىپ سايلاپتۇ. ھەممە ئادەم خوجىنىياز ھاجىغا بويسۇنمىز دېسە، يولۋاس دېگىنى بىرئاز گەدەنكەشلىك قىلىدىكەن. ئۆزى شەرقىي تاغدا تۇرۇۋېلىپ، ئۆز ئالدىغا ئىش كۆرۈپ، يول توسۇپ، كارۋانلارنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ ئەل ئىچىدە يامان تەسىر قوزغاپتۇ. تاغلىقلار بۇنى ئاڭلاپ، يولۋاسنى تۇتۇپ كېلىپ خوجىنىياز ھاجىغا ئىتائەت قىلدۇرۇش توغرىسىدا قەسەم ئىچىپتۇ.

— قۇمۇلدا تۇرۇپلا گا سلىك دېگەن بىرنېمە پەيدا بولۇپتۇ دېۋىدى، ئاڭلىساق ھازىر يەنە قايتىپ كېتىپتۇدەكقۇ، — مەخسۇت مۇھتى بۇ توغرىدا ئېنىق بىر مەلۇماتقا ئىگە بولۇش ئۈچۈن يۇسۇپتىن سورىدى.

— گا سلىك دېگەن بۇ ھارامزادە بەكمۇ يامان نېمىكەن. ئۇ 17 يېشىدىلا ئاتىسىنىك ئورنىغا يېڭجاڭ بولۇپ، 20 يېشىدا باش قوماندان بولغان سېرىق تۇك نېمىكەن. شۇڭا ئۇنى گا سلىك، بالا سلىك دەپ ئاتىشىدىكەن. ئۆزى كىچىك بولغان بىلەن ئۇرۇشقا كەلگەندە قالتىس جىگەرلىك، يامان نېمىكەن. لېكىن ئۇنىڭ بىر ئاجىزلىقى، ئۆزىگە بەكمۇ تەمەننا قويىدىغان كىبىرى ئۈستۈن نېمىكەن. ئۇنىڭ ئادەملىرى بولسا ئاچ قالغان بۆرىلەردەك ئولجىغا بەك ئامراق ئىكەن.

— ئادىمى كۆپمىكەن؟

— ئەسلىدە 200 دەك ئادەم 90 تالدەك قورال بىلەن چىقىپ-تىكەن، — دېدى يۇسۇپ ما جۇڭيىڭ توغرىسىدا ئىزاھات بېرىپ، — ئۇنىڭ يامانلىقىنى شۇ يەردىن بىلىۋېلىش مۇمكىنكى، 200 دىن ئادەمنى بىرقانچە زۇڭدۇيلەرگە ئايرىپ، تۇەنجاڭ، لۇيجاڭ دېگەندەكلەرنى تەيىنلەپ، ئاتلىق ئەسكەرلىرىدىن ئاق ئاتلىق، قارا ئاتلىق قاتارلىق تۇرلەرگە ئايرىپ، ئاز ئادەمنى جىق قىلىپ كۆرسىتىپ قويۇپ، ئاندىن خوجىنىياز ھاجى بىلەن كۆرۈشكىلى بېرىپتۇ. دەل شۇ چاغدا ھۆكۈمەت تەرەپتىن جاڭ لياڭچىڭ، خې جىڭكۇي ئىسىملىك ئىككى تۇەنجاڭ 2000 غا يېقىن ئەسكىرىي كۈچنى توپلاپ ئاراتۇرۇككە باستۇرۇپ كەپتۇ. تاغلىقلار ئۇلارنى كۆمۈر تېغى ئېچىگە ئالداپ ئەكىرىپ، غول ئېچىدە تەرەپ - تەرەپتىن قاپسىپ يوقىتىشقا مەسلىھەتلىشىپتۇ. دۈشمەن ئالدىنىپ غول ئېچىگە كىرگەندە تاغلىقلار تەرەپ - تەرەپتىن ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، ئۇلارغا قاقشاتقۇچ زەربە بېرىپتۇ. گا سلىڭنىڭ تورۇق ئاتلىقلار قىسمىدىكى ما جىڭخەي تۇەنجاڭ دېگىنى ئىككى قولىغا بىر تالدىن ماۋزېرنى ئېلىپ تاراسلىتىپ ئاتقىنىچە ئۇرۇشقا قوماد-

دانلىق قىپتۇ. پىيادە قىسىملار بىرئاز بوشۇشىپ قالغاندا گا سىلىڭ قولىغا ئۆزى تاپانچا ئېلىپ ھۇجۇمغا ئۆتۈپتۇ. دۈشمەنلەر-نىڭ جاڭ تۈەنجاڭ دېگىنىگە ئوق تېگىپ ئۆلۈپتۇ. ئۇرۇش ناھايىتى جىددىي بولۇپ، تەرەپ - تەرەپتىن قىلىنغان شىددەتلىك ھۇجۇم نەتىجىسىدە خې تۈەنجاڭ دېگىنى ئاق بايراق چىقىرىپ، بىرەر مىڭدەك ئەسكىرى بىلەن تەسلىم بوپتۇ. گا سىلىڭ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ، تەسلىم بولغان ئەسكەرلەر ئىچىدىكى ئەپيۇنخۇمارلارنى بىر يەرگە ئىلغاپ، تەندۇرۇس، بېجىرىملىرىنى ئۆزىگە قوشۇۋۈ-لىپ، ئەسكەرلىرىنى كۆپەيتىپ قوراللىرىنى تولۇقلىۋاپتۇ.

— لودۇڭ سوقۇشىدا ئۇنىڭغا ئوق تېگىپتۇ دەيدىغۇ؟

— ئۇرۇمچى تەرەپ جاڭ تۈەنجاڭ، خې تۈەنجاڭلارنىڭ مەغلۇپ بولغانلىقىنى، باربكۆلنىڭ قولدىن كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ لو زىخۇي (شياۋزۇ) دېگەننى قوماندان قىلىپ ئەسكەر ئەۋەتىپتۇ. ئۇنىڭ قارمىقىدا دۇ جىگۇ بىرىگادىسى (لۇي)، 10 روتىدىن (لىەن) تەركىب تاپقان كۇچلۇك قىسىم بار ئىكەن. ئۇلار لودۇڭدا ئاكوپ قېزىپ، پۇختا تەييارلىق كۆرۈپتۇ. خوجىنىياز ھاجى بىلەن گا سىلىڭ ئىككىسى ئىككى تەرەپتىن قوماندانلىق قىلىپ، دۈشمەنگە ھۇجۇم قوزغاپتۇ. بۇ ئۇرۇشتا ما جۇڭيىڭنىڭ يوتىسىغا ئوق تېگىپ ئاتتىن يىقىلىپ چۈشكەنلىكىنى كۆرگەن دۈشمەن تەرەپ گا سىلىڭ ئۆلدى، دەپ خۇشال بوپتۇ. ئۇنىڭ ئەكسىچە گا سىلىڭ قوشۇنلىرى ئەمدى قوماندانسىز ياردار بولدى، دەپ ئۇمىدسىزلىنىپ روھىي جەھەتتىن بوشۇشىپ پاسسىپ ھالەتكە يۈزلىنىشكە باشلاپتۇ. ما جۇڭيىڭ بولسا ياردار بولغىنىغا قارىماي ئورنىدىن تۇرغىنىچە يەنە ئېتىغا مىنىپ، ئىككى قولىغا بىردىن ماۋزېرنى ئېلىپ تاراسلىتىپ ئوق ئۈزۈپ قايتا ھۇجۇمغا ئۆتۈپتۇ. قوماندانىنىڭ جەڭگىۋارلىقىنى كۆرگەن ئەسكەرلەر يەنە ئۆز ئىسكەتىگە قايتىپ، قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتۈپتۇ. بۇ تەرەپتىن خوجىنىياز ھاجى ھۇجۇمغا ئۆتۈپ دۈشمەنىنىڭ بىرىنچى سېپىنى بۇزۇپ تاشلاپتۇ. ئىككىنچى سەپتىكى دۈشمەنىنىڭ بىرىگادا سەنمۇجاڭى فېي جەندىگە ئوق تېگىپ

ئۆلۈپتۇ. شۇنىڭ بىلەن دۇ جىگۇ بىرىگادىسى ئالاقزادە بولۇپ، يەتتەقۇدۇق تەرەپكە قېچىپتۇ. دەل شۇ چاغدا ئالدى تەرەپتىن ئۇلارنى يەنە بىر قىسىم تاغلىقلار توسۇپ زەربە بېرىپتۇ، موڭغۇل تۇمانجاڭ ناسىڭ باتۇرمۇ بۇ جەڭدە ئۆلۈپتۇ. بىرىگادا باشلىقى دۇ جىگۇ بۇ مەغلۇبىيەتكە چىدىيالماي ئۆزىنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈۋاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن دۇشمەن پۈتۈنلەي تارمار بوپتۇ. بۇ قېتىمقى ما جۇڭيىڭ يەنە ئۇستاتلىق قىلىپ دۇشمەنلەردىن غەنىيمەت ئالغان توققۇز پىلىموت، ئىككى دانە زەمبىرەك، نەچچە يۈز تال مىلتىق ۋە نۇرغۇنلىغان ئوق ـ دورىلارنى ئۆزىنىڭ قىلىۋېلىپ، ھېچنېمىگە قارىماي ئېچكىرىگە قايتىپ كېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن قۇمۇللۇقلار لودۇڭ ۋە ئاراتۇرۇكلەردىكى جەڭدە دۇشمەنلەردىن ئولجا ئالغان قوراللارنىڭ گا سىلىكىنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتكەنلىكىدىن قاتتىق خاپا بوپتۇ.

— ئەسلىدە گا سىلىكىنى كىرگۈزۈپ خاتا قىلغان، — دېدى مەخسۇت مۇھتى، — ئۇ دېگەن قۇمۇللۇقلارغا ياردەم بەرگىلى ئەمەس، بەلكى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىپ قېنىۋالغىلى چىققان نېمە. خوش، يەنە قىزىل موڭغۇلدىن ئادەم كەپتۇ دەپ ئاڭلايمىز، بۇ قانداق گەپ؟ ئۇ يەردىن كىملەر كېلىپتۇ؟

— قىزىل موڭغۇلدىن جامسىن دورغا دېگەن بىر موڭغۇلنىڭ باشچىلىقىدا بىر ئۆمەك چىقىپتۇ. ئۆمەك تەركىبىدە ئاباۋ (قازاق)، نىياز (ئۇيغۇر)، قاسىم قازاق، ئىسمائىل داتو، زور-دۇن ئاخۇن قاتارلىق كىشىلەر بار بولۇپ، ئۇلار بىرمۇنچە سوۋغا ـ سالاملار بىلەن كېلىپ خوجىنىياز ھاجى بىلەن كۆرۈشۈپ-تۇ. جامسىن دورغا دېگىنى: «بۇرۇن بىزمۇ سىزلەرگە ئوخشاش ئېزىلگەنىدۇق. ئاخىرى ئىنقىلاب قىلىپ ئازاد بولدۇق. شورالار ھۆكۈمىتى بىزگە جىق ياردەملەرنى قىلدى. ئۇلار سىزلەرگىمۇ ياردەم قىلىدۇ» دەپ جىق چۈشەنچە بېرىپتۇ. ئاندىن ئۆزىمۇ خوجە-نىياز ھاجى بىلەن بىرقانچە قېتىملىق سوقۇشلارغا قاتناشىپ، تاغلىقلارنىڭ باتۇرلۇقىنى كۆرۈپ ئۇلارنى مەدھىيىلەپتۇ. ئۇ كىشى

يەنە كۆپرەك ئىتتىپاق بولۇشنى تەكىتلەپتۇ. جامسن دورغا قايتا قاندا خوجىنىياز ھاجى ئىسمائىل ئاخۇن، زوردۇن ئاخۇن، سالى دورغا دېگەن كىشىلەرنى ۋەكىل قىلىپ تاشقى موڭغۇلىيىگە ۋەكىل ئەۋەتىپتۇ. ۋەكىللەر تاشقى موڭغۇلىيە ھۆكۈمىتى بىلەن سۆزلەشىپ بىرمۇنچە مىلىتىق، ئوق ـ دورا، يامغۇرلۇق كىيىم، ئۆتۈك، ئېگەر قاتارلىق ماددىي يارەملەرنى ئەكەلگەندىن كېيىن، تاغلىقلارمۇ خېلى كۆچلىنىپ قاپتۇ.

— بىز يازغان خېتىمىزدە قىزىل موڭغۇلدىن، شورالار ھۆكۈمىتىدىن ياردەم قوبۇل قىلىشنى ئۆتتۈرىغا قويغانىدۇق. بۇ توغرىدا بىرەر گەپ ـ سۆز يوقمۇ؟

ئەسلىدە مەخسۇت مۇھىتى ۋە ئابدۇخالىق ئۇيغۇرلار خوجىنىياز ھاجىغا يازغان خېتىدە ئۇلارغا شورالار ھۆكۈمىتى ۋە تاشقى موڭغۇلىيىدىن ياردەم قوبۇل قىلىش توغرىسىدا مەخسۇس توختالغانىدى. خوجىنىياز ھاجى ئۇلارنىڭ تۇرپاندا تۇرۇپمۇ ئۆزلىرىنىڭ غېمىنى يەۋاتقانلىقىدىن خەۋەردار بولغاندىن كېيىن، چەكسىز خۇشاللىقتا چۆمگەن ۋە ئۇلارغا رەھمەت ئېيتقانىدى.

— جىق ھەشقاللا ئېيتتى. «تۇرپانلىقلارغا، مەخسۇت بايلارغا كۆپتىن كۆپ رەھمەت، ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى ھامان بىر كۈنى ئېلىۋالىمىز» دېدى.

— ھەممىدىن ياخشىسى تۇرپانغا چىقسا ياخشى بولار ئىدى، — دېدى ھىسامىدىن زۇفەر ھەسرەت چېكىپ.

— ھازىرقى ئەھۋالدىن قارىغاندا ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرى قۇمۇلغا مەركەزلەشتى، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرمۇ مۇھاكىمە يۈرگۈزۈپ، — بۇنداق شارائىتتا خوجىنىياز ھاجى ئاساسىي كۈچنى قۇمۇلدا قالدۇرۇپ، ئازلا ئادەمنى بىلەن تۇرپانغا چىققان بولسا، دۈشمەنلىك كۈچلىرى پارچىلىنىپ كەتكەن بولار ئىدى.

— تۇرپانلىقلارنىڭمۇ تەييار بولۇپ تۇرغانلىقى توغرىسىدا يەنە خەت ئەۋەتەيلى، — دېدى ھىسامىدىن زۇفەر.

— بۇ قېتىم مەن بارماي، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيـ

غۇر، — قۇمۇلغا ئۆزۈم بېرىپ، ئۇ يەرنىڭ ئەھۋالىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن بىر كۆرۈپ كەلمىسەم بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ.

— سىز بۇ كىشىدەك ئېشەكچىلىككە يارىمايلا قالارسىز. كىن، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى ھارغىنلىقتىن ئولتۇرغان جايىدا. لا قىيسايغىنىچە ئۇيقۇغا كەتكەن ئېشەكچى يۇسۇپنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ.

— بىچارە بەك چارچاپ كېتىپتۇ. بىزمۇ ئارام ئالايلى، ئەتە يەنە قىلىدىغان ئىشلار كۆپ. سائەت 3 تىن ئېشىپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئۆز ئورۇنلىرىغا قىڭغىيىشتى.

پىچاندىكى چوڭ قىرغىن

1932 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى ئىدى...

تاڭ سۈزۈلۈپ بامدات نامازغا ئاز قالغان چاغدا پىچان ئاسمـ
ـىدا ئوق ئاۋازلىرى ياڭراپ، كوچىلاردا ئاتلارنىڭ كىشنىگەن،
چاپقان ئاۋازلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتكەن
پىچان خەلقى نېمە ئىش بولغانلىقىنى بىلەلمەي ئورۇنلىرىدىن تۇـ
رۇشۇپ، دېرىزە، ئىشىكلەرنىڭ يوچۇقلىرىدىن مارىشىپ، تالانىڭ
ئەھۋالىدىن خەۋەردار بولۇش ئۈچۈن تىرىشىۋاتقاندا، تۇيۇقسىزلا
«قۇمۇلدىن خوجىنىياز ھاجى چىقتى. مۇسۇلمان بولسىڭلار جەڭگە
تەييار بولۇڭلار» دېگەن ئاۋازلار ياڭراشقا باشلىدى. «قۇمۇلدىن
خوجىنىياز ھاجى چىقىپتۇ...» دېگەن خەۋەر خۇددى سۈزۈك ئاسـ
ماندا چاقماق چاققاندەك ناھايىتى تېزلا ئەتراپقا تارقىلىپ، ئۇزۇنـ
ـدىن بۇيان مۇستەبىت ھۆكۈمەت تەرىپىدىن خالىغانچە ئاياغ ئاستى
قىلىنىپ كېلىۋاتقان پىچان خەلقى ئۆزئارا خەۋەر يەتكۈزۈشۈپ،
تاياق ـ توقماقلىرىنى كۆتۈرۈشكىنىچە جەڭگە تەييار بولدى.

«ھە، خوجىنىياز ھاجى ئاتىمىز چىقىپتۇ ـ دە، زالىملاردىن
ئەمدى قۇتۇلغۇدەكمىز...»

كۆڭلى خۇددى بوراندىن كېيىن ياغقان يامغۇردا تازىلانغان
ھاۋادەك يوپيورۇق بولۇپ كېتىشكەن كىشىلەر قەلبى لەرزىگە
كېلىپ كۈچىگە غايىبتىن يېڭى بىر كۈچ قوشۇلغاندەك بولۇپ،
خۇشاللىقىدا بارلىقىنى ئۇنتۇشقىنىچە سوقۇش بولۇۋاتقان تەرەپكە
قاراپ ئاتلاندى.

يالغانچىلارنىڭ نىقابىنى يىرتىپ تاشلاپ ھەقىقىي ئەھۋالنى
نامايان قىلماقچى بولغاندەك پارقىراپ چىققان كۈننىڭ نۇرىدا پىچان
شەھىرى نۇرغا تولۇپ، ھەممە ئىش ئاشكارا بولدى. ئۇزاقتىن

بۇيان جەبىر - زۇلۇم دەستىدىن جانلىرىدىن جاق تويۇشۇپ، قۇ-مۇلدا ئىنقىلاب پارتىلىغاندىن كېيىن خوجىنىياز ھاجىغا غايىبانە ئەقىدە باغلىغان كىشىلەر خوجىنىياز ھاجىنى بىر كۆرۈۋېلىش، ئۇنى تاۋاپ قىلىپ پەشلىرىنى كۆزلىرىگە سۈرتۈۋېلىش ئۈچۈن ئالدىرىشاتتى، لېكىن سوقۇش بولۇۋاتقان جايدا ئۇنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى.

«خوجىنىياز ھاجى ئۆزى چىقماپتۇ، ئۆزى ئورنىدا ما شىمىڭ بىلەن تۆمۈر بوتۇڭ دېگەن ئادىمىنى چىقارتىپتۇ...»

دەرۋەقە شۇ كېچىسى ما جۇڭىيىڭ ئىچكىرىگە كەتكەن چاغدا قالدۇرۇپ قويغان ما شىمىڭ، تۆمۈر بوتۇڭلار 50 ئاتلىقچە ئادەمى بىلەن پىچانغا يېتىپ كېلىپ شەھەرگە ھۇجۇم قوزغىغانىدى. ئۇلار قۇمۇلدا خوجىنىياز ھاجى بىلەن «شەرقىي يولىنىڭ غالىب سەركەر-دىسى» دەپ ئاتالغان شېڭ شىسەي قوشۇنلىرى سوقۇشۇپ، خوجە-نىياز ھاجى مەغلۇبىيەتكە يۈزلىنىپ تاغقا قاراپ چېكىنگەن چاغدا ئاستىلا ئۇلاردىن بۆلۈنۈپ چىقىپ، پىچانغا قاراپ يولغا چىققان، «خوجىنىياز ئەۋەتتى» دېگەن پەتۋا بىلەن پىچان خەلقىنىڭ مايىل-لىقىنى قولغا كەلتۈرۈش نىيىتىدە ھۇجۇم قوزغىغانىدى. بۇ ئۇلار-غا سىڭىشىپ كەتكەن ئادەت بولۇپ، ئۇلارنىڭ مەقسىتى پىچان خەلقىنىڭ قولى ئارقىلىق دۈشمەنلەرنى مەغلۇپ قىلىپ، تەييار ئولجىغا ئىگە بولغاندىن كېيىن ئۆز كۈچىنى سەرخىللاشتۇرۇش ئىدى. ئۇرۇش داۋام قىلماقتا. شەھەر ئىچىدە تۇرۇشلۇق بىر پولك ھۆكۈمەت ئەسكىرى بىلەن بىر باتالىئون ئاتلىق ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرى دەرۋازىلارنى چىڭ تاقىغان پېتى مۇداپىئە ھالىتىدە تۇراتتى. «پىچانغا خوجىنىياز ھاجى چىقىپتۇ» دېگەن بۇ خەۋەر چاقماق تېزلىكىدە قاراغوجا، ئاستانە، تۇرپان، توقسۇنلارغىچە بىرىپ يەتتى. بۇ خەۋەرنىڭ تۇرتكىسى بىلەن ئەڭ دەسلەپ ئاستانە-دىكىلەر قوزغىلاڭ كۆتۈردى. ئۇنىڭ كەينىدىنلا توقسۇنلۇقلار قوزغىلىپ توقسۇن شەھىرىنى ئىشغال قىلىۋالغاندىن كېيىن، قا-

راشەھەر، كورلا تەرەپلەرگە قاراپ ھەربكەتلەندى. بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان جىن شۇرىن قۇمۇلدا تۇرۇۋاتقان باش قوماندان شېڭ شىسەيگە تۇرپان، پىچان، توقسۇنلاردىكى قوزغىلاڭنى جىددىي باس-تۇرۇش توغرىسىدا بۇيرۇق بەردى. بۇ بۇيرۇق شۇ كۈنلەردىكى شېڭ شىسەينىڭ مۇددىئاسىغا ئۇيغۇن بولۇپ، قۇمۇلدىكى سوقۇشتا قوزغىلاڭچىلارنىڭ بىر قىسمىنى گەنسۇغا، بىر قىسمىنى تاشقى موڭغۇلىيىگە ئۆتكۈزۈۋېتىپ تېرىسىگە سىغمايى قالغان شېڭ شە-سەي «ئەمدى تاغلىقلارنى تارمار قىلدىم، ئۇلار مەڭگۈ باش كۆتۈ-رۈپ چىقالمايدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇرۇمچىگە بېرىپ ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىشىم كېرەك» دەپ چوت سوقۇۋاتاتتى. ئەمدى ئۇنىڭغا يونغان دېگەندەك بۇ ئىش چىقىپ، ئۇنىڭ شېرىن خىياللىرىنى بىتچىت قىلىۋەتتى.

«خەپ، ئەمدى رېئاللىققا يۈز تۇتقان خىياللىرىمنى بەربات قىلدىڭ» دەپ قاتتىق ئاچچىقلانغان شېڭ شىسەي دەرھال قول ئاستىدىكى كاللا كېسەرلىكتە داڭق چىقارغان شۇن يافو بېرىگادىسى-نى پىچانغا قارىتىپ ئالدىن يولغا سالدى. شۇن يافو بېرىگادىسى كېچە - كۈندۈز تېز ئىلگىرىلەپ، پىچانغا كېلىپلا ما شىمىڭ، تۆمۈر بوتۇڭلارنىڭ كەينى تەرىپىدىن ھۇجۇمغا ئۆتتى. بۇ قېتىمقى جەڭدە تۆمۈر بوتۇڭ ئۆلۈپ، قاتتىق مەغلۇپ بولغان ما شىمىڭ قۇيرۇقىنى خادا قىلغىنىچە دىغارغا قېچىپ بېرىۋالدى.

شۇن يافو بېرىگادىسى غەلىبىنى قولغا كەلتۈرگەندىن كېيىن شەھەر ئىچىدىكى ئەسكەرلەر بىلەن بىرلىشىپ، شەھەر خەلقىنى قاتتىق قىرغىن قىلدى. كوچا - كويلاردا بىگۇناھ پۇقرالارنىڭ قېنى سەلدەك ئاقتى. نۇرغۇن ئاياللار ئەرلىرىدىن، سەبىي بالىلار ئاتا - ئانىلىرىدىن ئايرىلىپ ئىگە - چاقىسىز يېتىملارغا ئايلاندى. شۇنداق قىلىپ ما شىمىڭ، تۆمۈر بوتۇڭلارنىڭ باشباشتاقلىق قە-لىپ قوزغىغان ھۇجۇمى بىرەر مىڭدەك بىگۇناھ پۇقرانىڭ ئېچە-نىشلىق ئۆلۈمى بىلەن خۇلاسىلەندى.

* *

بۇ چاغدا ئاستانىده ئەھۋال تېخىمۇ قىزىق بولدى. چاچ - ساقاللىرى ئۆسۈپ پاخپىيىپ كەتكەن بىر ئىشان پەيدا بولۇپ، كوچا بېشىدا ئىنقىلاپ توغرىسىدا پاراڭلىشىۋاتقان ياشلارنىڭ يېنىغا كېلىپ:

— مەن ھازىر تۈيۈق غوجامدىن كەلدىم، خوجىنىياز ھاجى ئىسلام ئېچىش ئۈچۈن پىچانغا ئادەم چىقارتىپتۇ. شۇڭا بىزمۇ ئۇلارغا ماسلىشىپ، يۇرتىمىزدىكى كۇپپارلارنى ئۆلتۈرمىكىمىز لازىم، — دەپ قۇترانقۇلۇق قىلىشقا باشلىدى.

بۇنىڭدىن كاللىسى قىزىپ كەتكەن ياشلار ئاستانىدىكى گۆرۇ-كەش، ئەپيۇنكەش، دۇكاندار خەنزۇلارنىڭ ئۆيلىرىگە باستۇرۇپ كىرىپ، قوللىرىدىكى تاياق - توقماقلار بىلەن ئۇلارنى ئۇرۇپ يارىلاندۇردى ۋە گۆرۈكەشلەرنىڭ قەرز يىغىدىغان دەپتەرلىرىنى كۆيدۈرۈپ، دۇكانلىرىنىڭ ئىشىكلىرىنى چېقىشقا باشلىدى ھەمدە يۇرت خەلقى بىلەن ئەزەلدىن ئۆم، ئىناق بولۇپ ياشاپ كېلىۋاتقان بىرنەچچە ئۆيلۈك خەنزۇلارغىمۇ تەھدىت سالدى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان مەخسۇت مۇھىتى ۋە نەمەت خەلپەتلەر ۋەقە چىققان جايغا يېتىپ كېلىپ، ئۇلارنى توسۇدى.

— ئۇلارمۇ سىلەرگە ئوخشاشلا ئاددىي پۇقرا تۇرسا، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى غەزەپ بىلەن، — ئەر بولساڭلار زالىم ھۆكۈمەتكە قارشى تۇرماي، قولىدا تۆمۈرنىڭ سۈنۈقىمۇ بولمىغان پۇقرالارنى بوزەك قىلىشقا يۈزۈڭلار قانداق چىدىدى؟!

— ئۇلار دېگەن كاپىر تۇرسا، — دېدى ئارىدىن بىرى نارازى بولۇپ.

— ئۇرۇش دېگەن ئۇرۇش، دىنغا ئېتىقاد قىلىش مەسىلىسى دېگەن ئايرىم ئىش، — دېدى نەمەت خەلپەتمۇ گۈرەن تومۇرلىرىنى كۆپتۈرۈپ، — «قۇرئان كەرىم» دە دىنسىزلار بىلەنمۇ ئىناق ئۆتۈش توغرىسىدا نۇرغۇن ئايەتلەر پۈتۈلگەن. ئۆز ۋاقتىدا ھەزرىتى

مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنۇ ئۆز مەھەللىسىدىكى دىنسىزلار بىلەن ناھايىتى ئىتتىپاق ئۆتكەنىكەن. ئۇلار بىزنىڭ قىلىۋاتقان ئىشلىرى- مىزغا بىرەر زەرەر يەتكۈزمىسىلا ئۇلارنى خالىغانچە بوزەك قىلىشقا بولمايدۇ.

نەمەت خەلپەت ۋە مەخسۇت مۇھتىلاردىن بىرمۇنچە تەنبىھ ئىشتىكەن ياشلار ئۆزلىرىنى قۇتراتقان ئىشانىنى خېلى ئىزدىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئىش چىڭىغا چىقىپ قالغاندا بۇ ئىشان ئاقتىمۇ يوق، كۆكتىمۇ يوق ئىدى.

* *

خوجىنىياز ھاجىنىڭ پىچانغا چىققان - چىقمىغانلىقىنى ئې- نىقلاپ كۆرۈش ئۈچۈن ئاستانە قوزغىلىڭىنىڭ يېتەكچىسى مەخ- سۇت مۇھىتى ئۆز يېقىنلىرىدىن ئىمىن باي، نىياز ۋاجىدى، ھەمدۇللا ۋاجىدى قاتارلىقلار بىلەن بىرلىكتە پىچانغا يۈرۈپ كەت- تى. ئۇلار بىرمۇنچە يول يۈرۈپ لۈكچۈنگە كەلگەندىن كېيىن ئەھۋالنىڭ باشقىچە ئىكەنلىكىنى، پىچانغا چىققان كىشىنىڭ خوجە- نىياز ھاجى بولماستىن، بەلكى ما شىمىڭ باشلىق چېرىكلەر ئىكەنلىكىنى، ئۇلارنىڭ شۇن يافو بىرىگادىسىدىن يېڭىلىپ، لۈك- چۈننىڭ دىغار دېگەن يېرىگە بېرىۋېلىپ، نېمە قىلىشنى بىلەلمەي تەمتىرەپ يۈرگەنلىكىنى ئۇقتى.

ما شىمىڭ مەسلىسىگە كەلگەندە مەخسۇت مۇھىتىنىڭ بېشى تازا قاتتى. ئۇنى تەكلىپ قىلاي دېسە، ئۇنىڭ تۇزۇكرەك ئادىمى يوق بولۇپ، ئىنقىلابقا پايدىسىز ئىدى. تەكلىپ قىلماي دېسە ئاستانىلىكلەر ئاللىقاچان قوزغىلىپ كەتكەن بولغاچقا، دۇشمەنلەر- نىڭ باستۇرۇپ كېلىشى مۇقەررەر ئىدى. مەخسۇت مۇھىتىنىڭ بۇ ئىشقا تازا بېشى قېتىپ تۇرغاندا ئۇنىڭ ئۆيىگە نەمەت خەلپەت كىرىپ كەلدى.

— كەلسىلە، خەلپىتىم، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى ئويچان

هالەتتە، — يانلىرىغا ئادەم چىقارتاي دەپ تۇرغان...
— نېمە ئىش بولغانىدى؟...
مەخسۇت مۇھىتى ئالدىراپ سۆزگە كىرىشتى:
— نېمە ئىش بولاتتى، ما شىمىكىنىڭ مەسىلىسىگە كەلگەندە بېشىم قېتىپ نېمە قىلارىمنى بىلمەي قالدىم.
— ئەسلىي بولسىغۇ ئارىغا ئالماسلىق كېرەك ئىدى ئۇ مەل-ئۇننى، — دېدى نەمەت خەلپەت سالماق تەلەپپۇز بىلەن، — چۈنكى پىچان خەلقىگە قىلغىنى ئازمۇ ئۇنىڭ، لېكىن ھازىرقى شارائىتتا ئاداۋەتنى بىر ياققا قايرىپ تۇرمىساقمۇ ئەپلەشمەيدىغاندەك تۇرىدۇ. چۈنكى ئەمدى بىز ئوتتۇرىغا چىقىپ قالدۇق. دۇشمەننىڭ باستۇ-رۇپ كېلىشى مۇقەررەر. ما شىمىڭ بولسا ھەر ھالدا ھەربىي ئادەم، ئۇنىڭ چېرىكلىرىمۇ مۇنتىزىم ھەربىي تەلىم ئالغان نېمە-لەر، ئۇلارنى تەكلىپ قىلساق ھېچبولمىغاندا، ئۇلارغا قاراپ پىدا-ئىيلىرىمىزنىڭ كۆزى ئېچىلىپ قالسا ئەجەب ئەمەس.
— مەنمۇ شۇنداقراق ئويدا بولۇپ تۇرغان، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ.
دەرۋەقە بۇ چاغدا ھاۋا كىلىماتى ۋە تەبىئىي شارائىتى ناچار دىغاردا لالما ئىتتەك پىتىراپ يۈرگەن ما شىمىڭ مەخسۇت مۇھىتە-لارنىڭ ئۆزىنى چىللاپ ئادەم ئەۋەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، چۆلدە سۇ-سىز قالغان يولۇچى بىر خىسلەتلىك بۇلاققا ئۇچراپ قالغاندەك خۇشاللىققا چۆمۈپ دەرھال ئاستانىگە قاراپ يولغا چىقتى. بۇنىڭ-دىن خەۋەر تاپقان شۇن يافو بىر بۆلۈك ئەسكەر ئاجرىتىپ، ئۇنى تاكى مۇرتۇققىچە قوغلاپ باردى. بۇ چاغدا «پىچانغا خوجىنىياز ھاجى چىقىپتۇ» دېگەن خەۋەردىن روھىي ئوزۇق ئېلىپ، ئۇلارنىڭ سېپىگە قوشۇلۇشنى نىيەت قىلىپ يولغا چىققان 70 — 80 دەك توقسۇنلۇق ياش شۇن يافونىڭ ئادەملىرىگە ئۇچراپ قالدى. غال-جىرلاشقان ئەسكەرلەر قولىدا تۆمۈرنىڭ سۇنۇقى بولمىغان بۇ پىدا-كار ئەزىمەتلەرنى رەھىمسىزلەرچە قىرىپ تاشلىدى.
شۇ كۈنلەردە ھۆكۈمەت ئارمىيىسىنىڭ تۇرپاندا تۇرۇشلۇق

قىسىملىرىنىڭ باشلىقى ما لۇيجاڭ (ما داخەنزە) ئاستانىدىكى قوزغىلاڭچىلارنى باستۇرۇش ئۈچۈن ئەسكەر چىقارغانىدى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان ئاستانە قوزغىلاڭچىلىرى ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىپ، جازا قوشۇنىغا قارشى تۇرۇش قارارىغا كېلىشتى. بۇ قېتىمقى مەسلىھەتتە ھەمدۇللا دامۇللا، مەخسۇت مۇھىتى، مەخمۇت مۇھىتى، نەمەت خەلپەت، سەمەت ھاجى قاتارلىق كىشىلەر بار ئىدى.

— شۇن يافو دېگەن جاللات پىچاننى قانغا بويىدى، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى ئاچچىق بىلەن، — ئەمدى تۇرپاندىكى ما داخەنزە دېگەن جاللاتمۇ ئاستاننى قانغا بويىماقچى.

— پىچانلىقلارغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن كەلگەن توقسۇنلۇق ئۇگاللارچۇ تېخى، — دېدى بۇ چاغدا نەمەت خەلىپەتمۇ سۆز ئېلىپ، — ئۇگاللار قوزغىلاڭغا قاتناشماي تۇرۇپلا ئۆلۈپ كەتتى. ئۇلارنىڭ قىساسىنى ئېلىش بىزنىڭ زىممىمىزگە يۈكلەندى. قاچان بولسا بىر ئۆلۈم، دەپ قوزغالمىساق بىزمۇ شۇلارنىڭ ئاقىۋىتىگە دۇچار بولىمىز.

شۇنداق قىلىپ بۇ قېتىمقى مەسلىھەتتە جازا قوشۇنىغا قارشى تۇرۇش قارار قىلىندى. ھەمدۇللا دامۇللام يۈرت خەلقىنى جەڭگە ئاتلىنىشقا سەپەرۋەر قىلىپ دۇئا بەردى. شۇنىڭ بىلەن پۈتۈن ئاستانە خەلقى قوزغىلىپ، ئۆز بېشىغا كۈلپەت باشلاشنى نىيەت قىلىپ كېلىۋاتقان جازا قوشۇنىغا قارشى كۈرەشكە تەييارلىنىپ تۇردى. مەخمۇت مۇھىتى ۋە سەمەت ھاجىلار قولىدا قورالى بار بىر تۈركۈم پىدائىيلارنى ئۈيۇشتۇرۇپ بازارنىڭ ئىككى بېشىغا ئورۇنلاشتى. قورالى يوق پۇقرالارمۇ قوللىرىغا ئارا ـ كەتمەن ئېلىپ، ئىشكىلەرنى مەھكەم تاقاپ ئۆگزىلەرگە چىقىپ يوشۇرۇۋۇپ تۇردى.

چۈشكە يېقىن بولغاندا ئاتلىق، پىيادە بولۇپ 100 گە يېقىن ئادەمدىن تەشكىللەنگەن جازا قوشۇنى ھەيۋەت بىلەن يېتىپ كەلدى. ئۇلار بازار بېشىغا كېلىپلا ئاسمانغا قارىتىپ 10 — 20 پاي ئوق ئېتىۋەتكەندىن كېيىن، بىردىنلا ھۇجۇم باشلاندى. پىدائىيلار

دۇشمەننىڭ ئالدى ـ كەينى تەرەپلىرىدىن ئېتىپ، ھايت ـ ھۇيت دېگۈچىلا دۇشمەننىڭ بىر قىسىم ئەسكىرىنى جەھەننەمگە يولغا سالدى. ئۆگزىلەردە ماراپ ياتقان خەلق بولسا چالما ـ كېسەكلەرنى ئېتىپ دۇشمەن ئەسكەرلىرىنىڭ باش ـ كۆزىنى يېرىپ، ئۇلارنى ئالاقزادە قىلىۋەتتى. بۇ خىل ئەھۋالدىن گاڭگىراپ كەتكەن دۇشمەن ئەسكەرلىرى خۇددى ئۇۋىسى بۇزۇلغان ھەرىلەردەك ھەريان پىتىراپ قېچىشقا باشلىدى. ئۇلار ھەرقانچە پىتىرىغان بىلەنمۇ خالتا كوچىغا كىرىپ قالغان چاشقاندەك ھېچ يەرگە قاچالمىدى. بۇنىڭدىن روھلانغان خەلق چۇقان ـ سۇرەن بىلەن، تاياق ـ توقماق، ئارا ـ گۇرجەكلىرىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، ئۇرۇپ سۇر ـ توقاي قىلىش ئەتىجىسىدە قېچىپ قۇتۇلغان ئىككى چېرىكنى ھېسابقا ئالمىغاندا، قالغانلىرىنىڭ ھەممىسىنى يەر چىشلەتتى.

بۇ قېتىمقى غەلىبە ئارقىلىق قوزغىلاڭچىلار بىرەر يۇز تالدەك مىلتىققا ئىگە بولۇپ، ئۇلار خېلىلا ھەيۋەتلىك بىر قوشۇنغا ئايلاندى. ئاستانە خەلقىنىڭ غەلىبىسى بىردەمدىلا قارىغوجا، لۇكچۇن، ياڭخى، مۇرتۇق ۋە باشقا يۇرتلارغا تارقاپ، ئۇ جايلاردىنمۇ بىرمۇنچە ئادەم كېلىپ توپقا قوشۇلدى. قوزغىلاڭچى قوشۇن ئازلىقتىن كۆپىيىشكە باشلاپ، ئادەم سانى جەھەتتە 1000 — 2000 غا يەتكەندى.

پىچانغا ھۇجۇم

ئاستانە خەلقىنىڭ غەلىبە خۇشاللىقىدىن خەۋەر تاپقان تۇرپان قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ رەھبەرلىرىدىن بىرى تۆمۈر جىسا ھاجى بۇ خەۋەرنى ھىسامىدىن زۇفەر، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ۋە لېتىپ ئەپەندى قاتارلىق كىشىلەرگە يەتكۈزدى.

— ئۇكىلىرىم، خۇش خەۋەر، ما لۇيجاڭ دېگەن لومودى ئەۋەتكەن ئادەمدىن ئاران ئىككىسى قۇتۇلۇپ قېچىپ كەپتۇ. قالغان-لىرىنى ئاستانىلىكلەر تولۇق يوقىتىپ، قوراڭ - ياراغلىرىنى تارتىۋاپتۇ.

— باركاللا! باركاللا!

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر غەلىبە خۇشاللىقىغا چۆمدى.

— ئەمدى قانداق قىلىمىز؟

— مېنىڭچە، ئۇلارنى تۇرپانغا باشلايلى، — دېدى ھىسامىدىن زۇفەر، — بولمىسا ئۇلار پىچان شەھىرىگە ھۇجۇم باشلىشى مۇمكىن.

— ھازىرقى شارائىتتا پىچانغا ھۇجۇم قىلىش پايدىسىز، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تەكىتلەپ، — چۈنكى پىچاندا ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرى كۆپ. ئۇنىڭ ئۈستىگە قۇمۇلدىنمۇ بىر بىرىگادا ئەسكەر كېلىپ، بۇ جايغا توپلاندى. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز پۈتۈن كۈچىنى بىر يەرگە يىغىپ تۇرپان شەھىرىنى ئىشغال قىلىشىمىز كېرەك.

شۇنىڭ بىلەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ سۆزى ھەممەيلەن تەرىپىدىن ماقۇل كۆرۈلۈپ، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قەلەمنى قولىغا ئېلىپ، ئاستانىلىكلەرنى چىللاپ خەت يازدى. تۆمۈر جىسا ھاجى خەتنى يەتكۈزۈشكە مەسئۇل قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇ ئۆزىنىڭ يېقىن كىشىلىرى ئارقىلىق خەتنى مەخسۇت مۇھىتىغا يەتكۈزدى.

تۇرپاننىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەردار بولغان قوزغىلاڭچىلار بۇيرۇق بويىچە يانۋارنىڭ جاندىن ئۆتىدىغان سوغۇقىغىمۇ پىسەنت قىلماس-تىن كېچىچە يول يۈرۈپ، تۇرپان يېڭىشەھەر ئەتراپىغا كېلىپ بولدى.

ناماز بامداتقا چىللاپ ئېيتىلغان ئەزان ئاۋازى بىلەن تەڭ شەھەرگە ھۇجۇم باشلاندى. بۇ چاغدا بۇ ئەھۋاللاردىن ھۆكۈمەت ئارمىيىسى خەۋەرسىز بولغاچقا، بىغەملەرچە ئۇيقۇدا بولسىمۇ، لېكىن بۇ ئىشتىن ئاللىقاچان خەۋەردار بولۇپ تۇرغان باغرى، بۇيلۇق، يار، يارغول، يەمشى قاتارلىق شەھەر ئەتراپى رايونىدىكى ئامما تېخىچە ئۇخلىمىغانىدى. ئۇلار ئوق ئاۋازىنى ئاڭلىغان ھامان ئۆزلۈكىدىن تەشكىللىنىپ، توپ - توپى بىلەن كېلىپ قوزغىلاڭ-چىلارغا قوشۇلدى. بۇيرۇقتا بىنائەن ھېچكىم ۋاراڭ - چۇرۇڭ قىلمىدى. توپلانغان نەچچە مىڭ ئادەم خۇددى بىر ئادەمگە ئايلىنىپ قالغاندەك تەرتىپلىك ئىدى. يەمشىدىن 100 دىن ئارتۇق پىدائىينى باشلاپ كەلگەن ئابدۇسەمى باي ئۆزىنى مەلۇم قىلىش ئۈچۈن قومان-دانلىق شتابقا كىرىپ ئەھۋال مەلۇم قىلىپ تۇرۇۋىدى، بىرەيلەن كىرىپ گۇۋاڭ تەرەپتىن شاپتۇللۇقتا بىر تۇركۇم ئەسكەرنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلدى. شۇنىڭ بىلەن قوزغىلاڭچىلار شەھەرگە ھۇجۇم قىلىش پىلانىدىن ۋاقتىنچە ۋاز كېچىپ، شاپتۇل-لۇقتا قاراپ ئاتلاندى. شاپتۇللۇقتىكى جەڭمۇ ناھايىتى شىددەتلىك بولدى، گەرچە قورال كۇچى جەھەتتە دۇشمەن تەرەپ ئۇستۇن ئورۇندا تۇرغان بولسىمۇ، لېكىن ئادەم كۇچى ۋە جەڭگىۋارلىق جەھەتتە قوزغىلاڭچىلار ئۇستۇن ھالەتتە بولغىنى ئۈچۈن، ئۇلار دۇشمەن ئۇستىدىن غەلىبە قازاندى. دۇشمەنلەردىن ئۆلگىنى ئۆ-لۈپ، ھايات قالغان ئاز بىر قىسمى كونىشەھەردىكى ما لۇيجاڭ ئەسكەرلىرىگە بېرىپ قوشۇلۇۋالدى.

شاپتۇللۇق ئۇرۇشىدا 200 تالدىن ئارتۇق قورال ۋە بىرمۇنچە ئوق - دورىغا ئىگە بولغان قوزغىلاڭچىلار ناھايىتى تېزلا تۇرپان يېڭىشەھەرگە ھۇجۇم باشلىدى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، ھىسامىدىن

زۇفەرلەرنىڭ شەھەرنىڭ ئىچىدىن، مەخسۇت مۇھىتى ۋە ئەمەت خەلپەتلەرنىڭ شەھەرنىڭ تېشىدىن ماسلىشىپ ھۇجۇم قىلىشى ئار-قىلىق، شەھەر ئوڭايلا قوزغىلاڭچىلارنىڭ قولىغا ئۆتتى. يېڭىشە-ھەردىمۇ نۇرغۇن دۇشمەنلەر ئۆلۈپ، ناھايىتى ئاز بىر قىسمى كونىشەھەرگە قېچىپ كەتتى. يېڭىشەھەر قوزغىلاڭچىلارنىڭ قولـ-غا ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇلار ناھايىتى تېزلىكتە بىر قوماندانلىق شتابى قۇرۇپ چىقتى. ھەمدۇللا داموللام، مەخسۇت مۇھىتى، مەخمۇت مۇھىتى، ھىسامىدىن زۇفەر، ما شىمىڭلار قوماندانلىق شتاب تەركىبىدە، ئەمەت خەلپەت، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرلار شتابىنىڭ مەسلىھەتچىسى ۋە كاتىپى بولدى.

*　　*

ئۇلار تۇرپان كونىشەھەرگە ھۇجۇم قىلىش ئۇستىدە ئىزدىنـ-ۋاتقان چاغدا ئۇرۇمچى تەرەپتىن زور بىر قوشۇن يېتىپ كەلدى. ئۇلار يېڭىشەھەرنىڭ قولدىن كەتكەنلىكىنى ئۇققاندىن كېيىن، كونىشەھەرگە بېرىپ ما لۇيجاڭ بىلەن بىرلىشىۋالدى. ئۇرۇمچـ-دىن كەلگەن ئەسكەرلەر تولۇق قوراللانغان ئىككى باتالىئون پىيادە قىسىملار ئىدى. چوڭ قوشۇن بىلەن ما لۇيجاڭ قىسىملىرى بىر-لەشكەندىن كېيىن، قوزغىلاڭچىلارغا قارشى ھۇجۇم قوزغىدى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇشمۇ ناھايىتى دەھشەتلىك بولۇپ، قوزغىلاڭچىلار تەرىپىدىن ھىسامىدىن زۇفەر قاتارلىق نۇرغۇنلىغان پىداكار ئەزـ-مەتلەر شېھىت بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۆز قېرىنداشلىرىنىڭ ئۆلۈمىنى كۆرۈپ، قايغۇنى كۈچكە ئايلاندۇرغان قوزغىلاڭچىلار خۇددى بۇركۈتلەردەك ئېتىلىپ دۇشمەنلەرنى قورقۇتۇپ، سېپىنى دەسسەپ ـ چەيلەپ ۋەيران قىلىۋەتتى. قالدۇق دۇشمەنلەر جېنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن كونىشەھەرگە بېكىنىۋالدى. قوزغىلاڭچىلار بۇ قېتىمقى جەڭدە شېھىت بولغان قېرىنداشلىرىنى يەرلىككە قو-يۇپ، مۇسىبەت ئىلكىدە تۇرۇۋاتقان كۈنلەردە، ئۇرۇمچىدىن مۇـ

سۇل مۇھىتى ئەۋەتكەن بىر پارچە خەت ئۇلارنى جىددىيلەشتۈرۈۋەتتى. چۈنكى جىن شۇرىن تۈرپانلىق قوزغىلاڭچىلارنى توغراش ئۈچۈن 500 دەك ئەسكەرگە 50 — 60 ھارۋىدا جادا، ئوق ـ دورا بىسىپ تۈرپانغا ئەۋەتكەنىدى. شۇنىڭ بىلەن قوزغىلاڭچىلار ئۇلارنى يارغولدا كۈتۈۋېلىپ ئەجەللىك زەربىلەرنى بېرىپ، بىرمۇ دۈشمەنى قاچۇرۇپ قويماي ھەممىنى ھالاك قالدى.

*　　*

تۈرپان كونىشەھەرنى ئىلىش ئۇرۇشى ما لۇيجاڭ (ما داخەنزە) نىڭ تەسلىم بولۇشى بىلەن غەلىبىلىك ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، 3ـ ئاينىڭ باشلىرىدا باش قوماندان مەخسۇت مۇھىتى، مەخمۇت سىجاڭ، ما سىجاڭ (ما شىمىڭ) ۋە قوماندانلىق شتاب مەسلىھەتچىسى نەمەت خەلپەتلەرنىڭ باشچىلىقىدىكى تۈرپان قوزغىلاڭچىلىرى پىچان شەھىرىنى ئىشغال قىلىش ئۈچۈن داغدۇغا بىلەن يولغا چىقتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قاتارلىقلار تۈرپاننى ساقلاش ئۈچۈن قالدى. 2000 غا يېقىن ئاتلىق قوزغىلاڭچىلار بۇ كۈنلەردە تۇمەن، يىڭ، لىيەنلەرگە ئايرىلغان بولۇپ، ئۇلار ئىككىدىن بولۇپ قاتارلاشقان ھالەتتە جەڭ مارشى ئوقۇپ ماڭاتتى:

سەن كىمنىڭ ئوغلى سەن ئويلىساڭچۇ،
بىر ئۆيدە ئىككى باش قالمىساڭچۇ.

بەزىلەر جەڭگىۋار ئۇرۇش مارشى ياڭراتسا، يەنە بەزىلەر «ئاچىل» نى توۋلاپ يەر ـ زېمىننى تىترىتەتتى. قوزغىلاڭچى قوشۇن ئەنە شۇنداق جەڭگىۋار ھالەتتە شۇ كېچىسى پىچان شەھىرىگە يېتىپ بېرىپ، ئەتىسى بامدات نامىزىدىن ئىلگىرى دۈشمەنگە ھۇجۇم قوزغىدى. مەخمۇت سىجاڭ قوشۇنلىرى شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇب تەرىپىدىن ئۇرۇمچى ـ تۈرپان يولىنى، ما شىمىڭ قىسىملىرى

شەرق تەرەپتىن قۇمۇل يولىنى توسۇپ ھۇجۇم قىلدى. شەھەردە بىر بىرىگادا پىيادە ئەسكەر ۋە ئىككى باتالىئون ئاق رۇس ئەسكەرلىرى بار بولۇپ، ئۇلار قوزغىلاڭچىلارنىڭ تۈيۇقسىز ھۇجۇمىغا تاقابىل تۇرۇپ، شەھەر دەرۋازىلىرىنى چىڭ تاقاپ، سېپىل تاملىرىنى دالدا قىلىپ تۇرۇپ قارشىلىق كۆرسىتىشەتتى.

ئۇلارنىڭ قوراللىرى سەرخىل بولۇپ، مىلتىق ۋە پىلىموتلىرىدىن ئۇزۇلدۇرمەي ئوق ياغدۇرۇپ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ قىلغان ھۇجۇمىنى توسۇيتتى. قوزغىلاڭچىلار دەسلەپتە شەھەر سېپىلىغا بىرقانچە قېتىم ئۆزلىرىنى ئۇرۇپ كۆرگەن بولسىمۇ، لېكىن ھەر قېتىملىق ھۇجۇملار نۇرغۇن بەدەل تۆلەش بىلەن نەتىجىسىز ئاياغلىشاتتى. ھەربىر ھۇجۇمدىن كېيىن ھەرقايسى تۈەن، يىگىلاردىن قۇربان بولغانلارنىڭ سانى قوماندانلىق شتابقا مەلۇم قىلىنىپ تۇراتتى. ھۇجۇم قىلىنىپ ئىككىنچى كۈنى بولغاندا مەخمۇت مۇھتى قوشۇنىدىنلا 60 قا يېقىن پىدائىينىڭ قۇربان بولغانلىقى مەلۇم بولدى.

— بولمىدى، پىيادىلەر مۇنداق بارىۋەرسە بولمايدۇ،— دېدى مەخمۇت سىجاڭنىڭ يېنىدا تۇرۇپ ئۇنىڭغا مەسلىھەتچىلىك قىلىۋاتقان نەمەت خەلپەت ئاچچىقتىن گەدەنلىرىگىچە قىزىرىپ، ئۇ سۆزلىرىنى ئاچچىق، ئەمما ئېغىر ـ بېسىقلىق بىلەن داۋام قىلىدى،— شەتەرەنج (شاھمات) ئويۇنىدا «پىيادە مات» دەيدىغان بىر ئويۇن بار. بۇ پىيادىنىڭ كۈچى ئارقىلىق شاھنى مات قىلغىلى بولىدۇ، دېگەن سۆز. ھازىر بىز بۇ يەردە بىھۇدە زىيان تارتىۋاتىمىز. دۇشمەننى كۆرمەيلا تامغا ئوسۇۋاتىمىز. ئەگەر ۋاقتىدا ئادەملىرىمىزنى توسۇمايدىغان بولساق، يەنە نۇرغۇن زىيان تارتىشىمىز مۇمكىن.

نەمەت خەلپەتنىڭ سۆزلىرى مۇنازىرىسىز ھالدا قوبۇل قىلىنىپ، قوماندانلىق شتاب ئۇرۇش تاكتىكىسىنى ئۆزگەرتىپ، چۈقان سېلىپ، ئات چاپتۇرۇپ ھۇجۇم قىلىدىغان ئىشلارنى قىلماسىتىن، پەم بىلەن سېپىلغا يېقىنلىشىپ بېرىپ، سېپىل تۆشۈكلىرى

رىگە ئوق ئېتىپ زەربە بېرىش جېڭى ئېلىپ باردى. بۇ خىل ئۇسۇل قوللىنىلىۋىدى، چىقىم ئانچە كۆپ بولمىدى. بۇ ئەلۋەتتە ئۆز كۈچىنى ساقلاپ، دۈشمەن كۈچىنى ئاجىزلاشتۇرۇشقا پايدىلىق ئىدى.

لېكىن دۈشمەن تەرەپمۇ بوش كەلمىدى. ئۇلار مەخسۇس تەلىم - تەربىيە كۆرگەن، شۇنداقلا نۇرغۇن جەڭلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ تەجرىبىلىك بولۇپ كېتىشكەن بولغاچقا، قوزغىلاڭچىلار تۆشۈككە يېقىن كېلىشتىن بۇرۇن، مىلتىقلىرىنىڭ ئۈچىغا قۇلاق-چا، كىگىز پارچىسى دېگەندەكلەرنى ئېلىپ تۆشۈكلەرگە تۇتۇپ بېرەتتى. قوزغىلاڭچىلار بۇنىڭدىن بىخەۋەر ھالدا بۇ نەرسىلەرنى دۈشمەنلىك بېشى كۆرۈپ، قارىسىغىلا ئوق ئېتىپ، بىرمۇنچە ئوق - دورىدىن زىيان تارتىشاتتى. بۇ كۈنلەردە قوزغىلاڭچىلار يەنە ئوچۇق دالىدا تۇنەشكە مەجبۇر بولغاچقا، يېقىلغان گۈلخان ئەتراپىغا نۆۋەت بىلەن كېلىپ ئىسسىنىپ تاڭنى ئانقۇزۇشاتتى. پىچاقلىنىڭ مارت ئايلىرىدىكى ئۇزۇن ھەم سوغۇق كېچىسى ۋە تاماق بولماسلىقتەك قىيىنچىلىقلار قوزغىلاڭچىلارنىڭ بېشىنى قاتۇراتتى.

قىيىنچىلىق ئېغىر بولسىمۇ ھۆرلۈك - ئەركىنلىك يولىدا ئۆزىنى جەڭگە ئاتىۋەتكەن قوزغىلاڭچىلار يەنە ئەپچىل چارىلەرنى ئىزدىشىپ گاھىدا شوتا قويۇپ سېپىلغا ياماشسا، گاھىدا لەخمە كولاپ سېپىلنى پارتلىتىش، دەرۋازىغا ئوت قويۇش، ئوقيا ياساپ ئوتلۇق يا ئوقى ئېتىش، سالغا ياساپ تاش ئېتىش قاتارلىق ئىشلار بىلەن بەند بولۇپ، دۈشمەن ئۇستىدىن غالىب كېلىشكە تىرىشاتتى.

شەھەرگە قىلىنغان ھۇجۇم 10 - كۈنىگە قەدەم قويغاندا، قوزغىلاڭچىلار تۈن قاراڭغۇسىدىن پايدىلىنىپ، كېچىسى سېپىلغا شوتا قويۇپ، يامىشىپمۇ باقتى. لېكىن دۈشمەن تەرەپ تۈيۇپ قېلىپ، سېپىلغا ياماشقان ئەزىمەتلەرنى توپقا تۇتتى. ئەتىسى كەچتە قوزغىلاڭچىلار چۈقان - سۈرەن ئىچىدە ئاشكارا ھالدا ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، يەنە سېپىلغا شوتا قويدى، لېكىن دۈشمەنلەر يەنە ئوت

كۆچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ، ئۇلارنى توپقا تۇتۇپ، ئېغىر تالاپەتكە دۇچار قىلدى. قوزغىلاڭچىلار بۇ خىل ئەھۋالدىمۇ يەنە بەل قويۇ-ۋەتمەي قەھرىمانلارچە ئېلىشىپ پېچان شەھىرىنى ئېلىش يولىدا باتۇرلۇق كۆرسەتمەكتە ئىدى.

شۇ ئايلاردا جەنۇبىي شىنجاڭ مىقياسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، قەشقەردىن باشقا شەھەرلەرنىڭ ھەممىسى قوزغىلاڭچىلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەن، شەرقىي شىنجاڭنىڭ ئەڭ مۇھىم قاتناش تۈگۈنى بولغان پېچان ناھىيىسى ئېغىر تەھلىكە ئاستىدا قالغان ۋەزىيەت شەكىللەنگەنىدى. بۇ خىل ۋەزىيەتتىن پۈتى كۆيگەن توخۇدەك پا-لاقلاپ، ئالاقزادە بولۇپ تۇرالمايى قالغان جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى شەرقىي يولنىڭ «غالىب سەركەردىسى» شېڭ شىسەينى قايتۇرۇپ كېلىپ پېچان، تۇرپان، توقسۇندىن ئىبارەت ئۇچ ناھىيىدىكى قوزغىلاڭچى ئاممىنى باستۇرۇپ، ۋەزىيەتنى ئوڭشاش بۇيرۇقىنى بەردى. بۇيرۇق تاپشۇرۇۋالغان شېڭ شىسەي قۇمۇلدا بىر قىسىم كۈچ قالدۇرۇپ قويۇپ، 4500 كىشىلىكتىن كۆپرەك مۇنتىزىم ئەسكەرنى ئېلىپ يولغا چىقتى. جىن شۇرېننىڭ بۇ بۇيرۇقى تېز-رەك ئۇرۇمچى ئەتراپىغا يۆتكىلىپ كېلىش ئارزۇسىدا بولۇۋاتقان شېڭ شىسەيگە ياغدەك ياقتى ـ دە، كېچە ـ كۈندۈزلەپ يول يۈرۈپ، تۇرپان قوزغىلاڭچىلىرى پېچان شەھىرىگە ھۇجۇم قىلىۋاتـ قىلى 12 كۈن بولغاندا، پېچانغا ھەيۋە بىلەن يېتىپ كەلدى. شېڭ شىسەي كېلىپلا ئەسكەرلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ توپ ـ زەمبىرەك-لەرنى ئىشقا سېلىپ، قوزغىلاڭچىلار سېپىگە شەرقتىن ھۇجۇم باشلىدى. ئۇلارنىڭ تۆمۈر كوتىكىلىرى سەپنى يېرىپ ئۆتۈپ، ئىچكىرىلەپ كىرىپ شىددەتلىك ئوت ئاچاتتى. ئاتلىق ئەسكەرلەر بولسا يىراقتىن قورشاپ كېلەتتى. پىيادە قىسىملار ئوتتۇرا ۋە يانلاردىن ھۇجۇم قىلاتتى. ئۇرۇش ناھايىتى شىددەتلىك بولۇپ، جەڭدە نۇرغۇن قوزغىلاڭچىلار جانلىرىدىن ئايرىلىشقان بولسىمۇ، لېكىن ھايات قالغانلىرى بىرىنىڭ ئىزىنى مىڭى بېسىپ دېگۈدەك قارشىلىق كۆرسىتەتتى. شېڭ شىسەي قوشۇنلىرى ئۇستۇنلۇكنى

ئىگىلىگەن، قوزغىلاڭچىلار بولسا تىز پۈكمەي قارشىلىق كۆرسەتمۇاتقان مۇشۇنداق بىر شارائىتتا، قوزغىلاڭچىلار ئارىسىدا «ما شىماڭ قېچىپتۇ» دېگەن پاراڭلار تارقىلىپ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئاكتىپلىقىغا زور دەرىجىدە پاسسىپ تەسىر كۆرسەتتى.

— قاچان قېچىپتۇ؟

— تاڭغا يېقىن.

— مەسلىھەتمۇ سالماي، گەپ ـ سۆزمۇ قىلماي نېمە قىلغىنى بۇ، — مەخمۇت سىجاڭنىڭ شالاڭ ساقاللىرى تىترەپ كەتتى.

ما شىمىڭنىڭ قاچقانلىقىنى ئاڭلىغان شەھەر ئىچىدىكى دۈشمەنلەرمۇ شەھەر دەرۋازىسىدىن چىقىپ ھوجۇمغا ئۆتتى. ما شىمىڭنىڭ قاچقانلىقى قوزغىلاڭچىلارغا نىسبەتەن نۇرغۇن ئاۋارىچىلىكلەرنى كەلتۈرگەنىدى.

— بىزمۇ چېكىنەيلى، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى.

شۇنداق قىلىپ قوزغىلاڭچىلار تۇرپانغا چېكىنىدى. مەخمۇت مۇھىتى، نەمەت خەلپەتلەر خىلالىغان 100 دىن ئارتۇق پىدائىي بىلەن ئۇلارنىڭ كەينىدە قېلىپ، لەمجىن، خاندولاردا ئارقىسىدىن قوغلاپ كەلگەن دۈشمەن قىسىملىرى بىلەن ئىككى قەپەس ئېلىشىپ قالدىن كېيىن، ئاستانىگە يېتىپ كەلدى. ئۇلار ئاستانىگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، ما شىمىڭ قىسىملىرىنىڭ قاراشەھەرگە قاچقانلىقى مەلۇم بولدى. ئۇ قالدۇرغان خېتىدە «مەن قاراشەھەرگە بارىمەن، ئۇ يەردە كۈچ توپلاپ باشقىدىن كېلىمەن. سىلەرمۇ بارساڭلار بىرلىكتە ئىش كۆرسەك» دېيىلگەنىدى. شۇ كېچىسى باش قوماندان مەخسۇت مۇھىتىنىڭ ئۆيىدە جىددىي مەسلىھەت ئۆتكۈزۈلدى. مەسلىھەتكە ھەمدۇللا داموللام، موسۇل مۇھىتى، ئىمىن ھاجى، مەخمۇت سىجاڭ، نەمەت خەلپەت، ئابدۇللا داموللا، نىياز تۇەنجاڭ، پولات تۇەنجاڭ، ئىبراھىم تۇەنجاڭ، ئابدۇسەمى يىڭجاڭ ۋە مەمەت ھاجىلار قاتناشقان بولۇپ، سۆھبەت ئارقىلىق مەخسۇت مۇھىتى پولات تۇەنجاڭنىڭ بىر پولك ئەسكىرىنىڭ ھىمايىسى ئاستىدا قۇمۇلغا بېرىپ خوجىنىياز ھاجىنى چىللاپ چىقىدىر.

غان، مەخمۇت سىجاڭ، نەمەت خەلپەتلەر بىلەن ئۆز قىسىملىرىنى ئېلىپ ۋاقىتلىق قاراشمەرگە چېكىنىدىغان بولۇپ بىرلىككە كەلدى.

*　　*

مەخمۇت سىجاڭ، نەمەت خەلپەت، ئابدۇللا داموللا قاتارلىقلار قارا شەمەرگە قاراپ يولغا چىقتى. مەخسۇت مۇھىتى بولسا ھەمدۇللا داموللام، قۇربان سەئىدى ۋە لۇكچۇن ۋاڭى چىڭ گاڭ غوجىنىڭ (ئىمىن ۋاڭنىڭ) ئوغۇللىرىدىن مەتسايىت، ئىسكەندەر غوجىلار بىلەن بىرلىكتە لۇكچۇننىڭ دىغار دېگەن يېرىدىن ئۇدۇل يولغا چىقىپ، چۆل ـ جەزىلەردە نۇرغۇن كۇلپەتلەرنى تارتىپ، 1933ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قۇمۇلغا يېتىپ باردى. بۇ يەردە شۇنى ئەسكەرتىپ ئۆتۈش زۆرۈركى، ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان تۇرپان خەلقى ئۇستىدىن دەھشەتلىك ئېكسپىلاتاتسىيە يۈرگۈزۈپ كېلىۋاتقان ۋاڭ ئەۋلادلىرى ئۆزلىرىنىڭ كېيىنكى تەقدىرىدىن ئەنسىرىشىپ، بىرلا دومىلاپ قوزغىلاڭچىلار سېپىگە كىرىۋالغاندى. مەخسۇت مۇھىتى قاتارلىقلار قۇمۇلغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، خوجىنىياز ھاجى بىلەن كۆرۈشتى. خوجىنىياز ھاجى مەخسۇت مۇھىتىلارنى ناھايىتى ھەشەم ۋە داغدۇغا بىلەن قارشى ئالغاندىن كېيىن، تۇرپانلىق پىدائىيلار «خوجىنىياز ئاتمىزنى تاۋاپ قىلىمىز» دەپ تۇرۇۋالدى، ھەم تاۋاپ، ھەم ئارام ئېلىپ دېگەندەك بىر كۈن ھاردۇق ئالغاندىن كېيىن، ئىككىنچى كۈنى قۇمۇللۇق ئەزىمەتلەر سېپىگە قوشۇلۇپ، جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىنىڭ سۇمقاغا دېگەن يەردىكى قىسىملىرىغا قارشى ھۇجۇمغا ئۆتتى. مەخسۇت مۇھىتى باشلىق يۇرت چوڭلىرى بولسا بۇ يەرگە كېلىشتىكى پىكىر ـ تەلەپلىرىنى بايان قىلىش ئۈچۈن قوشتىكەن كارىزدا قالدى.

خوجىنىياز ھاجى مەخسۇت مۇھىتىنىڭ پىكىر ـ تەلەپلىرىنى

ئاڭلىغاندىن كېيىن، قۇمۇلدا بىر بۆلۈك ھەربىي كۈچنى قالدۇ-رۇپ قويۇپ، ئۆز يېقىنلىرىدىن قۇربان دورغا، نىياز دورغا، پازىل دورغا، سالى دورغا، سوپى ئاخۇن قاتارلىق كىشىلەرنىڭ قول ئاستىدىكى 100 گە يېقىن ئادەمنى بىلەن تۇرپاندىن بارغان 200 دەك ئادەمگە قوشۇلۇپ، جەمئىي 300 ئادەم بولۇپ سەپ تۈزۈپ، ھەيۋەت بىلەن پىچانغا قاراپ يولغا چىقتى.

خوجىنىياز ھاجىنىڭ پىچانغا چىققان ۋاقتى 1933 - يىلى مارت ئايلىرىنىڭ باشلىرى بولۇپ، مەخسۇت مۇھىتى ئۇنىڭ تاغ ئارىسىدا يۇرۇپ ئۇرۇش قىلىشقا ماھىرلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، شە-ھەرگە كىرمەي چالقان تاغلىرىدا تۇرغۇزۇشنى ئوتتۇرىغا قويدى، لېكىن ۋاڭ ئەۋلادلىرىدىن مەتسايىت، ئىسكەندەر غوجىلار، ھازىر قوشۇننىڭ ئاشلىق زاپىسى كەم، ئۇنىڭ ئۇستىگە خوجىنىياز ھاجى غازى ئاتىمىز ئاران دېگەندە پىچانغا چىقتى، شۇنىڭ ئۈچۈن بىزنىڭ يۇرتلارغىمۇ بېرىپ، بىرەر پىيالە چېيىمىزنى ئىچىپ ئۆتسە، لۇك-چۇندە ئاشلىق زاپىسى مول، ئوردىدىمۇ بىرمۇنچە قورال - ياراغلار بار، دەپ تۇرۇۋالدى. ئامالسىز قالغان خوجىنىياز ھاجى لۇكچۇنگە قاراپ يولغا چىقتى. شېك شىسەي «تاغ قاپلىنى» دەپ داڭق چىقارغان خوجىنىياز ھاجىنىڭ لۇكچۇن شەھىرىگە كىرگەنلىكىنى ئۇققاندىن كېيىن، ناھايىتى خۇش بولۇپ كەتتى ۋە دەرھال ئاق رۇسلاردىن تەشكىللەنگەن توپچى قىسىم ۋە ئېغىر - يېنىك پىلە-موتلارنىڭ ھىمايىسىدە لۇكچۇنگە يېتىپ كېلىپ شىددەتلىك ھۇ-جۇم باشلىدى.

پىدائىيلار بولسا شەھەر سېپىلىنىڭ ئۇستىدىكى ئىستېھكام-لارنى مەھكەم ساقلىغىنىچە ياۋ لەشكەرلىرى بىلەن جان تىكىپ ئېلىشتى. ئۇرۇشنىڭ ئىككىنچى كۈنى خوجىنىياز ھاجى ئوردا ئۇستىدە ئۇرۇش ۋەزىيىتىنى كۆزىتىپ تۇرغاندا دۈشمەن تەرەپ ئوردىنى ئوققا تۇتتى. توپ ئوقلىرى شەھەر مەركىزىدىكى 500 يىللىق تارىخقا ئىگە بولغان، تالايلىغان شاھ، سۇلتان، بەگ، ۋاڭلارنىڭ سەلتەنىتىگە گۇۋاھ بولۇپ، ئېگىز قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان

ئوردىنى كۆمپەيكۇم قىلىۋەتتى. ھەممە ياقنى توپ ئوقى قاپلاپ، قىيا - چىيا ئاۋازلار ئاڭلاندى. ئوردا توپ ئوقىدا ۋەيران بولغان چاغدا ئوردىنىڭ كاتىپى نىياز كاھ ئۆزى كۆز قارىچۇقىدەك ئاسراپ ساقلاپ كېلىۋاتقان لۇكچۇن تارىخى، ئوردا تەزكىرىسى، ئابدۇرېھىم نىزارىنىڭ لۇكچۇن ئوردىسىدا تۇرغان چاغدا يازغان داستانلىرى ۋە قۇسۇرى قاتارلىقلارنىڭ ئېسىل ئەسەرلىرىدىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيماي، بۇ مەدەنىي مىراسلارنى قۇچاقلىغان پېتى ئوتتا كۆيۈپ كەتتى. بۇ قېتىمقى ۋەيرانچىلىقتا يەنە لۇكچۇن ۋاڭى ئىمىن ۋاڭنىڭ تۇتقاقلىق كېسىلى تۇتۇپ قالغانلىقتىن، ئۇمۇ توپ ئوقىدا كۆيۈپ ئۆلدى.

* *

لۇكچۇندە ئەنە شۇنداق دەھشەتلىك ئۇرۇش بولۇۋاتقان چاغلاردا ما شىمىڭ قىسىملىرى قاراشەھەردە بولۇپ، ئۆزىنىڭ كەينىدىن يېتىپ كەلگەن مەخمۇت سىجاڭ قىسىملىرىنى كۆرۈپ ئالاقزادە بولدى ۋە قاراشەھەردە توپلىشىپ تۇرۇۋاتقان ئاشلىق يېتىشمەيدۇ دېگەننى باھانە قىلىپ، قوزغىلاڭچىلارنى چەتكە قېقىپ خوتۇنسۇمۇجۇل دېگەن جايغا بېرىپ تۇرۇشقا قىستىدى. ئۇ موسۇل مۇھتەدىن مەخسۇت مۇھتىنىڭ خوجىنىياز ھاجىنى چىللاپ چىقىلى قۇمۇلغا كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ، مەخمۇت سىجاڭغىمۇ تۇيدۇرماستىن، ھاپىلا - شاپىلا ھالدا موسۇل مۇھتى ۋە ۋاڭ نىياز (خۇيزۇ) قاتارلىق كىشىلەردىن بىر ئەلچىلەر ئۆمىكى تەشكىللەپ، ناھايىتى كۆپ سوۋغا - سالاملار بىلەن ما جۇڭيىڭنى چىللاپ چىقىش ئۈچۈن گەنسۇغا يولغا سالدى.

ما شىمىڭ قاراشەھەردە مايمۇن ئويۇنى ئوينىتىپ يۈرگەن كۈنلەردە لۇكچۇندە ئۇرۇش ناھايىتى قاتتىق ۋە شىددەتلىك بولۇپ، دۇشمەن توپ ئوقلىرىنىڭ ئېغىز ئوردا ۋە شەھەر سىپىللىرىنى توختىماي توپقا تۇتۇۋاتقانلىقىدىن ئەنسىرىگەن مەخسۇت مۇھتى

دەرھال خوجنىياز ھاجىغا:

— ھاجى ئاكا، ئۆزلىرى دېگەن قاپلاننىڭ بېشىغا ئوخشايدىلا، باش ئۈزۈلسە تەن توڭىشىدۇ. شۇڭا ئۆزلىرى شەھەردىن چېكىنىپ چىقسىلا، — دەپ تۇرۇۋالدى.

خوجنىياز ھاجى مەخسۇت مۇھتىنىڭ سۆزىدىن تەسىرلەندى ۋە مۇشۇنداق شارائىتتا چېكىنمەيمۇ بولمايدىغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ ئۆلەڭ قوۋۇق تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئەسلىدە لۇكچۇن شەھرىنى مەركەز قىلغان ھالدا، شەھەرنىڭ تۆت تەرىپىدە تۆت قوۋۇق بار بولۇپ، شەرق تەرەپتىكىسى يۇقىرىقى قوۋۇق، غەرب تەرەپتىكىسى تۆۋەنكى قوۋۇق، شىمالىي تەرەپتىكىسى يېڭىشەھەر قوۋۇقى، جەنۇب تەرەپتىكىسى بولسا ئۆلەڭ قوۋۇقى دەپ ئاتىلاتتى. ئۆلەڭ قوۋۇقىدىن باشقا قوۋۇقلار كېسەك، تاشلار بىلەن قوپۇرۇۋېتىلگەن بولغاچقا، پەقەت ئۆلەڭ قوۋۇقىلا ھەقىقىي چېكىنىش يولى ئىدى. شۇڭا ئۆلەڭ قوۋۇق ئېچىلىشى بىلەن تەڭ باشقا قوۋۇقلارنىڭ يېنىدىكى ئاق ئورۇسلار بۇ يەرگە باستۇرۇپ كەلدى ۋە چېكىنگەن پىدائىيلار، پۇقرالارنى توپقا تۇتتى. خوجنىياز ھاجى مۇھاسىرىنى بۆسۈپ چىقىپ خېلى ئۇزاپ كەتكەندىن كېيىن، شەھەر ئىچىدە قېلىپ، دۈشمەنلەر بىلەن ئېلىشىۋاتقان مەخسۇت مۇھتى شەھەر-دىكىلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ چىقىپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەندىن كېيىن، ئېتىغا مىنگىنىچە قوۋۇقتىن چىقتى. ئۇ قوۋۇقتىن چىقىپ 50 مېتىردەك مېڭىشىغا ئوق تەگدى. ھەمدۇللا داموللا بولسا مەخسۇت مۇھتىنىڭ سەل ئالدىدا قوۋۇقتىن چىققانىدى. ئۇ قو-ۋۇقتىن چىقىپ 20 مېتىردەك مېڭىپ بىر تۈپ جۈجەمنىڭ دالدا-سىغا كەلگەندە ئاق ئورۇس مەرگەنلىرى ئاتقان بىر پاي ئوقتا «ئاللا» دېگىنىچە پېشانىسىنى تۇتۇپ، ئاتتىن سېيرىلىپ چۈشتى. شۇنداق قىلىپ بۇ قېتىمقى جەڭدە تۇرپان قىسىملىرىنىڭ باش قوماندانى، مىللەتپەرۋەر زىيالىي، ئەل سۆيگەن مائارىپچى، ئوت يۈرەك ئىنقىلابچى مەخسۇت مۇھتى، ئاتاقلىق دىنىي ئۆلىمالاردىن تۇرپاننىڭ قازىسى، ئىنقىلاب پېشۋاسى، مائارىپ ھامىيسى ھەم-

مۇللا دامۇللا، لۇكچۇن خانلىق مەدرىسىنىڭ مۇدەررىسى، ماۋارىپ هامىيسى رىقىپ قازى ئاخۇنۇم قاتارلىق بىر تۇركۈم ئېسىل كىشىلەر شېھىتلەر قاتارىدىن ئورۇن ئالدى.

پىدائىيلار چېكىنىپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئەھۋال تېخى مۇ ئېغىر بولدى. شېڭ شىسەي قىسىملىرى بوش قالغان شەھەر ئىچىدە ئۇچ كۈن قەتلىئام يۈرگۈزۈپ، نۇرغۇن بىگۇناھ پۇقرالارنى قىردى. خوتۇن ـ قىزلارنى ئاياغ ئاستى قىلدى، مال ـ مۈلكىنى بۇلىدى. قىرغىنچىلىق ئۈچ كۈن داۋاملىشىپ، لۇكچۇن خەلقىدىن 3000 — 4000 دىن كۆپرەك ئادەمنى ئۆلتۈرۈپ، لۇكچۇن شەھىرىدە قان دەريا‌سى هاسىل قىلدى.

* *

1933 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى، يەنى لۇكچۇندىكى ئۇرۇشتىن توققۇز كۈن كېيىنكى مەزگىل ئىدى.

لۇكچۇن شەھىرىدە قوزغىلاڭچىلار ئۇستىدىن غەلىبە قىلىپ تېرىسىگە سىغماي قالغان هۆكۈمەت ئەسكەرلىرى تۇرپانغا بېرىپ، خائىننىڭ سانقۇنلۇقى تۈپەيلىدىن تۇنقۇن قىلىنغان تۇرپان قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ رەهبەرلىرىدىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، تۆمۇر جىسا هاجى باشلىق 17 كىشىنى قەتلى قىلغاندىن كېيىن 3 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى كۈنى جىن شۇرىننىڭ بۇيرۇقى بىلەن ئۇرۇمچىگە قاراپ يۇرۇپ كەتتى.

بۇ چاغدا ئۆزىنىڭ يېقىن سەپدىشى، تۇرپان ـ پىچان قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ قابىل سەردارى، جانجىگەر دوستى مەخسۇت مۇهتىدىن ئايرىلىپ قالغان خوجىنىياز هاجى ئەلەمگە چىدىماي قۇمۇلغا قايتىپ كەتمەكچىمۇ بولدى، لېكىن ئۇ قۇمۇلغا قايتىپ كەتسە مەخسۇت مۇهتى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، هىسامىدىن زۇفەر، هەمدۇللا دامۇللا، تۆمۇر جىسا هاجى باشلىق تۇرپان ـ پىچان قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ قېنىنىڭ بىكارغا ئاققان بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ،

قۇمۇلغا قايتماي خوتۇنسۇمبۇلدا تۇرۇۋاتقان مەخمۇت مۇھتىنى باشلاپ كېلىش ئۈچۈن ئادەم ئەۋەتتى. ئىككى كۈندىن كېيىن تۇرپاننى ساقلاش ئۈچۈن قالغان چېرىكلەر مەخمۇت مۇھتى بىلەن خوجىنىياز ھاجىنىڭ لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ ئۇ-رۇمچى تەرەپكە قاراپ بەدەر تىكىۋەتتى. ما شىمىڭ بولسا خوجىنە-ياز ھاجى بىلەن ما جۇڭيىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئاداۋەتنى نەزەرگە ئىلىپ، تۇرپانغا كېلىشكە پېتىنالماي قاراشەھەردە قالدى. شۇنىڭ بىلەن تۇرپان يەنىلا قوزغىلاڭچىلارنىڭ قولىغا ئۆتتى. مەخمۇت مۇھتى تۇرپانغا كەلگەندىن كېيىن، قوزغىلاڭچىلار ئارىسىدىكى ئوغلاقچى مەنسۇر قاتارلىق بەش نەپەر يىگىتنى باشلاپ بېرىپ، مەخسۇت مۇھتىنىڭ تېنىنى تېپىپ كەلدى (لۇكچۇن ئۇرۇشىدىن كېيىن جاللات شېڭ شىسەي مەرھۇمنىڭ بېشىنى كېسىپ تۇرپان شەھەر دەرۋازىسىغا ئېسىپ سازايى قىلغانىدى). مەخسۇت مۇھتە-نىڭ تېنى تېپىپ كېلىنگۇچە يەرلىك خەلق ئۇنىڭ بېشىنىمۇ تې-پىپ تەييار قىلىپ قويغانىدى. خوجىنىياز ھاجى بۇ باش بىلەن تەننى ئۆز قولى بىلەن جۇپلىگەندىن كېيىن، ئاستانە ئەلپەتتاھ غوجام قەبرىستانلىقىغا دەپنە قىلىندى. دەپنە مۇراسىمى شۇنداق ھەيۋەتلىك بولدىكى، تۇرپان، پىچان، لۇكچۇن، ياڭخى، سىڭ-گىم، مۇرتۇق قاتارلىق جايلاردىن كەلگەن ئادەمنىڭ كۆپلۈكىدىن ئاستانە خۇددى چايقىلىۋاتقان دېڭىزغىلا ئوخشاپ قالغانىدى.

مەرھۇم يۈيۈپ - تارىلىپ كېپەنلىككە ئېلىنغاندىن كېيىن، نامازمەيدانىغا ئاپىقىلدى. خوجىنىياز ھاجى، مەخمۇت مۇھتى قاتارلىق يۇرت چوڭلىرى سەپنىڭ ئالدىدا، نامازغا نەمەت خەلپەت يېتەكچىلىك قىلدى. قاچانلار قارىسا خۇشخوي كۆرۈنىدىغان بۇ ئادەم يېقىنقى كۈنلەردىن بۇيان تەرىنى ئاچماس بولۇپ قالغان، مەرھۇمنىڭ ۋاپاتىغا ئېچىنىپ كۆزلىرى قىزىرىپ بىرنەچچە كۈن ئىچىدىلا بىر ئىلىك ئېتىدىن چۈشۈپ كەتكەنىدى. چۈنكى ئۇنىڭغا بالىلىق چاغلىرىدا ئاغزىغا ئىلىم سالغان ئۇستازى لۇكچۇنلۇك رىقىپ قازى ئاخۇنۇم، يامان كۈنلەردە ھەمنەپەس بولۇپ، مەسلەك-

داش بولۇپ ئۆتۈشكەن مەخسۇت مۇھىتى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، ھەمدۇللا دامولللا قاتارلىق جامائەت ئەربابلىرىنىڭ ئۆلۈمى تولىمۇ ئېغىر كەلگەنىدى. شۇڭا ئۇ ناماز تۇگەش بىلەن تەڭ ئىچ - ئىچىدىن بۇخسۇپ چىقىۋاتقان قايغۇنى زورىغا بېسىپ، تېخى نامازدىن ئىلگىرىلا كاللىسىدا تەييار قىلغان مەرسىيىلەرنى ئوقۇدى. ۋەزمىن ئاھاڭدا ئوقۇلغان مەرسىيە شۇنداق تەسىرلىك ئىدىكى، سەپىنىڭ ئالدىدا تۇرغان خوجىنىياز ھاجى، مەخمۇت مۇھىتى قاتارلىقلاردىن تارتىپ، سەپنىڭ كەينىگە كېيىپ قوشۇلۇۋاتقانلار قېرى - چۇرى، قىز - جۇۋان، مومايلارغىچە ھەممەيلەننىڭ يۇرەكلىرى ئېزىلىپ، كۆزلىرىدىن شۇرۇلداپ ياش قۇيۇلاتتى.

جىمسار پۇتۇمى

مەخسۇت مۇھتىنىڭ جەستى يەرلىككە قويۇلۇپ، ئاستانىدە مەرھۇمنىڭ ۋە ئۇرۇشتا شېھىت بولغان بارلىق پىدائىيلارنىڭ روھىغا ئاتاپ كاتتا نەزىر بېرىلگەندىن كېيىن، قوزغىلاڭ رەھبەرلىرى قوشۇننى قايتا قۇرۇشقا ئاتلاندى. چۈنكى شېھىتلەرنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرى ئۇلارغا يۈكلەنگەن، خەلق ئاممىسى يەنىلا ئازاب - ئوقۇبەت ئىچىدە ئاچچىق ئىگىرىماقتا ئىدى.

قوشۇن يېڭىدىن قوشۇلغان پىدائىيلار ۋە شەھەر كەمبەغەللەرى ھېسابىغا كۈنسايىن تولۇقلىنىپ، ھەربىي قائىدە - تۈزۈملەر بويىچە بۆلەكلەرگە ئايرىلدى. مەخمۇت مۇھتى پۈتۈن قوشۇنغا سىجاڭ، پازىل دورغا بىلەن سالى دورغا لۇيجاڭ بولدى. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئەسلىدە بار بولغان ئەسكەر باشلىقلىرى قايتىدىن تولۇقلاپ سايلاندى. قوشۇن تەركىبىدىكىلەرنىڭ كۆپ قىسمى ئادەتتىكى كىيىم ۋە ئۆزلىرى تاپقان ئات - ئۇلاغلار بىلەن جابدۇنغان بولۇپ، قورال - ياراغ جەھەتتە قول پىلىموتى ۋە بەشئاتاردىن تارتىپ قارا مىلتىق، ھەتتا قىلىچ - نەيزىلەر بىلەن قوراللانغان بولغاچقا، قوزغىلاڭچى قوشۇن پارتىزانلارغا ئوخشاپ قالغانىدى.

قوشۇن تەرتىپكە سېلىنىۋاتقان شۇ كۈنلەردە ئۇرۇمچى تەرەپتىن ئەلچى كەلدى. ئەلچىلەرنىڭ سۆزلىرىدىن مەلۇم بولۇشچە، شېڭ شىسەي ئۇرۇمچىدە يېڭىدىن ھۆكۈمەت قۇرۇپتۇ، شۇڭا ئۇ خوجىنىياز ھاجى بىلەن يارىشىپ قېلىش ئۈچۈن بۇ ئەلچىلەر ئۆمىكىنى ئەۋەتىپتۇدەك.

بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان خوجىنىياز ھاجى ئاچچىقتىن يېرىلغۇدەك بولۇپ، مەن شېڭ شىسەي دېگەن لومودىنىڭ ئەلچىسى بىلەن كۆرۈشمەيمەن، دەپ تۇرۇۋالدى. مەخمۇت سىجاڭ، نەمەت خەلپەت

قاتارلىق يۇرت چوڭلىرى ئارىغا چۈشكەندىن كېيىن، ئاخىرى ئەل-چىلەرنى قوبۇل قىلىشقا رازى بولدى.

ئەسلىدە خوجىنىياز ھاجىلار تۇرپانغا ئۆتۈپ ئىدىقۇت ئېتىكى-دىكى قوزغىلاڭچىلار بىلەن بىرلىشىپ ئۇرۇشنى باشلىغاندا، تەڭ-رىتاغنىڭ شىمالىي ۋە جەنۇبىي تەرەپلىرىمۇ ھېچبىر تىنچ ئەمەس ئىدى، ئۇ جايلاردىمۇ ھۆكۈمەتكە قارشى كۈچلەر ئۇلغايغانلىقتىن، ئېغىر خەۋپ ئاستىدا قالغان جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى ئۆز ھاكىمى-يىتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن شېڭ شىسەينى پۈتۈن قوشۇن بىلەن ئۇرۇمچىگە يۆتكەپ كېلىشكە مەجبۇر بولغانىدى. بىراق جىن شۇ-رېن ھۆكۈمىتى تەركىبىدىكى جاڭ شىڭ، چېن دېلى، چىن جۇڭ، تاۋ مىنيۆ قاتارلىق ئەمەلدارلار بۇنىڭلىق بىلەن ھاكىمىيەتنى ساق-لاپ قېلىش مۇمكىن ئەمەس، پەقەت جىن شۇرېننى تەختتىن چۈشۈرۈپ يېڭى ھاكىمىيەت قۇرغاندىلا شىنجاڭ ۋەزىيىتىنى تىز-گىنلەش مۇمكىن، دېگەن ئوي بىلەن سىياسىي ئۆزگىرىش قوزغە-ماقچى بولۇپ، ئۆز قولىدا ھەربىي كۈچ بولمىغان ئەھۋال ئاستىدا ئۇرۇمچىدىكى ئاق ئورۇس سولداتلىرىغا بىرمۇنچە ئىمتىيازلارنى بېرىش بەدىلىگە يارەمگە چاقىرغان. شۇنىڭ بىلەن 200 دەك ئاق ئورۇس ئەسكىرى دەرھال جىن شۇرېن يامۇلىغا ھۇجۇمغا ئۆتكەن. جىن شۇرېن بۇ ھۇجۇمغا بەرداشلىق بېرەلمەي، شەھەر سىرتىدىكى قىزىلتاغقا قېچىپ چىققان ۋە ئۇرۇمچىنىڭ غەربىي تەرىپىنى مۇداپە-ئە قىلىۋاتقان قىسىملىرىنى يۆتكەپ كېلىپ قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتكەن. شۇنىڭ بىلەن ئاق ئورۇس سولداتلىرى بەرداشلىق بېرەل-مەي قېچىشقا باشلىغان. بۇ چاغدا شېڭ شىسەي گۇچۇڭ تەرەپلەر-دىن كېلىدىغان خەۋپكە قارشى مۇداپىئەدە بولۇپ، شەھەردە سىيا-سىي ئۆزگىرىش بولغانلىقىنى ئاڭلاپلا، جىن شۇرېننى قوغداش ئۈچۈن دەرھال ئۇرۇمچىگە يېتىپ كېلىپ، شەھەرنىڭ شەرقىي دەرۋازىسىنىڭ سىرتىغا ئورۇنلىشىپ، سىياسىي ئۆزگىرىش قىل-غۇچىلارنى باستۇرماقچى بولغان. دەل شۇ چاغدا سىياسىي ئۆزگە-رىش قوزغىغۇچىلار رەھبەرلىرىدىن جاڭ شىڭ، چېن دېلى، چىن

جۇڭ قاتارلىقلار شېڭ شىسەي بىلەن كۆرۈشۈپ، «جىن شۇرېننى ئاغدۇرۇپ تاشلاشقا يارەمدە بولسىڭىز، سىزنى شىنجاڭ ھەربىي ئىشلار ھەيئىتىنىڭ باشلىقلىقىغا سايلايمىز» دەپ ۋەدە بەرگەن. شېڭ شىسەي مۇناق تۈيۇقسىز كېلىپ قالغان ئامەتنى غەنىيمەت بىلىپ دەرھال ماقۇل بولغان. بىراق ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى چېرىكلەر جىن شۇرېننىڭ ئادەملىرى بولغاچقا، ھەربىرىدە داۋامىدا بىرەر چاتاق چىقىپ قالمىغىدى دەپ ئەندىشە قىلغان. ئۇنىڭ بەختىگە 1931 - يىلى 18 - ئۆكتەبىردە ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ شەرقىي شىمالدىكى ئۆلكىلەرگە قىلغان تاجاۋۇزىدىن كېيىن، سوۋېت ئارقىلىق شىنجاڭغا قېچىپ كىرىپ، ئۇرۇمچىدە ۋاقىتلىق تۇرۇۋاتقان شەرقىي شىمال پىدائىيلىرىنىڭ باشلىقى شېڭ شىسەي بىلەن بىر يۈرتلۇق بولغاچقا، ئۇنىڭدىن ئەسكەر ئارىيەت ئېلىپ ھەربىرىنى باشلىغان. نەتىجىدە جىن شۇرېن قىسىملىرى قاتتىق مەغلۇپ بولۇپ، جىن شۇرېن چۆچەككە قېچىپ بېرىپ، سوۋېت زېمىنى ئارقىلىق تېيەنجىنگە كەتكەن. بۇ تارىختىكى ئاتالمىش «12 - ئاپرېل سىياسىي ئۆزگىرىشى» بولۇپ، سىياسىي ئۆزگىرىش قىلغۇچىلار ۋەدىسى بويىچە شېڭ شىسەينى دۇبەن، سابىق مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى لىيۇ ۋېنلۇڭنى ئۆلكە رەئىسى قىلغان. شىنجاڭنىڭ ھەربىي ۋە سىياسىي ئىشلىرى بويىچە ئالىي قوماندانلىققا تەينىلەنگەن شېڭ شىسەي خوجىنىياز ھاجى بىلەن يارىشىش توغرىسىدا ئەلچى ئەۋەتكەن.

ئەلچىلەر يۇقىرىقى ئىزاھاتلارنى بەرگەندىن كېيىن شېڭ شىسەي ئەۋەتكەن مەكتۇپنى ھاجىغا سۇندى. مەكتۇپتا خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئېزىلىۋاتقان پۇقرالارنى باشلاپ جىن شۇرېن ھاكىمىيىتىگە قارشى كۆتۈرۈلۈپ چىققانلىقىغا مەدھىيىلەر ئوقۇلۇپ، ئاخىرىدا ئۆزلىرى بىلەن بىرلىشىش تەلەپ قىلىنغانىدى.

خەت ئوقۇلۇپ تۈگىشى ھامان ئۆي ئىچىنى ۋاراڭ - چۇرۇڭ قاپلاپ كەتتى.

— ھەي، يالغانچى كاززاپ، خوجىنىياز ھاجى بىلەن جەڭ

قىلغۇسى يوقمىش تېخى!

— پۇقراپەرۋەر بولۇۋالغانلىقىنى قارىمامدىغان، قۇمۇللۇقلارغا قىلغىنىنى ئۇنتۇپ قالدىمىكىن؟

— تۇرپاننى قانغا بويىغان كىم؟

— مەخسۇت باينىڭ بېشىنى قوزۇقتا ئېسىپ سازايى قىلغان كىم؟

— ئوت يۈرەك شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن تۆمۈر جىسما هاجىمنى چاپقان كىم؟

قوزغىلاڭچىلارنىڭ تۇشمۇتۇشتىن قىلغان سۆزلىرىدىن كېيىن، خوجىنىياز هاجى شېڭ شىسەينىڭ تەلىپىنى رەت قىلىپ، ئۇنىڭ ئەلچىلىرىنى يولغا سېلىپ قويدى.

* *

بىرنەچچە كۈندىن كېيىن خوجىنىياز هاجى، مەخمۇت مۇهىتلار قۇمۇل ـ تۇرپان قوزغىلاڭچىلىرىدىن تەركىب تاپقان 2000 كىشىلىكتىن ئارتۇق ئاتلىق قوشۇننى باشلاپ، شېڭ شىسەيگە جازا يۈرۈش قىلىش ئۈچۈن ئاتلاندى. بۇ كۈنى تۇرپان شەهىرى ئادەم دېڭىزىغا ئايلانغان بولۇپ، ئامما يولىنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇرۇپ پىدائىيلارغا نۇسرەت تىلەپ دۇئا قىلىشاتتى. مومايلار، قىز ـ جۇۋانلار خەلق ئوغلانلىرىغا نان، توقاچ، قۇرۇق ئۈزۈم ۋە قىزىل گۈللۈك تۇرپان دوپپىلىرىنى تەقدىم قىلىشاتتى. بۇ كۈنى جەڭگە ماڭغان پىدائىيلارنىڭ هەربىرى بىردىن غالىب يىگىتكە ئايلانغان بولۇپ، ئۇلار خەلقنىڭ ئالقىش ساداسى ئىچىدە ئۆزلىرىنى خۇددى توي بولۇپ، قىز كۆچۈرۈپ كېلىش ئۈچۈن ئاتلانغان يىگىتلەردەك بەختىيار هېس قىلىشاتتى.

قوشۇن ئاپرېلنىڭ ئاخىرىدا پىچانىنىڭ شىمالىدىكى كۆكيار ئېغىزى ئارقىلىق تەكرىتېغىنىڭ شىمالىي ئېتىكىگە ئۆتتى. بۇ چاغدا قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئالدىن چارلاپ ئەهۋال مەلۇم قىلغۇچى

ئەترىتى يېتىپ كەلدى ۋە چېرىكلەرنىڭ خوجىنىياز ھاجىنىڭ كېـ
لىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ مورىغا چىكىنگەنلىكىنى مەلۇم قىـ
لىشتى.

— ئۇنداقتا ئاۋۋال ئىشنى موريدىن باشلىساق بولغۇدەك.

خوجىنىياز ھاجى قوشۇننى ئازراق ئارام ئالدۇرۇپلا گۇچۇڭغا قاراپ ماڭدى. ئۇلار گۇچۇڭغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، موريىنى قانداق ئېلىش توغرىسىدا مۇزاكىرە قىلىشۋاتاتتى. تۇيۇقسىز ئاتـ
لارنىڭ دۇكۇرلىگەن، كىشنىگەن ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ ما جۇڭىيىڭـ
نىڭ ئەلچىلىرى يېتىپ كەلدى. بۇ كۇتۇلمىگەن ۋەقەدىن ھەيران بولغان شتاب باشلىقلىرى بىر - بىرىگە قاراشتى. چۈنكى ما جۇڭىيىڭ ئوزاقى يىل كۇزدە ۋاپاسىزلىق قىلىپ ئىچكىرىگە قېچىپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ نامى خەلقنىڭ يادىدىن چىقىپ كەتكەنـ
دى. ئۇنىڭ شىنجاڭغا ئىككىنچى قېتىم قەدەم باسقانلىقىدىن خو-
جىنىياز ھاجى ۋە شېڭ شىسەينىڭمۇ خەۋىرى يوق ئىدى. ئەمەلـ
يەتتە ما جۇڭىيىڭ بىر يېرىم يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئىچىدە گەنسۇـ
نىڭ جيۇچۇەن، ئەنشى قاتارلىق جايلىرىدا ئۆز قوشۇننى قايتا رەتلەپ، تەرتىپكە سېلىپ، شىنجاڭ زېمىنىغا ئاياغ باسقاندىن كېـ
يىن بوش قالغان قۇمۇل، باركۆل تەرەپلەرنى ھېچقانداق قارشـ
لىقسىزلا ئۆز ئىلكىگە ئېلىپ، ئۇرۇمچىگە يۇرۇش قىلغان ۋە ئۇرۇمچىنى ئېلىش ئۇچۇن ئاۋۋال گۇچۇڭنى ئالمىسا بولمايدىغانلـ
قىنى ھېس قىلىپ قۇمۇل بىلەن تۇرپان ئارىلىقىدىكى يەتتەقۇدۇق دېگەن يەردىن باشلاپ، شىمالىي يول بىلەن موريغا كېلىۋاتقاندا، ھاجىلارنىڭمۇ تۇرپان تەرەپتىن موريغا كېتىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ ئەلچى ئەۋەتكەنىدى. ما جۇڭىيىڭنىڭ مەكتۇپىدا «... سىز— ئاتا، مەن — بالا، بالىدىن ئۇتكەن سەۋەنلىكنى ئاتا ئەلۋەتتە كەچۇرۇۋېـ
تىدۇ. ئۇتكەن ئىشلارغا سالاۋات قىلىپ مېنى يەنە ئۆز ئوغلىڭىزـ
دەك كۆرىدىغانلىقىڭىزغا ئىشىنىمەن. سىز نەيزىنىڭ سېپى بو-
لۇڭ، مەن ئوچى بولۇپ نەگە شىلتىسىڭىز شۇ يەرگە سانجىلاي، ئىككىمىز بىرلىشىپ مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇچۇن ئىنتىقام ئا-

لايلى، مەن يەتتەقۇدۇققا كېلىپ سىزنىڭ گۈچۈڭغا لەشكەر تارتقاز. لىقىڭىزنى ئاڭلاپ بۇ ئەلچىلەرنى ئەۋەتتىم. ئىككى يىلدىن بېرى سىز غازات قىلىپ كۆپ چارچىدىڭىز. مېنىڭ ئەسكەرلىرىم بولسا خېلىدىن بېرى جەڭ قىلماي تەييارنى يەپ دىغراپ كەتتى. شۇڭا ماڭا رۇخسەت قىلسىڭىز، مەن ئالدى بىلەن جەڭ باشلاپ، مورى بىلەن گۈچۈڭنى ئېلىپ يول ئېچىپ بەرسەم...» دېگەندەك سۆزلەر پۈتۈلگەنىدى. ما جۇڭيىڭنىڭ مەكتۇپى ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، خوجىنىياز هاجى چوڭقۇر سۇكۇتكە چۆمدى. بۇ چاغدا مەخمۇت سىجاڭ مىرول فۇگۈەننى چاقىرىپ، ئەلچىلەرنى ئوبدان ئورۇنلاشتۇرۇش هەققىدە جېكىلىدى. ئۇلار چىقىپ كېتىشى بىلەن يەنە غۇلغۇلا قوزغالدى.

— بۇ شەيتان يوچۇنلا گەپلەرنى قىپتۇغۇ، جىنىڭ قەستى شاپتۇلدا، دەپ يەنە بىزنى داغدا قويماقچى.

— هەي، ئۇنىڭمۇ ئويلىغىنى باردۇر، سىلەرگە شەھەر ئېلىشىپ بېرەي دەپتۇغۇ؟!

— بىر بالاسى بولمىسا قۇيرۇق ياتامتى تاشتا، دېگەننى هەرگىز ئۇنتۇپ قېلىشمىسىلا.

شۇنداق قىلىپ خوجىنىياز هاجى ما جۇڭيىڭ بىلەن كۆرۈشمەسلىك قارارىغا كەلدى، لېكىن مەخمۇت سىجاڭ قاتارلىقلارنىڭ ما جۇڭيىڭ بىلەن بىر كۆرۈشۈپ بېقىشنى تەكىتلەپ تۇرۇۋېلىشى ئارقىسىدا، هاجىم ئۇلارنىڭ پىكرىگە قوشۇلۇپ ما جۇڭيىڭنى قوبۇل قىلماقچى بولدى.

* *

ئارىدىن بىر كۈن ئۆتۈپ ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى كېلىشكە باشلىدى. ئۇ ئەمدى بىر يېرىم يىل ئىلگىرىكى ئەبگار قوشۇن ئەمەس، پىيادىلىرى ياپونكا، سەنبا قاتارلىق يېڭى تېپتىكى ئۇزۇن مىلتىق، قول بومبا ۋە يېنىك قىلىچلار بىلەن، ئاتلىقلىرى بەشئا-

تار ۋە يۇزى كەڭ قىلىچلار بىلەن قوراللىنىپ، ماش رەڭ رەختتىن بىر خىل ھەربىي فورما كىيگەن، پاچاقلىرىغا گوجەي ئوراپ، ئوق پوتىلىرىنى ئوقلار بىلەن تولدۇرۇپ مۇرىسىگە ئاسقان بۇ قوشۇن تولىمۇ مۇنتىزىم ۋە جەڭگىۋار كۆرۈنەتتى. قۇيرۇقى كېسىك، يالىلىرى قىرقىلغان ئاتلار بولسا ئۆز رەڭگى ۋە ئۆز نەسلى بويىچە تۇرلەرگە ئايرىلغان بولۇپ، يوغان ـ يوغان قېچىرلارغا سۆرىتىلگەن پىلىموتلار بۇ قوشۇننىڭ ھەيۋىسىگە ھەيۋە قوشقانىدى.

قوشۇننىڭ ئالدىدا «مەركەزگە قاراشلىق 36 ـ دىۋىزىيە» دېگەن خەتلەر يېزىلغان گومىنداڭ بايرىقىنى كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقان بىرنەچچە ئاتلىقتىن كېيىن كەڭ قاسقان شەپكە كىيىپ، بىر يېنىغا دۇربۇن ئاسقان ما جۇڭيىڭ كۆرۈندى. غولىنىڭ نېرىقى تەرىپىدىكى دالىدا ھاجىمىنىڭ بارىگاھى كۆرۈنگەن ھامان، ما جۇڭيىڭ ئەسكەرلىرىنى چۇشكۇن قىلىشقا بۇيرۇپ، ئۆزى بىرنەچچە كىشىسى بىلەن بارىگاھقا قاراپ ئات سالدى. بۇ چاغدا ئۇ ئەۋەتكەن زاكىر سەنمۇ، ما خۇگەن قاتارلىق ئەلچىلەر ئۆز خوجىسىنىڭ ئالدىغا ئات سېلىپ بېرىپ، ۋەزىيىنى تولۇق ئورۇندىغانلىقىنى دوكلات قىلىشتى. مەخمۇت سىجاڭنىڭ سالاھ قىلىشى بىلەن ھاجىمۇ ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقتى. ما جۇڭيىڭ دەرھال ئاتتىن چۇشۇپ ھاجىم بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى ۋە زاكىر سەنمۇنىڭ تەرجىمانلىقىدا ئىسەنلىك سوردى. پاتىھە دۇئاسىدىن كېيىن داستىخان ھازىرلىنىپ چاي كەلتۈرۈلدى.

— بىز ئۇيغۇرلاردا ئالتە ياشلىق ئالدىغا كەلسە، ئاتىمىش ياشلىق ئالدىغا چىقىپتۇ، دېگەن گەپ بار. بىز پاتىھەگە بارغۇچە ئۆزىڭىز كەپسىز.

— سىز دېگەن ئاتا، مەن دېگەن بالا. بىزنىڭ قائىدىمىزدە ئاتا دېگەن بالىنىڭ ئالدىغا چىقمايدۇ، — ما جۇڭيىڭ يەنە ئۇستاتلىق بىلەن بىرمۇنچە تەكەللۇپ سۆزلەرنى قىلدى، — ئۆتكەن ئىشقا سالاۋات دەپ ئۆزرەمنى قوبۇل قىلغانلىقىڭىزغا تەشەككۇر. بۇ مېنى ئەپۇ قىلغانلىقىڭىزنى بىلدۇرىدۇ. مەن يەنە شۇنداق دەيمەنكى، سىز

نەيزىنىڭ سېپى بولۇڭ، مەن بېشى بولۇپ، سىز قەيەرگە شىلتە-
سىڭىز شۇ يەرگە سانجىلاي.

شۇ قېتىمقى كۆرۈشۈشتىن كېيىن، يەنى ئەتىسى تاڭ سۈزۈ-
لۈشى بىلەن تەڭ ما جۇڭيىڭ قوشۇنى مورىغا ھۇجۇم باشلاپ، بۇ
شەھەرنى ئىككى سائەت ئىچىدىلا پەتھ قىلىپ، بىرمۇنچە ئولجىلار-
غا ئىگە بولۇپ، ئەتىسى يەنە گۇچۇڭ تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى.

بۇ چاغدا خوجىنىياز ھاجى، مەخمۇت سىجاڭ، نەمەت خەلپەت
قاتارلىق قوزغىلاڭچىلار رەھبەرلىرىمۇ قوشۇننى باشلاپ جىمسارغا
يۈرۈش قىلغان بولۇپ، جىمسارىدىكى چېرىكلەر قوزغىلاڭچىلارنىڭ
ھۇجۇمىغا بىر كۈنمۇ بەرداشلىق بېرەلمەي شەرمەندىلەرچە تەسلىم
بولۇپ، ئاق بايراق چىقىرىشقىنىچە دەرۋازىلارنى ئۇلۇغ ئېچىۋەت-
تى. بۇ چاغ دەل گۈگۈم ۋاقتى بولۇپ، شەھەر ئىچىدىن شەھەر
دەرۋازىسىنىڭ ئاچقۇچلىرى ۋە زىنچە ئالتۇن قاتارلىق سوۋغا -
سالاملارنى پەتنۇسلارغا سالغىنىچە ئۇچ نەپەر ئوفېتسىر چىقىپ
كەلدى. ھاجىنىڭ يىگىتلىرى ئۇلارنى ئارىغا ئېلىپ، شەھەرگە
يېقىن جايدىكى قارىياغاچلىققا جايلاشقان باش شتاب چېدىرىغا ئې-
لىپ باردى. ئۇلار ھاجى باشلىق يۇرت چوڭلىرىغا تەزىم قىلىپ
سالام بەجا كەلتۇرگەندىن كېيىن، جىمسارىدىكى چېرىكلەرنىڭ
شەرتسىز تەسلىم بولغانلىقىنى، قورال - ياراغلارنى بولسا ئەتە
تاپشۇرماقچى ئىكەنلىكىنى ئېيتتى.

بۇ قېتىم قوزغىلاڭچىلار يەنە بىخۇدلۇق قىلدى. ئۇلار ئاغزى-
مىزغا كىرىپ بولغان نېمەت، ئەمدى نەگە قېچىپ كېتەلەيدۇ، دەپ
ئويلاپ خاتىرجەم ئارام ئېلىشقا باشلىدى، لېكىن «دەريا ئۇخلىسا
ئۇخلار، دۇشمەن ئۇخلىماس» دېگەندەك بۇ كېچىسى ما جۇڭيىڭ
چېرىكلىرى ئارام ئالماستىن تەسلىم بولغان شەھەرگە باستۇرۇپ
كىرىپ، قوراللارنى تەلتۆكۈس ئەكەتتى. ئەتىسى قوزغىلاڭچىلار
قورال تاپشۇرۇۋېلىش ئۇچۇن بارغاندا بىرەر تالمۇ قورال كۆرۈن-
مەيتتى. بۇنىڭدىن بۇ قېتىممۇ يەنە ما جۇڭيىڭنىڭ قىلتىقىغا
چۈشكەنلىكىنى چۈشەنگەن قوزغىلاڭچىلار ئۆز گۈشىنى ئۆزلىرى

يېگۈدەك بولۇشتى.

— ھەي، ئەسلىدە ئاخشاملا يىغىۋالىدىغان ئىش ئىكەندۇق ئەمەسمۇ؟!

— كىم بىلىپتۇ، بۇ ما جۇڭيىك دېگەننىڭ بۇنداق يۇزسىزلىكىنى!

قوزغىلاڭچىلار پۇشايمان ئىلكىدە بىر كۈننى ئۆتكۈزۈشۈپ، ئىككىنچى كۈنىگە قەدەم قويغىنىدا ئۇلارنىڭ يېنىغا بەللىرىگە ئاق باغلىغان زاكىر سەنمۇ قاتارلىق ئۇچ كىشى يېتىپ كەلدى. ئۇلار كېلىپ پاتمۇھ دۇئاسىدىن كېيىن، گۈچۈك ئۇرۇشىدا ما جۇڭيىكنىڭ ئىنىسى ما جۇڭجىنىڭ قازا قىلغانلىق خەۋىرىنى يەتكۈزدى. شۇنىڭ بىلەن قوزغىلاڭچىلار يەنە قورساق كۆپۈكىنى بۇياقتا قايرىپ قويۇپ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئەسلىي قائىدىسى بويىچە ئات سېلىشىپ مۇسابەت بولغان يەرگە قاراپ چاپتى. ئۇلار ما جۇڭيىڭنىڭ چۈشكۈن قىلغان جايىغا كەلگەندە، ما جۇڭيىڭ ئۇلارنى كۆز ياشلىرى بىلەن كۈتۈۋالدى. پەتىچىلەر كەڭ، ئازادە ئۆيلەرگە جايلاشتۇرۇلغاندىن كېيىن، نەمەت خەلپەت مۇڭلۇق قىرائەت قىلىشقا باشلىدى. يوغان - يۇلپى بەدىنىگە ماس ھالدا چىقىۋاتقان بوم ئاۋازى بۈگۈن ئاجايىپ مۇڭلۇق بولۇپ، ئۇنىڭ ئىسلام ئەھكاملىرىدىن تولۇق خەۋەردار ئىكەنلىكىنى يەنە بىر قېتىم نامايان قىلدى. قىرائەتتىن كېيىن پەتىچىلەر ما جۇڭيىڭدىن كۆڭۈل سورىدى. بۇ چاغدا ئۆمرىنىڭ تەڭدىن تولىسى ئۇرۇش ئىچىدە ئۆتكەن قېرى تۈڭگان چېرىكلىرى مۇڭلۇق قىرائەتنىڭ تەسىرىدىن ئېسىگە كېلەلمىگەن بولۇپ، ھاياجانلانغىنىدىن ئۆزئارا پىچىرلىشاتتى.

— بۇ قىزىل يۈز موللام كىم بولۇپ كەتتى ئەمدى؟

— ئاجايىپ بەلەن ئوقۇيدىغان ئادەمكەن.

ھاجىمنىڭ يىگىتلىرىدىن بىرى سۆز قىستۇردى:

— بۇ كىشى دېگەن خوجىنىياز ھاجى ئاتىمىزنىڭ مەسلىھەتچىسى نەمەت خەلپىتىم بولىدۇ.

— ياپىر، بوي دېسە بويى بار، ئاۋاز دېسە ئاۋازى. ئىلىم

دېگەنمۇ تۆكۈلۈپ تۇرىدىكەن. ھاجىمنىڭ جەڭلەردە نۇسرەت قازاندىغانلىقىدىن ئەجەبلەنمىسەكمۇ بولغۇدەك.

چېرىكلەر «سۇبھانالله» ئېيتىشتى.

خوجىنىياز ھاجى كۆكۈل سوراشتىن كېيىن كېتىشكە تەرەددۇتلاندى. بۇ چاغدا ما جۇڭيىڭ ئۆزىنى قاچۇرغاندەك قىلىپ، قول قوۋۇشتۇرغىنىچە ئۇلارنى ئۇزاتماقچى بولدى. ھاجى ئورنىدىن تۇرۇپ قوزغىلىپ ئۇچ - تۆت ماڭدامچە ماڭغاندىن كېيىن زاكىر سەنمۇغا يۈزلەندى:

— بىزنىڭ شتابىمىز بىلەن بۇ يەرنىڭ ئارىلىقى خېلى بار. كېلىپ - كېتىشمۇ ئەپسىز. سىز گا سىلىڭدىن سوراپ بېقىڭ. جىمسارىدىن ئەكېلىۋالغان قوراللارنى قانداق قىلماقچى، ئۇلار دېگەن بىزگە تەۋە قوراللار.

— قوراللارنىڭ ھاجىمغا تەۋەلىكى راست، لېكىن ھازىر ماڭا لازىم، — دېدى ما جۇڭيىڭ پەرۋاسىزلىق بىلەن.

ئەمدى ما جۇڭيىڭنىڭ قارا نىيىتى ئاشكارىلاندى. ئۇ يەنە ئەسكەر ئالىدىغانلىقىنى، ئەسكەرنى 50 تۇمەنگە يەتكۈزۈپ ئاۋۇال پۇتكۈل جۇڭگونى، ئاندىن رۇسىيىنى ئېلىپ، چېگرىسى ھەرەمگە تۇتىشىدىغان چوڭ بىر دۆلەت قۇرماقچى ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ، ھاجىنى يارەمگە چاقىردى.

بۇ چاغدا ھاجىنىڭ چىرايى تامدەك تاتىرىپ، دۇگىلەك كۆزلىرىگە قان تولۇپ، لەۋلىرى تىترەپ كەتتى. مەخمۇت سىجاڭ، نەمەت خەلپەتلەر گا سىلىڭنىڭ گەپلىرىگە ھەيران بولۇپ، ئۆز قۇلاقلىرىغا ئىشەنمەي قېلىشتى.

— ھەي زاكىر، — دېدى ھاجى ئاچچىق بىلەن، — سىلىڭغا ئېيت، مەن شىنجاڭ خەلقىنى ئازاب - ئوقۇبەتتىن قۇتۇلدۇرۇش يولىدا قان كېچىپ جەڭ قىلىۋاتسام، ئۇ تېخى يەنە يوغان دۆلەت قۇرماقچىمۇ. بولدى، ئۇمۇ ئۆز يولىدا ماڭسۇن، مەنمۇ ئۆز يولۇمغا ماڭاي. بۇگۈندىن باشلاپ ئارىمىز ئوچۇق...

خوجىنىياز ھاجى ۋارقىرىغىنىچە ئېتىغا مىنىپ شتاب دەرۋازىسىغا

سىدىن چىقىپ كەتتى. بۇ كۈنلەردە تارىخىنىڭ ئۇزۇنلۇقى بىلەن نامى تىللاردا داستان بولۇۋاتقان گۈچۈك شەھىرىمۇ ئېغىر تەھلىكە ئاستىدا قالغان بولۇپ، كوچا ـ كويلاردا مىڭ ـ مىڭ ئۆلۈك، ما جۇڭيىنىڭ قوشۇنلىرى پۈقرالارنىڭ كارغا كېلىدىغانلىرىنى ئەسكەر-لىككە تۇتۇپ، ئۆيىمۇ ئۆي ئاختۇرۇپ ئولجا ئىزدەشنى توختاتمىغاند-دى. مال ـ مۈلكىدىن، ئۆزلىرىگە قارانچۇق بولۇپ كەلگەن ئو-غۇللىرىدىن ئايرىلغان مەزلۇمەلەر كوچا ـ كويلاردا سەرگەردان بولۇپ يۈرۈشەتتى.

ھاجىلار جىمسارغا قايتىپ كەلگەن كۈنى كېچىسى پۈتۈن قوشۇنىغا جەڭگىۋار تەييارلىققا ئۆتۈش توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىل-دى. چۈنكى مەخمۇت مۈھىتى باشلىق چوڭلار ئەمدى ما جۇڭيىنىڭ ھاجىمىنىڭ بايىقى گەپلىرىگە چىدىماي، كېچىچە باستۇرۇپ كېلەر-مىكىن، دېگەن ئويدا ئىدى. ھاجىمۇ: «بولغۇلۇق بولدى، ئەمدى بېشىمغا كەلگەننى كۆرەرمەن» دېگىنىچە توقۇمنى قارىغا ئالغاند-دى. بۇ كېچە تىنچ ئامان ئۆتتى. ئەتىسى چاي ۋاقتىدا مۈشۈ ئىش توغرىسىدا كېڭەش ئۆتكۈزۈلمەكچى بولۇپ تۇرغاندا، نەمەت خەلپەت مەخمۇت سىجاڭنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى. مەخمۇت سىجاڭ «ياخ-شى گەپكەن» دېدى ـ دە، نەمەت خەلپەتنىڭ كېچىچە ما جۇڭيىڭ-نىڭ يۇزسىزلىكى توغرىسىدا بىر نەزمە يازغانلىقىنى ئېلان قە-لىپ، ئۇنى ئوقۇپ بېرىشكە تەكلىپ قىلدى. نەمەت خەلپەت يانچۇ-قىدىن بىر پارچە ئاق قەغەزنى چىقىرىپ، ئۆزىنىڭ بويىغا ياراشقان بوم ئاۋازىنى قويۇۋېتىپ ھەربىر سۆزىنى دانە ـ دانە قىلىپ شۇنداق ھاياجانلىق ئوقۇشقا باشلىدىكى، چېدىرنىڭ ئىچى چوڭقۇر سۈكۈتكە چۆمدى. «ياربەب» (يەنى يا ئىگەم ئاللا) دېگەن رادىئو بويىچە غەزەل شەكلىدە يېزىلغان بۇ شېئىر مۇنداق ئىدى:

ياربەب

تولا غاپىل ئىكەنمىز ھەي، بۇنى بىلمەپتىمىز ياربەب،

قوتانغا بۆرىنى كەل دەپ، خاتا چىللاپتىمىز يارەب.
مۇسۇلمان دېسە بۇ شەيتان، كالامنى بىلىپ ھەق راست،
دۇئا ـ تەكبىرلەر بىلەن باشتا ئۇنى يادلاپتىمىز يارەب.
«ئىشەنگەن تاغدا ياتمايدۇ كېيىك» دەپ بىر ماقال تۇرسا،
ئاتالار سۆزىگە چىن دىل ئەمەل قىلماپتىمىز يارەب.
تىلى شېكەر، دىلى زەھەر ئىكەن ھەي، بىز چۈشەنمەستىن،
ئەجەب ئاسان قېرىنداش دەپ، ئۇمىد باغلاپتىمىز يارەب.
ئۇ مەككار قەدەمدە ھېسابلاپ قۇم ساناپ يۈرسە،
گۆدەكتەك گول بولۇپ بىز ھەي، تاش ساناپتىمىز يارەب.
بۇگۈن ئۇقساق تېخى بىزنى جەھەننەم ساری باشلارىمىش،
ئېچىپ كەڭرى قويۇننى بىز يىلان ئاسراپتىمىز يارەب.
ئۇنىڭ باتىل خىيالىچە بويارمىش قانغا دۇنيانى،
بۇنىڭدەك زور گۇناھ بولماس، خاتا چاغلاپتىمىز يارەب.
«ئاتاڭغا بەرمىگىل بىلگەن يولۇڭنى» دەر ئىدى دانا،
نادامەت ئوتىدا ئەپسۇس، جىگەر داغلاپتىمىز يارەب.
گاھى تۇلپارمۇ ئۆز يولىدا مۇدۇرلەپ كېتىدۇ دەيدۇ،
سىراتىل مۇستەقىم[1] بەرگەن خاتاپ ئويلاپتىمىز يارەب.
كەمى[2] نەمەت يېزىپ ئەشئار، سۇخەندازلىق قىلىپ قويدى،
كەچۈرگەي مېنى دوست ـ يارلار، بۇرۇن بىلمەپتىمىز يارەب.

بۇ شېئىر سورۇندىكىلەرگە شۇنداق تەسىر قىلدىكى، نەمەت خەلپەت «تۇگىدى» دېسىمۇ ئۇلار شېئىرنىڭ ئوقۇلۇپ تۇگىگەنلىكىگە ئىشەنمىگەندەك كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ جىم ئولتۇرۇپ قالدى.

— يەنە ئوقۇڭ، ئۇكام.

شېئىر ئىككىنچى قېتىم ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، ھاجىم سۆز ئالدى:

---

① مۇستەقىم — توغرا يول.
② كەمى — شائىرنىڭ ئەدەبىي تەخەللۇسى.

— هۇششەرە، ئۇكام، بۇ نەزمىگە مېنىڭ كۆڭلۈمدىكى گەپ-لەرنىڭ ھەممىسىنى يېزىپسىز، يۇرىكىمنى مۇشۇكتەك تاتىلاپ لازىدەك ئېچىشتۇرۇۋاتقان ھەسرەت - نادامەتلىرىمنىڭ ھەممىسىنى يېزىپسىز. مەن بۇ گەپلەرنى بۇنچىلىك ئېيتالماس ئىدىم. خوش، ئەمدى قانداق قىلىمىز، ئاغىنىلەر، گەپ قىلىڭلار، گا سىلىڭ دېگەن بۇ لوموددىنىڭ خۇي - پەيلىنى ھەممىڭلار كۆردۈڭلار، نىيىتىنى ئاڭلىدىڭلار. ئۇنىڭ ئالدىدىن پەش قېقىپ چىققىنىم خاتا بولدىمۇ - يا؟

— نېمىشقا خاتا بولغۇدەك، ئايرىلغىنىمىز ئايرىلغان، — قوزغىلاڭچىلار خوجىنىياز ھاجىنىڭ سۆزلىرىنى بىردەك تەستىق-لاشتى.

ما جۇڭيىڭ گۇچۇڭدىكى غەلىبىسى بىلەن ئۆزىنى يوقىتىپ، خوجىنىياز ھاجى باشچىلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنى ئاساس قىلغان ھەر مىللەت خەلقىگە تايىنىپ چېگرىسى ھەرەمگە تۇتىشىدىغان دۆلەت قۇرماقچى بولغانلىقىنى ئۇنتۇپ قالدى. خوجىنىياز ھاجى قىسىم-لىرىمۇ ما جۇڭيىڭ تەرىپىدىن ئىككى قېتىم ئەخمەق قىلىنغان بولغاچقا، ما جۇڭيىڭ بىلەن ئارىنى ئوچۇق قىلىپ، ئۆز ئالدىغا ئىش كۆرمەكچى بولۇشتى. ۋەزىيەت ئەنە شۇنداق داۋالغۇش ئىچىدە تۇرۇۋاتقان ھالقىلىق پەيتتە شېڭ شىسەي يەنە ئەلچى ئەۋەتتى. ئەلچىلەر سوۋېت ئىتتىپاقىنى شېپى كەلتۇرۇپ، شېڭ شىسەي بىلەن بىرلىشىش، شۇنداق قىلغاندىلا ئاندىن سوۋېت ئىتتىپاق-نىڭمۇ ياردەم بېرىدىغانلىقى توغرىسىدا ۋەز ئېيتتى. قوزغىلاڭچى-لارنىڭ بۇ ئىشقا تازا بېشى قېتىپ تۇرغاندا يەنە نەمەت خەلپەت ئوتتۇرىغا چىقتى.

— قەدىمكى دانىشمەنلەر كېيىنكىلەرگە ئاجايىپ ھېكمەت دۇردانىلىرىنى مىراس قالدۇرغان. «مۇشۇك بىلەن چاشقان» دې-گەن ھېكايەت ئەنە شۇنداق ھېكمەتلەرنىڭ جۇملىسىدىندۇر. ھاجىم ئىجازەت بەرسە، شۇ ھېكايىنى مەجلىس ئەھلىگە سۆزلەپ بەرسەم پايدىسى بولار دەيمەن.

بەزىلەر نەمەت خەلپەتنىڭ مۇشۇنداق چاغدىمۇ ھېكايە ئېيتىپ بېرەي دېگىنىگە ھەيران بولۇپ، ئۇنىڭغا ئەجەبلىنىپ قاراشتى، ھەتتا بەزىلەر غۇدۇراشتى.

خوجىنىياز ھاجى نەمەت خەلپەتنىڭ ئۆزى بىلەن سەپداش بولغاندىن كېيىن، ئۆزى يولۇققان قىيىنچىلىقلارغا قارىتا ئەقىل كۆزى بىلەن يول كۆرسىتىپ كېلىۋاتقانلىقىنى نەزەرگە ئېلىپ، ئۇنىڭدىن چوقۇم بىر گەپ چىقىدۇ، دەپ ئويلاپ، ئىجازەت بەردى.

— بۇرۇنىنىڭ بۇرۇنىسىدا بىر چاشقان بوپتىكەن، — دەپ ھېكايىسىنى باشلىدى نەمەت خەلپەت، — بۇ چاشقان ئۆزىنىڭ زېرەكلىكى ۋە تەدبىر ـ چارىلەرگە ئۇستىلىقى بىلەن دۇشمەنلىرىدىن جېنىنى ئاسراپ، بىر جاڭگالدا ئۇزۇن يىللار تىنچ ئۆمۈر كەچۈرۈپتۇ. كۈنلەردىن بىر كۈنى ئۇ جاڭگاللىققا بىر ئوۋچى كېلىپ تۇزاق قۇرۇپ قويۇپتۇ. شۇ ئەسنادا ئوزۇق ئىزدەپ يۈرگەن بىر ئاچ مۇشۇك تۇزاقتىكى گۆشنى يەيمەن دەپ تورغا چۈشۈپ قاپتۇ. شۇ كۈنى ھېلىقى چاشقانمۇ قورساق غېمىدە تۆشۈكىدىن چىقىپ، تىمىسقىلاپ يۈرۈپ، مۇشۇكنىڭ يېنىغا بېرىپ قاپتۇ. مۇشۇك توردا ياتقىنىغا قارىماي، چاشقانغا ئېتىلماقچى بولۇپتۇ. ئۆلگۈدەك قورقۇپ كەتكەن چاشقان دەرھال ئۆزىنىڭ تۆشۈكى تەرەپكە قاچماقچى بولۇپ قارىسا، ئۇ يەردە يوغان بىر ئاغمىخان ئۇنى ماراپ ياتقۇدەك، چەتكە قاچاي دېسە تېرەك بېشىدا يوغان بىر قاغا قانتىنى رۇسلاپ قاراپ تۇرغۇدەك. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن چاشقان «ئالدىمغا ماڭسام مۇشۇك، ئارقامغا يانسام ئاغمىخان، مىدىرلىسام قاغا ئالىدۇ. بۇ غېمىمنى كىمگە ئېيتۇرمەن، بۇ داۋاسى يوق دەردىمىنىڭ دەرمانىنى كىمدىن سورارمەن» دەپ غەم ئەندىشە دەرياسىغا غەرق بوپتۇ ۋە شۇ ئاردا بىر شائىرنىڭ:

پەلەك راھىتىگە بولما خۇررەم، رەنجىدىن ھەم يېمە غەم،
كى جاھان رەسمى گېمى ئانداق، گېمى مۇنداق ئېرۇر.

دېگەن مىسرالىرى يادىغا چۈشۈپ، مۇشۇنداق چاغدا ئۆزىنى ۋەزمىن

تۇتۇپ، پاراسەت بىلەن چارە - تەدبىر تاپماقتىن ئۆزگە نىجاتلىق يولى بولماس دەپ ئويلاپتۇ ۋە ئاخىر بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇچ دۇشمەننىڭ بىرى بىلەن، ئەڭ ياخشىسى كۈچلۈكرەكى بىلەن دوستلاشماقتىن ياخشىراق چارە يوقتۇر دېگەن قارارغا كەپتۇ - دە، مۇشۇككە دەپتۇ:

«ئەي مۇشۇك، ئول خۇداۋەندە كەرىم سېنى مېنىڭ ئەزەلى ۋە ئەبەدىي دۇشمىنىم قىلىپ يارالتقانىكەن. سەن بار جايدا ماڭا كۈن يوق ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەر زامان سېنىڭ ھالاكىتىڭنى تىلەر ئىدىم. سېنىڭ غەمگە گىرىپتار بولۇشۇڭ مەن ئۈچۈن خۇشاللىق، پاراغەتكە چىقىشىڭ ماڭا ماتەم ئىدى. ئەمما ھازىر سېنى غەمدىن خالاس قىلىشنى خالايمەنكى، بۇ تۈپەيلى مەنمۇ غەمدىن قۇتۇلمەن. شۇ ۋەجدىن ساڭا مېھرىبان بولۇپ، سېنىڭ بىلەن دوستلاشماقچىمەن. ساڭا ئوچۇق ئېيتايكى، بۇ دوستلۇق غەرەزلىكتۇر. ئەمما غەرەزلىك بولغان بىلەن پايدىسى بارکى، ھەرگىز زىيىنى يوقتۇر. ئەنە قارا، مەن ھازىر ئىككى دۇشمەننىڭ تاجاۋۇز خەۋپى ئاستىدا قالدىم. ئارقامدا ئاغمىغان، يېنىمدا بىر قاغا مېنى پايلاپ يېتىپتۇ. ئەگەر سەن سايەئى دەۋلىتىڭدە مېنى شۇلارنىڭ خەۋپىدىن خاتىرجەم قىلساڭ، مەنمۇ تورنىڭ يىپلىرىنى قىيىپ تاشلاپ، سېنى ئۆلۈمىدىن قۇتۇلدۇرىمەن. سەن بىلەن ئىككىمىزنىڭ ھازىرقى ھالىتى خۇددى كېمە بىلەن كېمىچىنىڭ مۇناسىۋىتىگە ئوخشىشىدۇكى، كېمە كېمىچىنىڭ ئىجتىھاتى بىلەن دەريا قىرغىقىغا يېتىپ بارىدۇ. كېمىچى بولسا كېمىنىڭ ئۇستىدە تۇرۇپ، دەريادىن سالامەت ئۆتىدۇ. قېنى سەن بۇنىڭغا نېمە دەيسەن؟»

مۇشۇك بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ:

«مەن سېنىڭ زېرەكلىكىڭ بىلەن راستگۇيلۇقۇڭغا قايىل بولدۇم. خوش، سېنىڭ تەلىپىڭ بويىچە نېمە قىلىشىم كېرەك؟» دەپتۇ.

چاشقان ئېيتىپتۇكى:

«ئەمسە، مەن سېنىڭ يېنىڭغا بارىمەن. سەن تازىم بەجا

كەلتۈرۈپ، ماڭا ھۆرمەت كۆرسىتىسەن، تاكى دۇشمەنلىرىم بۇنى كۆرۈپ، بىزنىڭ دوستلۇقىمىزدىن ۋاقىپ بولغاي ۋە مېنىڭ سەۋەبىمدىن ھىمايىچىم بولغانلىقىنى بىلىپ، نائۈمىد بولۇپ، بۇ يەردىن كەتكەيلەر، ئاندىن مەن تورنىڭ يېپلىرىنى قىيىپ تاشلاپ سېنى ئىجادلىققا چىقارغايمەن.»

مۇشۇك بىر دەم ئويلىنىپ:

«ئالەم بىنا بولغاندىن تارتىپ، مۇشۇكلەر جېنىدىن ھېچكىم تېخى چاشقانغا بويۇن ئېگىپ تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ باققان ئەمەس ئىدى. بۇ مېنىڭ ئىززەت - نەپسىمگە ئېغىر كېلەرمىكىن، شان-شۆھرىتىمنى يەرگە ئۇرارمىكىن!» دەپتۇ.

چاشقان ئېيتىپتۇكى:

«مۇشۇ سائەتتە ئۇنىڭدىن ئۆزگە يول يوق. سەن بىلەن ئىككىزنىڭ ھازىرقى ھالىتى كىمنىڭ مۇناسىۋىتىگە ئوخشايدۇ، دەپ ئېيتتىمغۇ، دېمەك، بىز بالا - قازادىن قۇتۇلۇشتا بىر - بىرىمىزگە موھتاجمىز. ئەگەر مېنىڭ دېگىنىمنى قىلمىساڭ، ھەر ئىككىلىمىز ھالاك بولىمىز.»

شۇنىڭدىن كېيىن مۇشۇك ماقۇل بولۇپ چاشقانغا كامىل ئېھتىرام بىلەن ئىززەت - ئىكرام رەسمىيەتلىرىنى ئادا قىلىپ، تەزىم بەجا كەلتۈرۈپتۇ. ئاغمىخان بىلەن قاغا بۇ ھالەتنى كۆرۈپ، چاشقاندىن ئۇمىدلىرىنى ئۈزۈپ، بۇ يەردىن كېتىپتۇ. چاشقان تورنىڭ يېپلىرىنى قىيىشقا كىرىشىپتۇ. ئەمما، مۇشۇكنىڭ ھىمايىسى بىلەن ئاغمىخان بىلەن قاغىدىنغۇ قۇتۇلدۇم، ئەمدى مۇشۇكنىڭ قانداق قۇتۇلارمەن. مۇشۇكنى ئازاد قىلسام، ئۇنىڭدىن كېلىدىغان خەۋپ ھەممىدىن يامان بولىدۇ. پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ قېچىپ كەتسەم، ۋەدىگە ۋاپاسىزلىق قىلغان بولىمەن، دېگەن خىيال بىلەن قىلىۋاتقان ئىشىنى ئاستىلىتىپ قويۇپتۇ. توردىن چاپسانراق قۇتۇلۇپ چاشقانىنى يېمەكچى بولۇۋاتقان مۇشۇك بۇنى سېزىپ قېلىپ:

«قېنى چاپسانراق بولمامسەن، ۋەدەڭدىن يېنىۋالاي دەۋاتامەن

سەن. شۇنى بىلگىنكى، بۇاپالىقنىڭ ئاقىۋىتى ياماندۇر، كىمكى ئۆز ۋەدىسىدە تۇرمىسا، چوقۇم ئۆز جازاسىنى تارتىدۇ» دەپتۇ.

چاشقان ئېيتىپتۇكى:

«ياق، مەن ۋەدەمگە ۋاپا قىلىپ چوقۇم سېنى قۇتۇلدۇرىمەن، لېكىن باشتا ئېيتقىنىمدەك، سېنى قۇتۇلدۇرمىقىم دۇشمەنلىرىمىنىڭ تاجاۋۇزىدىن ئۆزۈمنى ئاسراپ قېلىش ئۈچۈن ئىدى. ھېلىمۇ شۇ ئەندىشە بىلەن ئىش قىلماقچىمەنكى، نەتىجىدە سەنمۇ ئوۋچىنىڭ توربىدىن قۇتۇلىسەن. مەنمۇ ئۆزۈمنى سېنىڭ ئۆتكۈر چىشلىرىڭدىن ئامان ساقلاپ قالىمەن.»

مۇشۇك بۇ گەپنى ئاڭلاپ:

«ئەي چاشقان، شۇنى ئېنىق ئېيىت، قېنى قايسى يول بىلەن ھەم مېنى توردىن قۇتۇلدۇرماقچى، ھەم ئۆزۈڭنى ئاسراپ قالماقچىسەن؟» دەپ سوراپتۇ.

چاشقان ئېيتىپتۇكى:

«خاتىرجەم بول، مەن شۇنداق بىر پەيتنى كۈتىمەنكى، تاكى سەن ئۆزۈڭنىڭ جېنى بىلەن بولۇپ قېلىپ، ماڭا قارىغۇدەك ھالىڭ قالمايدۇ. مانا شۇ چاغدا سەنمۇ قۇتۇلىسەن. مەنمۇ ئامان قالىمەن.»

شۇنىڭدىن كېيىن مۇشۇك ئۆز ئەپسۇنلىرىنىڭ چاشقانغا كار قىلمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ جىم بوپتۇ. چاشقانمۇ تورنىڭ يېپىلىرىنى قېيا ـ قېيا مۇشۇكنىڭ بوينىدىكى بىر تۇم يېپنى ئۆز پېتى قالدۇرۇپ، قانداقتۇر بىرنەمىنى كۈتكەندەك قاراپ ئولتۇرۇپتۇ. ئاخىرى تاڭ ئېتىپ، ئوۋچىنىڭ قارىسى كۆرۈنۈپتۇ. مۇشۇك جان قايغۇسىدا تېپىرلاپ، چاشقانغا يالۋۇرۇشقا باشلاپتۇ. ئوۋچى يېقىن كەلگەندە، چاشقان ھېلىقى بىر تال يېپنى «گىرت» قىلىپ قىيىپ تاشلاپتۇ. مۇشۇك بەدەر تىكىۋېتىپتۇ. چاشقانمۇ تۆشۈكىگە كىرىپ كېتىپتۇ. ئوۋچى ئائىلىسى قايتىپ كېتىپتۇ.

شۇ ئارىدا مۇشۇك چاشقانىنىڭ تۆشۈكى ئالدىغا كېلىپ:

«ئەقىل ـ پاراسەتتە تەڭدىشى يوق، قەدىردان دوستۇم، ماڭا

قىلغان مېھرىبانلىقىڭنى قايسى تىل بىلەن ئېيتىپ، ئۇنىڭ شۈكرىنى قانداق ئادا قىلارمەن، ئارزۇيۇم شۈكى، ئىلتىپاتىڭنى دەرىخ تۇتماي، ئايجامالىڭنى بىر كۆرسەتسەڭ، ئوبدانراق كۆرۈپ، ھۆسنىگە قېنىۋالسام ۋە يۈزمۇ يۈز تۇرۇپ مىننەتدارلىقىمنى ئىزھار قىلسام» دەپتۇ.

چاشقان تۆشۈكىنىڭ ئاغزىغا يېقىن كېلىپ:

«بەس، ئىككىمىزنىڭ ئارىسىدىكى دوستلۇق شۇ يەرگىچە بولىدۇ. جامالىمنىمۇ كۆرىمەن دېمە. رەھمەتمۇ ئېيتما، بۇنىڭ ۋاجى شۈكى، ئەمدى سېنىڭ كۆزۈڭگە كۆرۈنۈش مېنىڭ ھالاكىتىم بولىدۇ» دەپتۇ ـ دە، ئىچكىرى كىرىپ كېتىپتۇ. مۇشۈك نائۈمىد بولۇپ، ئۆز يولىغا راۋان بولۇپتۇ.

نەمەت خەلپەت ھېكايىسىنى سۆزلەپ تۈگەتكەندىن كېيىن، قوزغىلاڭچىلار ئۆزلىرىگە بۇنىڭدىن باشقا يول يوق ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىشىپ، ئامالسىز ھالدا شېڭ شىسەي بىلەن بىرلىشىش قارارىغا كەلدى.

*　　*

ئارىدىن بىرنەچچە كۈن ئۆتۈپ، فۇكاڭنىڭ جەنۇبىدىكى قارىغايلىق ئىچىگە تىكىلگەن كىگىز ئۆيدە سۆھبەت باشلاندى. سۆھبەتكە رەسمىي ۋەكىل سۈپىتىدە يېڭى ھۆكۈمەت تەرەپتىن خارجى ئىشلار مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى چىن دېلى، يەرلىك مۆتىۋەرلەردىن خۇسەيىن چانشىق، تۇرسۇن بابا، مەنسۇر جانباي، ئەخمەتخان دارىن ۋە سوۋېت كونسۇلىنىڭ ۋەكىلى باشلىق يەتتە كىشى، خوجەنىياز تەرەپتىن ھاجى ئۆزى، مەخمۇت مۇھىتى، سالى دورغا ۋە بىرقانچە تۇنجاڭلار ۋەكىل بولۇپ توققۇز كىشى قاتناشتى. خوجەنىياز ھاجى نەمەت خەلپەتنىڭ قەلەمگە ماھىرلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئۇنى سۆھبەت خاتىرىسى يېزىشقا ئۆيۈشتۇردى.

1933 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى يېڭى ھۆكۈمەت بىلەن

خوجنىياز هاجى قىسىملىرى ئوتتۇرىسىدا «ئون ماددىلىق پۈتۈم» ئىمزالاندى.

شىنجاڭ ئۆلكىسى شىمال ۋە جەنۇب دەپ ئىككى قىسىمغا ئايرىلىپ، ئۇرۇمچى ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭ ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى شىنجاڭغا باراۋەر ئورۇندا تۇرۇپ ئىگىدارچىلىق قىلىدۇ. قۇمۇل، تۇرپان، پىچان، توقسۇنلار جەنۇبىي شىنجاڭغا، باركۆل شىمالىي شىنجاڭ دائىرىسىگە كىرگۈزۈلىدۇ. جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەربىي، مەمۇرىي، جۇملىدىن مالىيە ھوقۇقى جەنۇبىي شىنجاڭ ئامانلىق قوغداش باش قوماندانى خوجنىياز ھاجى باشچىلىقىدىكى جەنۇبىي شىنجاڭ ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى قولىدا بولىدۇ. ئەمەلدار تەينىلەش، قالدۇرۇش ئىشلىرىنى شۇ ھۆكۈمەت ئۆزى باشقۇرۇپ، پەقەت ئۇلارنىڭ تىزىملىكىلا ئۇرۇمچى ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتىگە مەلۇم قىلىنىپ تۇرىدۇ.

جەنۇبىي شىنجاڭ ھۆكۈمىتى 5000 دىن ئارتۇق ئەسكەر ساقلىمايدۇ. شىنجاڭدا ئۇرۇش تۈگىگەنگە قەدەر، مەزكۇر قوشۇننىڭ كەم قالغان قورال ـ يارىغى بىلەن ئوق ـ دورا قاتارلىق ئەسلىھەلىرىنى ئۇرۇمچى تەرەپ تەمىنلەيدۇ ۋە ئەسكەرلەرنىڭ ئىككى ئايلىق مائاشىنى دەرھال تارقىتىپ بېرىدۇ. زۆرۈر تېپىلغاندا بىر تەرەپنىڭ ئىلتىماسى بىلەن ئىككىنچى تەرەپ ئۇنىڭغا شەرتسىز ياردەم بېرىدۇ ۋە ياردەم زۆرۈرىيىتى تۈگىگەن ھامان ئۆز تەۋەسىگە شەرتسىز قايتىدۇ. مۇبادا ما جۇڭيىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا ھۇجۇم قىلىسا، جەنۇبىي شىنجاڭ ھۆكۈمىتى ئۆزى چارە كۆرىدۇ. لازىم تېپىلغاندا، ئۇرۇمچى تەرەپ ھەربىي ياردەم بېرىدۇ. بۇ پۈتۈم خەنزۇ، ئۇيغۇر تىللىرىدا ئۈچ نۇسخا يېزىلىپ، بىر نۇسخىسى مەركىزىي ھۆكۈمەتكە يوللىنىلىدۇ. ئۇرۇمچى ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ قولىدا بىر نۇسخىدىن قالىدۇ.

بۇ پۈتۈمگە شېڭ دۇبەن بىلەن خوجنىياز ھاجى ئىمزا قويۇپ، ھۆكۈمەت تامغىلىرىنى باسقاندىن تاشقىرى يەنە ئۇرۇمچىدىكى سوۋېت كونسۇلى گۇۋاھچى بولۇپ قول قويۇشى شەرت. بۇ پۈتۈم

ئىمزالانغان كۈندىن ئېتىبارەن كۈچكە ئىگە.

ئەتىسى ئۇرۇمچى تەرەپ ۋەكىللىرى ئۇرۇمچىگە بېرىپ شېكى دۈبەن بىلەن سوۋېت كونسۇلىنىكى قولىنى قويغۇزۇپ كېلىش ئۈچۈن ئۆزلىرىنىكى يۈك ماشىنىسىغا ئولتۇرغىنىچە ئۇرۇمچى تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى.

— ئەمدى جەنۇبىي شىنجاڭنى ئۆزىمىز سورىغۇدەكمىز.

— ئەكى مۇھىمى شېكى دۈبەن بىلەن باراۋەر ئورۇندا تۇرىدىغان بولدۇق.

قوزغىلاڭچىلار ئەنە شۇنداق سادالار بىلەن خۇشاللىق ئىلكىدە تۇرۇۋاتقان چاغدا ئۇرۇمچىگە كەتكەنلەر قايتىپ كەلدى. خوجىنىياز ھاجى شېكى دۈبەن ۋە سوۋېت كونسۇلىنىكى ئىمزاسىنى كۆرگەندىن كېيىن، ئاندىن پۈتۈمگە ئىمزا قويدى.

بۇ تارىختا «جىمسار پۈتۈمى» دەپ ئاتالدى. خوجىنىياز ھاجى جىمسار پۈتۈمىدىن كېيىن، پۈتۈمنىكى مەزمۇنىغا ئاساسەن، ئۆز قوشۇنلىرىنى باشلاپ تاغ يولى بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

پەتىۋا

شېئ شىسەي خوجىنىياز ھاجى بىلەن پۈتۈم ئىمزالىغاندىن كېيىن، ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەپ بولغۇچە ما جۇڭيىڭنى تىزگىنلەپ تۇرۇش مەقسىتىدە، ما جۇڭيىڭغا بىرمۇنچە ئىمتىياز بېرىش بەدىلىگە ئۇنىڭ بىلەن تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈشنى كۆزلەپ، ھەربىيلەردىن تەشكىللەنگەن بىر ئەلچىلەر ئۆمىكىنى گۇچۇڭغا ئەۋەتتى. بىراق ما جۇڭيىڭ شېئ شىسەينىڭ بۇ ھىيلە - مىكىرلىرىنى ئالدىن سېزىۋالغان بولغاچقا، ئۇلارنىڭ تەلىپىنى قەتئىي رەت قىلىپ ئەلچىلەر ئۆمىكىنى قۇرۇق ياندۇرۇۋەتتى.

بۇنىڭدىن غەزەپلەنگەن شېئ شىسەي ئۆزى شەخسەن قوشۇن تارتىپ، ما جۇڭيىڭنى مەغلۇپ قىلىش ئىرادىسىگە كېلىپ، ھەيۋە بىلەن قوشۇن تارتىپ يولغا چىقتى. بۇ چاغدا ما جۇڭيىڭمۇ شېئ شىسەي ئۇستىدىن غالىب كېلىشنى پىلانلاپ، ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن ئاتلانغانىدى. ئىككى قوشۇن ئۇرۇمچى بىلەن گۇ-چۇڭ ئارىلىقىدىكى زېنچۇەن بازىرىدا ئۇچرىشىپ شىددەتلىك جەڭ قىلدى. نەتىجىدە ما جۇڭيىڭ جەڭدە قاتتىق مەغلۇپ بولۇپ، جىلە بولۇپ تۇرغاندا، خوجىنىياز ھاجىنىڭ فۇكاڭ تاغلىرىدىن سەنتەي تەرەپكە يۆتكىلىۋاتقانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات تاپشۇرۇۋالدى. ئۇ خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئۆزىنىڭ چېكىنىش يولىنى ئۈزۈۋېتىشىدىن ئەنسىرەپ ئەسكەرلىرىگە دەرھال چېكىنىش توغرىسىدا بۇيرۇق بەر-دى. بۇ چاغدا ھاۋا بىردىنلا ئۆزگىرىپ تاراسلاپ مۆلدۈر يېغىپ ما جۇڭيىڭ قوشۇنىنىڭ ۋەتۋەرىكىنى چىقىرىۋەتتى. بۇ قېتىمقى قالايمىقانچىلىقتا ما جۇڭيىڭنىڭ ياپونىيىلىك ھەربىي مەسلىھەتچى-سى دان سىكيو شېئ شىسەيگە ئەسىرگە چۈشۈپ قالدى. شېئ

شىسەي قوشۇنلىرى ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرىنى سۇر - توقاي قىلىپ قوغلاپ گۈچۈڭغىچە كىرگۈزۈۋەتتى. ما جۇڭيىڭ بىر تەرەپتىن شېڭ شىسەيگە قارشى ئۇرۇشقا قۇربى يەتمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلىساا، يەنە بىر تەرەپتىن خوجىنىياز ھاجىنىڭ تۇرپانىنى ئىگىلىۋېلىشىدىن ئەنسىرەپ، موري تاغلىرى ئارقىلىق تۇرپانغا قاراپ چېكىندى، لېكىن خوجىنىياز ھاجى ما جۇڭيىڭنىڭ ئويلىغىنىنىڭ ئەكسىچە تۇرپانغا بارماي، تاغ ئارىسى بىلەن توقسۇن ناھىيىسىنىڭ ئىلانلىق يېزىسىغا كېلىپ ئورۇنلاشتى. ئۇلارنىڭ مۇناق قىلىشىتىكى مەقسىتى تېخى يېقىندىلا سوۋېت كونسۇلىنىڭ شاھىتلىقى بىلەن پۈتۈلگەن پۈتۈمنىڭ روھىغا ئاساسەن جەنۇبىي شىنجاڭغا ئۆتۈپ كېتىش ئىدى.

بۇ كۈنلەردە توقسۇن ناھىيىسىدىكى ھەر ساھە زاتلىرى ۋەكىللەر ئۆمىكى ئەۋەتىپ خوجىنىياز ھاجىنى شەھەرگە چىللىدى، لېكىن خوجىنىياز ھاجى ئەينى چاغدا لۈكچۈن شەھىرىگە قاپسىلىپ قېلىپ، ئۆزىنىڭ يېقىن سەپدىشى مەخسۇت مۇھىتىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىنى ئېسىگە ئېلىپ، ئۇلارنىڭ تەلىپىنى سىلىق رەت قىلىدى.

— شۇ لەنتى سېپىل ئىچىگە كىرىۋالمىغان بولساق، مەخسۇت بايدىن ئايرىلىپ قالمىغان بولار ئىدۇق. ھەي مەخسۇت، ھەي مەخسۇت، مەن سەندىن ئايرىلىپ قېلىپ خۇددى ئوڭ قانتى سۇنغان قۇشقىلا ئوخشاپ قالدىم.

— مەرھۇمنىڭ ياتقان يېرى جەتنەتتە بولغاي،— بىر چەتتە خوجىنىياز ھاجىنىڭ چىرايىدىكى ئۆزگىرىشلەرگە دىققەت قىلىپ تۇرغان نەمەت خەلپەت سۆزگە كىرىشتى،— مەرھۇم ئۇرۇشتا باتۇر، تولىمۇ سەزگۈر كىشى ئىدى، لېكىن ئۇرۇش دېگەندە قان تۆكۈش، قان تۆكۈلۈش دېگەن بولۇپ تۇرىدۇ. بۇ ئىشتا تولا ئۆزلىرىنى ئەيىبلەپ كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلماي، تەجرىبە - ساۋاقلارنى يەكۈنلەپ مەرھۇم يېتىشنى ئىستىگەن، ئەمما يېتەلمەي ئارماندا كەتكەن ئارزۇلىرىنى ئەملىگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن سالامەت

لىكلىرىنى ئاسراشلىرى كېرەك.

نەمەت خەلپەتنىڭ يۈقىرىقى سۆزلىرى تەسىر قىلدىمۇ خوجە-نىياز هاجىم جىم بولۇپ قالدى. بۇ چاغدا چارلىغۇچى يىگىت ئۇرۇمچى تەرەپتىن تاهىربەگ دېگەن كىشىنىڭ هاجى بىلەن كۆ-رۈشكىلى كەلگەنلىكىنى ئېيتتى.

— تاهىربەگ، ئاھ ئەزىز قېرىندىشىم، خەلپىتىم، ئاڭلىدى-لىمۇ، تاهىربەگ كەپتۇ. چاپسان بولسىلا، ئۇ زات بىلەن كۆرۈش-مىگىلى بەش يىلدىن ئېشىپ قاپتۇ. ئالدىغا چىقىپ قارشى ئالايلى.

* *

تاهىربەگ باشلىق سەككىز ئۇيغۇر چېرىك بىر قازاق يىگىت-نىڭ يول باشلىشى بىلەن بۇ يەرگە كەلگەنىدى. تاهىربەگ خوجىنى-ياز هاجى بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن نەمەت خەلپەت-كە يۈزلەندى:

— قانداق، خەلپىتىم، ئۆزۈم ئۇرۇمچىدە بولغان بىلەن قۇلى-قىم سىزلەردىلا ئىدى. هەر قېتىملىق جەڭدە سىزنىڭ هاجىمغا ياخشى مەسلىھەتلەرنى بېرىپ، ياۋ بىلەن بولغان جەڭلەردە نۇسرەت قازىنىپ كېلىۋاتقانلىقىڭىزلەرنى ئاڭلاپ كەلدىم.

— ۋاي، ئۇنى بىر دېمىسىلە، — هاجى تۇز كۆڭۈللۈك بىلەن ئېيتتى، — خەلپىتىم دېسە مەدرىسە ـ مەسچىتلەردىكى پوشكالچى-لاردىنمىكىن دېسەم قولىغا قورالنى ئالسا يولۋاسقا، كالامۇللانى قولىغا ئالسا كاتتا موللىغا، ئادەم قىيىنچىلىقتا قالغاندا كاتتا ئەقىللەرنى كۆرسىتىدىغان بېتۇك مەسلىھەتچىگە ئايلىنالايدىغان زات ئىكەن ئەمەسمۇ، شۇڭا مەخسۇت باي ئەتىۋارلاپ ئىشلەتكەن-كەن بۇ كىشىنى...

مەخسۇت بايىنىڭ گېپى چىقىۋىدى، ئارىلىقنى سۇكۇت قاپلى-دى.

— نېمىگە قاراپ تۇرسىلەر، مېهمانلارغا داستىخان راسلاڭ-

لار،— ئاربدىكى ئوڭايسىزلىقنى يەنە نەمەت خەلپەت تۇزىدى. شۇنىڭ بىلەن داستىخان ھازىرلىنىپ تاماقلار تارتىلدى. ھەممەيلەن دەرقەمتە ئولتۇرۇپ غىزالانغاندىن كېيىن داستىخان يىغىلدى. بۇ چاغدا تاھىرىبەگ ئورنىدىن تۇرۇپ، ھاجىمنىڭ قوماندانلىقىدىكى پىدائىيلارنىڭ جەمسارىدىكى پۇتۇمنىڭ روھى بويىچە، يېڭى ھۆكۈمەت تەركىبىدىكى 6 ـ دۈزىيە قىلىپ رەسمىي بېكىتىلگەنلىكىنى، مەخمۇت مۇھىتى دۈزىيە كوماندىرى (شىجائ) بولۇپ تەيىنلەنگەنلىكىنى جاكارلاپ، ئۇلارنى تەبرىكلىدى ۋە قوشۇننىڭ بىر قىسىم خىراجىتى بىلەن جەڭچىلەرنىڭ ئايلىق مائاشىنى ئەكەلگەنلىكىنى ئېيتتى. سورۇندىكىلەر خۇشال ـ خۇرام تارقىلىشتى. بۇ چاغدا توقسۇنلۇق ۋەكىللەرمۇ خوش ئېيتىپ ئۆز ماكانلىرىغا قايتىپ كېتىشتى.

نامازشام ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن خوجىنىياز ھاجى شاملار بىلەن يورۇتۇلغان كەڭ سۇپىلىق ئازادە ئۆيدە ئۆز يېقىنلىرى بىلەن تاھىرىبەگنىڭ ئورۇمچىدىن ئەكەلگەن خەۋەرلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇراتتى. تاھىرىبەگ ئەگىرى ساپلىق غاكۇزىسىغا تاماكا باسقاچ، خىرقىراق ئاۋازى بىلەن سۆزلىمەكتە ئىدى.

— شېكۇ دۇبەن مېنىڭ ھاجى بىلەن يېقىن دوست ئىكەنلىكىمنى نەزەرگە ئېلىپ ئەلچىلىككە ئەۋەتمەكچى بولدى. مەنمۇ ھەرقايسىڭىزلار بىلەن بىر كۆرۈشۈشنى ئىستەپ بۇ تەكلىپكە ماقۇل بولدۇم. قولۇمدا شېكۇ دۇبەننىڭ خوجىنىياز ھاجىغا ئەۋەتكەن شەخسەن مەكتۇپىمۇ بار.

شېكۇ دۇبەننىڭ مەكتۇپىدا ما جۇڭيىڭ زېنچۇەن جېڭىدە ئېغىر مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ تۇرپانغا چېكىنگەنلىكى ئېيتىلغان ھەم ھاجى توقسۇن تەرەپتىن، ئۆزى (شېكۇ شىسەينى دېمەكچى) داۋانچىڭ تەرەپتىن بىرلا ۋاقىتتا ھۇجۇم قوزغاپ، ما جۇڭيىڭنىڭ كۇلىنى كۆككە سورۇش تەلەپ قىلىنغانىدى. ئۇ يەنە مەكتۇپىدا ئەگەر ھاجى بۇ تەكلىپكە قوشۇلسا يېتەرلىك ئوق ـ دورا بېرىدىغانلىقىنى ئالاھىدە ئەسكەرتىپ مەكتۇپىنىڭ ئاخىرىغا ئۆز ئىمزاسىنى قويغانىدى.

بۇ چاغدا هاجى تىزىنى قۇچاقلىغىنىچە خىيالغا پاتقان بولۇپ، ئۇ بىرنېمە دېگۈچە سورۇن ئەھلى قىزىپ كەتتى.

— ۋاھ، تازا پەيتى كەپتۇ، ئەمدى ئۆچمىزنى ئېلىۋالايلى.

— توغرا، ھېچبولمىغاندا جىمسارداا ئېلىۋالغان قوراللىرىمىزنى بولسىمۇ قايتۇرۇپ ئالايلى.

— مەھەم، — ئاردىدىن بۇ گەپكە پازىل دورغا قارشى چىقتى، — بىززە ئەمدى شېكى دۇبەن بىلەن بىرلەشتۇق دەپلا مۇسۇلمانغا قارشى چىقمىزمۇ؟

— قىزىق گەپ قىلىدىكەنلا، دورغام، — دېدى نەمەت خەلپەت گەپكە قوشۇلۇپ، — ياتنىڭ ياندىن، ئۆزىنىڭ جاندىن ئۆتەر، دېگەننى ئاڭلىمىغانمۇ؟ ئۆزى مۇسۇلمان تۇرۇپ بىزگە نېمىلەرنى قىلمىدى.

— توغرا، خەلپىتىمنىڭ سۆزى جايىدا بولدى. مانا مەن جەڭگە تەييار، — سالى دورغا ھاياجانلىنىپ كەتكەندى.

لېكىن خوجىنىياز ھاجى ئۇلارنىڭ گېپىگە قوشۇلۇپ كەتمىدى.

— بۇنىڭدا چوقۇم بىر ئويۇن بار. زېنچۇەن جېڭىدە شېكى دۇبەن ما جۇڭيىڭنىڭ كەينىدىن قوغلاپ تارمار قىلسا تامامەن كۇچى يېتەتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىككى ئاردىدكى پۇتۇمنىڭ روھىغا ئاساسەن، ئۇلار قورال - ياراغنى ۋاقتىدا بەرسە بولار ئىدى. بۇ لومودىنىڭ ما جۇڭيىڭ بىلەن سوقۇشقاندا بېرىمەن، دېگىنى نېمىسى؟ ئۇ ئاۋۋال گا سىلىكىنى، ئاندىن مېنى يوقاتماقچى! شۇنداق، مەن دېگەن تاغچى، تاغچى دېگەننىڭ چورۇقى يوغان بولىدۇ. مەن ئۇ يوغان چورۇقۇم بىلەن شېكى دۇبەننىڭ دېپىغا ئۇسسۇل ئويناىلايمەن، — ھاجى سۆزىدىن كېيىن كۇلۇپ تاشلىدى. بۇ كۇلكە سورۇندىكىلەرنىڭ كەيپىياتىنى يېنىكلەتتى.

خوجىنىياز ھاجى نەمەت خەلپەتكە بۇرالدى:

— تاھىربەگنى بىز بىلەن بىللە كېتىڭ دېسەم، كېيىنكى ئىشلار بۇزۇلىدۇ، دەپ تۇرۇۋالدى. ئۇنىڭ بۇ سۆزى دۇرۇس.

شۇنىڭ ئۈچۈن شېڭ دۇبەنگە مەكتۇپ يازماق لازىم. سىزنىڭ قەلىمىڭىز ئۆتكۈر بولغاندىكىن سىز يېزىڭ، مەن مۇسۇلمان تۇ-رۇپ مۇسۇلمانغا بىرسنچى بولۇپ ئوق ئاتمايمەن، ئەگەر ئۇ ئوق ئاتسا قالغىنى شۇ گاختا كۆرىمەن، دەپ يېزىڭ. بىز تاھىربەگنى يولغا سېلىپ قويۇپلا جەنۇبقا قاراپ يولغا چىقايلى.

ما جۇڭيىڭنىڭ يۇزسىزلىكىنى تېخىچە ئېسىدىن چىقىرىۋېتەل-مىگەن نەمەت خەلپەت مەجبۇرىي ھالدا قەلەمنى قولىغا ئالدى.

* *

ئەتىسى كۈن يانغاندا تاھىربەگلەر خوجىنىياز ھاجىلار بىلەن خوشلىشىپ، يولغا چىقىش ئۈچۈن تەرەددۇتلىنىپ تۇرغاندا ما جۇڭيىڭ تەرەپتىن ئەلچى كەلدى. ئەلچىلەر يەرلىك مۆتىۋەرلەردىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ئۇلار خوجىنىياز ھاجىغا ما جۇڭيىڭنىڭ خېتىنى يەتكۈزدى. خوجىنىياز ھاجى دەرھال خەتنى ئوقۇش ئۈ-چۈن نەمەت خەلپەتكە بەردى. ما جۇڭيىڭ خېتىدە يەنە كونا مۇقامنى تەكرارلاپ، ھاجى — ئاتا، مەن — بالا، ئاتىنىڭ بالىنى كەچۈرمە-كى ھەق، ھاجى ئاتام نەيزىنىڭ سېپى بولسا، مەن ئۇچى بولۇپ، ھاجى ئاتام نەگە شىلتىسا مەن شۇ يەرگە سانجىلسام، دېگەن مەز-مۇندا يېزىلغانىدى.

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان ھاجى غەزەپتىن يېرىلغۇدەك بولدى:

— نېمە، ئەمدى گا سىلىڭ مېنى گوللىماقچى بوپتىمۇ، ھېلىمۇ قىلغىنى يېتەر. ئالداشقا كىچىك بالا ياخشى، خۇدا ئۇر-سۇن قاقۇاشنى، دېگەنىكەن كونىلار. ھېلىمۇ ئۇنى دەپ، بۇنى دەپ كۆپ قان تۆكۈلۈپ كەتتى. ئەمدى بولسىمۇ قان تۆكمەيلى. مەن شېڭ دۇبەن بىلەن پۈتۈم ئىمزالاپ جەنۇبىي شىنجاڭنى سورىغىلى ماڭدىم. شېڭ دۇبەنمۇ ئورۇمچىدە قالدى. گا سىلىڭمۇ تولا خەۋ-لىك يۈرتىدا ئاۋارىچىلىك تۇغدۇرماي ئۆز يۇرتىغا قايتىپ، شۇ يەرلەردە كۈننى ئالسۇن. ياغاچ قازان دېگەندە بىرلا قېتىم ئاش

پىشىدۇ. بىزدە يەنە:

سۇغا سالسا سۇ كۆتۈرمەس،
مىسقال تۆمۈرنى.
ئالتۇن بېرىپ ئالغىلى بولماس،
قالغان كۆڭۈلنى.

دەيدىغان گەپ بار. ھەرقايسىلىرى ئەلچى بولۇپ كەلگەنكەنلا، ئۇ لومودىغا بېرىپ ئېيتىشسىلا، تولا ئويۇن ئوينىماي يۇرتىغا كېتىۋالسۇن.

بۇ چاغدا مەخمۇت مۇھىتى ئەلچىلەرگە جاۋاب خەت يېزىپ بېرىش توغرۇلۇق ھاجىمنىڭ سەمىگە سالدى.

— خەلپىتىم، — دېدى ھاجى دەرھال، — ئۇلارغا جاۋاب خەت يېزىپ بېرىڭ، يۇقىرىدا مەن دېگەنلەرنىڭ بىرىنى قالدۇرماي يېزىڭ. گا سىلىكىغا خەقنىڭ يۇرتىدا نېمە بار، ئۇمۇ دەرھال ئۆز يۇرتىنى تېپىۋالسۇن.

يۇقىرىقى ئىشلار نەمەت خەلپەتنىڭ خاھىشىغا ئويغۇن بولغاچقا، ئۇ كۆلۈمسىرىگىنىچە قەلەمنى قولىغا ئېلىپ يېزىشقا كىرىشتى.

* *

خوجىنىياز ھاجى قىسىملىرى ئەل - يۇرتىنىڭ ئاللادىن نۇسرەت تىلەپ ياڭرانقان ئاسمان - پەلەك دۇئا سادالىرى ئىچىدە، توقسۇن خەلقى بىلەن خەيرلىشىپ يىلانلىقتىن قوزغىلىپ ئارغىمۇلاق تاغلىرى بىلەن كۆموش، قاراقىزىل ئۆتەڭلىرىدىن ئۆتۈپ، ئىككى يېرىم كۈن يول يۈرۈپ ئۇششاقتالىغا يېقىنلاشقاندا، ئالدى تەرەپتىن بىر ئاتلىق كىشى كېلىپ ئۇششاقتالدا ئاتلىق، پىيادە بولۇپ 1000 غا يېقىن چېرىكنىڭ خەلقە ئالۋان سېلىپ ئاكوپ

قازدۇرۇپ، ئۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈۋاتقانلىق خەۋىرىنى يەتكۈزدى. خوجىنىياز ھاجى ئۇ كىشىدىن بۇ چېرىكلەرنىڭ قايسى قىسىملاردىن ئىكەنلىكىنى سورىغاندا ئۇ كىشى مۇنداق دېدى:

— ئۇلار گا سىلىڭنىڭ قاراشھەردە تۇرۇشلۇق خەنزۇ چېرىكلىرى ئىكەن. ھەرقايسىلىرىنىڭ جەنۇبقا سەپەر قىلغانلىقلىرىنى ئاڭلاپ، گا سىلىڭنىڭ بۇيرۇقى بويىچە ھەرقايسىلىرىنى جەنۇبقا ئۆتكۈزمەسلىك ئۈچۈن جەڭ تەييارلىقى قىلۋېتىپتۇ.

— ئەستا، — دېدى بۇ چاغدا مەخمۇت مۇھتى، — دەرەخ لىڭشىمايمەن دېسىمۇ شامال كېلىپ ئۇنى تىنچ قويمىسا، ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ قىلماقتىن باشقا چارە يوق ئوخشايدۇ.

— توغرا، بۇ ئەبلەخلەرنىڭ تازا بىر ئەدىپىنى بېرىپ قويايلى.

— بىزگە قىلغانلىرىنى كۆزىگە كۆرسىتىپ قويىدىغان چاغ كەلدى.

ئەتراپتىن غەزەپلىك سادالار ياڭراشقا باشلىدى.

— ما ئىشنى كۆرمەمدىغان، ئۆزۈم مۇسۇلمان تۇرۇپ يەنە بىر مۇسۇلمان بىلەن سوقۇشسام ئاللا راۋا كۆرەمدۇ، — ھاجى بۇرۇلۇپ نەمەت خەلپەتكە قارىدى، — ئارىمىزدا سىزدىن موللىراق كىشى يوق، قېنى ئېيتىڭچۇ، خەلپىتىم، ئاللانىڭ كالامىدا بۇ مۇشكۈلگە يول بارمۇ؟

— يول بار، ئاللاتائالا ئۆزىنىڭ كالامىدا مۇنداق دېگەن، — نەمەت خەلپەت بوم ناغرىدەك يوغان ئاۋازلىرى بىلەن، «قۇرئان» ئايەتلىرىدىن بىر - ئىككىنى ئوقۇۋەتكەندىن كېيىن، مەنىسىنى يېشىشكە باشلىدى، — بۇنىڭ مەنىسى: سىلەرگە ئۇرۇش ئاچقان ئادەملەرگە قارشى ئاللانىڭ يولىدا جەڭ قىلىڭلار، (ئۆزۈڭلار) تاجاۋۇز قىلماڭلار، ئاللا تاجاۋۇز قىلغۇچىلارنى ھەقىقەتەن دوست تۇتمايدۇ... ئەگەر ئۇلار ئۆزلىرى ئۇرۇش ئاچسا، ئۇلارنى ئۆلتۈرۈۋېتىڭلار، دېگەنلىكتۇر، — دېدى.

— گا سىلىڭ ھەر نېمىدېگەن بىلەن مۇسۇلمان تۇرسا، بۇ

قانداق بولغىنى؟— ھاجى جىددىي قىياپەتتە سوراپ قالدى.

— توغرا، ئۇ مۇسۇلمان، ئەمما ئۆزى مۇسۇلمان تۇرۇپ مۇسۇلمانغا تاجاۋۇز قىلماقچى. ئاللا سۇبھاناللا ئۆز كالامىدا يەنە: «پىتنە ـ ئىغۋا چىقارماق، ئادەم ئۆلتۈرمەكتىنمۇ ياماندۇر» دەيدۇ. ما جۇڭىيىڭ ئۇرۇش ئىغۋاگەرچىلىكى قىلغانىكەن، ئەمدى ئۇنىڭغا نېمە دېگۈلۈك؟

— بۇ ئايەتلەر قايسى سۈرىدە؟

— «سۈرە بەقەر» دە.

— مانا بۇ ئىلمىنىڭ خاسىيىتى،— دېدى ھاجى سەل ئېچىلىپ،— بىزدەك قارىتۇرۇكلەر «قۇرئان» ئوقۇغان بىلەن مەنىسىنى بىلمەيمىز، دەريا بويىغا بېرىپ سۇ ئىچەلمىگەنگە ئوخشاش. خەلپىتىمۇ بىزگە ياخشى پەتۋا چىقىرىپ بەردى. شۇنداقتىمۇ ئىلاج بار قان تۆكمەسلىك ئۈچۈن، ئۈلارغا بىر ئەلچى ئەۋەتىپ كۆرەيلى، ئۇنىمىسا ئالىلانىڭ بۇيرۇقىنى كۆرەرمىز، قانداق دەيسىلەر؟

شۇنداق قىلىپ پىدائىيلار ھاجىمنىڭ كۆرسەتمىسىگە قوشۇلىدى ۋە قاسىم ئەپەندى باشلىق ئىككى يىگىتنى ئەلچىلىككە تاللىدى. ئەلچىلەر ئۇزاپ كەتكەندىن كېيىن پىدائىيلارمۇ ئۇلارنىڭ كەينىدىن ماڭدى، لېكىن چېرىكلەر ئەلچىلەرنى كۆرۈپلا ئوق چىقىرىپ، ئەلچىنىڭ بايرىقىنى كۆتۈرگەن يىگىتنى ئاتتىن غۇلاتتى. قاسىم ئەپەندىگىمۇ ئوق تېگىپ يارىدار بولۇپ ئاتتىن يىقىلدى. ئەھۋالنى ئات ئۈستىدە تۇرۇپ دۇربۇن بىلەن كۆزىتىۋاتقان خوجىنىياز ھاجى غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى:

— ئات بۇ لومودىلارنى!

شۇنىڭ بىلەن پىدائىيلار بىلەن ما جۇڭىيىڭ قىسىملىرى ئوتتۇرىسىدا جەڭ باشلىنىپ، پىدائىيلار «ئاللاھۇئەكبەر» دەپ توۋلىسا، چېرىكلەر «شا، شا» دەپ ۋارقىرىشىپ ھۇجۇمغا ئۆتتى. جەڭ بىر مەزگىل داۋاملاشقاندىن كېيىن چېرىكلەرنىڭ مەغلۇبىيىتى بىلەن ئاخىرلاشتى. پىدائىيلاردىنمۇ 20 دەك يىگىت شېھىت

بولغاندى. پىدائىيلار شېھىت بولغان ئەزىمەتلەرگە يەرلىك كولاپ بولغاندىن كېيىن، نەمەت خەلپەت ئالدىغا ئۆتتى.

— كۆپچىلىك دىققەت، ھازىر شېھىتلارنىڭ نامىزىنى چۈشۈرىمىز. تاھارەت ئېلىشقا سۇ يوق يەردە تەيەممۇم قىلىش جائىزدۇر. تەيەممۇمنى بىلمەيدىغانلار مانا مۇنداق قىلسا بولىدۇ...

شۇنىڭ بىلەن شېھىتلەر يەرلىككە قويۇلدى.

بۇ چاغدا خوجىنىياز ھاجى يانچۇقىدىن قانغا بويىلىپ كەتكەن بىر پارچە خەتنى ئالدى.

— بۇ خەت گا سىلىكنىڭ خەن تۇەنجاڭغا يازغان خېتى ئىكەن. خەن تۇەنجاڭ ئۇرۇشتا ئۆلگەندىن كېيىن يىگىتلەر يانچۇقىدىن تېپىۋاپتۇ. بۇنى بىر كۆرۈپ بېقىڭلار.

خەتنىڭ بېشىغا «36 ـ دىۋىزىيە شتابىدىن، 170 ـ نومۇرلۇق بۇيرۇق» دېگەندەك سۆزلەر يېزىلىپ، خوجىنىياز ھاجى قاتارلىقلارنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا قاراپ يولغا چىققانلىقى، شۇڭا بۇ بۇيرۇق تەگكەن ھامان تاغ يولى ئارقىلىق چىغىر يول بىلەن كېچە-كۈندۈزلەپ يول يۈرۈپ، قاراشەھەردىكى ما تۇەنجاڭ بىلەن بىرلىشىپ، ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇپ، قورالسىزلاندۇرۇش توغرىسىدا يېزىلغانىدى.

— خەلپىتىمنىڭ چىقارغان پەتۋاسىغا سەل قاراپ بىرمۇنچە چىقىم تارتىۋالدۇق،— دېدى خوجىنىياز ھاجى تۆۋەنچىلىك بىلەن،— ئەمدى نېمە ئىش بولسا بولسۇن، مەن ما جۇڭىنىڭ بىلەن ھەرگىز بىرلەشمەيمەن. پۈتۈمنىڭ روھىغا ئاساسەن جەنۇبىي شىنجاڭغا بېرىپ يۇرت سورايمىز. بۇنىڭغا سوۋېت كونسۇلىمۇ گۇۋاھ.

ھاجى سۆزلەپ شۇ يەرگە كەلگەندە يىگىتلەر بۇرالدى.

— ئاۋۇ ئۆلۈكلەرنى يىغىشتۇرۇپ ئازگال كولاپ بولسىمۇ كۆمۈپ قويۇڭلار. دۇشمەن بولسىمۇ ئادەم، ئۆلۈكى يەرلىكسىز قېلىپ قاغا ـ قۇزغۇنلارغا يەم بولۇپ كەتمىسۇن.

ئۆلۈكلەر كۆمۈۋېتىلگەندىن كېيىن، قوشۇن يەنە ئالغا قاراپ ئىلگىرىلىدى.

ئەنسىز خىياللار

خوجىنىياز ھاجى سوۋېت كونسۇلىنىڭ ئارىغا كىرىشى بىلەن شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە تەيىنلىنىپ، تۇ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن ئۈرۈمچىگە قاراپ يولغا چىققۇدەك، دېگەندەك كوچا پاراڭلىرى ئاۋۇپ قالغىلى خېلى كۈنلەر بولۇپ قالدى. بۇ كۈنلەردە ئۇخلىسىمۇ چۈشىدە باشقىلار بىلەن چاقچاقلىشىپ چۈشەيدىغان، باشقىلار قىينىچىلىققا ئۇچرىغاندا تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئەقىل كۆرسىتىپ، ئۇلارنىڭ جاپاسىنى يەڭگىللىتىشكە ئۆگىنىپ قالغان نەمەت خەلپەت ھازىر تولىمۇ خىيالچان ھالەتتە كىشىلەرگىمۇ ئارىلاشماي ئۆزىنى ئېلىپ قېچىپ يۈرەتتى. چۈنكى خوجىنىياز ھاجىنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە تەيىنلەنگىنى راست بولۇپ، بۇ ھەقتە شېك دۇبەن ئۇنىڭغا ئۇستىلەپ تېلېگراممۇ يوللاپ، ئۈرۈمچىگە تېزرەك يېتىپ كەلسىگىز، دەپ سۈيلەۋاتاتتى. بۇ كۈنلەردە يەنە توقسۇندىن قەشقەرگىچە بولغان لىنىيىدىكى ما جۇڭيىڭ، ما خۇسەن، ما جەنسىڭ چېرىكلىرى بىلەن بولغان بىرقانچە قېتىملىق جەڭلەردە شۆھرەت بولغان پىداكار ئوغلانلارنىڭ روھى ئۇنى ھېچبىر ئارام تاپقۇزمايۋاتاتتى.

«ئۆزلىرى دېگەن مەرھۇم مەخسۇت ئاكام زامانىسىدىن باشلاپ قوزغىلاڭ رەھبەرلىرىگە مەسلىھەتچى بولۇپ كەلگەن ئادەم، — دەيتتى ئۇلار نەمەت خەلپەت كۆز يۇمۇشىغىلا، — ئەمدى دەپ باقسىلاچۇ، خوجىنىياز ھاجى غازى ئاتىمىز ئۈرۈمچىگە بېرىپ يۈرت سورىمىسىمۇ، قەشقەردە تۇرسىمۇ بولۇۋېرىدىغۇ؟»

«ئۈرۈمچىگە بارسا جەنۇبىي شىنجاڭ خەلقىنىڭلا ئەمەس، پۈتۈن شىنجاڭ خەلقىنىڭ يىغىسىنى يىغلىيالايدۇ ئەمەسمۇ...»

«قۇرۇق گەپ، — دەيتتى ئۇلار، — شېكى دۇبەن دېگەن ھاجى ئاتمىزغا ئوخشاش ئۇنداق ئاق كۆڭۈل كىشى ئەمەس. ئۇ دېگەن ئۇچىغا چىققان قارا نىيەت. ئەگەر شۇنداق بولمىسا نېمىشقا بىزگە ئوق - دورا، قورال - ياراغ جەھەتتە يارەمدە بولماي، ياقا يۇرتلۇق بىر تۈگگانىنىڭ ئارقىمىزدىن ئۇر - سوق قىلىپ قوغلاپ يۇرۇشىگە سۈكۈت قىلىدۇ...»

بۇنداق چاغلاردا كۆڭلى بۇزۇلغان نەمەت خەلپەت دەرھال ئىۋرىقنى ئېلىپ تاھارەت ئالغاندىن كېيىن، دائىم ئۆز يېنىدىن ئايرىماي كېلىۋاتقان «قۇرئان» نى ئوقۇشقا باشلايتتى. «قۇرئان» دىكى ئاجايىپ پاساھەت ۋە سۆز بالاغىتى بىلەن تولغان كەلىمىلەرنى ھەربىر ئوقۇغىنىدا كۆڭلى يورۇپ، دىلى ئازابتىن سەل يېنىكلەپ قالغاندەك بولاتتى - دە، لۈكچۈن خانلىق مەدرىسىدىكى چېغىدا مەرھۇم ئۇستازى رەقىپ قازى ئاخۇنۇمدىن ئىشتىكەن «قەسىدە بۇردە» نامىلىق مەشھۇر قەسىدىنى يادىغا ئالاتتى:

دەيدۇ ئۇمىد باغلاپ كەلگەن دوستلىرىم،
قىلالمايمىز ساڭا ياردەم - شاپائەت.
دېدىم: كۆرەي ئۆز يولۇمغا قويۇڭلار،
پېشانەمگە پۈتۈلگەننى نەھايەت.
ئاخىر بىر كۈن ئۆلەر ئادەم بالىسى،
ئۇزۇن يىللار ياشىسىمۇ سالامەت.
رەسۇلىللا ماڭا ئۆلۈم بۇيرۇپتۇ،
ئۇمىدىم بار، كەچۈرەر قىپ ئىنايەت.
بەردى ئاللا ساڭا روشەن قۇرئاننى،
ھەق دىنغا قىلىپ سېنى ھىدايەت.
رەسۇلىللا دۇشمەن ئۈچۈن ئاللانىڭ،
ئۆتكۈر، نۇرلۇق قىلىچىدۇر ئالامەت.

مەزكۇر قەسىدە ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسچىسى، دەپ نامى تىل-

لاردا داستان بولۇۋاتقان ئۇلۇغ پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام غازات قىلىۋاتقان كۈنلەردە كەڭ ئەرەب دۇنياسىدا ئومۇملاشقان بولۇپ، نەمەت خەلپەت بۇ قەسىدىنى پىچىرلاپ تۇرۇپ يادلىغاندىن كېيىن ئىختىيارسىز ھالدا كۆزلىرىگە ياش ئالدى. «نېمىدېگەن چوڭقۇر مەنىلەرگە تويۇنغان مىسرالار ـ ھە، — دەپ ئويلىدى ئۇ، — مانا ھازىر بىز ئەنە شۇ خىل ئەھۋالدا پۇچىلىنىۋاتىمىز». ئۇ ئەنە شۇنداق كۆڭۈل غەشلىكى بىلەن تۇرۇۋاتقان مەھەلدە مەخمۇت سىجاڭنىڭ قوغدىغۇچىلىرىدىن بىرى كېلىپ، ئۇنى سىجاڭنىڭ چاقىرىۋاتقانلىقىنى ئېيتتى. ئۇ سىجاڭنىڭ يېنىغا كىرگەندە، سىجاڭ شتاب ئىشخانىسىدا يالغۇز بولۇپ، تولىمۇ ھارغىن كۆرۈنەتتى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، مەخمۇت ئاكا...

— بەللى، بەللى، ئاچقان يەرگە تەگكەندەك گەپ قىلدىلا، ئۇكەم، — دېدى مەخمۇت سىجاڭ ئۆزىنى كۇلكىگە زورلاپ، — ئويلاپ باقسام ئاستانىدە قوزغالغاندىن بۇيان ساپلا «دوكلات»، «بۇيرۇق» دېگەندەك سۆزلەرنىلا ئاڭلاپ، ئۆز خەلقىمىزنىڭ سالامىنى ئېشىش سۆزلىرىنى ئاڭلاپ باقمىغىلى خېلى بولغانىدى.

نەمەت خەلپەت يەرگە قارىغىنىچە جىم تۇردى، بۇ چاغدا جىمجىتلىقنى يەنە مەخمۇت سىجاڭ بۇزدى.

— قارىسام، يېقىنقى كۈنلەردىن بېرى جىمپىلا كەتتىلە، نامىز ۋاقىتلىرىدىمۇ نامازنى ئۆتەپ بولۇپلا ھەممىمىزدىن بۇرۇن ئالدىراپ يانىدىلا، ئۆزلىرىگە بىر ئىش بولمىغاندۇر، خەلپىتىم؟

— يوقسۇ، — دېدى نەمەت خەلپەت تۆۋەن ئاۋازدا، — يېقىنقى كۈنلەردىن بېرى جەڭدە شېھىت بولغان قېرىنداشلىرىمنى تولا چۈشەيدىغان بولۇپ قالدىم. ئۇلار خوجىنىياز ھاجى ئاتىمىزنى ئۇرۇمچىگە بېرىشتىن توسۇسىلا، شېڭ دۇبەن دېگەن بۇ ئىپلاس ئۇنىڭغا دوستانە مۇئامىلىدە بولمايدۇ دېگۈدەك...

— مەنمۇ شۇ قاراشتا، — دېدى مەخمۇت سىجاڭ تۆۋەن ئاۋازدا سۆزلەپ، — لېكىن ھازىرقى ۋەزىيەتنى تەھلىل قىلىپ كۆرىدىغان

بولساق، ئۇ ئۇرۇمچىگە بارمىسا بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ.

— مەن ئۆزلىرىگە مۇھەممەت پەيغەمبىرىمىز زامانىسىدا كەلگەن تارقالغان بىر شېئىرنى ئوقۇپ بېرەي، — نەمەت خەلپەت ئىلىم ئەھلىگە خاس ئىخلاس ۋە شائىرلارغا خاس تەمكىنلىك بىلەن «قەسىدە بۇردە» نى ئوقۇپ تۈگەتتى، — مانا ھازىر بىز نەق شۇ ئەھۋالدا قالدۇق، سىجاك.

— قانداق دەيدىلا؟

— ئەسلىدە بولسا كېرەك، — دەپ سۆز باشلىدى نەمەت خەلپەت، — بىز دەسلەپتە قوزغالغان چاغلاردا ما شىمىگا ئۇمىد باغلاپ، دىغاردىن ئاستانىگە تەكلىپ قىلىپ ئەكەلگەنىدۇق، لېكىن پىچاندىكى ئۇرۇشتا مەغلۇبىيەتكە يۈز تۇتقانلىقىمىزنى كۆرۈپلا قارا-شەھەرگە تىكىۋەتتى. مەرھۇم مەخسۇت باي ھاجى ئاكىمىزنى چىلاپ كېلىش ئۈچۈن قۇمۇلغا ماڭغاندا، بىز يەنە ئۇنىگا ئۇمىد باغلاپ قاراشەھەرگە بارغانىدۇق، نەتىجىدە نېمە بولدى؟ بىزنى چەتكە قېقىپ خوتۇنسۇمبۇلغا قاپسىاپ قويۇپ، بىزدىن يوشۇرۇنچە ئەلچى ئەۋەتىسىپ گا سىلىگىنى چىللاپ چىقتى. گا سىلىگ «ھاجى — ئاتا، مەن بولسام بالا، ئاتا دېگەن بالىنى كەچۈرۈۋېتىدۇ، ھاجى ئاتام نەيزىنىگ سېپى بولسۇن، مەن ئۈچى بولۇپ قەيەرگە شىلتىسا شۇ يەرگە سانجىلاي» دېگەندەك ياغلىما گەپلەرنى كۆتۈرۈپ چىقۇندى، بىز ئۇنىگ بۇ سۆزلىرىگە چىنپۇتۇپ ئۇنىگ بىلەن بىرلىشۈندۇق، ئۇ جىمسارىدا ئولجا ئالغان قوراللىرىمىزنى بۇلاپ كەتتى. شۇنىگ بىلەن شېگ دۇبەن بىلەن بىرلەشتۇق، لېكىن ئۇ بىزگە نېمە قىلىپ بەردى؟ ناھايىتى شۇ 10 نەچچە ساندۇق ئوق - دورا ۋە ئاز - تولا خىراجەت بەرگەننى ھېسابقا ئالمىغاندا باشتىن - ئاياغ تاماشايىمىزنى كۆردى. مانا ئەمدى شورالار ھۆكۈمىتىنىگ قولى ئارقىلىق گا سىلىگىنى جايلىغاندىن كېيىن، ھاجى ئاتىمىزنى ئۇرۇمچىگە چىللاۋاتىدۇ. بىزدىنمۇ ئۇمىد كۈتكەنلەر چىققان. مەسىلەن، «شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال-يەت جۇمھۇرىيىتى» نى قۇرغۇچىلاردىن سابىت دامولا قاتارلىقلار

بىزدىن ئۇمىد كۈتۈپ، ھەرقايسىمىزنى ئۆزىمىزگە لايىق ئەمەل ـ مەنسەپ بىلەن تارتۇقلىغانىدى، لېكىن ئۇلارنىڭ ئەزەلدىن نىيىتى دۇرۇس بولمىغانلىقى ئۈچۈن بىز ئۇنىڭدىن ۋاز كەچتۇق ھەمدە يەنە شۇ شېكى دۇبەننىڭ بۇيرۇقى ۋە شورالار ھۆكۈمىتىنىڭ تەلىپى بويىچە ئۇلارنى قولغا ئالدۇق. دېمەك، بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى خۇددى «قەسىدە بۇردە» دە ئېيتىلغان «دەيدۇ ئۇمىد باغلاپ كەل-گەن دوستلىرىم، قىلالمايمىز ساڭا يارەم ـ شاپائەت» دېگەن مىسرالىرىدىكى مەزمۇنلارغا نەقەدەر ئوخشاپ كەتكەن ـ ھە!

— ئۆزلىرىچە بولسا ھاجى ئاكام ئۇرۇمچىگە بارسا دۇرۇس بولامدۇ؟

— ئاللانىڭ كالامىدا، — دەپ سۆز باشلىدى نەمەت خەل-يەت، — «سەن مەلۇم قوۋمنىڭ كېلىشىمگە خىيانەت قىلىشىدىن قورقساڭ، كېلىشىمنى ئۇلارغا تاشلاپ بەرگىن. ئاللا خائىنلارنى ھەقىقەتەن دوست تۇتمايدۇ» (سۈرە ئەنفال) دېگەن ئايەتلەر بار، ئەمدىكى گەپ رۇسلار جىمسار پۇتۇمى كۈچكە ئىگە دەپ ھەدەپ جار سېلىۋاتىدۇ، لېكىن شېكى بىلەن بىلەن شورالار كونىسۇلى دېگەنلەر يۇقىرىقى ئايەتلەرنىڭ مەزمۇنىدىن خەۋەردار ئەمەس ـ دە؟!

* *

يۇقىرىقى سۆھبەت بولۇپ ئاردىدىن ئۇزاق ئۆتمەي ئۇرۇمچىدىن كەلگەن بىر ئۆمەك تەنتەنىلىك مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ، خوجىنىياز ھاجىنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە، مەخمۇت مۇھىتنىڭ بولسا جەنۇبىي شىنجاڭ ئامانلىق قوغداش قوماندانلىق شتابىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى، قوشۇمچە 6 ـ دىۋىزى-يىنىڭ قوماندانلىقىغا رەسمىي تەيىنلەنگەنلىكىنى جاكارلىدى. بۇ چاغلار ھاجى ۋە مەخمۇت مۇھىتى قوشۇنلىرى يەكەندىن ئاقسۇغا كېلىپ ئورۇنلاشقىلى ئۇزاق بولمىغان چاغلار بولۇپ، بۇگۈن ئاق-

سۇ دوتەي مەھكىمىسىنىڭ كەڭرى، ئازادە يىغىن زالىدا سۆھبەت قىزغىنلىدى. بۇ قېتىم خوجىنىياز ھاجىنى ئالغىلى سوۋېت كونسۇلىنىڭ ۋەكىلى ئاپىرىسىپ ئۇرۇمچىدىن مەخسۇس ئايروپىلان بىلەن ئاقسۇغا كەلگەنىدى.

سۆھبەتكە خوجىنىياز ھاجى تەرەپتىن خوجىنىياز ھاجى، مەخمۇت مۇھىتى، نەمەت خەلپەت ۋە پازىل دورغا قاتارلىق رەھبەرلەر قاتناشقان بولۇپ، ھاجى سۆھبەت باشلىنا ـ باشلانمايلا ئاپىرەسىپنى تەمتىرىتىپ قويدى.

— سىلەر شېڭ دۇبەنىڭ تەلىپى بويىچە ما جۇڭيىڭ قىسمىلىرىنى بومبارىدىمان قىلىپ ھالاكەتكە يۈزلەندۇرىدۇڭلارىمۇ، يەنە نېمە ئۈچۈن قانات ئاستىڭلارغا ئېلىپ ئۆز تەۋەلىكىڭلاردىن پاناھلىنىشقا يول قويىدۇڭلار؟

ئاپىرىسىپتىن سادا چىقمىدى.

— يا لېنىن ئىنقىلاب قىلغاندا، ئاق پادىشاھنىڭ سولداتلىرىنى ئاشۇ تۆڭگانلارغا ئوخشاش قورالسىزلاندۇرماي، بىر بۇلۇڭدا ساقلاپ قويغانمۇ؟

دىپلوماتىيە ساھەسىدە ئىشلەپ، بۇ ساھەدە خېلى تەجرىبە ھاسىل قىلىپ، دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى ھەرخىل تائىپە كىشىلىرى بىلەن ئۇچراشقاندا دىپلوماتلارغا خاس سالاپەت ۋە ئۇستا ناتىقلىقى بىلەن ئۇلارنى قايىل قىلىپ شۆھرەت قازانغان ئاپىرىسىپ خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئاچچىق كىنايە يوشۇرۇنغان سوئاللىرى ئارىسىدا سەل تەمتىرەپ قالدى ۋە بۇ ئىشنى شېڭ دۇبەنگە ئىتتىرىپ قويدى:

— ھاجىم سورىغان سوئاللارغا جاۋاب بېرىش مېنىڭ خىزمىتىم دائىرىمىدىكى ئىش ئەمەس، بۇنى ئەڭ ياخشىسى ئۆزلىرى ئۇرۇمچىگە بارغاندىن كېيىن، شېڭ دۇبەن ئۆزى چۈشەندۈرۈپ قويسۇن.

— جىمسار پۈتۈمى ھازىر كۇچكە ئىگە بولامدۇ؟ — تۇيۇقسىز سوئال قويدى مەخمۇت مۇھىتى.

— ئەلۋەتتە، ئەلۋەتتە كۇچكە ئىگە، — بۇ ئوڭاي سوئالغا

ئاپرىسىپ ئالدىراپ جاۋاب بەردى، — خوجىنىياز ھاجى جانابلىرى- نىڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە سايـ لىنىشىمۇ، سىز گېنېرال جانابلىرىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ ئامانلىق ساقلاش قوماندانلىق شتابىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى ۋە قوشۇمچە 6- دىۋىزىيىنىڭ قوماندانلىقىغا تەيىنلەنگەنلىكىنى بۇنىڭ دەللىلى ئەمەسمۇ؟

— ئۇنداق بولسا جىمسار پۈتۈمى بويىچە ئىش كۆرگىنىمىز تۈزۈك، — دېدى مەخمۇت مۇھىتى، — ئۇ پۈتۈمدە ھاجى ئاكـ مىزنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدا تۇرىدىغانلىقى ئېنىق بەلگىلەنگەن، بۇ پۈتۈمگە ھۆكۈمىتىمىزلارنىڭ سابىق كونسۇلى زىلاتكىن شاھىت بولۇپ قول قويغان.

— بۇنىڭدىن خەۋىرىم بار، — دېدى ئاپرىسىپ مۇلايىملىق بىلەن.

— ئۇنداق بولغاندىكىن ھاجى ئاكام ئۇرۇمچىگە بارمىسىمۇ بولۇۋەرمەمدۇ؟

— ھاجى جانابلىرى ئۇرۇمچىگە بېرىپ مەنسەپكە ئولتۇرسا، جەنۇبىي شىنجاڭغىلا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىگە ھۆكمىنى يۈرگۈزەلەيدۇ ئەمەسمۇ؟...

بۇ چاغدا نەمەت خەلپەت بىرنېمە دېمەكچى بولۇپ ئاغزىنى ئۆمەللىدىيۇ، ئاپرىسىپنىڭ سۆزى نەدىن چىقارىكىن، دېگەن نىيەتتە جىم بولۇپ قالدى.

— شىنجاڭ ئۆلكە بولۇپ قۇرۇلغاندىن بۇيان قايسىبىر ئۇيغۇر بۇنداق كاتتا شۆھرەتكە مۇيەسسەر بولالىغان؟...

ئۇ يەنە نېمىلەرنى دەپ كەتتىكىن بىر چاغدا ھاجىنىڭ ئاۋازى جاراڭلىدى:

— ياق، مەن ئۇرۇمچىگە بارمايمەن، ياڭ جاڭجۇڭ دېگەن قېرى تۆلكىمۇ ئۆز چېغىدا تۆمۈر ئاكامغا يۇقىرىقىدەك سۆزلەرنى قىلغانىيۇ، ئۇرۇمچىگە ئالداپ ئاپىرىۋالغاندىن كېيىن يەنە قىلارىنى قىلغان.

— شېڭ دۇبەن دېگەن ياڭ جاڭجۇڭ ئەمەس، ئۆزلىرى ياشا-
ۋاتقان بۇ زامانمۇ تۆمۈر خەلپە زامانىسى ئەمەس، ئۇنىڭ ئۇستىگە
گېنېرال مەخمۇت مۇھىتى نەچچە مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن
جەنۇبىي شىنجاڭنى ئۆز قولىدا تۇتۇپ تۇرىدۇ. جەنۇبىي شىنجاڭدا-
كى بارلىق مەمۇرىي ئەمەلدارلىرىنىمۇ ئۆزۈڭلار سايلاڭلار، جىم-
سار پۇتۇمىدە بۇ ئىشلار ئېنىق دېيىلگەنغۇ، بىز پۇتۇمىنىڭ ئىجرا-
سىغا، شۇنداقلا ھاجىمىنىڭ ھاياتى ۋە مال ـ مۈلكىنىڭ بىخەتەرلى-
كىگە ئۆزىمىز كېپىل بولىمىز.

— بۇ ئورۇس ھېلىقى ئايەتلەردىن خەۋەردارەكلا گەپلەرنى
قىلىۋاتىدىغۇ؟ — دېدى نەمەت خەلپەت يەنە قىزىقچىلىق قىلغۇسى
كېلىپ مەخمۇت مۇھىتىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ.

بۇ چاغدا سۆھبەتكە قاتناشقان باشقا كىشىلەرنىڭ چىرايىدا
خۇشاللىق جىلۋىسى پارلىغان بولۇپ، ئۇلار ئاللىقانداق شېرىن
خىياللارنىڭ ۋەسۋەسىگە چۆمگەنىدى.

* *

ھاجى مەخمۇت مۇھىتى بىلەن نەمەت خەلپەتلەرنىڭ ئانچە رازى
ئەمەسلىكىنى پەملەپ، ئۇلار بىلەن ئايرىم سۆھبەتلەشتى.

— مەن شېڭ دۇبەن دېگەن لومۇدىغا ھەرگىز ئىشەنمەي-
مەن، — دېدى مەخمۇت مۇھىتى ئاياپ ئولتۇرمايلا، — شۇڭا ھاجى
ئاكامنىڭ ئۇرۇمچىگە بارماسلىقىنى يەنە بىر قېتىم تەۋسىيە
قىلىمەن.

— خەلپىتىم، سىزچىچۇ؟ — خوجىنىياز ھاجى نەمەت خەل-
پەتكە قارىدى.

ئەسلىدە نەمەت خەلپەتمۇ مەخمۇت مۇھىتىنىڭ سۆزىنى قۇۋۇ-
ۋەتلىمەكچىدى، لېكىن ھەرقانچە قىلغان بىلەنمۇ بۇلار ئىشىنىڭ
ئاللىقاچان بولۇپ كەتكەنلىكىنى پەملەپ، مۇنداق دېدى:

— ھاجى ئاكام رۇخسەت قىلسا، مەن ئاۋۇال بىر ھېكايە

ئېيتىپ بەرسەم.

— ھەي، خەلپىتىم، — دېدى ھاجى كۇلۇپ، — سىز بەكمۇ قىزىق ئادەم جۇمۇ! قارىغاندا مەدرىسىنىڭ نېنىنى بىكار يېمەپسىز، بۇلتۇر جىمساردىكى چېغىمىزدىمۇ بىرلا ھېكايە سۆزلەش بىلەن مېنى قايىل قىلغاندىڭىز، ئەمدى يەنە بىر ھېكايە بىلەن بۇ قېتىممۇ قايىل قىلاي دەمسىز؟

— دەرۋەقە، مەدرىسىدىكى چېغىمدا بىر كىتابتىن مۇنداق بىر ھېكايە ئوقۇغانىدىم، — دېدى نەمەت خەلپەت، — بۇرۇنىڭ بۇرۇنىسىدا مايمۇنلار مەملىكىتىدە كاردان دېگەن مايمۇن پادىشاھ بار ئىكەن. يىللار ئۆتكەنسېرى كاردان قېرىپ، مەملىكەتنى ئىدارە قىلالمايدىغان بولۇپ قاپتۇ ۋە پادىشاھلىق تەختىنى ئوغلىغا بېرىپ، ئۆزى خىلۋەت بىر ئارامگاھتا يالغۇز ياشاشقا باشلاپتۇ. بۇ ئارامگاھ بىر ئەزىم دەريانىڭ ياقىسىغا جايلاشقان بىر مېۋىزارلىق باغ بولۇپ، ئۇنىڭدا پىستە ـ بادام، ئەنجۇردىن تارتىپ جاھاندا بارلىكى مېۋىلەرنىڭ ھەممىسى تەييار ئىكەن. كاردان شاختىن ـ شاخقا سەكرەپ مېۋىلەرنى خالىغانچە يەپ، ھۇزۇر قىلىدىكەن. بىر كۈنى ئۇ يوغان بىر تۇپ ئەنجۇر دەرىخىنىڭ ئۈستىدە ئارام ئېلىپ ئولتۇرغاندا، دەريادىن بىر تاشپاقا چىقىپ، شۇ ئەنجۇر دەرىخىنىڭ تۈۋىگە ئۆمىلەپ كەپتۇ. كاردان ئىچ پۈشۈقىنى چىقىرىش ئۈچۈن، ئىككى تال ئەنجۇرنى ئۈنىڭ ئالدىغا تاشلاپتۇ. تاشپاقا ئۈنى ھاپىلا ـ شاپىلا يەپ بولۇپ، يەنە بارمىكىن دەپ يېنىغا قاراپتۇ. كاردان ئەنجۇرنىڭ سۈغا چولتۇكلاپ چۈشكەن ئاۋازىغا قىزىقىپ يەنە بىرنەچچە تال تاشلاپتۇ. تاشپاقا بۇ ئەنجۇرلەرنى ئاسماندىن چۈشتى، دەپ ئويلاپ: «توۋا، نەچچە يىللاردىن بۇيان ئەجەب بىلمەپتىمەن، بۇ يەردە ئاسماندىن ئەنجۇر چۈشىدىكەن ئەمەسمۇ؟» دەپتۇ. كاردان بۇ گەپنى ئاڭلاپ قاقاقلاپ كۇلۇپ تاشلاپتۇ. شۇ چاغدىلا تاشپاقا بۇ ئەنجۇرلەرنى شۇ مايمۇنىڭ تاشلاپ بەرگەنلىكىنى بىلىپ، ئۇنىڭغا سەممىي رەھمەت ئېيتىپتۇ.

كاردان بۇ تاشپاقىنىڭ ساددا مەخلۇق ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ،

دەرەختىن چۈشۈپتۇ ۋە ئۇنىڭ بىلەن ھال ـ مۇڭ قىلىشقا باشلاپتۇ. تاشپاقا مۇنداق داستىخىنى كەڭ يېگى بىر دوست تاپقىنىدىن، كاردان مۇنداق يالغۇزچىلىقتا بىر مۇڭداش تېپىلغىنىدىن ناھايىتى خۇشال بوپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن، تاشپاقا ھەر كۈنى بۇ يەرگە كېلىدىغان، كاردانمۇ ئۇنى ھەرخىل شېرىن مېۋىلەر بىلەن مېھمان قىلىپ، پادىشاھلىق تەختىدە ئولتۇرغان يىللىرىدا ئاڭلىغان ـ بىلگەن ئاجايىپ ـ غارايىپ ئىشلارنى ئۇنىڭغا ھېكايە قىلىپ بېرىدىغان بوپتۇ. شۇنداق قىلىپ ئۇلارنىڭ ئارىسىدا دوستلۇق رىشتىسى باغلىنىپ، بىر ـ بىرىنى كۆرمىسە تۇرالمايدىغان ھالەتكە يېتىپتۇ. تاشپاقىنىڭ ئۆيى دەريانىڭ ئۇ قېتىدا ئىكەن. ئۇ ھەركۈنى تاڭ سەھەردىلا ئۇنى كۆرگىلى كېلىدىكەن ۋە ئۇنىڭ بىلەن كەچكىچە مۇڭدىشىكەن.

— بۇ كېلىشمەسلىكىنى قارىمامدىغان، — دەپ داۋام قىلدى نەمەت خەلپەت، — تاشپاقىنىڭ خوتۇنى تولىمۇ كۈنچى ئىكەن. ئۇ ئېرىنى «نەگە باردىڭ، نەدە تۇردۇڭ» دەپ سوراق قىلغىلى، ھەتتا بارا ـ بارا «سەن ئاشنا تېپىۋاپسەن» دەپ ئۇنىڭ بىلەن سوقۇشقىلى تۇرۇپتۇ. تاشپاقا ئۆزىنىڭ ھېلىقى مايمۇن بىلەن دوستلىشىپ قالغانلىقىنى، ئۇنى بىر كۈن كۆرمىسە زادى تۇرالماي-دىغانلىقىنى ئېيتىپ، يەنە ھەر كۈنى كارداننىڭ يېنىغا بېرىۋېرىپ-تۇ. خوتۇنى مۇنداق بولۇۋەرسە، ئېرىنىڭ ئۆيدىن كۆڭلى سوۋۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، ئۇنىڭغا چارە تاپماق مەقسىتىدە ئۆزىنىڭ دەردىنى شۇ مەھەللىدىكى بىر قېرى دەللىگە ئېيتىپتۇ.

«بۇنىڭ چارىسى ئوڭاي، — دەپتۇ دەللە، — سېرىق ھىلىلە-نى سۇدا ئېزىپ، يۇزىڭىزگە سۈرتسىڭىز، ئۇزۇن يىل ئاغرىق تارتقان بىمارەك سارغىيىپ كېتىسىز، ئاندىن: «ئۆلدۇم، ئۆچ-تۇم» دەپ يېتىۋېلىڭ، ئېرىڭىز ئەلۋەتتە تېۋىپ ئىزدەيدۇ ۋە چوقۇم مېنى تاپىدۇ. قالغان ئىشنى ئۆزۈم توغرىلايمەن.»

تاشپاقىنىڭ خوتۇنى دەللىنىڭ دېگەنلىرىنى قىلىپ، ھازىرلا ئۆلۈپ قالىدىغاندەك ئىنجىقلاپ يېتىۋاپتۇ. تاشپاقا ھېلىقى دەللىنى

چىللاپ كېلىپ تومۇر تۇتقۇزۇپتۇ.

«خوتۇنىڭىزنىڭ ئاغرىقى جانغا قادالغان ئاغرىق ئىكەن، دەرھال دورا قىلمىساق ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ قالىسىز» دەپتۇ دەللە ۋە بۇ ئاغرىققا مايمۇننىڭ يۈرىكىدىن باشقا دورا يوقلۇقىنى ئېيتىپتۇ.

تاشپاقا مايمۇننىڭ يۈرىكىنى ئەدىن تاپمەن، دەپ قايغۇرۇشقا باشلىغاندا، ھېلىقى دەللە:

«مايمۇندىن بىر دوستىڭىز بارلىقىنى ھەممىمىز ئاڭلىغان، ئەجەبكى، ئۇ دوستىڭىز سىزدىن بىرەر يۈرەكنى ئايىسا!» دەپتۇ.

بېشىنىڭ ئىچىمۇ - تېشىمۇ قاتقان تاشپاقا:

«ۋاي جېنىم چوڭ ئانا، ئۇ ھەرقانچە دوستۇم بولغان بىلەن مەن سورىغانغا يۈرىكىنى بېرەمتى؟» دەپتۇ.

دەللە ئاچچىقلىنىپ:

«ئۇنىڭدىن يۈرىكىنى سورىۋالمىسىز، سۇغۇرۇۋالمىسىز، بۇ ئۆزىڭىزنىڭ ئىشى، يا خوتۇنىڭىزغا تۇرۇڭ، يا مايمۇن دوستىڭىزغا، ئىككىنىڭ بىرى» دەپ ئۆيدىن چىقىپ كېتىپتۇ.

ئەخمەق تاشپاقا ئاخىر نىيىتىنى بۇزۇپ، كاردانىنىڭ قېشىغا كەپتۇ. كاردان ئۇنىڭ نەچچە كۈنلەپ كەلمىگىنىنى ۋە چىرايىدىكى غەم-قايغۇ بۇلۇتلىرىنى كۆرۈپ:

«سىزگە نېمە خاپىلىق يەتتى، دوستۇم؟» دەپ ئەھۋال سورىتۇ. تاشپاقا خوتۇنىنىڭ ئاغرىپ قالغانلىقىنى، شۇنىڭ ئۈچۈن كېلەلمىگەنلىكىنى ئېيتىپ:

«مۇشۇنداق كۈنلەردە دوستلۇق ھۆرمىتى ئۈچۈن، مېنىڭ غېرىب كۆلبەمگە قەدەم تەشرىپ قىلىپ ئايالىمدىن بىرەر ئېغىز ئەھۋال سوراپ قويسىڭىز، سىزنىڭ مۇبارەك قەدىمىڭىز شاراپىتىدىن ئۇ بىچارە بىمار تەسەللى تېپىپ، ساقىيىپ كەتسە ئەجەب ئەمەس. مېنىڭمۇ بېشىم كۆككە تاقىشۇر ئىدى» دەپتۇ.

كاردان ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتىپتۇ. ئەمما ئۆزىنىڭ دەريادىن ئۆزۈپ ئۆتەلمەيدىغانلىقىنى ئۆزرە قىلىپ، ئۇنىڭ خوتۇنىغا تۇرلۇك مېۋىلەردىن سوۋغات ئەۋەتمەكچى بوپتۇ. تاشپاقا:

«سۇ ئۇزەلمەسلىكىڭىز ئۆزرە ئەمەس، مېنىڭ ئۇستۇمگە مىنىسىڭىز، دەريادىن بەھۇزۇر ئۆتۈۋېرىسىز ئەمەسمۇ؟» دەپ قاتتىق تۇرۇۋاپتۇ. كاردان ئۇنىڭغا يۇز كېلەلمەي، تاشپاقىغا مىنىپ يولغا چىقىپتۇ. ئەمما دەريانىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلگەندە، كۆڭلى بىرنېمىنى تۇيۇپ قاپتۇ. قارىغۇدەك بولسا تاشپاقىنىڭ پەيلى بۇزۇقتەك، «ئاپلا، قىلتاققا ئىلىنىپتىمەن» دەپ ئويلاپتۇ كاردان ۋە دەرھال هوشىنى يىغىپ:

«ئەي ئەزىز دوستۇم، نېمە قىلىۋاتىسىز، هەرىكىتىڭىز باشقىچىغۇ؟» دەپ سوراپتۇ. تاشپاقا بولغان ئىشلارنىڭ هەممىسىنى ئېيتىپ:

«مانا شۇ ۋەجىدىن ماڭا سىزنىڭ يۇرىكىڭىز لازىم بولۇپ قالدى. ئەمدى مەن سىزنى دەريا‌غا غەرق قىلىپ يۇرىكىڭىزنى سۇغۇرۇۋالىمەن، مەندىن رەنجىمەڭ» دەپتۇ.

كاردان ناهايىتى ئاقىل ۋە چېچەن مايمۇن ئىكەن. ئۇ دەرھال يوتىسىغا ئۇرۇپ قاقاقلاپ كۈلۈپتۇ ۋە:

«هەي دوستۇم، سىزدىن بىر يۇرەك ئايلانسۇن، ئەمما بۇ گەپنى نېمىشقا بىز يولغا چىقىشتىن ئىلگىرى ئېيتمىدىڭىز؟ بىز مايمۇنلارنىڭ سەپەرگە چىققاندا يۇرىكىمىزنى ئۆيىمىزده قويۇپ ماڭىدىغان ئادىتىمىز بار ئىدى، مېنىڭمۇ يۇرىكىم ئۆيده قالغان ئەمەسمۇ!» دەپتۇ.

«ئەمدى قانداق قىلىمىز؟» دەپتۇ تاشپاقا.

«دەرھال ئۆيگە قايتىپ، يۇرەكنى ئېلىۋېلىپ، يەنە يولغا چىقايلى» دەپتۇ مايمۇن.

شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئارقىسىغا يېنىپ، دەريانىڭ ئۇ قېشىغا كەلگەندە، مايمۇن بىرلا سەكرەپ هېلىقى ئەنجۇر دەرىخىگە چىقىۋاپتۇ. بىر هازادىن كېيىن تاشپاقا:

«قېنى، دوستۇم، يۇرىكىڭىزنى تاپقان بولسىڭىز، تېزرەك يولغا چىقايلى» دەپتۇ مايمۇنغا خىتاپ قىلىپ.

مايمۇن دەرەخ بېشىدا ئولتۇرۇپ:

«ئاۋۋال مەن بىر ھېكايە ئېيتىپ بېرەي، ئاندىن يولغا چىقساقمۇ ئولگۈرىمىز» دەپتۇ ۋە ھېكايىنى باشلاپتۇ:

«يىرتقۇچلارنىڭ پادىشاھى بولغان شىر قوتۇر كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ، تۈكلىرى چۈشۈپ كېتىپتۇ. تېۋىپلار كۆرۈپ، بۇ كېسىلنىڭ ئېشەكنىڭ يۈرىكى بىلەن قۇلىقى دورا بولغاي، دەپتۇ. شىر تۈلكىنى بىر ئېشەك تېپىپ كېلىشكە بۇيرۇپتۇ. شىر ماكان تۇتقان غارغا يېقىن بىر يەردە بىر دەريا بار ئىكەن. شەھەردە بوياقچىلىق قىلىدىغان بىر ئادەم بويىغان ماتا ـ چەكمەنلىرىنى ئېشىكىگە ئارتىپ كېلىپ، شۇ دەريانىڭ سۈيىدە چايقايدىكەن. بوياقچى ماتا ـ چەكمەنلەرنى قۇرۇتۇپ بولغۇچە، ئۇنىڭ ئېشىكى شۇ ئەتراپتا ئوتلاپ يۈرىدىكەن. تۈلكە بۇنىڭدىن خەۋەردار بولغاچقا، دەرھال ئېشەكنىڭ يېنىغا كېلىپ: ‹ھەي بىچارە، مۇنداق سېسىق ئوتلارنى يېگۈچە، ئاۋۇ غاردىكى زۇمرەتتەك يېشىل، سۈمبۈلدەك يۇمران مايسىلارنى يېسەڭ بولماسمىدى؟› دەپتۇ. ئېشەك تۈلكىنىڭ گېپىگە كىرىپ، غار تەرەپكە مېڭىپتۇ. تۈلكە ئۇنىڭدىن بۇرۇنراق غارغا كىرىپ، شىرغا خەۋەر قىپتۇ ۋە ئېشەككە ئالدىرماي تېگىشىنى تەۋسىيە قىپتۇ. ئارقىدىنلا ئېشەكنىڭ ئالدىغا چىقىپ: ‹بۇ بىر تىلسىم غار، ئۇنىڭ ئىچىدە شىرغا ئوخشايدىغان بىر تاش بۇت بار. ئۇنىڭدىن قورقۇپ كەتمە، بۇرادەر› دەپ قويۇپتۇ. ئېشەك غارغا كىرىپ قارىغۇدەك بولسا، راستتىنلا ياپيېشىل يۇمران ئوت ـ چۆپلەر يەلپۇنۇپ تۇرغۇدەك. بىراق ئۇ ئەمدىلا ئوتلاشقا باشلىغاندا، نەپسى تاقىلداپ كەتكەن شىر مىدىرلاپ تاشلاپتۇ.

ئېشەك بۇنى تۇيۇپ قېلىپ بەدەر قېچىپتۇ. تۈلكە ئارقىدىن قوغلاپ كېلىپ، نېمىشقا قاچقانلىقىنى سورىغاندا، ئېشەك بايىقى ئەھۋالىنى ئېيتىپ: ‹سەن مېنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرمەكچىمۇ؟› دەپ تۈلكىگە كايىپتۇ. تۈلكە بىرمۇنچە گەپلەر بىلەن ئېشەكنى ئىشەندۈرۈپ، يەنە غارغا باشلاپ كىرىپتۇ. بۇ قېتىم شىرمۇ نەپسىنى يىغىپ تاكى ئېشەك خاتىرجەم ئوتلاپ، قارنىنى تويغۇزۇپ،

بەخرامان ئېغىناپ يانقۇچە جىم تۇرۇپتۇ. ئاندىن تۇلكىنىڭ ئىشا-رىسى بىلەن ئېتىلىپ بېرىپ ئېشەكنى جېنىدىن جۇدا قىپتۇ. تېۋىپ ئۇنىڭغا ئېشەكنىڭ يۇرىكى بىلەن قۇلىقىنى يېيىشتىن ئاۋ-ۋال، غۇسۇل - تاھارەت قىلىشنى تەۋسىيە قىلغانىكەن. شۇنىڭغا بىنائەن، شىر غارىنىڭ ئىچكىرىسىگە غۇسۇل قىلىشقا كىرىپ كېتىپتۇ. شۇ ئاردا تۇلكە ئېشەكنىڭ يۇرىكى بىلەن قۇلىقىنى يەۋاپتۇ. شىر كېلىپ ئېشەكنىڭ يۇرىكى بىلەن قۇلىقىنى تاپالماي: «تۇلكىجان، بۇ ئېشەكنىڭ يۇرىكى بىلەن قۇلىقى يوق ئىكەن-غۇ؟» دەپ سوراپتۇ. «ۋاي تەقسىر، بۇ ئېشەكنىڭ يۇرىكى بولغان بولسا، مېنىڭ ھېيلە - مىكىرلىرىمگە ئالدانماس ئىدى، ئەگەر ئۇنىڭدا قۇلاق بولسا، سىزنىڭ يىرتقۇچلىقىڭىزنى ئاڭلاپ تۇرۇق-لۇق ئالدىڭىزغا ئۆز ئايىغى بىلەن كەلمەس ئىدى، دەپتۇ تۇلكە. مايمۇن بۇ ھېكايىنى تۇگىتىپ، تاشپاقىغا مۇنداق دەپتۇ:

«شۇنى بىلىپ قويۇڭكى، مەن ئۇ ئېشەككە ئوخشاش يۇرىكىمۇ يوق، قۇلىقىمۇ يوق مەخلۇقلاردىن ئەمەس، بۇنىڭدىن كېيىن مې-نىڭ بوسۇغامغا قەدەم قويغۇچى بولماڭ، بىزنىڭ دوستلۇقىمىز شۇنىڭ بىلەن تامام.»

— بۇ قالتىس ھېكايە ئىكەن، — دېدى نەمەت خەلپەتنىڭ ھېكايىسىنى كۆڭۈل قويۇپ تىڭشىغان خوجىنىياز ھاجى، — سىز بۇ ھېكايىنى ئېيتىش ئارقىلىق مەخمۇت سىجاڭغا ئوخشاش ئۇرۇم-چىگە بارماڭ دېمەكچىمۇ؟

— يوقسۇ، يوقسۇ، مەن ئۆزلەنى ئۇرۇمچىگە بارمىسۇن دې-مەكچى ئەمەسمەن، — دېدى نەمەت خەلپەت جاۋاب بېرىپ، — قازاراڭ، يامان كۇننىڭ سايە تاشلىشىدىن يارانقان ئىگەم ئۆزى ئامان قىلسۇن، ئالىمادىس بىرەر كېلىشمەسلىك بولۇپ قالغۇدەك بولسا، ئۆزلىرىمۇ ئاشۇ مايمۇنلارنىڭ پادىشاھى كاردانغا ئوخشاش مېنىڭ يۇرىكىم قەشقەردە، مەخمۇت سىجاڭنىڭ يېنىدا قاپتۇ. مەن ئەكې-لىپ بېرەي، دەپ دەرھال قەشقەرگە يېنىپ كەلسىلە دېمەكچىمەن، تەقسىر.

* *

خوجنىياز هاجى ئۇرۇمچىگە مېڭىش ئالدىدا جىمسار پۇتۇمەنىڭ روھىغا ئاساسەن، تۇنجى بولۇپ ۋىلايەت ۋالىيلىرى بىلەن بىر قىسىم ناھىيىلەرنىڭ ھاكىملىرىنى تەيىنلەپ بۇيرۇق چۈشۈردى. شۇ كۈنلا پىچان ياڭخىلىق ئىبراھىم تۇەنجاڭ ئۇچتۇرپانغا، قۇمۇللۇق قادىرھاجى كۇچارغا، توقسۇنلۇق ھەمدۇللا يېڭجاڭ قەشقەر پەيزىۋاتقا ھاكىم بولۇپ ماڭدى. ئاستانىلىق نىياز شېرىپى ئاقسۇنىڭ ۋالىيلىقىغا تەيىنلەندى. سالى دورغا بىلەن پازىل دورغا 6 ـ دۈزىيە تەركىبىدىكى مىللىي قىسىملار تۇەنجاڭلىقىغا، نەمەت خەلپەت بولسا 6 ـ دۈزىيىنىڭ سەنمۇجاڭلىقىغا رەسمىي تەيىنلەندى.

خوجنىياز ھاجى يۇقىرىقىدەك بىر قاتار ئىشلارنى ۋۇجۇدقا چىقارغاندىن كېيىن، كۆڭلى يورۇپ بېشىدىكى غەملەر سەل يېنىكلىگەندەك بولدى ۋە نەمەت خەلپەتنى ئايرىم قوبۇل قىلدى.

— شۇنداق قىلىپ مەن كېتىدىغان بولۇپ قالدىم، خەلپىتىم، — دېدى ئۇ چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ، — لېكىن سىز بىلەن مەخمۇت سىجاڭ بۇ يەردە قالىدىغان بولۇۋاتسىزلەر، مەخمۇت سىجاڭ بولسا ئۇرۇشتا باتۇر كىشى، لېكىن قېنى سەل قىزىقراق، شۇڭا بۇ كىشىنىڭ ھالىدىن ئوبدانراق خەۋەر ئېلىپ تۇرارسىز.

خوجنىياز ھاجىنىڭ سۆزلىرىدىن نەمەت خەلپەتنىڭ كۆڭلى بۇزۇلدى:

— ئۆزلىرى بىلەن گەرچە بىر يۇرتتا تۇغۇلمىغان بولساقمۇ، تۇرپاندا بىرلەشكەندىن كېيىن خۇددى ئاغا ـ ئىنىلەردەك مېھرىلىك بولۇپ قاپتىكەنمىز، — دېدى ئۇ ئۇنلىرىنى تىنىرتىپ تۇرۇپ، — ئۆزلىرىمۇ ھەر دائىم ھوشيار تۇرغايلا، ئۆزلىرىنى بىرىنچىدىن، ياراتقان ئىگەمگە، ئىككىنچىدىن، ئۆزلىرى بىلەن بىللە كېتىدىغان پىدائىي يىگىتلەرگە تاپشۇردۇق.

ئۇلارنىڭ كۆڭلىدىكىنى يەنە بىر ـ بىرىگە دېيىشىدىغان نۇر-

غۇن - نۇرغۇن سۆزلىرى بار ئىدى، لېكىن يۇقىرىقى سۆزلەرنى دېيىشكەندىن باشقا ھېچنېمە دېيىشەلمىدى.

ھاجى نەمەت خەلپەتتىن كېيىن مەخمۇت سجاڭ بىلەن، پاـ زىل، سالى دورغىلار بىلەن، ئاندىن كېيىن يەنە 6 ـ دېۋىزىيىنىڭ بارلىق ئوفىتسېر ـ ئەسكەرلىرى بىلەن بىر ـ بىرلەپ خەيرلەشكەنـ دىن كېيىن، ئۆزىنى ئالغىلى كەلگەن ماشىنىنىڭ كابىنكىسىغا چىقتى.

بۇ چاغدا ئاجايىپ تەسىرلىك ئىش يۈز بەردى. ماشىنا قوزغـ لاي دەپ تۇرغاندا خوجىنىياز ھاجىنى ئۇزاتقىلى چىققانلار ئىچىـ دىن: «ھاجى ئاكا» دەپ توۋلىغان ئاۋاز ئاڭلاندى ۋە باغلاقتىن بوشانغان بۇقىدەك ھۆركىرىگەن پېتى مەخمۇت سجاڭ ئېتىلىپ چىقىپ، ھاجى ئولتۇرغان ماشىنىنىڭ يېنىدا توختىدى.

— مەخمۇت ئۆكەم، — ھاجىمۇ ماشىنىدىن چۈشۈپ ئۇنىڭ بىلەن چىڭ قۇچاقلاشتى، — خەير، ئۆزلىرىنى ئاللاغا تاپشۇردۇم، خەلپىتىم ئېيتقان ھېكايىنى ھەر دائىم يادلىرىدا تۇتقايلا.

بۇ كۈنى ھاجىنى ئۇزاتقىلى چىققانلار ئىچىدە يەنە ئاقسۇنىڭ ھەربىي، مۇلكىي ئەمەلدارلىرىدىن باشقا يەنە بارلىق شەھەر پۇقرا-لىرىمۇ قوزغىلىپ كەتكەن بولۇپ، ئۇلار بۇ خىل مەنزىرە ئالدىدا ھاڭ ـ تاڭ قېلىشتى.

بۇ چاغدا نەمەت خەلپەت توپىنىڭ خېلى كەينىدە بولۇپ، ھاجـ لارغا كەينىنى قىلغان ھالدا، بارلىق ئەلىمىنى ئىچىگە يۇتقۇنچە ئۇنسىز ندا قىلماقتا ئىدى.

يېڭىدىن ۋەزىپىگە تەيىنلەنگەن كۈنلەردە

مەخمۇت سجاڭ ۋە نەمەت خەلپەتلەر خوجىنىياز ھاجىنى ئۇزىتىپ قويغاندىن كېيىن يەنە قەشقەرگە قايتىپ كەتتى. چۈنكى ئۇزاق تارىختىن بۇيان ئۇزىنىڭ مەركىپەتلىك يۇرت بولغانلىقى بىلەن نامى تىللاردا داستان بولۇپ، يۇسۇپ خاس ھاجىپ، مەھمۇت قەشقەرى كەبى ئىلىم ساھىبلىرىنى يېتىشتۈرۈپ ھەرقايسى ئەللەر تەرىپىدىن ئۇلۇغ نامى زىكرى قىلىنىپ كېلىۋاتقان ئەزىزانە قەشقەر شەھىرى ئۇزاق مەزگىللىك ئۇرۇش جەريانىدا خانىۋەيران بولۇپ، كوچا ـ كويلاردا بوران ئۇچۇپ، كىشىلەرنى غەپلەت باسقانىدى.

ئۇنىڭ ئۈستىگە 6 ـ دۈنيە قۇرۇلغاندىن كېيىن ئۇنى تېخىمۇ مۇستەھكەملەش، يېڭىدىن سەپكە قوشۇلغان پىدائىيلارغا نىسبەتەن ھەربىي تەلىم ـ تەربىيە ئىشلىرىنى بېجىرىش قاتارلىق بىرمۇنچە ئىشلار ئۇلارغا قاراشلىق ئىدى. ئۇلار قەشقەرگە يېنىپ كەلگەندىن كېيىن بىر تەرەپتىن قوشۇن قۇرۇلۇشىنى قاتتىق تۇتۇساڭ، يەنە بىر تەرەپتىن يۇرتىمۇ يۇرت يۇرۇپ قەشقەردىكى مەكتەپ-مەدرىسىلەرنىڭ ئەھۋالى بىلەن تونۇشۇپ چىقتى. ئۇرۇش جەريانىدا باشقا ساھەلەرگە ئوخشاشلا قەشقەرنىڭ مائارىپ ئىشلىرىدىمۇ بىرمۇنچە يوچۇقلار پەيدا بولۇپ، مائارىپ ئىشلىرى خېلىلا كەينىدە قالغانىدى.

— ئەڭ ئالدى بىلەن مائارىپىنى خەلقىگە يۇزلەندۈرۈش كېرەك، — دېدى مەخمۇت سجاڭ بىر كۈنى ھارغىن قىياپەتتە، — ھازىر خەلقىمىزنىڭ ئەپتىگە قارايدىغان بولساق يۇرەكلەر ئېچىشىپ كېتىدۇ.

— ئۆز چېغىدا ئۇلۇغ رەسۇلىللامۇ ھەقىقىي بايلىق — روھىي بايلىقتۇر دېگەنىكەن، — دېدى نەمەت خەلپەتمۇ ئۆز نۆۋىتىدە سۆز

ئېلىپ، — روھى ئويغانغان مىللەت چوقۇم ئۆز ئەركىنلىكىنى ئۆزى ئىزدەپ تاپىدۇ.

ئۇلار ئەنە شۇنداق ئىشلار بىلەن ئالدىراش بولۇپ، بىر قولىنى ئىككى قىلالماي يۈرگەن كۈنلەردە ئۇرۇمچىدىن تېلېگراممىا كېلىپ قالدى.

— نېمە، ھاجىم كېتىپ ئۇچ ئاي بولا - بولمايلا ئۆزلىرىنى چىللاپ تېلېگراممىا يوللاپتىمۇ؟ — مەخمۇت سجاڭ شېڭ دۇبەنىڭ نەمەت خەلپەتنى ئۇرۇمچىگە يۆتكەپ خىزمەتكە قويۇش توغرىسىدا ئەۋەتكەن تېلېگراممىسىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن چېچىلىشقا باشلىدى، — قارا بۇلارنىڭ ھېيلىگەرلىكىنى، ھۇ لومودىلار، قولىدىن ئىش كېلىدىغان ئادەملەرنى بىر - بىرىدىن ئايرىپ يوقاتماقچى!

— ھەي، بۇنىڭغا ھاجىمنىڭمۇ قول قويۇپ بەرگىنى نېمىسى؟ — دېدى نەمەت خەلپەت غەمكىنلىك بىلەن، — بىز قەشقەردە مۇستەھكەم تۈرۈپ بەرگەن بولساق، ئۇنىڭمۇ گېپى گەپ بولۇپ ئۆتەر ئىدى.

ھاجىنىڭ گېپى چىقىۋىدى، مەخمۇت سجاڭنىڭ ئاچچىقى سەل يانغاندەك بولدى:

— بەلكى ھاجى ئاكامۇ ياتسىراپ قالغاندۇر ئۇ يەردە، ئۇنىڭ بىلەن بىللە كەتكەنلەر گەرچە ئۇرۇشتا باتۇر ئەزىمەتلەر بولسىمۇ، لېكىن ئادەمنىڭ ئىچى پۇشقاندا بىرەر ئېغىز گەپ قىلىپ كۆڭۈل كۆتۈرۈشنى بىلمەيدىغان تۇز كۆڭۈل يىگىتلەر، بوپتۇ، خەلپىتىم، قارىغاندا ئۆزلىرى بىلەنمۇ ئۆتىدىغان كۈنلىرىمىز مۇشۇنچىلىك ئوخشايدۇ، مەندىن ئەنسىرىمەي كۆڭۈللىرىنى توق تۇتۇپ ھاجى ئاكامنىڭ خىزمىتىگە بېرىۋەرسىلە...

مەخمۇت سجاڭ ئاغزىدا ئۇنداق دېگىنى بىلەن ئىچى ئاچچىق بولۇپ، كۆڭلى بىر قىسما بولۇپ قالدى.

— بولدى، مەن بارماي ئۆزلىرىنىڭ خىزمەتلىرىدە بولاي، سجاڭ، — دېدى نەمەت خەلپەت دەرھال، — ھاجىمغىمۇ ئاللانىڭ

پۈتكەن كۈنى باردۇر.

بۇ چاغدا قوماندانلىق شتابقا سالى دورغا كىرىپ كەلدى. قارىغاندا ئۇمۇ بۇ ئىشتىن خەۋەردار بولغان بولسا كېرەك، چىرايى غەزەپتىن تاتىرىپ كەتكەنىدى.

— نېمە قىلغىنى بۇ لومودىلارنىڭ، — دېدى ئۇ سالام - سەھەتىنىمۇ ئۇنتۇپ، — ئەمدىزە هاجى ئاكامنى ئەكەتكىنى يەتمەگەندەك خەلپىتىمگىمۇ بۇيرۇق چۈشۈرۈپ...

— ئۆزلىرىنى بېسىۋالسىلا، دورغام، — دېدى مەخمۇت سەجاڭ سىپايىلىك بىلەن، ئۇ بۇ چاغدا ئۆزىنى ئوبدانلا تۇتۇۋالغانىدى، — بۇ چوقۇم هېلىقى ئاپىرىسىپ دېگەن ئورۇسنىڭ قىلغان ئىشى، بولمىسازە ئۆلكىلىك بانكىغا قەشقەردىن ئادەم يۆتكەپ باشلىق قىلمىسىمۇ ئۇرۇمچى دېگەندە ئادەم ئازمۇ؟

— شۇ ئەمەسمۇ، نەمەت خەلپىتىم بارمايلا قويسۇنچۇ زادى، شېڭ دۇبەن دېگەن بۇ ئوغرى زادى نېمە قىلالايدىكەن قېنى؟

— هاي، هاي، — دېدى مەخمۇت سەجاڭ يەنە، — مەنغۇ هاجى ئاكامدىن ئايرىلىپ يولباشلىغۇچى مايا كتىن ئايرىلىپ قالغانىدەكلا بولۇپ قالدىم. لېكىن خەلپىتىم بارمايدىغان بولسا هاجى ئاكامنىڭ تىلى قىسقا بولۇپ قالىدۇ. ئۇ چاغدا شېڭ دۇبەن دېگەن لومودى بىلەن ئاپىرىسىپ دېگەن كۆك كۆز ئورۇس هاجى ئاكامغا: «قانداق، سەن شىنجاڭغا مۇئاۋىن رەئىسى بولغىنىڭ بىلەن، تېخىچە ئادەملىرىڭ ساڭا ئىشەنمەيدىكەن» دەپ ئاھانەت قىلسا، ئۇ چاغدا هاجى ئاكام ئاچچىقىدا بىرەر ئىش چىقىرىپ قويۇشتىن يانمايدۇ. شۇڭا هاجى ئاكامنى ئايا پراق بىر ئىش قىلغىنىمىز تۈزۈك.

— ئۆزلىرى، — دېدى سالى دورغا ئورنىدىن تۇرۇپ، — بەكمۇ كۆڭۈل ئايىغاق جۇمۇ، هېلىمۇ هەربىي بولۇپ قالغانلىقلىرى، ئەگەر ئادەتتىكى ئادەم بولۇپ قالغان بولسىلا بۇ چاغقىچە ئېغىزلىرىدىكى ناننىمۇ خەققە تارتقۇزۇپ قويۇپ يۇرۇركەنلا!

سالى دورغىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان مەخمۇت سەجاڭ كۈلۈپ تاشلىدى:

— شۇڭا خۇداۋەندە كەرەم بەندىلىرىگە ئۆزلىرىنىڭ خۇي - پەيلىگە يارىشا مەرتىۋە ئاتا قىلارمىش...

— نەمەت خەلپىتىمنى كۆپ خىل ئىقتىدارلىق قىلىپ ياراتقاندەكما؟

شۇنىڭ بىلەن كۇلكە باشلاندى. بايانىن بىرى ھۆكۈم سۈرگەن جىددىيلىك قەيەرلەرگىدۇر غايىب بولۇپ، ئۇنىڭ ئورنىنى چاقچاق ئىگىلىدى.

* *

دەرۋەقە نەمەت خەلپەتنى ئۇرۇمچىگە يۆتكەش ئىشى ئاپىرىسىفىنىڭ ئەقلى بىلەن بولۇۋاتاتتى. چۈنكى ئۇ نەمەت خەلپەتنىڭ ئوچۇق دىل، چېچەن ئادەم ئىكەنلىكىنى خوجىنىياز ھاجىنى ئۇرۇمچىگە ئەكەتكىلى ئاقسۇغا بارغاندا ئۆتكۈزۈلگەن سۆھبەتلەردىلا سەزگەن ھەمدە شېڭ دۇبەننىڭ جىمسار پۇتۇمىگە قاتناشقان ئەلچىلىرىدىن نەمەت خەلپەت توغرىسىدا ئاڭلىغان ۋە پۇتۇمنى باش بولۇپ يازغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ بۇ كىشىدىن ئەنسىرەپ قالغانىدى.

بۇ چاغدا شېڭ دۇبەنمۇ مەخمۇت سىجاڭغا ئىشەنچ قىلالماي، ئۇنىڭ يېقىنلىرىنى يۆتكەپ ئىشلىتىش ئارقىلىق ئۇنى يېتىم قالدۇرۇپ مەغلۇپ قىلىش ئۈچۈن باش قاتۇرۇۋاتقان بولغاچقا، ئىكىكىسىنىڭ پىكرى بىر يەردىن چىقىپ قالدى.

— ئۇ دېگەن ئۇيغۇرلارنىڭ كاتتا ئۆلىماسىمىش، — دېدى ئاپىرىسىف ئاۋۇال سۆز قىلىپ، — مەخمۇت بولسا ئىسلام دىنىنىڭ سادىق مۇرتى، شۇنداق ئىكەن ئۇنى نەمەت خەلپەتتىن ئايرىۋەتسەك كۆڭلى بۆلۈنۈپ بىخۇدلىشىپ قېلىشى مۇمكىن.

— نەمەت خەلپەت دېگەن بۇ كىشىگە دىنىي ئۆلىما دەپلا باھا بېرىش سەل بالدۇرلۇق قىلىپ قالارمىكىن، — دېدى شېڭ دۇبەنمۇ زەھەرخەندىلىك بىلەن، — ئۇ دېگەن ئۇرۇش بولغاندا كاتتا

ئەقىلدار، باشقىلار قىينىچىلىققا يولۇققاندا يول كۆرسەتكۈچى كاتتا دانىشمەن، گېزى كەلگەندە يەنە خەلقنى قۇتراتقۇلۇق قىلىشقا ئۇنداپ شېئىرلارنى يازدىغان ئۇستا ناتىق ئىكەن. شۇنداق ئىكەن ئۇنى قەشقەردىن ئىبارەت بۇ مەرپەتلىك ئەلدىن تېزرەك يۆتكەپ كېلىۋالماق تولىمۇ زۆرۈردۇر.

«ئۇيغۇر دېگەن ئاجايىپ خەقكەن، — دەپ ئويلىدى ئاپىرسىپ شۇ كۈنى ئۆز ياتاقخانىسىغا بارغاندىن كېيىن، — بىزنىڭ رۇس يېرىدە سەنمۇجاڭ بولغانلار مەخسۇس ھەربىي تەلىم ـ تەربىيە كۆرگەنلەر ئىچىدىن تاللىنىدۇ. لېكىن بۇ خەقنى كۆرمەمدىغان، بىر ـ ئىككى يىل ئۇرۇش قىلىپلا ئۆز ئىچىدىن بىرمۇنچە كاتتا دانىشمەنلەرنى يېتىشتۈردى. بۇنىڭغا ئادەمنىڭ زادى ئەقلى يەتمەيدۇ. شۇنىڭغا قارىغاندا ئېتىقاد مەسىلىسىگە سەل قاراشقا زادى بولمايدىكەن».

* *

ئاردىدىن بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن نەمەت خەلپەتنى سۈيلەپ يەنە تېلېگراممىا كەلدى.

— ئەمدى ماڭمىسىلا بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ، خەلپىتىم، — دېدى مەخمۇت سىجاڭ جىددىي قىياپەتتە، — شېڭ دۇبەن دېگەن بۇ لومودى ھاجى ئاكامنى ئوسال قىلىپ قويمىسۇن بىكار.

— ئۇنداقتا ئۆزلىرى قانداق قىلىدىلا، قەشقەردە تۇرغانلارغا ئامراق بولۇپ كەتكەن بولسىڭ مانا، دەپ ھەممىمىز ئات سېلىپلا بارمىزمۇ يا، سىجاڭ؟

—مەن ئۆلسەممۇ شېڭ دۇبەن دېگەن بۇ لومودىنىڭ قېشىغا بارمايمەن، — دېدى مەخمۇت سىجاڭ قەتئىي قىلىپ، — ئۆزلىرىنىمۇ ئۇرۇمچىگە بىكاردىن بارسۇن دەۋاتمايمەن، ھاجى ئاكامنىڭ يۈزىنى قىلمايدىغان بولسام ئۇرۇمچى دېگەنگە چەمى چۈ-

شۇپ قالغان كېپىچىنىمۇ ئەۋەتكۈم يوق مېنىڭ! ؟

— ھەي، نەگىلا بارساڭ يەنە شۇ ھاجى ئاكامنىڭ يۈزى، ئەينى چاغدا «شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلالىيىەت جۇمھۇرىيىتى» نىڭ قۇرغۇچىسى بولغان سابىت دامولللىمۇ تۇتقۇندىن بوشىنىپ كەتكەن تۇرۇقلۇقمۇ يەنە خوجىنىياز ھاجى دېگەن شىنجاڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا ئۈيغۇرلار ئىچىدىن كۆتۈرۈلۈپ چىقىپ تۇنجى بولۇپ شۆھرەت قازانغان كاتتا كىشى، ئەگەر بىز ئۇنى ئۆز جېنىمىز ھېسابىغا قوغدىمىساق شېڭ دۇبەن ئالدىدا تىلى قىسقا بولۇپ قالىدۇ، دەپ ئۆز ئايىغى بىلەن يېنىپ كەلمىدىمۇ؟

— مانا ئەمدى نۆۋەت نەمەت خەلپەتكە كەلگەندە يەنە شۇ ھاجى ئاكامنىڭ يۈزىنىڭ گېپى بولۇۋاتىدۇ، ئەستا، ئەسلىي ھاجى ئاكام ئۇرۇمچىگە بارمىسلا بوپتىكەنتۇق. لېكىن بولىدىغان ئىش ئاللىقاچان بولۇپ تۇگىدى، ئەمدى خوجىنىياز ھاجىنى تۇرپاندىن تارتىپ بىللە جەڭ قىلىپ قەشقەرگىچە بىللە كەلگەن سەپداشلىرى قوغدىمىسا كىم قوغدايدۇ؟ ئۇلار ئاشۇ قېرى، جېنى ھەلقۇمغا كېلىپ قالغان سابىت دامولللىچە بولالمىسا ـ ھە!

6 ـ دۇنيە قوماندانلىق شتابىدىكىلەر ئەنە شۇنداق ئويلاردا بولغاندىن كېيىن، نەمەت خەلپەتنى ئۇرۇمچىگە يولغا سالماقچى بولۇشتى.

— ئۆزلىرىنى ئاللاغا تاپشۇردۇم، — دېدى مەخمۇت سىجاڭ ئۇزۇن يىل بىرگە بولۇش جەريانىدا خۇددى بىر تۇغقان قېرىندىشىدەك بولۇپ قالغان نەمەت خەلپەتكە قاراپ، — ھازىر ھاۋا بەك سوغۇق بولۇۋاتىدۇ، يولدا ئۆزلىرىنى ئاسرىغايلا، ئۇرۇمچىگە بارغاندىن كېيىن خوجىنىياز ھاجى ئاكىمىزغا بىزدىن سالام دېسىلە ھەمدە ئۇنىڭ خىزمىتىنى ئوبدان قىلىپ، ھالىدىن خەۋەر ئالغايلا، خوجىنىياز ھاجى گەرچە ئۇرۇشتا باتۇر، كۆڭلى ـ كۆكسى كەڭ كىشى بولسىمۇ، ساددا بولغانلىقى ئۈچۈن ئوڭايلا باشقىلارغا ئالدىنىپ قالىدۇ. ئەگەر بىرەر ئىش چىقىپ قالغۇدەك بولسا، بىزنىڭ

يۇرىكىمىز قەشقەردە، مەخمۇت مۇھىتنىڭ يېنىدا قالغان دەپ ياندۇرۇپ كەلسىلە، خەلپىتىم[1].

شۇنداق قىلىپ نەمەت خەلپەت ئۇرۇمچىگە قاراپ يۇرۇپ كەتتى.

* *

نەمەت خەلپەت ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلگەن كۈنلەردە ئۇرۇمچىنىڭ ۋەزىيىتى نىسبەتەن تۇراقلاشقان چاغلار بولۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قولى ئارقىلىق گا سىلىڭ باندىتلىرىنى يوقىتىپ بولۇپ، يەنە شۇلارنىڭ ئارىغا چۈشۈشى بىلەن خوجىنىياز ھاجىنى ئۇرۇمچىگە ئەكىلىۋالغان شېڭ دۇبەن ئۆزىنىڭ «خەلقچىللىق» ساختا كوزىرىنى بازارغا سالغان، شۇنداقلا شۇ كوزىرىنىڭ خاسىيىتى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئىقتىسادىي ياردەم ئېلىپ، شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىۋاتقان چاغلار ئىدى.

نەمەت خەلىپەت ئۇرۇمچىگە كەلگەن ۋاقىت 1934 - يىلى 11 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى بولۇپ، ئۇرۇمچىدە سوغۇق رەسمىي باشلانغانىدى. بېشىغا كەمچەت تۇماق، ئۇچىسىغا قارا موۋۇت پەلتو، پۇتىغا بولسا ھەربىيچە ئۆتۈك كىيگەن يوغان - يۇلپى، قىزىل يۈز، شالاڭ ساقاللىق نەمەت خەلپەت ئىش بېجىرگۈچىنىڭ ھەمراھلىقىدا خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ كەلدى. بۇ چاغدا خوجىنىياز ھاجى ئىشخانىسىدا ھۆججەت كۆرۈپ ئولتۇرغان بولۇپ، ئۇ نەمەت خەلپەتنى كۆرۈپلا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

— ۋۇي، بىزنىڭ سەنمۇجاڭ كېلىپ قاپتىغۇ، — ئۇ غۇلاچ-لىرىنى كەڭرى يايغىنچە نەمەت خەلپەت بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى.

— سالامەت تۇرۇپتىلا، ھاجى ئاكا؟

① يۇقىرىقى بايانلار مەرھۇم خەلپەتنىڭ قىزى ئىمىنخان ئانىنىڭ گەپلىمىسى بويىچە يېزىلدى.

— خۇداغا شۈكرى، — دېدى خوجنىياز ھاجى ئۇنىڭ قوللىرىنى چىڭ تۇتۇپ تۇرۇپ، — چاپسان مەشنىڭ ئالدىغا كېلىڭ، قوللىرىڭىز ئىششىپلا كېتىپتۇ، — ئۇ يەنە كەينىگە بۇرۇلۇپ ۋارقىرىدى، — ھوي كانۇڭاي، قېنى سەن بالا، ماڭا ئەزىز مېھمانغا چاي قۇي.

شېڭ دۇبەن تەرىپىدىن مەخسۇس قويۇلغان كانۇڭاي سىياقىدىكى بىر ياش يىگىت ئۇلارنىڭ سۆھبەتلىرىگە قۇلاق سالغاچ چاي دەملەشكە باشلىدى.

— قانداق، قەشقەردىكىلەر، مەخمۇت سىجاڭ ئامان قالدىمۇ؟

كانۇڭاي شۇ چاغدىلا بۇ كىشىنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك بانكىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىقىغا تەيىنلەنگەن نەمەت خەلپەت دېگەن كىشى ئىكەنلىكىنى بىلدى ۋە ئىچىدە كۇلۇپ قويدى: «ئالدىرىماي تۇرۇش، ئاز كۈن ئۆتمەي شېڭ دۇبەن تەرىپىدىن ئىككى پۇتۇك بىر ئۆتۈككە تىقىلىدۇ».

— ھەممىسى ساق ـ سالامەت ئوبدان قالدى، ئۆزلىرىگە كۆپتىن كۆپ سالام ئېيتتى.

— ئۇلارغا كۆپتىن كۆپ رەھمەت.

— شۇنداق قىلىپ يەنە بىرگە ئىشلەيدىغان بولدۇق، — دېدى ھاجىم نەمەت خەلپەتكە قاراپ، — ھازىر شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى بەك يامانلىشىپ كەتتى. بولۇپمۇ يېقىنقى ئۇچ يىلدىن بۇيان بولغان ھەرخىل ئۇرۇشلارنىڭ مالىمانچىلىقى تۈپەيلىدىن پۇقرالار ناھايىتى تەس كۈنگە قالدى. شۇ ۋەجدىن مەن شېڭ دۇبەن بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قەرز ئېلىپ، پۇقرالارغا قەرز پۇل تارقىتىش يولى ئارقىلىق يېزا ئىگىلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرمەكچى بولدۇق. سىز كۆپنى كۆرگەن خەلقىمىز ئادەم، شۇڭا بۇ ئىشقا سىزنى تازا مۇڭاپىق دەپ قاراپ ئالاھىدە قەشقەردىن يۆتكەپ كەلدۇق.

— ھىممەتلىرىگە رەھمەت، ھاجى ئاكا.

گەپ ئايلىنىپ يەنە مەخمۇت سىجاڭغا بېرىپ تاقالدى.

— ژاي ئىسىت، — دېدى ھاجى ئەپسۇسلۇق ئىلكىدە، — مۇشۇنداق كۈنلەردە مەخمۇت يېنىمدا بولغان بولسا كاشكى...

— ئەسلىرىدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتتىمكىن، — دېدى نەمەت خەلپەت تولىمۇ تەۋەززۇ بىلەن، — مەخمۇت سىجاڭ ھېلىھەم قەشقەردە بىزنىڭ يۇرتىمىزنى ساقلاۋاتىدۇ.

— قاراڭە سىزنى، — ھاجى كۈلۈپ تاشلىدى، — ھازىر دېگەن ۋەزىيەت ياخشىلاندى، شېڭ دۇبەن جانابلىرىمۇ كېچە - كۈندۈز ئەل غېمى بىلەن بولۇپ، يۇرت - يۇرتلاردا مەكتەپ ئېچىپ شىنجاڭنى مەرىپەت نۇرى بىلەن نۇرلاندۇرۇشقا قوشۇلدى. ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن بالىلار ئىچىدىن تاللاپ بىرمۇنچىنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىغا ئوقۇشقىمۇ چىقاردى. ھازىر بىزنىڭ مەدەنىيەت - مائارىپ ئىشلىرىمىزدا ئۈمىد زور. كەلگۈسى ئاز كۈندە بىزنىڭ ئېچىمىزدىنمۇ نۇرغۇن بىلىملىك زاتلار يېتىشىپ چىقىدىغان بولدى.

* *

نەمەت خەلپەت ئۇرۇمچىگە كېلىپ ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەيلا خىزمىتىگە كىرىشىپ كەتتى. چۈنكى ھازىر يىل ئاخىرى بولۇپ، يىل ئۆرۈلىلا دېھقانچىلىق ئىشلىرى باشلىنىپ كېتەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن خەلقنىڭ تۇرمۇشىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ، شۇنىڭغا قارىتا تەدبىر قوللانماق زۆرۈر ئىدى. شۇ ۋەجىدىن ئۇ ئالدى بىلەن ئۇرۇمچىگە يېقىن بولغان مورى، گۈچۈڭ، جىمسار تەرەپلەرگە ئۆتۈپ، قىشنىڭ قەھرىتان سوغۇق كۈنلىرىدىكى ئۇرۇش ئوتىدا ۋەيران بولغان پۇقرالارنىڭ ئېچىنىشلىق ئەھۋالىنى كۆردى. گاھىدا پىيادە، ئاتلىق، گاھىدا تىز بىلەن تەڭ قار كېچىپ يۇرۇپ يۇرت ئارىلىغان نەمەت خەلپەت تەكشۈرۈشنى تاماملاپ يەنە ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلدى.

خەلقنىڭ تۇرمۇشى ئىنتايىن ناچار بولۇپ، نۇرغۇن دېھقانلار

يېقىنقى يىللاردىن بۇيانقى ئۇرۇش ۋەھىمىسىدىن قورقۇپ يۇرتتىن باش ئېلىپ چىقىپ كەتكەن. ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقىدا يەرلەر تېرىلماي ئاق پېتى قالغانلىقتىن، پۇقرالار ئاچ - زېرىن هالەتتە ئىدى.

بۇ چاغدا سوۋېت ئىتتىپاقى مىخىلىمان قاتارلىق مالىيە مەسىلىھەتچىلىرىنى شىنجاڭغا ئەۋەتكەن بولۇپ، ئۇلار نەمەت خەلپەتنىڭ دوكلاتىغا قاراپ چىققاندىن كېيىن دېھقانچىلىقتا ئىشلىتىش ئۈچۈن مەخسۇس پۇل، ئۇرۇق ۋە بىر قىسىم ئات - ئۆكۈز قاتارلىق ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنى سېتىۋېلىپ، دېھقانلارغا تارقىتىپ بەردى. هۆكۈمەت تەرەپتىن قەرز هېسابىغا بولسىمۇ بىرمۇنچە يارەمگە ئېرىشكەن دېھقانلار 1935 - يىلى خېلى هاللىنىپ، موري، گۇچۇڭ، جىمسار تەرەپلەردە خەلقنىڭ تۇرمۇشى ياخشىلىنىشقا قاراپ يۈزلەندى.

نەمەت خەلپەت گۇچۇڭ، مورىلاردىكى ئۆزگىرىشلەرنى كۆرگەندىن كېيىن، يىراق ۋىلايەت، ناهىيىلەردىمۇ دېھقانلارنى قەرز پۇل بىلەن تەمىنلەيدىغان بانكىلارنىڭ بولۇشىنىڭ مۇهىملىقىنى تونۇپ يېتىپ، مەخسۇس دوكلات تەييارلاپ ئۆلكىلىك هۆكۈمەتكە يوللىدى. بۇ دوكلاتنى شېڭ دۇبەن ئۆزى شەخسەن كۆرۈپ چىققاندىن كېيىن، تەستىقلاپ بۇيرۇق چۈشۈردى. نەتىجىدە نەمەت خەلپەت تۇرپان، كۇچا قاتارلىق ۋىلايەت، ناهىيىلەرگە بېرىپ، ئۇ يەرلەردە شىنجاڭ ئۆلكىلىك بانكىنىڭ تارماق بانكىلىرىنى قۇرۇش ئۈچۈن، ئايانماي تەر ئاققۇزدى.

* *

بۇ كۈنلەردە يەنە شىنجاڭدا نەشرىياتچىلىق ئىشلىرىدىمۇ زور ئىلگىرىلەشلەر بارلىققا كەلگەن بولۇپ، شىنجاڭ ئۆلكىلىك هۆكۈمەت بىلەن مەركىزىي ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ نەشر ئەپكارى بولغان «يېڭى شىنجاڭ» نامىلىق هەپتىلىك گېزىت

ئەنە شۇلارنىڭ جۇملىسىدىن ئىدى. شۇ چاغلاردا بۇ گېزىتتە شېئىر دۇبەن، خوجىنىياز ھاجى قاتارلىقلارنىڭ دەبدەبىلىك نۇتۇقلىرى بېرىلگەندىن باشقا، يەنە جەمئىيەتتىكى بىر قىسىم ئىلغار پىكىر-لىك زىيالىيلارنىڭ ماقالىلىرىمۇ بېسىلىپ تۇراتتى. نەمەت خەلپەت بىر تەرەپتىن ئۆلكىلىك بانكىنىڭ ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىش بىلەن بىرگە يەنە ئۇرۇش يىللىرىدا يېزىلىپ تېخى رەتلەشكە ئۈلگۈ-رەلمىگەن شېئىرلىرىنى رەتلەپ دىۋان قىلىپ تۇزۇشكە تەرەددۇت قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن بىر قىسىم جەڭگىۋار شېئىرلارنى يې-زىپ، مەزكۇر گېزىتتە ئېلان قىلىشقا باشلىدى.

ئۇنىڭ 1936 - يىلى 2 - ئاينىڭ 18 - كۈنىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» دە يېڭىچە تۇرمۇش قارىشى، جاھانگىرلىككە قارشى كۈ-رەش قىلىش ئىدىيىسى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىشىپ مەدەنىيەت - مائارىپنى گۈللەندۇرۇش، شۇنداقلا كەڭ خەلق ئاممىسىنى يېڭىچە تۇرمۇشقا يۈزلەندۇرۇش مەزمۇن قىلىنغان «جاھانگىرلىككە قار-شى» ناملىق شېئىرى ئېلان قىلىندى.

ئۆز چېغىدا ئوقۇرمەنلەر ئارىسىدا خېلى زور تەسىر قوزغىغان بۇ شېئىر كېيىنكى كۈنلەرگە كەلگەندە ھەرخىل ئىجتىمائىي ئاپەت-لەرنىڭ قۇربانى بولۇپ، بىزگە كەلگەندە تۆۋەندىكى بىرقانچە مىس-رالىرى بىلەنلا كۈپايىلەندى:

بۇ پۈتۈن شىنجاڭ ئارا مەكتەپ ئاچىلغانىنى كۆر،
گۈل ئاچىلغان بارچە مىللەت باغۇ بوستانىنى كۆر.
ئىككى يېرىم يىل ئىچىدە پايدىلانغانىنى كۆر،
روھلىنىپ، ئادەم بولۇپ ھەم نۇرلۇق بولغانىنى كۆر،
بولماقى مۇمكىن يېقىندا، مەدەنىيەت كۈنلىرى.

تۇرمىدىكى كۈرەش

1937 ـ يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتىدە كەسكىن ئۆزگىرىش بولدى. چۈنكى بۇ كۈنلەردە شېڭ شىسەي ئۆزىنىڭ ساختا نىقابىنى يىرتىپ تاشلىغان بولۇپ، نەچچە يىللاردىن بۇيان توۋلاپ كەلگەن ئاتالمىش «ئىلغارلىق» مۇقامىنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ، شىنجاڭنىڭ مەركىزىي شەھىرى بولغان ئۈرۈمچىدە ھەربىي ھالەت يۈرگۈزۈپ، ئۆز ھاكىمىيىتىگە پايدىسىز دەپ قارىغانلىكى كىشىلەرنى تۇتقۇن قىلىشقا باشلىدى.

10 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى ئىدى، ئۇ كۈنى شېڭ شىسەي يېغىن بار دېگەندى باھانە قىلىپ خوجىنىياز ھاجىنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بىناسىغا تەكلىپ قىلىپ ئەكېلىپ قولغا ئالغاندىن كېيىن، شۇ كېچىسى يەنە نەمەت خەلپەتنىمۇ قولغا ئالدى.

ئۇ كۈنى كېچىسى نەمەت خەلپەتنىڭ ئۇيقۇسى بۇزۇلغان بولۇپ، ئۇخلاش ئۈچۈن ياستۇققا باش قويۇپمۇ ھېچبىر ئۇخلىيالمىدى. «قارىغاندا ئۇيقۇ دېلىرىمۇ ماڭا قۇچاق ئاچمايدىغان ئوخشايدۇ، — دەپ ئويلىدى ئۇ شائىرانە ھېسسىيات بىلەن، — خوجىسىنىڭ ئاچچىقى كەلسە دېدىكى يىراقتا قېچىپتۇ، دېگەندەك ئۇيقۇمۇ شېڭ دۇبەن بىلەن ھەمشېرىك...»

ئۇ دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ لامپۇچكىنى يانداۋردى ۋە يېزىق ئۈستىلى ئالدىدىكى ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇرغىنىچە يېقىنقى بىر-نەچچە كۈندىن بۇيان بولۇۋاتقان ئىشلارنى ئويلاپ قالدى. بۇ كۈنلەردە ئۆلكىلىك بانكىنىڭ ئىشلىرىمۇ پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالغان، بانكا باشلىقى بولغان ياغاق يۈز خەنزۇمۇ قاياقلارغىدۇر غايىب بولغانىدى. نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان «قەرز پۇل تارقىتىش يولى ئارقىلىق شىنجاڭنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرايلى، دېھقان-

لارنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشىلايلى» دەپ كانىيى يىرتىلغۇدەك ۋاقىرد-
غان شېڭ دۇبەننىڭمۇ ئۇنلىرى بېسىققان. نەگىلا قارىسا ئاۋام
پۇقرانىڭ كۈنلىرى ياخشىلىنىش تۇگۇل، سېلىقلار نەچچە قاتلان-
غان، قەيەرگە بارسا پۇلنىڭ پاخاللىشىش سەۋەبىدىن كېلىپ چىق-
قان ئاقىۋەتلەرنىڭ يامانلىقى، ئۇنىڭغا ئىگە بولىدىغان ئادەم يوق.
مەيدە كېرىپ چىقىپ ئىگە بولاي دېسە، ئەمەلىي ھوقۇقلار يىغىۋې-
لىنغان بولۇپ، ئەمەلدارلىق كۈرسىدا ئولتۇرغانلار قۇرۇق جازد-
غىلا ئايلىنىپ قالغان، بۇ ئىشلارنى دوكلات قىلاي دېسە يۇرت
چوڭلىرىنىڭ بۇنداق قۇرۇق سۆزلەرنى ئاڭلاشقا قۇلىقى يوق،
ھەممىسى ئۆز ئىشلىرى بىلەن ئالدىراش...

ئۆز ۋاقتىدا شىنجاڭ خەلقىنى ئۆز قېرىندىشى قاتاردا كۆ-
رۈپ، شىنجاڭ خەلقى گۇللەنسە مېنىڭ بەختىمنىڭ ئېچىلغىنى
شۇ، دەپ كارخىراپ يۈرگەن شېڭ دۇبەن ھازىر نېمىلەر بىلەندۇر
ئالدىراش...

ئۇ يەنە نېمىدۇر بىرنېمىلەرنى ئويلىماقچى بولۇپ تۇرغىنىدا
ئۇنىڭ تۇرالغۇسى ئالدىدا بىر ماشىنىنىڭ گۈرۈلدىگەن ئاۋازى
ئاڭلانغاندەك بولۇپ ئۇنى ئۆچتى ۋە بىردەمدىن كېيىن ئىشىك
قېقىلدى:

— فۇ خاڭجاڭ، فۇ خاڭجاڭ (مۇئاۋىن بانكا باشلىقى، دېمەك-
چى)، چاپسان ئىشىكنى ئېچىڭ، سىزنى خوجىنىياز فۇ جۇشى
چىللاۋاتىدۇ...

«خوجىنىياز فۇ جۇشى...» شۇ ھامان ئۇنىڭ يۈرىكى «قارت»
قىلىپ قالدى. چۈنكى يېقىنقى كۈنلەردىن بۇيان خوجىنىياز ھاجى
تېرىككەك بولۇپ قالغان، كۈنلىرىنى سودا ـ سېتىق ۋە ئوۋچىلىق
ئىشلىرى بىلەن ھەلەك بولۇپ ئۆتكۈزۈۋاتاتتى.

«بىكار پوق يەپ كەلگەنكەنمىز، — دېگەندى ئۇ تېخى
يېقىندىلا نەمەت خەلپەتكە دەرد ئېيتىپ، — ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە
مۇئاۋىن رەئىس بولسەن دېۋىدى، خەلقنىڭ يىغىسىنى تېخىمۇ
كۆپ يىغلىيالايدىغان، دەرد ـ ھالىغا يېتىپ بەخت ـ سائادەتكە

باشلىيالايدىغان بولدۇم، دەپ بىكارلا خۇش بولغانىكەنمەن. مانا ھازىرقى ھالىتىم مۇشۇ. بۇرۇنلاردا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتە يىغىن بولسا ئالايىتەن چاقىرغىلى ئادەم كېلىپ، مەجلىسلەردىمۇ سۆزگە تەكلىپ قىلىپ تۇراتتى. ئۇ چاغلاردا قىلغان سۆزۈمنى ئاڭلايدىغان قۇلاق ۋە ئۇنىڭ ئىجراسى ئۈچۈن چاپسىدىغان ئاياغ بار ئىدى، لېكىن ھازىر «قۇرۇق ئۆستەڭگە مىراب» بولغان ئادەمدەك نامدا بار ئەمەلدە يوق ئادەم بولۇپ قالدىم. ھەي ئىسىت، ئۆز چېغىدا مەخمۇت سىجاڭ بىلەن سىزنىڭ سۆزىڭىزنى ئاڭلاپ ئالتە شەھەردىلا تۇرغان بولسام، بۇ كۈنلەرگىمۇ قالماس بولغىيدىم... ئۇكەم، مەن تېخى ئۆزۈم كەلگەننى ئاز دەپ، شېڭ دۇبەن دېگەن بۇ لومودىنىڭ دېپىغا بىكار ئۇسسۇل ئويناپ، سىزنىمۇ ئۇرۇمچىگە يۆتكەپ كېلىپ بىرمۇنچە دەرد ـ ئەلەمگە مۇپتىلا قىلدىم، ئەگەر ئەتە ـ ئۆگۈنلەردە بىرەر ئىش چىقىپ قالغۇدەك بولسا، خوجىنىياز ھاجى ئاكىڭىزنى ئەپۇ قىلارسىزمۇ...»

ئىشىك يەنە قېقىلدى.

— چاپسان بولۇڭ دەيمەن، خو جۇشى جانابلىرى تېرىكىپ قالمىسۇن بىكار.

ئۇ خوجىنىياز ھاجى بىلەن تېزرەك كۆرۈشۈش ئىستىكىدە ئىشكىنىڭ ئىلغۇچىنى كۆتۈرۈۋەتتى. ئىشىك ئېچىلىش بىلەن تەڭ قولىدا تاپانچا تۇتقان ئىككى جاللات باستۇرۇپ كىرىپ ئۇنىڭ قولىغا كويزا سېلىپ ئۇلگۈردى. ئارقىدىنلا تېخى ئەتىگەندىلا نەمەت خەلپەتنى كۆرۈپ چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ، سەت ھەجىيىپ ئۆتۈپ كەتكەن ۋاڭ تۇەنجاڭ كىرىپ كەلدى.

— ئۆينىڭ ھەممە يېرىنى ئاختۇرۇڭلار، بۇ دېگەن خوجىنىياز يېقىنى...

نەمەت خەلپەت بىرنېمە دېگۈچە جاللاتلار ئۇنىڭ بېشىغا تاغار كىيگۈزۈپ سىرتقا سۆرىدى. بۇ چاغدا ئۇي ئىچىدىن نەرسىلەرنىڭ ئۆرۈلگەن، سۇنغان، چېقىلغان ئاۋازلىرى ئاڭلاندى...

— ھەممىسى مۇشۇلار ئىكەن، — دېدى بىر چاغدا جاللاتلار.

دىن بىرى ھاسىراپ تۇرۇپ، — مەن تېخى ئۆلكىلىك بانكىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولغاندىن كېيىن، ئۆيىدە ساندۇق - ساندۇق زىنچە ئالتۇن بارمىكىن دېسەم، ساپلا قۇرۇق گەپلەر يېزىلغان كىتاب، گېزىت، قوليازما دېگەندەك نەرسىلەرکەنغۇ...

— ئاغزىڭنى يۇم، — دېدى بۇ چاغدا ژاك تۇەنجاك زەھەرخەندە بىلەن، — بىز مۇشۇ نەرسىلەر بىلەن ئۇ ئېرىشەلمىگەن ئالتۇن - كۈمۈشلەرگە ئىگە بولۇپ قېلىشىمىز مۇمكىن...

شۇ كېچىدىن باشلاپ ئۇچ كۈن ئىچىدىلا ئۇرۇمچى شەھىرىدىن 600 گە يېقىن ئادەم تۇتقۇن قىلىندى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئۆز ژاقتىدا شېك دۇبەننىڭ جىن شۇرېن ھاكىمىيىتى ئۈستىدىن غەلىبە قىلىشىغا يارەمدە بولغان شەرقىي شىمال پىدائىيلار قوشۇنىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئوفىتسېرلىرى، ئۆز ژاقتىدا شېك دۇبەن بىلەن خوجىنىياز ھاجىنى ياراشتۇرۇشقا كۈچ چىقارغان يەرلىك بايلاردىن خۇسەيىن چانشىف، تۇرسۇن بابا قاتارلىقلار، خوجىنىياز ھاجى مەنسەپكە ئولتۇرغاندىن كېيىن يۇقىرى مەنسەپلەرگە تەيىنلەنگەن ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىدىن يېزا ئىگىلىك كان ئىشلىرى مىنىستىرى يۇنۇسبەگ، مىللەتلەر كومىتېتىنىڭ رەئىسى تاھىربەگ، ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى بايمۇللا، مەشھۇر زىيالىيلاردىن سوپىزادە، مەرۇپ سەئىدى، ھەيدەر سايرانى، بۇرھان شەھىدى قاتارلىقلار بار بولۇپ، ئۇلار شۇ مەزگىللەردە ھەر مىللەت خەلقى ئارىسىدا يۇقىرى شۆھرەت قازانغان داڭلىق كىشىلەردىن بولغاچقا، ئۇلارنىڭ تۇتقۇن قىلىنغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان ئامما ھەيرانلىق ئىلكىدە تېڭىرقاپ قېلىشتى.

* *

بۇ كۈنلەردە شېك شىسەي ئۆزىنىڭ سۈيىقەست پىلانلاشقا بولغان ماھىرلىقىنى نامايان قىلغان بولۇپ، ئۇ پۈتۈن مەملىكەت خەلقى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇژاتقان شارائىتتىن پايدە-

لىنىپ، خوجىنىياز ھاجى باشلىق تۇتقۇنلارنى «ياپون جاھانگىرلە-
كىگە سېتىلغان خائىن» دەپ جاكارلاپ، گېزىتلەردە مۇشۇ ئىش
توغرىسىدا ماقالە ۋە مۇراجىئەتنامىلەرنى ئېلان قىلىپ، كوچا -
كوچىلارغا ئېلان چاپلاپ، خەلقئارا تەشۋىقات ۋەرەقلىرىنى تارقاتـ
تى.

نەمەت خەلپەت تۇتقۇن قىلىنغاندىن كېيىن، ئۈدۈل 5 -
تۇرمىگە ئېلىپ بېرىلىپ قاراڭغۇ ۋە زەي كىچىككىنە بىر كامېرغا
سولاندى. شۇ كۈنلەردە شېڭ شىسەي تەرىپىدىن تۇتقۇن قىلىنغان
ئادەملەرنىڭ كۆپلۈكىدىن تۇرمىلەرمۇ كۆپەيىپ 10 نەچچىگە يەتـ
كەن، 5 - تۇرمە بولسا شۇلار ئىچىدىكى ئەڭ خەۋپلىك، دەپ
قارىلىنىدىغان مەھبۇسلارنى قامايدىغان تۇرمە بولۇپ، بۇ تۇرمە پۈخـ
تا، مەزمۇت، قوغداش ئەسلىھەلىرى تولۇق بولغاندىن تاشقىرى
يەنە قېنىاش ئۈسۈلى باشقا تۇرمىلەردىن نەچچە ھەسسە كۆپ ۋە
دەھشەتلىك ئىدى، تىرناق ئاستىغا بىگىز سانجىش، تىرناقنى يۇـ
لۇش، ئادەمنى تىك تۇرغۇزۇپ قويۇپ ئالىقىنىدىن تامغا سىخلاپ،
يالىڭاچ بەدەنگە پورۇقلاپ قاينىۋاتقان قىزىق ياغنى چېچىش، بەدەنـ
نىڭ خالىغان يېرىگە تۆمۈرنى قىزىتىپ يېقىش، جان يېرىگە بامـ
بۇك يېرىندىسىنى تىقىشتىن تارتىپ ئىتقا تالىتىپ ئىقرار قىلدۇـ
رۇشقىچە بولغان 150 خىلدىن ئارتۇق قېنىاش ئۈسۈلى بار بولۇپ،
بۇ تۇرمىگە قامالغان نى - نى ئەزىمەتلەر دەھشەتلىك قىيىن -
قىستاق دەستىدىن جانلىرىدىن ئايرىلىشقانىدى. نەمەت خەلپەت
تۇرمىگە قامالغاندىن كېيىن دەسلەپكى قەدەمدە سوراققا چۈشتى.
سوراق ئۈستىدە شېڭ شىسەينىڭ كاللا كېسەرلىرىدىن لى يىڭچى،
سەيىت ھاجى قاتارلىقلار بار بولۇپ، ئۇلار ياۋۇز كۆزلىرى ئالدىدـ
كى ماۋۇ «ئولجا» غا ئۇمىد بىلەن تىكىلدى.

— سىز، — دەپ سۆز باشلىدى سەيىت ھاجى ئاۋۇال سۆز
ئېلىپ، — خوجىنىياز ھاجىنىڭ يېقىن كىشىسى بولۇش سۈپىتىـ
دىن بىلەن راست گەپنى قىلىڭ، بولمىسا ئۆز مىللىتىڭلار ئىچىـ
دىن يېتىشىپ چىققان بىردىنبىر يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارىنىڭ

بەختىگە ئولتۇرۇپ قويمىسىز!...

«خوجىنىياز ھاجى» دېگەن بۇ ئىسىمنى ئاڭلىغان نەمەت خەلىپەتنىڭ كۆزلىرى روشەنلەشتى:

— قېنى چاپسان سوراڭلار، ھاجى ئاكامنىڭ بېشى ئامان قالىدىغان ئىش بولسا ئوتقا كىرىشكىمۇ رازىمەن.

شۇ ھامان سوراقچىلار ھۇجۇمغا ئۆتتى.

— سىزلەر ياپون جاھانگىرلىكى بىلەن بىرلىشىپ شېڭ دۇ-بەننى ئۆلتۈرۈپ، ئۇنىڭ ھاكىمىيىتىنى تارتىۋالماقچى، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۆلار بىلەن بىرلىكتە سوۋېت ئىتتىپاقىغا، كوممۇنىزمغا قارشى بازا قۇرماقچى، شۇنداقمۇ؟

شۇ ھامان نەمەت خەلپەتنىڭ تەرى تۇرۇلدى.

— ئۆلتۈرەمسەن، چاپامسەن مانا مەن ئالدىڭدا، — دېدى ئۇ غەزەپ بىلەن، — لېكىن يوق يەردىن پۇتاق چىقىرىپ بىزگە قارا چاپلاشما!

— سىز ھەرقانچە جاھىللىق قىلغىنىڭىز بىلەن شېرىكلىرىڭىز ئاللىقاچان ئىقرار بولدى، — دېدى سەيىت ھاجى ئۆزىنى بېسىۋېلىشقا تىرىشىپ، — بۇ يەردە قارشىلىشىپ بىھۇدە ئازاب تارتقاندىن كۆرە ئىقرار قىلىپلا قۇتۇلغىنىڭىز تۈزۈك.

— ھاي، تۇرقۇڭغا قارىسا ئەھلى مۇسۇلمان ئادەم كۆرۈنىسەن، ئاللادىن قورقمامسەن؟ ئاللانىڭ كالامىدىكى، بىراۋغا تۆھمەت چاپلاشتىنمۇ ئارتۇق گۇناھ بولماس، دېگەن مەنىدە پۈتۈلگەن سۈرىلەرنى ئوقۇمىغانمۇ سەن؟

شۇ ھامان سەيىت ھاجىنىڭ قاپاقلىرى لىكىلداپ، چىرايى تاتىرىپ كەتتى.

— ئۇرۇڭلار بۇنى، — سەيىت ھاجىنىڭ چىرايىدىكى ئۆزگىرىشنى كۆرگەن لى يېڭچى دەرھال بۇيرۇق بەردى، — جازا شارابىنى تېتىپ كۆرمىگۈچە ياخشىلىقنىڭ قەدرىگە يەتمەيدىغان نېمە ئوخشايدۇ بۇ!

بۇ چاغدا تەقى ـ تۇرقى خۇددى رىۋايەتلەردىكى قانخور دىۋىلەر-

گىلا ئوخشايدىغان ياغاق يوز، مەيدىسىنى چوپور بېسىپ كەتكەن ئىككى دارازا پەيدا بولوپ، نەمەت خەلپەتنى ساۋاشقا باشلىدى.

* *

كوندە دېگودەك سوراق، قىيناش دەستىدە بىر يىلمۇ ئۆتۈپ كەتتى. بۇ كۈنلەردە خوجىنىياز ھاجىمۇ دەھشەتلىك كۈنلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈۋاتقان بولوپ، ئۇمۇ يۇقىرىقىغا ئوخشاش سوئاللار ئىسكەنجىسىدە قىينالماقتا ئىدى.

«ھەي، — دەيتتى ئۇ ئېغىر پۇشايمان ئىلكىدە پۇچىلىنىپ تۇرۇپ، — نېمىشقىمۇ تۆمۈر ئاكامنىڭ پاجىئەسىدىن ئىبرەت ئالمىغاندىمەن، نېمىشقىمۇ نەمەت خەلپەت ئېيتىپ بەرگەن ھېكايىنى يادىمدا تۇتمىغاندىمەن، بولمىسا ئۇ ئېيتىپ بەرگەن «مايمۇن بىلەن تاشپاقا» دېگەن ھېكايىدىكى يىرتقۇچ شىرنىڭ ئالدىغا ئۆز ئايىغى بىلەن بارغان ئېشەككە ئوخشاپ قالارمىدىم؟ تۇلكە ھېلىقى شىرغا توغرا ئېيتقان: «ھەي تەقسىرىم، بۇ ئېشەكنىڭ قۇلىقى بىلەن يۇرىكى بولسا، ئۆز ئايىغى بىلەن سىزنىڭ ئالدىڭىزغا كېلەر-مىدى، دەپ! ئۇ ئېشەكقۇ ئۆزى ئۆلۈش بىلەن كۇپايىلىنىپتىكەن، مەنچۇ، ئۇرۇق ـ ئەۋلادىم، دوست ـ يارەنلىرىم تۇرماق چاپىنىم-نىڭ پېشى تېگىپ كەتكەن كىشىلەرنىڭ ھەممىسى كاساپىتىمگە كېيىنۋاتىدۇ. ئاھ خۇدا، مېنىڭ ئېيتىكىم نېمانچە شورلۇقتۇر؟ مېنى نېمانچە شور پېشانە قىلىپ يارانقانسەن؟»

* *

ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەي تۇنقۇنلارنى قەتل قىلىش باشلىنىپ كەتتى. خوجىنىياز ھاجى بولسا ئېغىر قىيىن ـ قىستاق دەستىدىن ئۆز ئىسكەتىنى يوقاتقان، شۇنداقلا ئاخىرقى تەپەككۇرىنى ئىشقا سېلىپ ئۆزى ھايات تۇرۇۋەرسە، ئۆزىنىڭ كاساپىتىگە كېيىدىغان

ئادەملەرنىڭ تېخىمۇ كۆپىيىپ كېتىدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، شېڭ شىسەينىڭ جاللاتلىرى تەرىپىدىن يېزىپ تەييارلانغان «ئىقرارنامە» گە قول قويغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ بۇ ئىقرارنامىسى موسكۋاغا يوللاندى. موسكۋامۇ بۇ ئىقرارنامىگە جىددىي پوزىتسىيە تۇتۇپ، خوجىنىياز ھاجى باشلىق خائىنلارنى ئۆلتۈرۈش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ئۇلارنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن سوۋېت ئىتتىپاقىدىن مەخسۇس تەربىيىلەنگەن ھاشىم ھاجى قاتارلىق بىر تۈركۈم قاتىللارنى شىنجاڭغا ئەۋەتتى. بۇ قېتىمدا ھاجى بىللە يەنە يۇنۇسبەگ، تاھىربەگ، شەرىپقان قاتارلىق ئوغلانلار ھەق يولىدا مەردلەرچە قۇربان بولدى.

— ھېلىقى نەمەت خەلىپەت دېگەنندىمۇ ئۆلتۈرۈۋەتمەيمىزمۇ، — دېدى بىركۈنى لى يىڭچى قان تېمىپ تۇرغان كۆزلىرىنى ئۆز «خوجىسى» غا تىككىنىچە، — ئۇنىڭ ئاغزى بەك چىڭ ئىكەن، ھېچبىر ئىقرار قىلاي دېمەيدۇ...

— ئىقرار قىلغۇدەك نېمە ئىش بار، — دېدى شېڭ دۇبەن ھېيلىگەرلىك بىلەن كۈلۈپ تۇرۇپ، — ئۇنىڭ يۈرىكى ھەرقانچە يوغان بولغان بىلەن خوجىنىياز، تاھىربەگ دېگەنلەرنىڭ ئۆلۈمىدىن ساۋاق ئالماي قالۇرمۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇيغۇر دېگەن بۇ خەق ئۆز داھىيلىرىنىڭ سۆزلىرىگە قارىغاندىمۇ موللىلىرىنىڭ سۆزلىرىگە بەك ئىشىنىدىغان خەق ئىكەن. شۇڭا ئۇنى ئۆلتۈرمەي تۇرمىدە نەزەربەند قىلىپ تۇرۇپ، ئىدىيىسىنى ئۆزگەرتىپ ئۆزىمىزگە مايىل قىلالىساقلا يەنە نۇرغۇن پايدىغا ئېرىشەلەيمىز.

— قەشقەردىكى ئابدۇغوپۇر (شاپتۇل) دامۇللامدىن پايدىلانغانمىدۇ؟

ئۇلارنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سېلىپ ئولتۇرغان باش مەسلىھەتچى پىڭ ئەپەندى يۇقىرىقى سۆزلەرنى قىلىپ بولۇپ قاقاقلاپ كۈلدى.

شاپتۇل دامۇللىنىڭ گېپى چىقىۋىدى، شېڭ شىسەينىڭ چىرايى غەزەپلىك تۇس ئالدى. چۈنكى ئۇ ئۆزىنىڭ «تۇتقۇن قىلىش»

ھېيلىسىنى بىلىۋېلىپ، خوجىنىياز ھاجى، نەمەت خەلپەتلەر تۇتـ
قۇن قىلىنىشتىن ئۇچ ئاي بۇرۇن قەشقەرنى تاشلاپ، ئۆز يېقىنلـ
رىنى ئەگەشتۇرۇپ ھىندىستانغا چىقىپ كەتكەن مەخمۇت سىجاڭنى
يادىغا ئالغانىدى. ئۆز خوجىسىنىڭ كۆڭلىنى خۇشال قىلىمەن
دەپ، ئېچىشقان يېرىگە تۇز سېپىپ قويغان پىكى ئەپەندى قورققىنـ
دىن غالىلداپ تىترەپ كەتتى. نېمىشقا دېگەندە ئابدۇغوپۇر (شاپـ
تۇل) داموللا دېگەن بۇ كىشى قەشقەردە مىللەتلەر مەجلىسىنىڭ
رەئىسى بولۇپ تۇرغان مەزگىلىدە شېكى دۇبەنگە ماسلىشىپ، ئۆزد
نىڭ دىنىي جەھەتتىكى كامىللىقىدىن پايدىلىنىپ خەلقنى قايمۇق
تۇرۇپ، قوزغىلاڭچىلارغا قارشى تۇرۇشقا قۇتراتقان، شۇنداقلا
1935ـ يىلى قەشقەر خەلقىگە ۋەكىل بولۇپ ئۇرۇمچىگە يىغىنغا
كەلگەن چاغدا مەجلىس ئەھلى ئالدىدا ھېيىقماي تۇرۇپ، «بىزنىڭ
ئىسلام دىنىمىزدا مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامدىن كېيىن پەيغەمبەر
كەلمەيدۇ، دېيىلگەن، ئەگەر كېلىدىغان بولسا شېكى دۇبەن جانابـ
لىرى پەيغەمبەر بولۇشقا مۇناسىپ» دېگەندەك كۇپۇرانە سۆزلەرنى
قىلىپ، شېكى دۇبەنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتقان. ئۇ قەشقەرگە
قايتىپ بارغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ بۇ خىل رەزىل قىلمىشلىرىدىن
غەزەپلەنگەن مەخمۇت سىجاڭ ئادەم ئەۋەتىپ، ئۇنى جەھەننەمگە
يوللىغانىدى.

— قورقۇپ كەتتىڭىزمۇ، — دېدى شېكى شىسەي چىرايىغا
كۇلكە يۇگۇرتۇپ، — ئۇيغۇر دېگەن ئەنە شۇنداق خەق. بىز نەمەت
خەلپەت دېگەن بۇ ئادەمنى ئۆزلىرى قەتل قىلغان ئابدۇغوپۇر (شاپـ
تۇل) داموللانىڭ رولىنى ئېلىشقا قىستىشىمىز لازىم.

* *

بۇگۇن نەمەت خەلپەت يەنە سوراققا ئاچقىلدى. لېكىن بۇگۇن
سوراقچىلار ئۇستىلىدىكى ئادەملەر ئۆزگەرگەن بولۇپ، سوراقچىـ
لار ئۇستىلىدە بېشىغا يوغان سەللە ئورىغان بىر مويسىپىت كىشى

ئولتۇراتتى. ئۇ نەمەت خەلپەتنى كۆرۈپلا دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭ ئالدىغا باردى.

— نېمانچىۋالا قىلغۇلۇق بۇ، ئۆزلىرىنىڭ بۇنداق قىيىن - قىستاقتا ئېلىنغانلىقلىرىدىن خەۋەر تاپقان شېكىڭ دۇبەن جانابلىرى سوراقچىلارنىڭ ۋەتۋەرىكىنى چىقىرىۋەتتى. ئۆزلىرىدىن ئەپۇ سو- راش ئۈچۈن ئەسلىي ئۆزى كەلمەكچىدى، لېكىن پۈتۈن شىنجاڭغا ئاتا بولغان ئادەم بولغانلىقى ئۈچۈن قىلىدىغان ئىشلىرى كۆپ بولۇپ قېلىپ، ئۆزىگە ۋەكىل قىلىپ مېنى ئەۋەتتى.

— بىز تۇرپانلىقلاردا «يارمىنىڭ تىللىغىنى چىللىغىنى، ئۇرغىنى سىلىغىنى» دەيدىغان گەپ بار، — دېدى نەمەت خەلپەت مەسخىرە ئارىلاش، — لېكىن شېكىڭ دۇبەن دېگەن بۇ لومودى بىز بىلەن ئەغيار بولۇشقا ئەسلا مۇناسىپ ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن قانچىلىك قىينىسا قىينىسۇن، كەڭچىلىك قىلىشىغا ھەرگىز موھ- تاج ئەمەسمەن!

شۇ ھامان مويسىپىتنىڭ چىرايى ئۆڭۈپ كەتتى. ئەسلىدە بۇ كىشىمۇ خەلق ئىچىدىكى «ساتقۇن» لاردىن بولۇپ، ئۇ نەمەت خەلپەتنىڭ جاۋابىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن كۆڭلى لەسسىدە بولۇپ قالدى، «قارىغاندا شېكىڭ دۇبەڭگە جاۋاب بەرمىكىم تەسكە چۈشىدە- غان ئوخشايدۇ، — دەپ ئويلىدى ئۇ، — شۇنىمۇ بىرئۇرۇنۇپ كۆرەي».

— بىز ئۆزلىرىنىڭ ئىستىداتلىرىغا ئىشىنىمىز، — دېدى گۇندىپايلار نەمەت خەلپەتنى ئاچچىقپ كېتىش ئۈچۈن ماڭغاندا، — ئۆزلىرى بىلىملىك ھەم دانا كىشى بولغاندىن كېيىن بۇ ئىشلارغا ئويلاپراق جاۋاب بېرەرلا.

— ياخشى كۆڭۈللىرىگە رەھمەت، — دېدى نەمەت خەلپەت كەينىگە بۇرۇلۇپ، — قېرىغاندا ساقاللىرىنى سۆرەپ يالاقچىلىق قىلىمەن، دەپ يۈرگىچە ئۆز يوللىرىنى تېپىۋالغانلىرى تۈزۈك...

نەمەت خەلپەتنىڭ بۇ سۆزى ھار كەلدى بولغاي مويسىپىتنىڭ چىرايى قىزىرىپ كەتتى، شۇنىمۇ ئۆشىنىدە خىزمەت بولغانلىقى

ئۇچۇن ئەلمىنى يۇتۇپ دېدى:

— ئەسلىدە ئۆزلىرى بىلەن بىز ئۇنداق دېيىشىپ كېتىدىغان ئادەملەردىن ئەمەس ئىدۇق. پېقىرغا ژەنىپە يۇكلەنگەنلىكى ئۈچۇن مۇشۇنداق قىلمايمۇ باشقا ئامال يوق، شۇنىمۇ ھەرقانداق تەلەپلىرى بولسا كەمىنىڭىزگە مەلۇم قىلسىلا، كۇچۇمنىڭ يېتىشىچە ئورۇنداپ بېرىمەن.

— ماڭا ھېچنېمىنىڭ كېرىكى يوق، — بۇ چاغدا نەمەت خەلىپەت سەل پەسكويغا چۈشكەندى، چۈنكى ئۇنىڭ ئالدىدا ساقلىنى تىترىتىپ بىچارىلەرچە تەلمۇرۇپ تۇرغىنى كىچىك بالا ئەمەس، بەلكى ئاخىرقى كۈنلىرى يېقىنلىشىپ قالغان مويسىپىت كىشى ئىدى، — ئۆزلىرىگە ئېيتتىمغۇ، ياشلىرى بىر يەرگە بارغاندا شەيتانغا ھەمشېرىك بولۇپ ئۆتكۈچە ئۇدۇل بېرىپ جايناماڭنى تېپىپ ژالغانلىرى تۇزۇك دەپ... بوپتۇ، ئەگەر شېكىڭ دۇبەنگە گەپلىرى ئۆتىدىغان بولسا، ئۇ لومودى مۇسادىرە قىلغان «قۇرئان» نى كىرگۈزۈپ بەرسۇن. ئەھلى مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىغىچە ئاللاغا ئىبادەت قىلىپ ئۆتەي.

شۇ ھامان مويسىپىتنىڭ كۆزى ياشلاندى، چۈنكى ئۇ بۇ يەرگە كىرىشتىن بۇرۇن، شېكىڭ دۇبەن ئۆتكەن «دەرس» لەرنى قۇلاقلىرى پاكىڭ بولغۇچە ئاڭلىغان، ئۇنىڭ سۆزلىرىدىن مەلۇم بولۇشىچە، تۇتقۇن قىلىنغانلار ساپلا مەيدانى يوق ساپ ـ ساپلاردىن ئىدى، لېكىن كۆز ئالدىدا تۇرغان بۇ ئادەم...

— ماۋۇ ئۇنتۇغاقلىقىمنى كۆرمەمدىغان، — دېدى مويسىپىت بىر ھازادىن كېيىن ئېسىگە كېلىپ، — شېكىڭ دۇبەن ئۆزلىرىگە بىر «قۇرئان» كىرگۈزگەندى، بۇ ئەسلىدە خوجىنىياز ھاجى جانابلىرى ھايات چېغىدا ئۆز يېنىدىن ئايرىماي ئوقۇپ كەلگەن «قۇرئان» ئىكەن، شېكىڭ دۇبەن جانابلىرى ئۆزلىرىنى خوجىنىياز ھاجىنى كۆرگەن كۆزىدە كۆرسۇن، دەپ ئەۋەتكەنىدى.

نەمەت خەلىپەت قۇرئاننى ئىككى قوللاپ ئالغاندىن كېيىن ئىختىيارسىز ھالدا كۆزلىرىگە ياش ئالدى.

— هەرنېمە بولسا هاجى ئاكامنىڭ «قۇرئان»نى يەتكۈزۈپ بەردىلە، «قۇرئان» نىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن ئۆزلىرىگە يەنە شۇنى دەپ قويايلى تەقسىر، شېئىر دۇبەن دېگەن بۇ لومودى ھەرگىز ئادەم ئەمەس، ئەگەر ۋاقتىدا يوللىرىنى تاپمايدىغان بولسىلا ھامان بىر كۈنى ئۆز باشلىرىغا چىقىدىلا.

ئەھۋالدىكى بۇ خىل ئۆزگىرىشلەرنى كۆزىتىپ تۇرغان گۈندۈ-پايلار ھېلىقى بوۋايىنى ۋە نەمەت خەلپەتنى سۆرەشتۈرۈپ سوراقخا-نىدىن ئاچىقىپ كەتتى. نەمەت خەلپەتقۇ بىر «گۇناھكار»، لېكىن ھېلىقى بوۋايچۇ؟ ئۇ ئەسلىدە نەمەت خەلپەتنى سوراق قىلغىلى كىرگەن كىشى ئىدى، بىراق ھەق گەپلەر ئالدىدا تەسىرلىنىپ ئېڭىدا ئاز ـ تولا تەۋرىنىش بولۇۋىدى، ئۇمۇ بىردىنلا سوراقچىدىن «مەھبۇس» قا ئايلاندى.

مانا بۇ شېئىر شەيئىڭ ھەقىقىي ماھىيىتى ئىدى.

* *

شۇ قېتىملىق سوراقتىن كېيىن نەمەت خەلپەت قايتا سوراققا ئاچىقلىمىدى. چۈنكى بۇ كۈنلەردە شېئىر شەيئىي تاكتىكىسىنى ئۆزگەرتكەن بولۇپ، ئۇنى ھەرقانچە قىيىن ـ قىستاققا ئېلىپمۇ بىرەر يېپ ئۈچىغا ئېرىشەلمىگەندىن كېيىن «ساختا مەھبۇس» ھېيلىسى ئارقىلىق مەقسەتكە يەتمەكنى كۆزلەپ، ئىككى يالغان مەھبۇسنى ئەۋەتتى. ئۇزۇن يىللىق تۇرمە ھاياتىدا تەجرىبىلىك بولۇپ قالغان نەمەت خەلپەت ئۇلارنىڭ «ساختا» قىياپىتىنى ئوڭايلا سېزىۋېلىپ، مەھبۇسلارنى تۇرمە تېمىغا ئۇستۇرۇپ «داد» دېگۈز-گەندىن كېيىن، ئىككىلا قېتىملىق «ساختا مەھبۇس» ھېيلىسىنى مەغلۇپ قىلدى.

شۇنىڭدىن كېيىن نەمەت خەلپەت يەنە تۇرمە يۆتكەلدى. بۇ ئۇنىڭ تۇتقۇن قىلىنغان ۋاقتىدىن ھېسابلىغاندا ئۈچىنچى قېتىم تۇرمە يۆتكىلىشى بولۇپ، دەسلەپ تۇتقۇن قىلىنغاندا 5 ـ تۇرمىگە

قامالغان، خوجنىياز هاجىلار قەتل قىلىنغاندىن كېيىن 4 ـ تۇرمىگە، ئەمدى بولسا 2 ـ تۇرمىگە يۆتكەلگەنىدى. تۇرمىلەرنىڭ شارائىتى ئاساسەن ئوخشاش بولسىمۇ، لېكىن ئۇ 2 ـ تۇرمىگە يۆتكىلىپ كەلگەندىن كېيىن ئەھۋالدا ئۆزگىرىش بولۇپ، ئۇنىڭ بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولمىدى. سوئال ـ سوراق، قىيىن ـ قىستاق ئازابىدىن ۋاقتىنچە بولسىمۇ قۇتۇلۇپ، سەل ئارام تېپىپ قالغان نەمەت خەلپەت بۇ كۈنلەرنى ناماز ئوقۇش ۋە خوجنىياز ھاجىدىن يادنامە بولۇپ قالغان «قۇرئان» نى ئوقۇش بىلەن ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى. نەمەت خەلپەتنىڭ شۇنچە يىل تۇرمە ئازابىنى تارتىپمۇ يەنە ئۆز ئەقىدىسىدىن ۋاز كەچمەي، مۇڭلۇق ھالدا قىلغان قىرائىتىدىن تەسىرلەنگەن گۈندىپايلارمۇ ئۈنىڭغا بولغان پوزىتسىيىسىنى ئۆزگەرتىپ، ئۈنىڭغا ياخشى مۇئامىلىدە بولۇپ خۇپىيانە ھالدا موم شام، قەغەز، قەلەم دېگەندەك لازىمەتلىكلەرنى يەتكۈزۈپ بېرىدىغان بولۇپ قېلىشتى.

يورۇقلۇق، قەغەز ۋە قەلەمگە ئېرىشكەن نەمەت خەلپەت ئايرىلغىلى ئۇزۇن يىل بولغان دىلكىشىنى تېپىۋالغاندەك خۇشاللىققا چۆمۈلگىنىچە، ئىلھام دولقۇنلىرىنى چاپتۇرۇپ نۇرغۇن جەڭگىۋار شېئىرلارنى يازدى. كەمىنە مۇئەللىپنىڭ مۇشۇ كىتابنى يېزىش جەريانىدا ياخشى نىيەتلىك كىشىلەرنىڭ تەمىن ئېتىشى بىلەن ئىگە بولغان «نەقىلاي» ناملىق تۆۋەندىكى غەزەل ئەنە شۇ تۇرمىدە يېزىلغان بىر قاتار شېئىرلارنىڭ جۇملىسىدىن ئىدى.

نەقىلاي

ئاھۇ يار، رەببەھە ئاھ، ئاھۇ پىغاننى نەقىلاي،
يەتمىگەن مەقسەتكە بۇ پانىي جاھاننى نەقىلاي.
ھەر كىشىنىڭ كۆڭلىدە بىر سۆيۈملۈك يارى بار،
سۆيگىنىمنى تاپمىسام قىز ـ جۇۋاننى نەقىلاي.
ۋادەربخ، جەننەت كەبى شىنجاڭنى ناگاھ باستى قۇم،

قۇملىرىدىن پاكلىماي سولغان بوستاننى نەقىلاي.
بىر كۈچلۈك بوران چىقىپ بۇ قۇملارنى كۆچۈرسە،
قۇملىرى كۆچمەيدىغان تەكلىماكاننى نەقىلاي.
قېنىمىزنى كەتتى شوراپ، دانمىزنى كەتتى يەپ،
دانى يوق ئەمدى بۇ پاخال ـ سامانىنى نەقىلاي.
ئەمدى قالدى بىزدە تاتلىق جان بىلەن غەم ـ قايغۇلۇق،
قىينىلىپ كۆپ چىقمىغان بىچارە جاننى نەقىلاي.
ھاۋادا كۈن بولمىسا يۇلتۇز بىلەن يول ئىزدىگىل،
سەئى قىلماي نا ئۈمىد بولسا ئىنسانىنى نەقىلاي!؟

تۇرمىدىن چىقىش

نەمەت خەلىپەت شېكى شىسەينىڭ «سوپۇن زاۋۇتى» دەپ ئاتالغان تۇرمىگە يۆتكەپ كېلىنگىلى خېلى كۈنلەر بولۇپ قالدى. كۈندە 12 — 13 سائەتلەپ مەجبۇرىي ئەمگەك قىلىش، ھاك، ماي، كىسلاتا ۋە يەنە ئاللىقانداقتۇر نەرسىلەرنى ئۈزۈن تاياق بىلەن ئارىلاشتۇرۇش، شاخار كۆيدۈرۈش، زەھەرلىك ئاچچىق قورايىنى كۆيدۈرۈپ كۈلگە ئايلاندۇرغاندىن كېيىن قازاندا پورۇقلىتىپ قايناتقاندىن سوپۇن ئىشلەيدىغانغا خۇرۇچ تەييارلاش، مانا بۇ سوپۇن زاۋۇتىدىكىلەرنىڭ كۈندىلىك مەشغۇلاتى ئىدى. بۇ دۇنيا مىقياسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، دۇنيا فاشىزمىغا قارشى ئۇرۇش پارتلاپ، گېرمانىيە فاشىستلىرى ئۇكرائىنانى بېسىۋېلىپ موسكۋاغا يېقىنلاشقاندا، مەملىكەت مىقياسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، جاڭ جېيشى ھۆكۈمىتى ياپون باسقۇنچىلىرىغا پاسسىپ قارشى تۇرۇپ، ئازاد رايونلارغا كەڭ كۆلەمدە ھۇجۇم قىلىۋاتقان ھالقىلىق بىر پەيت بولۇپ، ئىككى يۈزلىمىچى جاللات شېكى شىسەيمۇ بىرلا دوملاپ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يۈز ئۆرۈپ، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتقان، ئۆزىنىڭ يېڭى خوجىسىغا سادىق ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ «قىزىللىشىپ» كەلگەن ئىلغار پىكىرلىك زىيالىيلارنى تۇتقۇن قىلىشقا باشلىغان چاغ بولغاچقا، سوپۇن زاۋۇتىغا يەنە بىر تۇركۈم مەھبۇس يالاپ ئەكېلىندى.

تاڭ سۇزۇلەي دەپ قالغان ۋاقىت ئىدى، نەمەت خەلىپەت ياتقان كامېرنىڭ تۆمۈر ئىشىكلىرى شاراقلاپ ئېچىلىپ گۈندىپايلار كېچە قىلىنغان سوراقتا چالا ئۆلۈك بولۇپ قالغان بىر مەھبۇسنى دارقىرىتىپ سۆرىگىنىچە ئەكىرىپ خۇددى ئۆلۈكنى تاشلىغاندەك

داق يەرگە تاشلىۋەتتى ـ دە، ئالدىراشلىق بىلەن چىقىپ كەتتى.

— يەنە قايسى بەختى قارا ئىنساندۇر بۇ، — نەمەت خەلپەت ئالدىراش ئورنىدىن تۇرۇپ يېڭى سولانغان مەھبۇسنىڭ يېنىغا باردى.

مۇشۇنچىۋالا قىينىغىنىغا قارىغاندا خېلى مۇھىم ئادەم ئوخشىمامدۇ بۇ، دەپ ئويلىدى ئۇ يەنە، چۈنكى يېڭى مەھبۇسنىڭ يۈزكۆزلىرى يېرىلغان، قوللىرىدىن ئېسىپ قويۇپ قىينىغانلىقتىن بىلەكلىرى شەلۋىرەپ، قاتتىق تاياق دەستىدىن كىيىملىرى بەدەنلىرىگە چاپلىشىپ كەتكەنىدى.

نەمەت خەلپەت دەرھال كەينىگە بۇرۇلۇپ بۇلۇڭدا تۇرغان پۇچۇق كوزىنى كۆتۈرۈپ كەلدى ۋە كىيىملەرنى ھۆل قىلىپ بەدىنىدىن ئاجراتتى. ئۆزى ئۇزۇندىن بۇيان يۇزىنى سۈرتۈپ كېلىۋاتقان لاتىنى ھۆل قىلىپ، يېڭى مەھبۇسنىڭ يۈز ـ كۆزىدىكى قان داغلىرىنى سۈرتۈپ، كۆتۈرگىنىچە ئۆزىنىڭ ئورنىغا ئەكېلىپ ياتقۇزۇپ قويدى.

نەمەت خەلپەت بىلەن بىر كامېرغا سولانغان بۇ يىگىتنىڭ ئىسمى ئەخمەتجان بولۇپ، ئىلى رايونىدىكى ئىلغار پىكىرلىك زىيالىيلار بىلەن بىرلىكتە مۇستەبىت ھاكىمىيەتكە قارشى ئىنقىلابىي ھەرىكەتلەردە بولغانلىقى ئۈچۈن شېڭ شىسەينىڭ ئىلى رايونىدىكى قولچوماقچىلىرى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ دەسلەپتە ئىلى تۇرمىسىگە قامالغان، ئىلى تۇرمىسىدە قىيناپ ئىقرار قىلدۇرالمىغاندىن كېيىن، ئىلى تۇرمىسىدىكى باشقا مەھبۇسلار قاتارىدا ئۇرۇمچىگە يالاپ ئەكېلىنگەنىدى.

نەمەت خەلپەتنىڭ ياخشى كۆتۈش ۋە ئىلھامبەخش سۆزلىرى ئاستىدا ئەخمەتجان ئىسىملىك بۇ مەھبۇس ناھايىتى تېزلا ئەسلىگە كېلىشكە باشلىدى. ئۇ ئەسلىگە كەلگەن چاغلار تۇتقۇن قىلىنغانلارنىڭ كۆپلۈكىدىن تۇرمىلەر يېتىشمەي قالغان چاغلار بولغاچقا، ئۇلار يانتاق كىچىككىنە كامېرىغا ئوچە تۇرمىگە ئۆزگەرتىلىپ، كامېردا سولانغانلارنىڭ سانى 15 — 16 ئادەمگە يەتتى. كۈندۈزى

تەندە مادار قالمىغۇچە سېسىق پۇراق ئىچىدە ئىشلەش، ئۇچ ۋاخ تاماق ئورنىدا ئۇچ دانە كۆكسېپ بۇزۇلۇپ قالغان قوناق موماسى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىچىدىغان سۈنىڭ قىسلىقى... مەھبۇسلارنىڭ جېنىدىن ئۆتەكتە ئىدى. شۇنداقمۇ ئۇلار ناھايىتى جەڭگىۋار بولۇپ، كۈندۈزدىكى شۇ ئازغىنە ئارام ئېلىش ۋاقتى ۋە كەچلىكلىرى تارغىنە كامېردا تۇرۇپمۇ يەنە ئۆزلىرىنىڭ باشتىن كەچۈرگەن كەچۈرمىشلىرى، شىنجاڭنىڭ، مەملىكەتنىڭ، دۇنيانىڭ ئومۇمىي ۋەزىيىتى ھەققىدە توختىماي پىكىر يۈرگۈزۈشەتتى. نەمەت خەلپەتلەر ياتقان كامېر ئوپچە تۇرمىگە ئۆزگەرتىلىپ ئىككىنچى كۈنى ئىلى رايونىدىن تۇتقۇن قىلىنغان بىر مەھبۇس سوراپ قالدى.

— ھەي بوۋاي، سەن نەلىك؟ — دېدى ئۇ ئۇزۇن يىللىق تۇرمە ھاياتىدا چاچ ـ ساقاللىرى ئۆسۈپ پاخپىيىپ كەتكەن نەمەت خەلپەتكە قاراپ.

— مەن تۇرپاندىن، — دېدى نەمەت خەلپەت كۈلۈپ، — خوجىنىياز ھاجىنىڭ يىگىتلىرىدىن بولىمەن.

غۇلجىلىقچىلاپ بېرىلگەن بۇ جاۋاب مەھبۇسلارنى كۈلدۈرۈۋەتتى.

— ئەپتىڭگە قاراپراق گەپ قىلساڭ بولمامدۇ، — دېدى ئۇ كىشى يەنە قىزىشىپ، — قارىسا 70 تىن ئاشقان چالدەك كۆرۈنسەنۇ، يەنە يىگىتمەن دەيسىنا؟

— ھەممىلىرىگە مەلۇم بولغىنىدەك ئىلى تەرەپلەردە ئىنقىلابقا قاتناشقانلارنى يىگىت، دەپ ئاتايدىكەنغۇ، مەنمۇ شۇ خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئىنقىلابىغا قاتناشقان پىدائىيلاردىن.

— خوجىنىياز ھاجى دېگىنىڭ نان چاپناپ بېرىپ باقمىغاندۇر سېنى؟

بۇ چاغدا تۇرمە ئىچىدە يەنە كۈلۈشمەك بولدى.

— تەقسىر، ئالدىرىمىسىلا، ئۆزلىرىمۇ بىر ئايغا قالمايلا بوۋايغا ئايلىنىپ قالىدىلا بۇ يەردە، — نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئىزچىل تۇرده نەمەت خەلپەت بىلەن بىر كامېردا يېتىپ كېلىۋاتقان

ئەخمەتجان ئىسمىلىك يىگىت دەرھال چۈشەنچە بەردى، — بۇ كىشىنى بوش چاغلىماڭلار، بۇ كىشى دېگەن ئۆز چېغىدا خوجىنىياز ھاجىغا مەسلىھەتچى بولۇپ، خەلقنى ئەركىنلىككە ئېرىشتۈرۈش ئۈچۈن ئەسكەر تارتىپ ئالتە شەھەرگىچە بارغان كىشى ئىكەن.

— راستما؟ — مەھبۇسلار نەمەت خەلپەتكە قاراشتى.

— راست بولمايچۇ، — خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ چوڭقۇر ھاياجانغا چۆمگەن نەمەت خەلپەت سۆزگە كىرىشتى، — ئۆز چېغىدا شېئىرىي دېگەن بۇ لومودى بىزگە تەڭ كېلەلمەي، نۇرغۇن قېتىم ئەلچى ئەۋەتىپ بىز بىلەن ئىتتىپاق تۈزگەن.

— ئاڭلاشلارغا قارىغاندا خوجىنىياز ھاجى دېگىنىڭمۇ چاغلىقلا ئادەمكەنغۇ، — دېدى مەھبۇسلاردىن بىرى، — شۇنچە ئۇرۇشنى قوزغاپتۇيۇ، ئەمەلگە سېتىلىپ...

— يالغان، — بۇ چاغدا نەمەت خەلپەتنىڭ چىرايى غەزەپلىك تۇس ئالدى، — خوجىنىياز ھاجى ئاكىمىز ئۆمرىدە مەنسەپكە بېرىلگەن كىشى ئەمەس...

— ئۇنداقتا نېمىشقا شېئىرىي بىلەن بىرلەشتىڭلار؟

— ئۇ چاغلاردا بىر تەرەپتىن گا سىلىڭ دېگەن كاساپەتنىڭ پاراكەندىچىلىكى، يەنە بىر تەرەپتىن شېئىرىي دۇبەن دېگەن بۇ لومودىنىڭ لەشكەرلىرى، بىز بولساق خۇددى تۇگمەن تېشى ئاستىدىكى «ئۇگۇت» تەك ئىككى ئوتتۇرىدا قېلىپ قىينالغانىدۇق. شۇڭا، بۇ ئىككى كۈچتىن بىرى بىلەن بىرلەشمىسەك زادى بولمايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىز يارەم سورىغان سوۋېت ئىتتىپاقى ھاكىمىيىتىمۇ ئۇ چاغلاردا شېئىرىي تەرەپتە تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ كونسۇلى زىلاتكىن بىزنى شېئىرىي بىلەن بىرلەشسەڭلار ئاندىن ھەرقانداق يارەمنى ئايىمايمىز، دەپ سالا قىلىپ تۇرۇۋالغان بولغاچقا، بىز ئامالسىز ئۇنىڭ بىلەن بىرلەشكەن...

— شېئىرىي، — چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى ھېلىقى مەھبۇس، — ئۇ تۇرۇپلا نېمىشقا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يۈز ئۆرۈيدۇ؟

بۇ چاغدا ئەخمەتجان سۆز ئالدى:

— ھازىرقى دۇنيا ۋەزىيىتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا 1942 - يىلى گېرمانىيە فاشىستلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ نۇرغۇن يەرلىرىنى بېسىۋالدى. گېرمانىيە غەلبىسە قىلسا جۇڭگودىمۇ جاڭ جيېشى ھۆكۈمىتى غەلبىسە قىلىدۇ دېگەن گەپ. ۋەزىيەت ئەنە شۇنداق بولغاچقا شېڭ شىسەي دېگەن بۇ ئىككى يۇزلىمىچى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يۈز ئۆرۈپ، بىرلا دومىلاپ گومىنداڭنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتقان گەپ.

— يا پاناھ، — دەۋەتتى ھېلىقى مەھبۇس، — ئۇنداقتا بىزمۇ ئۇنىڭ قۇربانى بولۇپ كېتەرمىزمۇ؟

— ئۇنداق بولمايدۇ، — دېدى ئەخمەتجان كەسكىن قىلىپ، — دۇنيا تارىخىنى ۋاراقلىغاندا، ھەققانىيەت كۈچلىرى رەزىللىك ئۈستىدىن چوقۇم غەلبە قىلىدۇ، رەزىل كۈچلەرنىڭ ئۈستۈن ئورۇندا تۇرۇشى ۋاقتىلىق ئەھۋال.

— ئۇھ، ئەمدى يۇرىكىم جايىغا چۈشتى.

— ئۇنچىۋالا قورقۇپ كەتكۈدەك نېمە ئىش قىلىپ قويغان بولغىيدىڭ؟

— مەنغۇ چالا ساۋات بىر دېھقان، — دېدى ھېلىقى مەھبۇس سۆز ئېلىپ، — بەيگە ئۇچۇن بېقىپ كېلىۋاتقان ئېسىل بىر ئېتىم بار ئىدى، تۇرۇپلا ئۇنىڭغا بىزنىڭ مىڭبېگىنىڭ كۆزى چۈشۈپ قاپتۇ، ئۇ سوردى، مەن بەرمىدىم، بولغان ئىش شۇ، بىر چاغدا بىر توپ ساقچى ئۆيۈمنى قورشاپ مېنى تۇتۇپ ئېلىپ ماڭدى، نەگە ئاپىرىسىلەر دېسەم، سەن خائىن، شېڭ دۇبەنگە قارشى تەشكىلاتقا قاتنىشىپسەن، سېنى قامايمىز، دېيىشتى. مەن ۋاي ئۇنداق ئەمەس، مىڭبېگى دېگەن دۆيۈزنىڭ ئىشى بۇ، ھېلىغۇ سولىغۇدەكسىلەر، چېپىۋەتسەڭلارمۇ مىڭبېگىگە بېرىدىغان ئېتىم يوق، دېدىم. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار دەسلەپ مېنى ئىلى تۇرمىسىگە سولىدى، كېيىن سىلەر بىلەن قارا ماشىنىغا ئولتۇرغۇزۇپ بۇ يەرگە ئەكىلىپ سولاپ قويدى، شۇ.

ئۇ بىردەم جىمىپ قالغاندىن كېيىن نەمەت خەلپەتكە قارىدى.
— سەن ئۆزۈڭنى يىگىتمەن دەيسەن، قانچە ياشقا كىردىڭ زادى؟
— خۇدايىم بۇيرۇسا بۇ يىل 55 ياشقا كىردىم.
— نېمە؟ مانا ئەمەسمۇ، سەن تېخى مەندىن ئىككى ياش كىچىك ئىكەنسەن، ئەپتىڭگە قارىسا قېرى بوۋايلارەك.
— بايا دېدىمغۇ، ئۆزلىرىمۇ بىر ئايغىچە بوۋايغا ئايلىنىپ قالىدىلا دەپ.
شۇ هامان ئەتراپتا كۈلكە كۆتۈرۈلدى. بۇ چاغدا مىلتىقلىرىنى چىڭ قاماللىغان گۈندىپايلار هازىر بولدى.
— هە، ئىشلىمەي نېمە گەپ؟
— بىزمۇ ئادەم، هارغاندا ئارام ئېلىشىمىز لازىم.
— هەممىسى مۇنۇ ئۆزگەرمەيدىغان نەمەت دېگەن ئۈنسۈرنىڭ ئويۇنىغۇ بۇ، شۇنچە يىل تۈرمىدە يېتىپمۇ قىلچە ئۆزگىرىش بولمىدى بۇنىڭدا.
— سەن تۈرمىدە ياتقىلى قانچە يىل بولدى؟
— بۇ يىل ئالتە يىلدىن ئاشتى.
— يا هەزرەت، مۇشۇنداق قان پۈراپ تۈرىدىغان تۈرمىدە شۇنچە يىل يېتىپمۇ يەنە هېچنېمە بولمىغاندەكىن جېنىڭ راست چىڭكەن سېنىڭ!
— شۇڭا خوجىنىياز هاجىنىڭ يىگىتلىرى بىز...
— تولا سۆزلىمەي ئىشلەش، — دېدى گۈندىپايلار شالىنى چېچىپ، — دەررىنىڭ تەمىنى تېتىپ قالماڭلار يەنە...
شۇنىڭ بىلەن مەهبۇسلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى.

* *

شۇ كېچىسى نەمەت خەلپەتنىڭ ئۇيقۇسى قاچقان بولۇپ، ئەخمەتجاننىڭ ئېتىگەندە قىلغان سۆزلىرىنى ئويلاپ زادى جىم ياتالمى-

دى. بۇ كېچە ئۇنىڭ تەپەككۇرى قاناتلانغان بولۇپ، كېچىچە بىرنەرسىلەرنى پىچىرلاپ بارماق ساناپ چىقتى. تۇرمە ئىچىگە يورۇق چۈشكەندە ئۇزۇندىن بۇيان ساقلاپ كېلىۋاتقان دەپتىرىنى ئېلىپ بىرنەرسىلەرنى يازغىلى تۇردى.

— نېمە قىلىۋاتىسەنوي، — دېدى ھېلىقى مەھبۇس، — قارىسام كېچىچە پىچىرلاپ چىقتىڭ، تومۇ تېگىپ قالمىغاندۇر دەپ ئەنسىرەپ تۇرسام ئەمدى دۇم يېتىپ بىر نەرسىلەرنى يازغىلى تۇردۇڭغۇ؟!

نەمەت خەلپەت كۆلۈپ قويۇپ ئىشىنى داۋاملاشتۇردى، بىر كەمدە بېشىنى كۆتۈرۈپ دەپتەرنى ئەخمەتجانغا ئۇزاتتى.

— كۆرۈپ بېقىڭ، ئۇكام.

— ۋاھ، يارايسىز، — ئەخمەتجان ھاياجانلاندى، — مانا قاراڭلار! خەلپىتىم كېچىچە ئۇيقۇسىنى تەرك ئېتىپ ئېسىل شېئىرىدىن بىرنى يېزىپتۇ.

— شېئىر دېگىنىڭ قوشاقمۇ، ئوقۇپ باقە قېنى، نېمىلەرنى يازدىكىن.

ئەخمەتجان شېئىرنى يۇقىرى ئىنتوناتسىيە بىلەن ئوقۇشقا باشلىدى:

ۋادەرىخ

ئەي پەلەك، چەرخىڭ ئەجەب چۆرگىلىدى ھەريان، ۋادەرىخ،
كاج رەۋىش چۆرگىلىگىنىڭگە ئەقلىم ھەيران، ۋادەرىخ.
كىم ئېسىل، كىم دىندار، كىم پىكرى بار، كىم مالدار،
ھەربىرى بولدى گۇناھسىز بەند زىندان، ۋادەرىخ.
كىمكى دانا، رەنج ـ مېھنەت بىرلە كۆلپەت چەكتى ئۇ،
ئەيش ـ ئىشرەت بىرلە خوش، ھەر كىمكى نادان، ۋادەرىخ.
باشىمىزغا كەلدى قانتىق كۈن ئەجەب غەم ـ قايغۇلۇق،

چۈشتى تەپرىق زىلزىلىگە ئەھلى شىنجاڭ، ۋاھەرىخ.
ياخشىلاردىن قالمىدى زىندانغا چۈشمەي بىر كىشى،
بۇ نېچۈك، بىرەھمىلىك ئەي چەرخى گەردان، ۋاھەرىخ.
سەنمۇ ئەي نەمەت كەمى زىندانغا چۈشتۈڭ ئەل بىلەن،
ئانچە كۆپ قايغۇرمىغىن تەقدىر - سۇبھان، ۋاھەرىخ.
ياخشىلارغا ھەمنەپەس بولساڭ ئەگەر زىنداندا سەن،
ھېچ كىرەك يوق ئەيلىسەڭ جانىڭنى قۇربان، ۋاھەرىخ.

شېئىر تېخى ئاخىرلاشماي تۇرۇپلا مەھبۇسلار چاۋاك چېلىشىتى.

— ئەجەب قاملاشتۇرۇپ يېزىپسەنغۇ ھوي، شېئىرىڭدا دېيىلگەن كاتتا ئادەملەر بىزمۇ؟

بۇ چاغدا تۇرمە ئىشىكى شاراقلاپ ئېچىلدى ۋە گۇندىپايلار ئۇلارنى ئىشقا ھەيدىدى.

— ھەي، — دېدى ئەخمەتجان چىقىپ كېتىۋېتىپ، — بىر ئېسىل شېئىرنى ئارامخۇدا ئوقۇغىلى قويمىدى - دە!

— ئەجەب ياماق نېمىكەن، — دېدى ئەخمەتجانغا سۇئال سېلىپ چىقىپ كېتىۋاتقان ھېلىقى مەھبۇس، — خوجىنىياز ھاجى دېگەنىڭ مەسلىھەتچىسى بۇنچىلىك تىرەن موللا بولسا، ئۆزى زادى قانچىلىك بولغىيدى - ھە!

— شۇڭا ئۇلار شىنجاڭ ھازىرقى زامان تارىخىدا نام - نىشان قالدۇرغۇدەك ئىزلارنى قالدۇرغان باھادىر - ئەزىمەتلەر...

— ئۇنداقتا بىزچۇ؟

— بىزدىنمۇ قالىدۇ، بىز تېخى شىنجاڭدىكى قارا كۈچلەرنى قوغلاپ چىقىرىپ، ئىنقىلاب يولىدا قۇربان بولغانلارنىڭ روھىنى خۇش قىلىمىز.

— ئىلاھىم، ئېيتقانلىرىڭ كەلسۇن!

* *

شىنجاڭدا 10 يىلدىن ئارتۇقراق ھۆكۈم سۈرگەن قانخور جاللات شېڭ شىسەينىڭ ھۆكۈمرانلىق ئورنى تەۋرىنىپ قالغىلى خېلى كۈنلەر بولۇپ قالغانىدى. چۈنكى ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يۈز ئۆرۈپ، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن جاڭ جيېشىغا 50 مىڭ سەر ئالتۇن پارا بەرگەندىن كېيىن، جاڭ جيېشى شىنجاڭدىن ئىبارەت «تىللا تۆكۈلىدىغان دەرەخ» نى ئۆز ھۆكۈمرانلىقى ئاستىغا ئېلىشنى ئويلاپ، شىنجاڭدا گومىنداڭنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقىسىنى قۇرغان، شۇنداقلا يۇقىرى دەرىجىلىك گومىنداڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ قارشىلىقىغا قارىماي، شېڭ شىسەينى دېھقانچىلىق - ئورمانچىلىق مىنىستىرلىقىنىڭ مىنىستىرى قىلىپ تەينىلەپ، شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە دۇبەن مەھكىمىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرغانىدى. بۇ كۈنلەردە شېڭ شىسەي جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالغان چىلبۆرىدەك ۋەھشىيلەشكەن بولۇپ، ئۆزىنىڭ شىنجاڭدىن ئىبارەت بۇ تۇپرىقى مۇنبەت، بايلىقى مول، ئادەملىرى ساددا گۆھەر زېمىنغا «مەڭگۈلۈك پادىشاھ» بولۇش چۈشىنىڭ بەربات بولغانلىقىنى ئويلاپ يەتكەندىن كېيىن، قان تېمىپ تۇرغان كۆزلىرىنى سوپۇن زاۋۇتىغا تىكتى. چۈنكى ئۇ يەردىكىلەرنىڭ كۆپىنچىسى سىياسىي مەھبۇسلار بولۇپ، ئۇلار شېڭ شىسەينىڭ قارىشىچە، باشقىلاردىن بالدۇر ئويلىنىپ، ئۆزىنىڭ مەڭگۈلۈك پادىشاھ بولۇش ئارزۇسىغا پۈتلىكاشاڭ بولغانلار بولغاچقا، شېڭ شىسەي ئۇلارنى كۆيدۈرۈپ كۈل قىلىشنىڭ بەدىلىگە ئۆز كۆڭلىگە تەسەللى بەرمەكچى بولدى.

1944 - يىلى 8 - ئاينىڭ 29 - كۈنى، لى يىڭچىنىڭ تۇيۇقسىز تېلېفونى ئەنسىز جىرىڭلاپ كەتتى.

— ۋەي، سىز كىم؟— لى يىڭچىنىڭ تۇرۇپكا تۇتقان قوللىرى تىترەشكە باشلىدى، چۈنكى تېلېفون شاڭ شىسەيدىن كەلگەنىدى.

— هه، مەن شېڭ شىسەي، — دېدى ئۇ زەھەرخەندىلىك بىلەن، — چاپسان ھەربىرىڭىز كېلىپ سوپۇن زاۋۇتىغا بېنزىن چېچىپ ئوت قويۇۋېتىڭلار...

— بۇ... بۇ... بۇ...

— تولا تىلىڭنى چاينىما، چاپسان بۇيرۇقنى ئىجرا قىل!

تېلېفون ئۈزۈلۈپ كەتتى. بۇ كۈنلەردە شېڭ شىسەينىڭ بىر-دىنبىر ئىشەنچلىك ئادىمى، ئىككى قولى شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ قېنى بىلەن بويالغان قانخور جاللات لى يېڭچىمۇ قاتتىق ساراسىمىگە چۈشكەن بولۇپ، شېڭ شىسەي ئۇنىڭغا، سېنى بىللە ئەكېتىمەن، دەپ نۇرغۇن قېتىم ۋەدە بەرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ياۋۇز قىياپىتىنى ھەممىدىن بەك ئوبدان چۈشىنىدىغان بۇ قانخور خۇددى ساراڭغا ئوخشاپ قالغان بولۇپ، جېنىنى ئېلىپ قېچىش ھەلەكچىلىكىدە بۇ ئىشلارنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويدى. شېڭ شىسەيمۇ ئۆز تەييارلىقى بىلەن ھەلەك بولۇپ، 9 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى شىنجاڭدىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىغان ھالدا 11 يىلدىن بۇيان توپلىغان مال ـ دۇنياسىنى 36 ماشىنىغا قاچىلاپ بىر روتا ئەسكەرنىڭ ھىمايىسى ئاستىدا يېڭى مەنسەپكە ئولتۇرۇش ئۈچۈن چۈڭچىڭغا قاراپ يولغا چىقتى.

جياڭ جېيشى شېڭ شىسەينى «قۇرۇق ئۆستەڭ» گە مىراب قىلىپ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى تىنچىتقاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئورنىغا گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ موڭغۇل، تىبەت كومىتېتىغا مەسئۇل بولۇپ ئىشلەۋاتقان ۋۇ جۇڭشىننى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسلىكىگە تەينىلەپ، شىنجاڭغا يولغا سالدى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ گومىنداڭچىلارنىڭ قولىغا ئۆتتى. ۋۇ جۇڭشىنمۇ ئەسلىدە دۇنياپەرەس كىشى بولۇپ، باشقىلارنىڭ شىنجاڭدىن ئىبارەت بۇ گۆھەر زېمىنغا كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا بېيىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ كۆزى قىزارغانىدى، لېكىن ئۇنىڭ ئوشۇقى چۈ چۈشكەن بولۇپ، بۇ كۈنلەردە شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتى كەسكىنلىشىپ كەتكەنىدى. چۈنكى شۇ يىلى 8 ـ ئايدا نىلقىدا ئىنقىلاب پارتلاپ،

ئىنقىلاب ئوتى پۈتۈن ئىلى رايونىغا تۇتاشقان بولغاچقا، كەڭ خەلق ئاممىسى غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغانغان، تېزرەك ئازادلىققا ئېرىشىش ئىستەپ كۆرەشكە ئاتلانغانىدى. مانا مۇشۇنداق مۇرەككەپ شارائىتتا شېڭ شىسەيچە يول تۇتسا باي بولۇش تۇگۈل، ئۆز جېنىنىمۇ ساقلاپ قېلىشقا كۆزى يەتمىگەن ۋۇ جۇڭشىن شىنجاڭغا كېلىپلا ئىشنى تۈرمىلەرنى تەرتىپكە سېلىشتىن باشلىدى. ئۇ بۇ ئارقىلىق شىنجاڭ خەلقىنىڭ مايىللىقىنى قولغا كەلتۈرۈپ ئۆز ئارزۇسىغا تېزرەك يېتىشنى ئويلاپ، شېڭ شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنغان بىرقىسىم ئاز سانلىق مىللەت زىيالىيلىرىنى، دىنىي مۆتىۋەرلەرنى ئالدىن قويۇپ بەردى.

بۇ كۈنلەردە تۈرمە ئىچىمۇ جانلانغان بولۇپ، شېڭ شىسەي تەرىپىدىن مەجبۇرىي ئەسكەرلىككە تۇتۇلۇپ تۈرمىگە قاراشقا قويۇلغان گۇندىپايلار ئۆز «خوجىسى» دىن ئايرىلغاندىن كېيىن، ئۆزلىرىنىڭ كېيىنكى تەقدىرىدىن ئەنسىرەپ مەھبۇسلارغا يېقىنچىلىق قىلىدىغان بولۇپ قالغان، سىرتتا بولۇۋاتقان ئىشلاردىن ئۇلارنى خەۋەردار قىلىدىغان ھالغا چۈشۈپ قالغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىلگىرىكى كىبىرى ئاللىقاچان ئۆز خوجىسى بىلەن تەڭلا غايىب بولغانىدى.

— بىزمۇ ئەسلىدە دېھقانلارنىڭ بالىلىرى، — دېدى ئۇلاردىن بىر ـ ئىككىسى نەمەت خەلپەتلەر يانغان تۈرمىنىڭ ئىشكى ئالدىغا كېلىپ، — ھازىر شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتى ياخشىلىنىشقا قاراپ يۈزلەندى. چۈنكى شېڭ دۇبەن ئەمىلى ئۆسۈپ ئىچكىرىگە كەتتى. ئۇنىڭ ئورنىغا كەلگەن ۋۇ جۇڭشىن دېگىنى خەلقچىل ئادەمدەك قىلىدۇ، بىز ئاڭلىغان خەۋەرلەرگە قارىغاندا سىلەرنى قويۇۋېتىش ئۈچۈن يېغىن ئېچىپتۇدەك...

— بىزمۇ سىلەرنى قويۇۋەتسىلا بۇ يەردىن كېتىمىز، — دېدى يەنە بىرى مەيۈس ھالدا، — يۈرتىمىزغا قايتىپ بېرىپ دېھقانچىلىقىمىزنى قىلىمىز.

— ئاغزىڭغا ناۋات، ئۇكا، ئەمدى ئادەمدەك گەپ قىلىدىغان

بوپسەن...

شۇ كۈنلەردە يەنە ئىلىدا ئىنقىلاب پارتلاپ ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنى ساراسىمگە سېلىپ قويغانلىق خەۋىرىمۇ تۇرمىگە ئۇچۇپ كىردى.

— ۋاھ، بىزنىڭكىلەر قوزغىلىپتۇ ـ دە، تۇرمىدىن چىقىدىغان بولسام ھېچ ئىشقا يارىمسام ھېچبولمىغاندا ئات باقار بولسىمۇ بولىمەن.

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان ئەخمەتجان كۈلۈپ تاشلىدى.

— ئاڭلىدىڭمۇ، ھوي كاتتا شائىر، — دېدى زۇۋاندار مەھبۇس نەمەت خەلپەتكە قاراپ، — بىزنىڭكىلەر قوزغىلىپتۇ، ئەگەر تۇرمىدىن بوشانساڭ بىز تەرەپكە ئۆتەمسەن؟

— جان دەپ ئۆتىمەن، تەقسىر!

— ياشاپ كەت، ئوغۇل بالىدەك گەپ قىلدىڭ، چوقۇم ئۆتۈش كېرەك، ئەگەر ئۆتىدىغان بولساڭ مەن سېنى مىڭبېگىنىڭ ئالمىلىق بېغىدا بىر قوللۇق مېھمان قىلىمەن.

مەھبۇسلار قاقاقلاپ كۈلۈشتى.

بىر كۈنى تاڭ سەھەر پەيتى ئىدى، مەھبۇسلار تەيەمۇم قىلىشقاندىن كېيىن، نەمەت خەلپەتنىڭ باشلامچىلىقى بىلەن نامازغا ئوقۇشقا تەرەددۇتلىنىۋاتاتتى. بىراق ئۇلارغا بۇ كۈنى بىرگە نامازغا ئوقۇش نېسىپ بولماي قالدى. تۇرمىنىڭ ئىشىكى شاراقلاپ ئېچىلىپ، ئۇچىسىغا گومىنداڭ فورمىسى كىيگەن ئىككى ئەسكەر كىرىپ كەلدى ۋە ۋارقىرىدى.

— ئەخمەتجان قاسىمى دېگەن قايسىڭ؟

— مانا مەن، — ئەخمەتجان ئۇنلۇك جاۋاب بەردى.

— تازا بىئەپ ۋاقىتدا كېلىپ قالدى ـ ھە، بىكارلا نامازنى قازا قىلىپ...

— چاپسان نەرسە ـ كېرەكلىرىڭنى يىغىشتۇرۇپ بىز بىلەن ماڭ!

— بىزچۇ، بىزنى قويۇپ بەرمەمسىلەر؟ — ھېلىقى مەھبۇس

ئەسكەرلەرنىڭ قولىغا ئېسىلدى، — بىزمۇ ئىنقىلابچى، ئىلىدىن ئىنقىلابچى دەپ تۇتقۇن قىلىپ ئەكەلگەن بىزنىمۇ...

— ساڭا تېخى بۇيرۇق يوق! — ئەسكەرلەر تېرىككىنىدىن ئۇنى سىلكىۋەتتى.

— ئەخمەتجاندىن ئايرىلىپ قالساق زېرىكىپ ئۆلىمىز بىز...

— بىر ئادەم بولسىمۇ قۇتۇلسۇن، — دېدى نەمەت خەلىپەت ئېغىر تىنغىنىچە، — بىزگىمۇ خۇدايىمنىڭ پۇتكىنى باردۇر...

بىر يىلدىن ئارتۇقراق تۇرمە ھاياتىدا نەمەت خەلىپەتكە ئېچىكىپ قالغان ئەخمەتجان ئۇنىڭغا قارىدى.

— خوش، خەلىپتىم، — دېدى ئۇ كۆزلىرىگە ياش ئالغان ھالدا، — سىز بىلەن ئېغىر كۈنلەردە بىرگە بولۇپ خۇددى بىر تۇغقان قېرىنداشتەك مېھرىلىك بولۇپ قالغانىكەنمەن. ئەگەر تۇرمىدىن ساق ـ سالامەت چىقىپ كەتسىڭىز بىز تەرەپلەرگە ئۆتۈڭ، ھەرىكەتنى بىرلىكتە داۋاملاشتۇرىمىز.

ئۇ يەنە باشقىلارغا قارىدى:

— خەير خوش، ئەزىز قېرىنداشلار، ئۆزۈڭلارنى ياخشى ئاسراڭلار!...

مانا ئەخمەتجان چىقىپ كېتىپ بىر كېچىمۇ ئۆتتى. بۇ چاغدا مەھبۇسلارنىڭ قاپاقلىرى سېلىنغان، خۇددى مۇھىم نەرسىسىنى يىتتۈرۈپ قويغان كىشىلەردەك خىيالچان ھالەتتە بىر ـ بىرىگە ئۇنسىز باقماقتا ئىدى. بۇ جىمجىتلىقنى يەنە ھېلىقى مەھبۇس بۇزدى.

— مەن زادى چىدىيالمايۋاتىمەن، ھوي خەلىپتىم، تىلىڭنى قاغا چوقۇۋالمىغاندىكىن بىرنېمە دېمەمسەن، بۇرنۇمغا ئۆلۈم پۇرىغان بىلەن كۆزۈمگە ئىلىنىڭ ئالمىلىق باغلىرىدىكى مەشرەپ سورۇنلىرى كۆرۈنۈپ بوغۇلۇپ قالغىلىۋاتىمەن.

— قوشاق قاتامسەن، ناخشا ئوقۇمسەن، بىرنېمە دېسەڭچۇ، ئاكا، جىم ئولتۇرۇپ تۇگىشىپ كەتمەيلى بىكار...

بۇ چاغدا خىياللار ئىسكەنجىسىدە ئۆرتىنىپ بولالماي قالغان

خەلپىتىمىنىڭ پىغانى تېشىپ چىقتى ـ دە، دەرھال ناخشا باشلىدى:

ئىلىخو دېگەن يەردە،
ئىنقىلابلار بولۇپتۇ.
نۇرغۇنلىغان پىدائىي،
يارەسۇل، دەپ چىقىپتۇ...

— ياھ، ياھ، ئۆلمە ھوي ئۆلمە، كارامەتقۇسەن، بىردەمدىلا بىزنىڭكىلەرنى ناخشىغا قېتىۋالدىڭغۇ ئەمدى، خوجىنىياز دېگىنىڭ بىكارغا ئەتىۋارلىماپتىكەن سېنى...

— شۇ، ئەخمەتجانمۇ بىكارغا چىللىمىغان خەلپىتىمنى...

مەھبۇسلار قىي ـ چۇ كۆتۈرۈپ تۇرغاندا تۇرمىنىڭ ئىشىكى ئېچىلدى.

— نەمەت خەلپەت دېگىنىڭ قايسىڭ؟

— مەن بولىمەن...

— نەرسە ـ كېرەكلىرىڭنى يىغىشتۇرۇپ بىز بىلەن ماڭ!

— نېمە، ئەمدى بىز پىت ـ بۇرگىلەرگە يەم بولىدىغان بولدۇق...

* *

نەمەت خەلپەت تۇرمە ھويلىسىغا چىققاندا ئۇنى بىر قارا رەڭ-لىك پىكاپ ساقلاپ تۇراتتى.

— قېنى چىقە، بىز سېنى ھامامغا ئېلىپ بارىمىز...

ماشىنا قوزغىلىپ بىردەم ماڭغاندىن كېيىن بىر يەردە توختـ-دى.

— قېنى كىرە، — دېدى ئەسكەرلەردىن بىرى، — ئوبدان يۇيۇنۇپ چىق...

— قېچىپ كەتمە ـ ھە، — دېدى ئارىدىن بىرى، — قاچمىساڭمۇ سەن بەربىر قويۇپ بېرىلدىڭ.

نەمەت خەلپەت يۇيۇنۇپ بولغاندىن كېيىن هاممامغا قارىغۇچى ئۇنىڭغا بىر قۇر يېڭى كىيىم بەردى. ئالدىن ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان ساتىراش ئۇنىڭ ئۇزۇندىن بۇيان ئۇستىرا تەگمىگەن چاچ ـ ساقاللىرىنى ياساپ قويدى.

— قېنى چىقە، — دېدى ئەسكەرلەردىن بىرى ماشىنىنىڭ ئىشكىنى ئېچىپ، — ئەمدى ئادەم ئىسكەتكە كەلدىڭ. بىز سېنى ئۆلكىلىك هۆكۈمەتكە ئېلىپ بارىمىز...

ماشىنا غۇيۇلداپ ماڭغىنىچە بىرمۇنچە كوچىلاردىن ئەگىپ ئۆتۈپ ئۆلكىلىك هۆكۈمەت قورۇسىدا توختىدى. ئۇ يەردە ئۇنى گومىندالڭ ئەمەلدارلىرىدىن بىرى قىزغىن قارشى ئالدى.

— يۇرۇڭ، ئىشخانىغا كىرەيلى، — دېدى ئۇ كىشى مۇلايىملىق بىلەن.

ئۇلار ئىشخانىغا كىرگەندىن كېيىن هېلىقى كىشى سۆز ئالدى:

— بىز سىزنىڭ ئەهۋالىڭىزدىن تامامەن خەۋەردار بولدۇق. سىز شېڭ دۇبەننىڭ تۇرمىسىده يەتتە يىل بەهۇە ئازاب چېكىپسىز، ۋۇ جۇڭشىن جۇشى سىزنىڭ ئەهۋالىڭىزنى بىلگەندىن كېيىن سىزگە كۆپ هېسداشلىق قىلدى. ۋۇ جۇشى شېڭ دۇبەنگە ئوخشاش قانخورلاردىن ئەمەس. جىياڭ ۋېيىۋەنجاڭمۇ هەر مىللەت خەلقىگە ئورتاق مۇئامىلە قىلىدىغان، جۇڭگو خەلقىنىڭ ئاتىسى بولۇشقا مۇناسىپ ئېسىل كىشى. ۋۇ جۇشى بولسا جاڭ ۋېيىۋەنجاڭنىڭ يېقىن ئادىمى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئىلغارلىقنى ياقىلايدىغان خەلق چىل كىشى. شۇڭا جياڭ ۋېيىۋەنجاڭ ئۇ كىشىنى شېڭ دۇبەننىڭ شىنجاڭ خەلقى ئۈستىده قالدۇرغان جاراهەتلىرىنى تەلتۆكۈس سايقايتىش ئۈچۈن مەخسۇس شىنجاڭغا ئەۋەتتى. سىز ئەمدى ئەنە شۇ كىشىنىڭ خەيرخاهلىقى بىلەن تۇرمىدىن ئازاد بولدىڭىز. تۇرپانغا بارغاندىن كېيىن خەلق ئارىسىغا چۆڭقۇر چۆكۈپ، مەزكۇر هۆكۈمىتىمىز بىلەن يەرلىكتىكى ئاما ئوتتۇرىسىدىكى ئۇقۇشماسلىقلارنى تۈگىتىشكە كۈچ چىقارغان بولسىڭىز، ۋۇ جۇڭشىن جۇشى بۇ

ئەجرىڭىزگە لايىقىدا جاۋاب قايتۇرغان بولاتتى.

ئۇ يەنە يانچۇقىدىن بىر كىچىك بولاقنى چىقىرىپ نەمەت خەلپەتكە ئۇزاتتى.

— بۇ ئاز بولسىمۇ ۋۇ جۇڭشىن جۇشىنىڭ كۆڭلى، يولدا خىراجەت قىلارسىز.

شۇنىڭ بىلەن نەمەت خەلپەت ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتىن چىقىپ دۆڭكۇۋۇرۇككە قاراپ يول ئالدى. چۈنكى شۇ چاغدا ئۇنىڭ قورسىقى راسا ئاچقانىدى.

تۇرپان خەلقىدىن سالام

«نەمەت خەلپەت قايتىپ كەپتۇ، ئۇ تېخى هايات ئىكەن» دېگەن بۇ خەۋەر ناهايىتى تېزلا ئەتراپقا يېيىلىپ تۇرپان خەلقىنى قاتتىق هاياجانغا سالدى.

— توۋا، جېنى تۆمۈركەن، — دېيىشەتتى ئۇنىڭ ئۆيىگە پەتە قىلىپ بارغانلار ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ قايتقاندىن كېيىن، — يەتتە يىل تۇرمىدە ئازاب چېكىپمۇ هېچنېمە بولماپتۇ...

— بەللىرى سەل مۇكچىيىپ قاپتىمۇ نېمە؟

— سەل ئورۇقلاپ قالغاندەكلا...

— هاي ئاداشلار، سىلەرمۇ خەلپىتىمگە ئوخشاش قان پۈراپ تۇرغان تۇرمىدە يەتتە يىل ئەمەس، يەتتە كۈنلا سولىنىپ بېقىڭلار- چۇ قېنى، سىلەر نېمە بولۇپ كېتەرسىلەركىن؟

تۇرپان، ئاستانە، سىڭگىم، قارىغوجا، ياڭخى، لۈكچۈن، تۈيۈق، لەمجىن ... قاتارلىق يۇرتلاردىكى كىشىلەر ئۇزۇندىن بۇيان دېرىكى بولماي كېلىۋاتقان بۇ ئەزىز قېرىنداشنىڭ يەتتە يىلدىن بېرى شېڭ شىسەينىڭ تۇرمىسىدە ئازاب چەككەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئۇنى يوقلاپ كېلىش ئۈچۈن مۇرتۇق تامان سەلدەك ئاقتى.

بۇ كۈنلەردە مۇرتۇق قاينىق بازارغا ئايلىنىپ قالغاندەك، ياق، خۇددى رىۋايەتلەردە سۆزلىنىدىغان ئۇلۇغلار ماكانىغا ئايلىنىپ قال- غاندەك ناهايىتى ئاۋاتلىشىپ كەتكەنىدى. دېمىسىمۇ هەق راست، مۇرتۇق دېگەن ئەزەلدىن ئۇلۇغلار يۇرتى، ئەنە ئاۋۇ قەد كۆتۈرۈپ تۇرغىنى هەزرىتى ئابدۇلھەمىد مەۋلانە غوجام مازىرى، كىشىلەر- نىڭ ئالدىدا تۇرغىنى بولسا خوجىنىياز هاجى، مەخسۇت مۇهىتى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، مەخمۇت مۇهىتى قاتارلىقلار بىلەن مۇرىنى مۇرىگە تىرەپ جەڭ قىلىپ، ئاخىرىدا شېڭ شىسەينىڭ تۇرمىسىگە

چۇشۇپ، خۇددى تۇگمەنگە چۇشكەن «ئۇگۇت» ساق قالغاندەك سالامەت هالدا قايتىپ چققان پىداكار ئەزمەت ئىدى.

نەمەت خەلپەتنىڭ تۇرمىدىن ساق ـ سالامەت قايتىپ چىقىپ، مۇبارەك قەدەمىنىڭ مۇرتۇقغا يەتكەنلىكىنى ئاڭلىغان خەلق ئاممىسى خوشاللىق دەرياسىغا غەرق بولسا، ئۇنىڭ ئەكسىچە يەرلىكتىكى بىر قىسىم زومىگەرلەرنى ساراسىمىگە سېلىپ قويدى. نەمەت خەلپەتنىڭ تۇرمىدە تارتقان كۇلپەتلىرى بىرگە ئون قوشۇلۇپ، تېخى مۇ بېيىغىنچە ئەتراپقا تاراپ، نەمەت خەلپەتنىڭ شۆھرىتىنى يەنە مۇ ئاشۇرماقتا ئىدى.

— نەمەت خەلپەتكە خۇدايىم شۇنداق بىر كارامەت ئاتا قىپتۇ-دەك، خوجىنىياز هاجى، تاهىربەگلەرنى ئۆلتۇرگەن قاتىللار ئۇنى مۇ ئۆلتۇرمەكچى بولغانىكەن، تۇيۇقسىزلا نەمەت خەلپەتنىڭ پېشانىسىدە نۇر پارلاپتۇدەك، بۇنىڭدىن ئەقلى لال بولغان قاتىللار، بۇ دېگەن خۇدانىڭ يېقىن كىشىسى ئىكەن، ئەگەر بۇنى ئۆلتۇرسەك ئاقىۋىتىمىز ياخشى بولمىغۇدەك دەپ قورقۇشۇپ ئۆلتۇرۇشكە جۈرئەت قىلالماپتۇدەك.

— تۇرمىدە تۇرۇپمۇ «قۇرئان» نى ئوقۇۋاتقانلىكىن، قۇرئاندىكى سۈرىلەرنىڭ خاسىيىتىدىن تۇرمىنىڭ تورۇسىدا يورۇقلۇق پەيدا بوپتۇدەك، خەلپىتىم شۇ نۇرنىڭ يورۇقىدا قۇرئان ئوقۇپ، ئاللاغا ئىبادەت قىلىپ يەتتە يىلنى ئۆتكۈزۈپتۇدەك...

* *

— نېمە، نەمەت خەلپەت تېخى هاياتمىكەن! — ئۆزىنىڭ دالاندىكى كارىزدىكى ئوردىسىدا يېتىپ بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان لۇكچۇننىڭ ئاتاق ۋاڭى مەتسايىت (سا چىگۈاڭ) نىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتتى.

— هايات ئىكەن، غوجام، — دېدى بۇ خەۋەرنى يەتكۈزگەن خىزمەتكارلاردىن بىرى، — ئاڭلىسام ئۇ كىشىنى شېڭ دۇبەن تۇرمىسىدە يەتتە يىل ئازاب چېكىپتۇ دەيدۇ.

— بۇنىڭدىن خەۋىرىم بار، — دېدى مەتسايىت چىرايىنى پۇرۇشتۇرۇپ.

— يەنە بار، — دېدى خىزمەتكار پۇكلىنىپ تۇرۇپ، — خەلپىتىمىنىڭ تۇرمىدىن چىققانلىقىنى ئاڭلىغان لۇكچۇندىكى گادا-يلاردىن بىرنەچچىسى مۇرتۇققا بارغانىكەن، ئۇ كىشى قىلچە ھېيىق-ماستىن، ھازىر ھۆكۈمەت ئالماشتى، لېكىن بۇ ھۆكۈمەتمۇ ئۇزاق-قا بارمايدۇ، چۈنكى بۇ ھۆكۈمەتنىڭمۇ شېڭ دۇبەن ھۆكۈمىتى بىلەن قىلچە پەرقى يوق. ھازىر ئىلى تەرەپتە يېغىلىق بولۇپ گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنى ساراسىمگە سېلىپ قويدى، شۇڭا ئۇلار ئىلاجسىزلىقتىن بىزنى قويۇۋەتتى. پات ئارىدا ئىلىلىقلار قوزغە-غان يېغىلىق تۇرپانغىمۇ يېتىپ كېلىدۇ، ئۇ چاغدا تۇرپان ئازاد بولۇپ بىز ئەركىنلىككە ئېرىشىمىز، كىم بىلىدۇ تېخى، ئۇ چاغدا ساچىڭۇاڭنىڭ ئوردىسىدا ئازادلىقنى تەنتەنە قىلىپ مەشرەپ ئويناي-مىزمۇ تېخى! دەپتۇدەك.

— شۇنداق دەپتۇمۇ تېخى، ئۇخلىماي چۈش كۆرۈپتۇ، شېڭ دۇبەن دېگەن كالۋازە، خوجىنىياز، تاھىربەگلەرنى بوغقاندەك تۇر-مىدىلا بوغۇپ ئۆلتۈرۈۋەتسىلا بولماسمىدى، — مەتسايىت بىردەم ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن ۋارقىرىدى، — سەن چاپسان چىقىپ ئې-غىلدىكى تورۇق ئاتنى توقۇ، ئاندىن لۇكچۇنگە بېرىپ يېقىنلىرىم-دىن بىر - ئىككىگە خەۋەر قىل، بىز شۇ ئاتنى قۇربانلىق قىلىش بەدىلىگە ئۇنى بىر كۆرۈپ كېلەيلى، مەشرەپ ئوينىغۇچىلىك ھالى بارمىكىن ئۇنىڭ!

بىز كىتابىمىزنىڭ بېشىدا سۆزلەپ ئۆتكىنىمىزدەك، ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان تۇرپان خەلقىنىڭ يىلىكىنى شوراش ھېسابىغا ئۆزلىرى قېپىنىپ، تۇرپان خەلقىنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىپ كې-لىۋاتقان ۋاڭ ئەۋلادى مەتسايىت ئۆز ۋاقتىدا بىرلا يۇمىلاپ ئىنقە-لابچىلار قاتارىدىن ئورۇن ئېلىپ، مەخسۇت مۇھىتى قاتارلىقلار بىلەن قۇمۇلغا بېرىپ خوجىنىياز ھاجىنى پىچاقلا چىللاپ ئاچىققان-دىن كېيىن، مەخسۇت مۇھىتىنىڭ «خوجىنىياز ھاجى ئاكام دې-

گەن تاغ قاپلىنى، شۇڭا شەھەرگە كىرمەي چالقان تاغلىرىدا ئىسـ
تىھكام قۇرسۇن» دېگەن سۆزنىگە قوشۇلماي، ئۇلارنى لۇكچۇنگە
چىللاپ تۇرۇۋېلىپ، شېكى شىسەي بىلەن بولغان لۇكچۇندىكى جەڭـ
دە مەخسۇت مۇھىتى، ھەمدۇللا داموللاملارنىڭ ئۆلۈشىنى كەلتۈـ
رۈپ چىقارغان بولسا، خوجىنىياز ھاجى، مەخمۇت سىجاڭ، نەمەت
خەلپەتلەر قوشۇن تارتىپ جەنۇبقا يۈرۈش قىلىپ، گا سىلىڭ
قوشۇنلىرى تۇرپاندا تۇرغان كۈنلەردە يۇقىرىقى ئىشلارنى پەش
قىلىپ ئۇنىڭغا مەسلىھەتچى بولۇۋالغان، گا سىلىڭ قىسىملىرى
مەغلۇپ بولۇپ خوجىنىياز ھاجى، نەمەت خەلپەتلەر ئۇرۇمچىگە
كەلتۈرۈلۈپ، تۇرمىگە تاشلانغان كۈنلەردە بولسا شېكى شىسەي
ھۆكۈمىتىنى قوللىغۇچىلار قاتارىغا كىرىۋېلىپ، ئۇنىڭ تۇرپاندىكى
ئىلغار كۈچلەرنى تەقىب ئاستىغا ئېلىشىدا ئاكتىپ رول ئوينىغان،
شىنجاڭدا گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقىسى
قۇرۇلغاندىن كېيىن يەنە ھىيلە ـ نەيرەڭ ئىشلىتىپ مەزكۇر
پىرقىگە ئەزا بولۇۋېلىپ، لۇكچۇن ۋاڭلىقى ئاللىقاچان ئەمەلدىن
قالدۇرۇلغان بولسىمۇ ئۇ يەنە ئۆزىنى «سا چىڭۋاڭ» دەپ ئاتاپ،
قولىدىكى زېمىن، سۇ قاتارلىقلاردىن پايدىلىنىپ خەلقنى قاقتى ـ
سوقتى قىلىپ جان ئېلىۋاتاتتى.

— ئاتلار تەييار بولدى، غوجام، لۇكچۇندىنمۇ پەيزۇل بەگ، ئەندىن بەگلەر يېتىپ چىقتى، — خىزمەتكارنىڭ سۆزى تېخى تۈگـ
مەيلا لۇكچۇن بەگلىرى كىرىپ كەلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ۋاڭ ھەزرىتىم، چاقىرتقانىكەنلا...

— ھە، — دېدى مەتسايىت ئۇلار بىلەن قول ئېلىشىپ تۇرۇپ، — نەمەت خەلپەت دېگەن يالاڭ تۆش يەنە پەيدا بوپتۇدەك، شۇڭا ھەرقايسىلىرى بىلەن بىرلىكتە بېرىپ تاماشا كۆرۈپ كېلەيـ
لى، دەپ چاقىرغان.

— قۇللۇق، قۇللۇق، — ئۇلار دەرھال ئۆز ماقۇللۇقلىرىنى بىلدۈرۈشتى.

ئۇلار مۇرتۇقتا يېتىپ كەلگەن چاغدا نەمەت خەلپەتنىڭ ئۆيىدە

پاراڭ قىزىغان بولۇپ، تۇرپاندىكى ياقۇپ ھاجى، باۋۇدۇنباي قاتارلىق تىجارەتچىلەر ئۇنى يوقلاپ چىققاندى.

— ھازىر تۇرپاننىڭ تىجارەت ئەھۋالى كۇندىن - كۇنگە ئوسالىشىپ كېتىۋاتىدۇ، — دېدى پاراڭ ئارىلىقىدا باۋۇدۇنباي، — تۇرپاندا گومىنداڭچىلار پەيدا بولغاندىن كېيىن باج تېخىمۇ ئېغىرلاشتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلار ماللىرىمىزنى بىكارغىلا ئېلىۋېلىپ، پۇل بەر، دېسەك خۇددى ئېلىشى بارەڭ ھۇرپىيىپ...

— بۇنىڭ تەدبىرىنى قىلماي زادى بولمىدى، خەلپىتىم...

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، غازى قېرىندىشىم، — خۇددى ئاسماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بولغان مەتسايىتلارنى كۆرگەن مېھمانلار جىمىپ قېلىشتى.

— ھەرنېمە بولسا ساق - سالامەت قايتىپ كەپتىلا، — مەتسايىت ئۇزۇن يىل كۆرۈشمىگەن قېرىندىشى بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن غۇلاچلىرىنى كەڭرى ياي-غىنىچە نەمەت خەلپەتكە قاراپ كەلدى.

— خۇداغا شۈكرى، — نەمەت خەلىپەت ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈپ تۆرگە باشلىدى. ئۇلار كۆرپىلەرگە ئوبدان جايلىشىۋالغاندىن كېيىن قىسقا پاتىھە قىلىپ دۇئاغا قول كۆتۈرۈشتى. بۇ چاغدا نەمەت خەلپەتنىڭ ئايالى مەخان چاي دەملەپ، داستىخان راسلىدى.

— شۇنداق قىلىپ شېكىڭ دۇبەننىڭ تۇرمىسىدە يەتتە يىل ياتتىم دېسىلە، — دېدى مەتسايىت ئېچىنغان قىياپەتتە، — ئادەم ئەمەس توڭگۇزكەن شېكىڭ دۇبەن دېگەن، بۇ توڭگۇز ئۆز چېغىدا ئاتا - بوۋىلىرىمىزدىن تارتىپ بىر ئوبدان سەلتەنەت يۈرگۈزۈپ كېلىۋاتقان ئېگىز ئوردىغا ئوت قويۇپ ئاتامنى كۆيدۈرۈپ ئۆلتۈرۈۋەتتى، — ئۇ چايدىن بىر ئوتلىغاندىن كېيىن يەنە سۆزگە كىرىشتى، — شېكىڭ دۇبەن دېگەن بۇ مەلئۇننىڭ دەۋرىدە مەخسۇتباي، خوجىنىياز ھاجى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قاتارلىق ئەل ئوغلانلىرى ئەزىز جانلىرىدىن ئايرىلىپ، ئۆزلىرىمۇ تۇرمىگە چۈشكەنىدىلە. مانا ئەمدى ئۇنىڭ ئىككى پۇتى بىر ئۆتۈككە تېقىلىپ، ئورنىغا

گومىندانڭ ھۆكۈمىتى ھوقۇق تۇتۇۋىدى، يۇرتىمىز ئاۋاتلىشىشقا باشلاپ، خەلقىمىز خاتىرجەملىككە ئېرىشتى. مانا ھەم ئۆزلىرىنى ۋۇ جۇڭشىن جۇشى ئۆزى بۇيرۇق چۈشۈرۈپ تۇرمىدىن ئازاد قىپتۇ. بۇنىڭدىن شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، گومىندانڭ ھۆكۈمىتى ئادالەتپەرۋەر ھۆكۈمەت، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە رەئىس بولغان ۋۇ جۇشىمۇ خەلقچىل ئادەم. شۇڭا ئۆزلىرى بىلەن بىز بۇ دانا رەھبەرنىڭ خىزمەتلىرىدە بولۇپ، ئۇنىڭ بىزگە قىلغان ياخشىلىقلىرىغا جاۋاب قايتۇرمىقىمىز لازىمدۇر.

ئۇنىڭ بۇ پاراڭلىرى تۇرپاندىن چىققانلارغا ياقمىدى بولغاي، مېڭىش تەرەددۇتىغا چۈشتى:

— سا چىگۈڭ ھەزرىتىمىنىڭ مۇبارەك قەدىمى مۇرتۇققا يەتكەن يەردە تۇرپانلارغىمۇ يېتىپ ئاشىدۇ، — دېدى ئۇلار كىنايە ئارىلاش، — بولسا بىز تەرەپلەرگە ئۆتۈپ بىر مېھمان بولۇپ كېتەرلا.

— قۇللۇق، قۇللۇق، — دېدى سا چىگۈڭ كىنايىنى چۈشەنمەستىن، — ھەرقايسىلىرى شۇنداق دېگەندىكىن چوقۇم بېرىپ قالىمىز.

ياقۇپ ھاجىلار كەتكەندىن كېيىن مەتسايىت نەمەت خەلپەتكە ناھايىتى «مۇھىم» بىر خەۋەرنى يەتكۈزدى.

— شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتىكى قەدىناسلاردىن خەت كېلىپتۇ، — دېدى ئۇ مەمنۇنىيەت بىلەن، — ئۇلار مېنى ۋۇ جۇڭشىن جۇشىغا مەسلىھەتچىلىككە كۆرسەتكەنكەن، ئۇ زات ئىپادە بىلدۈرۈپ ماقۇل بوپتۇ. شۇڭا پات ئارىدا ئۇرۇمچىگە ماڭىمەن، ئەگەر قوبۇل كۆرسىلىرى بىللە بارسىلا، خەلپىتىم، مەن ئۇ كىشىگە دەپ ئۆزلىرىنى ياخشى خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويىمەن.

— ياخشى كۆڭۈللىرىگە رەھمەت، — دېدى نەمەت خەلپەتمۇ جاۋابەن، — ئۇزۇن يىل تۇرمىدە يېتىپ كەم ماغدۇر بولۇپ قالىدىم. ھازىر ھۆكۈمەت ئىشلىرىغا ئارىلاشقۇدەك ۋاقتىممۇ يوق.

شۇڭا ئۆيده خوتۇن ـ بالىلار بىلەن قوشۇلۇپ، جامائەت بىلەن بىرگە بولۇپ، ئارام ئالغىنىم تۇزۇكمىكىن.

— زورلاش يوق، زورلاش يوق، — دېدى مەتسايىت يەنە ھېيلىگەرلىك بىلەن، — ئۆزلىرى دېگەن مەرھۇم ئاتام ئىمىن چىكۈڭ ھەزرەتلىرى بىلەن قەدىناس بولۇپ ئۆتكەن ئادەم. شۇڭا ئۆزلىرىنى زورلاش ھەددىم ئەمەس. ئۇنداقتا بىزمۇ يانايلى، ئۆزلىرىنى تۇرمىدە ئۇزۇن يېتىپ كاردىن چىقىپتۇ، دېگەندەك پاراڭلار يۇرتمۇ يۇرت تارقىلىپ يۇرگىلى نېكەم. شۇڭا ئۆزلىرىنىڭ لايىقلىرىدا بولمىسىمۇ بىر ئات ئەكەلدىم. بولسا شۇ ئاتقا مىنىپ يۇرتمۇ يۇرت ئايلىنىپ، ئۆز مەۋجۇتلۇقلىرىنى خەلقىئالەم ئالدىدا بىر نامايان قىلسىلا بوپتىكەن، خەلپىتىم.

مەتسايىت بۇ سۆزلەرنى قىلغاندا يۇرەكلىرى ئېچىشىپ كەتتى. چۈنكى يۇقىرىدىكى پاراڭلار يالغان بولۇپ، بۇ ئۇنىڭ ئۆز ئارزۇسى بويىچە قىلىنىۋاتقان گەپلەر ئىدى.

— ئوبدانراق ئويلىنىپ كۆرەرلا، خەلپىتىم، — دېدى ئۇ يەنە ئۇزىتىپ چىققان نەمەت خەلپەتكە قاراپ، — ئەگەر ماغدۇرلىرىغا كېلىدىغان بولسىلا چوقۇم مېنى ئىزدەپ تاپسىلا، ئۇرۇمچىدە بىللە ئىشلەيلى.

— ئاۋۋال بىر ماغدۇرۇمغا كېلەي، خۇدايىمنىڭ پۈتكىنىچە بىرئىش كۆرمەيمىزمۇ...

شۇنىڭ بىلەن مەتسايىتلار لۇكچۇنگە قايتىپ كەتتى.

* *

1944 ـ يىلى 8 ـ ئايدا نىلقىدا ئېتىلغان مىلتىق ئاۋازىدىن كېيىن، ئىنقىلاب ئوتى ناھايىتى تېزلا ئەتراپقا كېڭىيىپ 1945 ـ يىلىنىڭ ئاخىرلىرىغىچە ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي قاتارلىق ئۇچ ۋىلايەت ئازادلىققا ئېرىشتى. بۇ چاغدا گومىنداڭ دائىرىلىرى ئۇچ ۋىلايەتتىن باشقا يەتتە ۋىلايەتتە ئاق تېررورلۇق يۇرگۈزۈۋاتقان

بولۇپ، تۇرپاندىمۇ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ زۇلۇمى چېكىگە يەتكەنىدى.

1946 ـ يىلى گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ئەمەلدارلىرىدىن تەن رىمى، چىن يېڭجاڭ قاتارلىقلار باشچىلىقىدىكى گومىنداڭ ئەسكەرلىرى تۇرپانغا كېلىپ ئورۇنلاشقاندىن كېيىن تۇرپان ۋەزىيىتى تېخىمۇ كەسكىنلەشتى. ئۇلار تۇرپانغا كەلگەندىن كېيىن ھەربىي مەشىق قىلىمىز، دېگەننى باھانە قىلىپ خەلقنىڭ ئېتىزلىقىدىكى زىرائەتلەرنى دەسسەپ چەيلىدى، تۇرپان خەلقىنى قوغداپ مىز دېگەننى باھانە قىلىپ، ئەمگەكچى خەلقنى تۇتۇپ ئەكېلىپ، مەجبۇرىي ئەمگەككە سېلىپ تۇرپان شەھىرى ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق سىڭگىم ئېغىزى، پىچانىڭ شور بۇلاق دېگەن جايلىرىغا پوتەي سالدۇردى. شۇ چاغدا سېلىنغان پوتەيلەرنىڭ سانى تۇرپان يېڭىشەھەر ۋە كونىشەھەردە 26، سىڭگىم ئېغىزىدا تۆت، شوربۇلاقتا ئىككى بولۇپ، جەمئىي سانى 32 گە يەتتى.

ئەسكەرلەر تۇرپان شەھىرىگە ئورۇنلاشقاندىن كېيىن، شەھەردە تىجارەت قىلىۋاتقان سودىگەرلەرنى، سودىلىق ئۇچۇن كىرگەن پۇقرالارنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن تارىخىتىن بۇيان «يىپەك يولى» نىڭ مۇھىم قاتناش تۇگۇنى ھېسابلىنىپ، سودا ـ سېتىق ئىشلىرى رونىق تاپقان تۇرپان شەھىرى خۇددى ۋابا تەگكەندەك چۆلدەرەپ قالدى. بۇ كۇنلەردە يەنە گومىنداڭ دائىرىلىرى كۆزىنى شىنجاڭنىڭ يەرلىك مەھسۇلاتلىرىغا تىكىكەن بولۇپ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ھەربىي كۇچىدىن پايدىلىنىپ خەلقتىن تارتىۋالغان بۇ قىممەتلىك بۇيۇملارنى ئىچكىرىدىكى خوجايىنلىرىغا يەتكۈزۈپ بېرىپ، بۇ مەھسۇلاتلارنى ئۆزلىرىنىڭ يۇقىرىغا ئۆرلەشتىكى شوتىسى قىلىۋالغانىدى.

مانا مۇشۇنداق بىر ھالقىلىق پەيتتە، تۇرپاندا «تۇرپان شىركىتى» ئۆز جامالىنى خەلقە كۆرسەتتى. بۇ شىركەتنىڭ ئاساسلىق قۇرغۇچىلىرى نەمەت خەلپەت، ياقۇپ ھاجى، باۋۇدۇنبايلار بولۇپ، شىركەتنىڭ ئاساسىي مەقسىتى، تۇرپاندىكى تىجارەتچىلەرنى

بىر بايراق ئاستىغا يىغىپ، گومىنداڭچىلارنىڭ قانۇنسىز سودىسى-نى چەكلەش ئىدى. شىركەت قۇرۇلغاندىن كېيىن تىجارەتچىلەر ئۆزئارا ئۇيۇشۇپ، نەمەت خەلپەتنى مەزكۇر شىركەتنىڭ دىرېكتورى-لۇقىغا كۆرسەتتى. بۇ ئۇچ ۋىلايەت خەلقى ئازادلىققا ئېرىشىپ، ئىلى ھۆكۈمىتى بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا «11 ماددىلىق بىتىم» ئىمزالانغان چاغلار بولغاچقا، گومىنداڭچىلار بۇنىڭغا غىڭ قىلالمىدى. شۇنىڭ بىلەن تۇرپان شەھىرىدە سودا ئىشلىرى يەنە روناق تېپىشقا باشلىدى. گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ قانۇنسىز سودىسىنى چەكلەشتە نەمەت خەلپەت مۇھىم رول ئوينىدى.

*　　*

ئىلىدا ئىنقىلاب پارتلاپ، ئۇچ ۋىلايەت خەلقى ئازاد بولغاندىن كېيىن، ئۇلارنى قورال كۈچى ئارقىلىق بويسۇندۇرۇشقا كۆزى يەتمىگەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى نەنجىڭدىن مەخسۇس ۋەكىل ئەۋەتىپ، ئىلى ھۆكۈمىتى بىلەن تىنچلىق بىتىمى ئىمزالاشقا مەجبۇر بولدى. شۇنداق قىلىپ 1945 - يىلى ئۆكتەبىر ئېيىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئىلى تەرەپتىن ئەخمەتجان قاسىمى، رەخمەجان سابىرھاجى قاتارلىقلار باشچىلىقىدىكى ۋەكىللەر ئۆمىكى ئۇرۇمچىگە كېلىپ، گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى بىلەن سۆھبەتكە چۈشتى. 1945-يىلى ئۆكتەبىردە باشلانغان سۆھبەت تاكى 1946 - يىلى 6 - ئايغىچە داۋام قىلىپ «11 ماددىلىق بىتىم» ئىمزالاندى ۋە بىتىم-نىڭ روھىغا ئاساسەن، جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى (گومىنداڭ تەرەپ ۋەكىلى) بېكىدىن قۇرۇلغان «شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈ-مەت» نىڭ رەئىسلىكىگە، ئەخمەتجان قاسىمى، بۇرھان شەھىدىلەر مۇئاۋىن رەئىسلىككە سايلىنىپ، ئەخمەتجان قاسىمى كۈندىلىك ئىشلارغا مەسئۇل قىلىندى. بۇ چاغدا تۇرپاننىڭ ۋەزىيىتى يەنىلا قىيىن ئەھۋالدا بولۇپ، گەرچە «11 ماددىلىق بىتىم» نىڭ روھىغا

ئاساسەن ئابدۇراخمان مۇھىتى ھاكىم، باۋۇدۇن يۈسۈپ مۇئاۋىن ھاكىم بولۇپ سايلانغان بولسىمۇ، گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ ئەلپا-زى يەنىلا بۇزۇق بولۇپ، تۇرپاندا ھاكىمىيەت تالىشىش كۈرىشى بولۇۋاتاتتى. ئابدۇراخمان مۇھىتى ھاكىم بولغاندىن كېيىن نەمەت خەلپەتنى تۇرپان ناھىيىلىك كېڭەشنىڭ مەسئۇللۇقىغا كۆرسەتتى ۋە بۇ ھەقتە يولىورۇق سوراپ ئۈرۈمچىگە تېلېگرامما ئەۋەتتى. ئۈرۈمچى تەرەپتىن ناھايىتى تېزلا جاۋاب كېلىپ، ئۇلارنىڭ پىكرى-گە قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. شۇنىڭ بىلەن نەمەت خەلپەت-نىڭ سىياسىي ھاياتى يەنە باشلاندى. بۇ كۈنلەردە گومىنداڭ ھۆكۈ-مىتىنىڭ يولسىزلارچە قىلغان ھۆكۈمرانلىقىدىن جاق تويغان تۇر-پان خەلقى ئارىسىدا:

تۇرمۇش كەچۈرۈش قىممەتلىك بەك،
مۇھەببەت ئىشقى ئاندىن يۈكسەك.
ئازادلىق ئۈچۈن بولسا مەگەر،
ھەر ئىككىسىدىن كېچىش كېرەك.

دېگەن ناخشىلار تارقالغان بولۇپ، «بىز ئىلگىرى نامازنى مەككىگە قاراپ ئوقۇيتتۇق، ئىلىدا ئىنقىلاب قوزغالغاندىن كېيىن بىر ۋاخ-لىق نامازنى ئىلىغا قاراپ ئوقۇيدىغان بولدۇق»[1] دېگەندەك پاراڭلار ئېقىپ يۈرەتتى.

نەمەت خەلپەت ناھىيىلىك كېڭەشنىڭ مەسئۇللۇقىغا تەينىلەن-گەندىن كېيىن خەلقنىڭ ئارزۇسى ۋە ئابدۇراخمان مۇھىتى، باۋۇ-دۇن يۈسۈپلەرنىڭ تەشەببۇسى بىلەن تۇرپان خەلقىگە ۋەكىل بو-لۇپ، ئۈرۈمچىگە — ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ يېنىغا چىقتى.

— بولسا شۇ كىشىنى بىر چىللاپ كەلسىلە، — دېدى ئابدۇ-راخمان مۇھىتى نەمەت خەلپەت يولغا چىقاردا، — تۇرپان خەلقى

① غەيرەت ئۆمەر تۇزگەن «تارىخ بېتىنى ۋاراقلىغاندا» ناملىق كىتابنىڭ 368 - بېتىگە قارالسۇن، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2001 - يىل 8 - ئاي 1 - نەشرى.

بۇ زاتنىڭ مۇبارەك چىرايىنى قانغۇدەك بىر كۆرۈۋالسۇن!

— خۇدايىم بۇيرۇسا چوقۇم دېگىنىڭىزدەك قىلىمەن، ئۇكەم.

بۇ چاغدا نەمەت خەلپەتنى ئۇزاتقىلى چىققانلار ئىچىدە سىراجدىن زۇپەر ئەپەندىمۇ بار ئىدى.

— مەن تېخى يېقىندىلا ئۇرۇمچىگە چىقىپ ئەخمەتجان قاسىمى، ئابدۇكېرىم ئابباسوفلار بىلەن كۆرۈشكەنىدىم. تۇرپانغا قايتىشىمدا ئابدۇكېرىم ئابباسوفقا «مۇمكىن بولسا ئەخمەتجان ئەپەندى بىلەن سىزنىڭ سۇرىتىڭىزنى تۇرپان خەلقىگە ئالغاچ كەتسەم» دېسەم، بۇ گەپنى ئاڭلىغان ئەخمەتجان ئەپەندى مۇلايىملىق بىلەن: «مېنىڭ بوۋام ئەسلىدە كونا تۇرپاننىڭ لەمجىن كەنتىدىن، رەخمەجان ئاكامنىڭ بوۋىلىرىمۇ تۇرپان سىڭگىملىك ئىكەن، تىيىپ هاجى ئاكامنىڭمۇ تېگى ئەسھابۇلكەھبىتىن ئىكەن. شۇڭا بىز تۇرپانغا زىيارەتكە بارماقچى. شۇ باھانىدە بوۋىلىرىمىزنىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلىمىز، سۇرىتىمىزنى ئاپىرىشنىڭ هاجىتى يوق»[1] دېدى.

بۇ كۆنلەردە ئەخمەتجان قاسىمى تولىمۇ ئالدىراش بولۇپ، يەتتە ئولايەتنى تېزرەك ئازادلىققا ئېرىشتۇرۇشنى كۆزلەپ، كۈنىگە 11 ـ 12 سائەتلەپ خىزمەت قىلىۋاتاتتى. نەمەت خەلپەت ئۇرۇمچىگە بېرىپلا ئۈدۈل ئۆلكىلىك هۆكۈمەتكە باردى، لېكىن ئۇ يەردىكى قاراۋۇللار ئۇنى كىرگىلى قويمىدى.

— هازىر ئەخمەتجان ئەپەندى بەك ئالدىراش، — دېدى قاراۋۇللاردىن بىرى مۇلايىملىق بىلەن، — نېمە گېپىڭىز بولسا بىزگە دېسىڭىز، بىز يەتكۈزۈپ قويىمىز.

— ئۆزى بىلەن كۆرۈشمىسەم زادى بولمايدۇ، — دېدى ئۇ قەتئىي قىلىپ، — چۈنكى مەن ئەخمەتجاننى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرمىسەم تۇرپان خەلقى ئالدىدا يەرگە قاراپ قالىمەن...

---

① «قەدىمكى دىيار — پىچان» (پىچان تارىخ ماتېرىياللىرى)، مەخسۇس توپلام، 14 ـ قىسىم 209 ـ بەتكە قارالسۇن.

قاراۋۇللار ھەرخىل سۆزلەر بىلەن ئۇنى ئەيۋەشكە كەلتۈرەلمىگەندىن كېيىن، ئەخمەتجانغا دوكلات قىلدى.

— ئۆزىنى تۇرپاندىن چىقتىم، دەۋالغان بىر بوۋاي ئەخمەتجان بىلەن كۆرۈشمەكچىدىم، دەپ سىرتتا غوۋغا كۆتۈرۈۋاتىدۇ. ئۇنى ھەرقانچە قىلىپمۇ گەپكە كىرگۈزەلمىدىم.

— قانداق كىشىكەن؟— سورىدى ئەخمەتجان.

— بەشىغا كەمچەت تۇماق، ئۇچىسىغا ئۇزۇن پەرىجە كىيىگەن، ئېگىز بوي، شالاڭ ساقاللىق كىشى ئىكەن.

— چوقۇم شۇ، خەلپىتىم، نەمەت خەلىپەت چىقىپتۇ — دە،— قاتتىق ھاياجانلانغان ئەخمەتجان قاسىمى دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ سىرتقا قاراپ ماڭدى. بۇ چاغدا، نەمەت خەلپەت قورۇنىڭ سىرتىدا بولۇپ، ئەخمەتجاننىڭ قارىسىنى كۆرۈپىلا ئاۋازىنى قويۇۋەتتى:

دانا داھىي ئەخمەتجانغا تۇرپان خەلقىدىن سالام،
باشلىرىدا ئوتلار كۆيگەن كۆلپەت تاغىدىن سالام.
قۇش، كەپتەرلەر ئۇچۇپ كەتكەن سولغۇن باغدىن سالام،
يېڭى تاڭغا ئىنتىلگۈچى نەمەت كەمىنىدىن سالام.

— باركاللا، خەلپىتىم، باركاللا، ئەزىز قەھرىمانىمىز، تىنچ- ئامان تۇردىڭىزمۇ، تۇرپان خەلقى ئامانمۇ؟

ئەخمەتجان قاسىمى كۆزلىرىگە ياش ئالغان ھالدا قوللىرىنى كەڭرى يايغىنىچە بۇ پېشقەدەم ئەزىمەتنى باغرىغا باستى.

بۇنداق تەسىرلىك كۆرۈنۈشلەرنى پەقەت كىچىك چاغلىرىدا بوۋىلىرى ئېيتىپ بەرگەن جەڭنامە، ھېكايەتلەردىنلا ئاڭلاپ، ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ باقمىغان قاراۋۇللارنىڭ ئېغىزلىرى ئېچىلىپ، كۆزلىرىدىن ھاياجانلىق ياشلىرى قۇيۇلماقتا ئىدى.

* *

شۇ كۈنى كەچتە ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن نەمەت خەلپەت ئەخمەتجاننىڭ ياتقىدا تالڭ ئاتقۇچە مۇڭدىشىپ چىقتى.

— تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن قەيەرلەردە بولدىڭىز؟ — دېدى ئەخمەتجان قاسىمى مۇلايىملىق بىلەن.

— ئۇدۇللا تۇرپانغا كەتتىم، — دېدى نەمەت خەلپەت جاۋاب بېرىپ، — چۈنكى مەن ئىنقىلابقا قاتنىشىپ تۇرمىگە چۈشۈپ، ئۇ يەردىن چىققۇچە بولغان ئارىلىقتا نۇرغۇن يىللار ئۆتۈپتۇ. تۇرمىدىن بوشانغاندىن كېيىن ئايالىم مەخان ۋە بالىلىرىم كۆزۈمگە كۆرۈنۈشكە باشلىدى. بىچارىلەر نېمە بولۇپ كەتكەندۇر، بالىلىرىم قانداقراق چوڭ بولغاندۇر دېگەن خىياللار مېڭەمگە كىرىۋېلىپ، كۆزلىرىمگە ياش كەلدى، بۇ بىر. ئىككىنچىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، تۇرپان ئۇرۇمچىگە يېقىن بولغاچقا، ئۇرۇمچىدە بىرەر ئىش بولسىلا ئاخىرى تۇرپاندىن چىقىدۇ، ئىلى تەرەپلەرگە ئۆتەي دەپمۇ ئويلىغىنىدىم، لېكىن ئىلىدا سىزلەر بار، تۇرپان بولسا ئوت يۇرەك ئىنقىلابچىلارغا تولىمۇ ئېھتىياجلىق. مەن كېچىكمىدىن باشلاپ ئۆزۈمدە يېتىلدۇرگەن «قەيەرگە ئادەم لازىم بولسا، شۇ يەرگە بېرىش» پىسخىكام بويىچە ئىلىغا بېرىش ئارزۇيۇمدىن ۋاقتىنچە ۋاز كېچىپ، تۇرپانغا قاراپ يول ئالدىم.

— ناھايىتى توغرا قىلىپسىز، — دېدى ئەخمەتجان كۈلۈمسىرەپ، — ھازىر ئۇچ ۋىلايەت خەلقى ئازاد بولۇپ، ئەركىنلىككە ئېرىشتى، لېكىن تۇرپان قاتارلىق يەتتە ۋىلايەت خەلقى ھېلىھەم ئەكسىيەتچىلەرنىڭ قولىدا قاتقىنى قاقشىماقتا. ئەھۋال مانا شۇنداق ئىكەن، يەتتە ۋىلايەت خەلقى سىزگە ئوخشاش بالدۇر ئويغانغان، ئالدىن كۆرەر تەشكىلاتچىلارغا موھتاج. شۇنداقلا بىزمۇ يەتتە ۋىلايەتتىكى خەلق ئاممىسىنىڭ «11 ماددىلىق بىتىم» نى ھەقىقىي ئىجرا قىلىشتا تۇرتكىلىك رول ئويناپىدىغان سىزگە ئوخشاش باتۇر ئەزىمەتلەرگە موھتاجمىز.

— تۇرپـان خەلـقى سىزنـىڭ مۇبارەك دىدارىڭىزغا بەك تەشنا، — دېدى نەمەت خەلپەت پاراڭ ئارىلىقىدا يەنە، — ھازىر تۇرپان خەلقى ئارىسىدا «بىز ئىلگىرىلەردە ناماز ئوقۇساق مەككىگە قاراپ ئوقۇيتتۇق، ئىلىدا ئىنقىلاب پارتىلىغاندىن كېيىن بىر ۋاخ-لىق نامازنى ئىلىغا قاراپ ئوقۇيدىغان بولدۇق» دېگەندەك سۆزلەر تارقىلىپ، سىزلەرگە بولغان ھۆرمىتى ھەسسىلەپ ئاشتى. بولسا بىر ۋاقتىڭىز يەتكەندە تۇرپانلارغىمۇ چۈشىڭىز بوپتىكەن، ئۇ-كەم!

— بىز چوقۇم بارىمىز، — دەرھال ئىپادە بىلدۇردى ئەخمەت-جان قاسىمى، — بىز خەلقنىڭ ۋەكىلى بولغانىكەنمىز، خەلقنىڭ تۇرمۇشىنى ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆرۈشىمىز، ئۇلار يولۇققان قە-يىنچىلىقلارنى ۋاقتىدا ھەل قىلىشىمىز كېرەك. ئۇنىڭ ئۈستىگە تۇرپان دېگەن مەرھۇم مەخسۇت مۇھىتى، مەرھۇم ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، مەرھۇم تاھىربەگ ئەپەندى ۋە سىزگە ئوخشاش ئىنقىلابچى-لارنى تەربىيىلەپ يېتىشتۈرگەن ئۇلۇغ زېمىن تۇرسا، تۇرپاندىن ئىبارەت بۇ ئوتلۇق زېمىننى تاۋاپ قىلىش مېنىڭلا ئەمەس، يۈرىكى ۋەتەن، خەلق ئۈچۈن سوقۇۋاتقان ھەربىر ۋىجدان ئىگىسىنىڭ باش تارتىپ بولماس مەجبۇرىيىتى...

ئەتىسى نەمەت خەلپەت ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ ئوتلۇق سالا-مىنى ئېلىپ تۇرپانغا قاراپ يول ئالدى.

* *

ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەي ئەخمەتجان قاسىمى تۇرپانغا يېتىپ كەلدى. ئۇنىڭ بىلەن بىللە كەلگەنلەر ئىچىدە يەنە ئۆلكىلىك ھۆ-كۈمەت رەھبەرلىرىدىن رەخىمجان ساۋىرھاجى، قالى ئاباكوف، نۇرىدىن بەگ ۋە ئۇيغۇر سايرانى قاتارلىقلار بار بولۇپ، تۇرپان خەلقى ئۇلارنى ناھايىتى زور داغدۇغا بىلەن كۈتۈۋالدى.

بۇ 1947 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى بولۇپ، شىمالىي

شىنجاڭدا تېخى قارلار ئېرىمىگەن، ھەممە ياق ئاق لىباسقا ئورالـ
غان، لېكىن دېڭىز يۈزىدىن 154 مېتىر چوڭقۇرلۇقتىكى ئانا
زېمىن تۈرپاندا بولسا ھاۋا ئىللىشقا باشلاپ، باھارنىڭ ئىللىق
شامىلى يېنىك سوقماقتا ئىدى.

ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ تۈرپانغا كېلىدىغانلىقىدىن خەۋەر تاپـ
قان 10 مىڭدىن ئارتۇق ئامما بىر يەرگە توپلاشقان بولۇپ، ئەخمەتـ
جان قاسىملار تۈرپانغا يېتىپ كېلىشى بىلەن ئۇلار چۈشكەن
پىكاپنى كۆتۈرگىنىچە تۈرپان شەھىرىنىڭ شىمالىي قوۋۇقى ئالدـ
دىكى كەڭ سەيناغا ئاچىقتى. ئەخمەتجان قاسىمى ماشىنىدىن چۈـ
شۈپ، خەلققە ئېگىلىپ سالام بەرگەندىن كېيىن نۇتۇق سۆزلەشكە
باشلىدى:

— مەن ئەخمەتجان قاسىمى، يەنى سىلەرنىڭ رۇخسىتىڭلارـ
سىز «11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمى» گە قول قويغان خەلق
ۋەكىللىرىدىن بىرى.

ئامما قىزغىن چاۋاك چېلىپ، ئالقىش ياڭراتتى.

— شىنجاڭ خەلقى ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان چىرىك ھاكىمـ
يەتنىڭ پۈتمەس ـ تۈگىمەس زۇلمىغا ۋە دەھشەتلىك ئېكسپىلاتاتـ
سىيىسىگە ئۇچرىغانلىقى ئۈچۈن، ئاخىر بولماي پارتلاپ چىقتى،
چۈنكى پىچاق گۆشتىن ئۆتۈپ سۆڭەككە يەتتى. ئىلى، تارباغاتاي،
ئالتايدىن ئىبارەت ئۈچ ۋىلايەت خەلقى ئەركىنلىك ـ ھۆرلۈك
ئۈچۈن ئىستىبداتلىققا، زۇلۇمغا قارشى كۈرەش قىلدى. تۈرپان
خەلقىمۇ ئۈچ ۋىلايەت خەلقىگە ئوخشاشلا زۇلۇم ۋە ئېكسپىلاتاتىسـ
يىگە ئۇچراپ كەلدى. دېمەك، تۈرپان قەدىمدىن بۇيان ئەكسىيەتـ
چىل ھاكىمىيەتلەرنىڭ دەھشەتلىك ئېزىشىگە ۋە باستۇرۇشىغا
ئۇچرىغان جاي. لېكىن تۈرپان، تۈرپان خەلقى ئۆزىنىڭ
ئېگىلمەس ـ سۇنماس قەيسەرانە روھى بىلەن دۇنياغا تونۇلغان.
تارىختىن بۇيان بۇ جاي زۇلۇمغا قارشى كۈرەشنىڭ ماكانى بولۇپ
كەلدى... بىز بارلىق مىللەتلەر ئىتتىپاقلىشىپ، تىنچلىقنى قوغـ
داپ ئەكسىيەتچىلەرگە قارشى تۇرۇش كۈرىشىنى ئاخىرغىچە دا-

ۋاملاشتۇرۇشىمىز كېرەك. دۇشمىنىمىزنىڭ دۇشمىنى بىزنىڭ دوستىمىز، بۇگۈنكى خائىن ئەتە خەلق ئالدىدا رەسۋا بولماي قالمايدۇ. بىز خەنزۇلارغا قارشى ئەمەسمىز، بىز مۇستەبىتلەرگە، خەلققە زۇلۇم سالغۇچى ئىستىبدات ھۆكۈمەتكە قارشىمىز. بىز تىنچلىق بىتىمگە ئاساسەن تەشكىللەنگەن يېڭى ھاكىمىيەتنى ھىمايە قىلىمىز. «11 ماددىلىق بىتىم» نىڭ ھەقىقىي ئىجراسى ئۈچۈن تىرىشىمىز. ئالدىمىزدىكى پوتەيلەرنىڭ بىزگە نېمە كېرىكى بار؟ خەلق ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىدۇ، ھۆكۈمەت خەلقنى ئاسرىشى كېرەك. ئەگەر خەلق زۇلۇم ۋە ئېكسپىلاتاتسىيىگە ئۇچرىسا بۇنىڭغا تاقەت قىلىپ تۇرالمايدۇ. بىز ئەزەلدىن سەۋرچان خەلق. بىز تىنچلىقنى سۆيگۈچى خەلق. تۇرپان خەلقىنىڭ ئىنقىلابىي جاسارىتى ماختاشقا ئەرزىيدۇ. سىلەرنىڭ مۇشۇ ئىنقىلابىي جاسارىتىڭلارغا مىڭ رەھمەت. سىلەرنىڭ بىرلىك، ئىتتىپاقلىقىڭلارغا مىڭ رەھمەت. سىلەرنىڭ باتۇر، جەسۇرانە روھىڭلارغا مىڭ رەھمەت. سىلەرنىڭ زۇلۇمغا قارشى تۇرۇپ، ئەركىنلىك ئۈچۈن جان پىدا لىق بىلەن كۈرەش قىلىدىغان ھىممىتىڭلارغا مىڭ رەھمەت! سىلەرنىڭ غەيرەت ـ شىجائەت بىلەن تىنچلىقنى ھىمايە قىلىدىغان ئارزۇيىڭلارغا مىڭ رەھمەت! سىلەرنىڭ ئازاد، ئەركىن ھايات كەچۈرۈش ئۈچۈن چېلىشىۋاتقان قورقماس روھىڭلارغا مىڭ رەھمەت! سىلەرنىڭ ھەر مىللەت خەلقى بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ، دوستانە ھەمكارلاشقىنىڭلارغا مىڭ رەھمەت، ياشىسۇن خەلق!

ئەخمەتجاننىڭ سۆزى تۈگىشى ھامان گۈلدۈراس ئالقىش سادالىرى ياڭراپ، تەرەپ ـ تەرەپتىن شوئار توۋلاندى:

«ياشىسۇن ئەخمەتجان قاسىمى!»

«ياشىسۇن ئازادلىق!!!»

* *

ئەخمەتجان قاسىملار ئابدۇراخمان مۇھىتى، نەمەت خەلپەتـ

لەرنىڭ ھەمراھلىقىدا ئاستانىگە باردى. بېشىغا كەمچەت تۇماق، ئۇچىسىغا ئۇزۇن پەرىجە كىيىۋالغان ئاستانە خەلقى ئىختىيارسىز ھالدا كۆزلىرىگە ياش ئېلىشتى.

— توۋا، مۇشۇ ئاددىي ـ ساددا كىيىنىۋالغان كىشى بىزنىڭ دانا رەھبىرىمىز ئەخمەتجان قاسىمى ـ ھە؟

بۇ كۈنى جۈمە بولغانلىقى ئۈچۈن ئەخمەتجان قاسىمى جۈمە نامىزىنى ئاستانە خەلقى بىلەن بىرلىكتە ئوقۇدى، ئاندىن لۈكچۈنگە بېرىپ ئۆزىنى قارشى ئېلىشقا توپلاشقان ئامما بىلەن يۈز كۆرۈشكەندىن كېيىن، تۈيۈقتا بېرىپ ئەسھابۇلكەھىب مازىرىنى تاۋاپ قىلدى. ئەخمەتجان قاسىملار لۈكچۈن خەلقى بىلەن خوشلىشىپ پىچانغا ئۆتۈش تەرەددۇتىنى قىلىۋاتقاندا، ئۇرۇمچىدىن، يەنى ئۆل-كىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن باش كاتىپى ئابدۇكېرىم ئابباسوفتىن تېلېفون كېلىپ قالدى. ئەخمەتجان ئۇرۇمچىگە قايتمىسا بولمىغۇدەك، ھازىر ئۇرۇمچى ۋەزىيىتى بەك يامانلىشىپ كېتىپتۇدەك...

— خوش، خەلپىتىم، — دېدى ئەخمەتجان قاسىمى تۇرپانغا كەلگەندىن بۇيان ئىزچىل ئۆزىگە ھەمراھ بولۇپ كېلىۋاتقان خەلپىتىمگە قاراپ، — ھازىر ئۇرۇمچىنىڭ ۋەزىيىتى كۈندىن ـ كۈنگە يامانلىشىپ كېتىۋاتىدۇ، لېكىن بىز ئۇنى ئوڭشاشقا تىرىشىمىز. ئەگەر ۋاقتىڭىز يەتسە ئۇرۇمچى تەرەپلەرگە ئۆتۈپ تۇرارسىز...

— خۇدايىم بۇيرۇسا، — نەمەت خەلپەتنىڭ كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلدى.

شۇنىڭ بىلەن ئەخمەتجانلار ئۇرۇمچىگە قاراپ يولغا چىقتى.

ئىلىدا ئۆتكەن كۈنلەر

گومىنداڭ تەرەپ تىنچلىق بىتىمغا ئىمزا قويغىنى بىلەن، خەلق قوزغىلىڭىغا مۇناسىۋەتلىك كەڭ يول قويۇشقا ئىچ - ئىچىدىن نارازى ئىدى. شۇڭا ئۇلار 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمىنى بۇزۇپ، ئۇنى يوققا چىقىرىش ئارقىلىق ئۇچ ۋىلايەت ھاكىمىيىتىنى ئۇجۇقتۇرۇپ تاشلاشقا خۇپىيانە ھالدا تەييارلىق كۆرۈشكە باشلىدى. ئۇلار ھەربىي دىكتاتورىنى كۈچەيتىپ، ھەربىي مەشىق، مانېۋىرلارنى كۆپەيتىپ، خەلقنىڭ يۇرىكىنى مۇجۇيدىغان تەھدىت مۇھىتى يارىتتى. بىتىمنىڭ روھىغا ئاساسەن جايلاردا ئۆتكۈزۈلۈشكە باشلىغان دېموكراتىك سايلامنى باھانە قىلىپ، دېموكراتىك كۈچلەرنى باستۇرۇشقا كىرىشتى. يەتتە ۋىلايەتكە ھەدەپ ئىشپىيون ئەۋەتىپ جاسۇسلۇق تورلىرىنى قۇرۇپ، ئىلغار پىكىرلىك زىيالىيلارنى ھەدەپ قىسماققا ئېلىشقا باشلىدى.

بۇ كۈنلەردە پۈتۈن شىنجاڭ ئېغىر تەھلىكە ئاستىدا قالغان بولۇپ، ھەممە ياقتىن خەلقنىڭ نالىسىنى ئاڭلىغىلى بولاتتى. شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى شىنجاڭ مەسىلىسىنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىمىز، دەپ جار سېلىپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن شىنجاڭ ۋەزىيىتىنىڭ كۈندىن-كۈنگە يامانلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، شىنجاڭ مەسىلىسىنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىشقا كۆزى يەتمەي خىزمەتىدىن ئىستېپا بېرىش ئۈچۈن گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتىگە ئىستېپانامە يوللىدى.

1947 - يىلى 5 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ئۇنىڭ ئىستېپانامىسى تەستىقلىنىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ سابىق تەپتىش ئەمەلدارى مەسئۇد سەبىرى رەئىسلىك ئورنىغا چىقتى.

تى. ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى گومىن-
داڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتىنىڭ بۇ خىل قىلمىشىغا نارازىلىق بىل-
دۈرگەن بولسىمۇ، گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى ئۇلارنىڭ
پىكرىنى ھېچبىر ئىلىككە ئالمىدى ھەمدە ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىر-
نىڭ تۇرالغۇ جايلىرىنى قورشاپ، ئۇلارنىڭ ھاياتى بىلەن ئوينا-
شىپ، ئىنقىلابىي پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىشقا پۈتلىكاشاڭ
بولغانلىقتىن، ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى ئىلاجسىز غۇلجىغا قايتىپ
كەتتى.

دەرۋەقە بۇ كۈنلەردە گومىنداڭچىلار قاتتىق ۋەھشىيلەشكەن
بولۇپ، ئەنۋەر يۈسۈپ مائارىپ نازارىتىنىڭ ئىشى بىلەن يەكەنگە
بارغاندا، ئۇنى يەكەن ۋالىيسى مەخپىي قولغا ئېلىپ ئۆلتۈرگۈزۈ-
ۋەتتى. مىرزا يۈسۈپ تۇغقان يوقلاش ئۈچۈن بۈگۈرگە بارغاندا،
كورلا باشئەگىمدە ھەربىيلەر تۇتۇۋېلىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئابدۇقادىر
ھەسەننى خوتەن خەلقى ھاكىملىققا سايلىۋىدى، ھەربىيلەر ئۇنى
قولغا ئالدى. بۇنداق ئىشلارنىڭ ۋەھشىيلىرى تېخى تۇرپاندا كۆرۈ-
لۈشكە باشلىدى. كېچىلىرى تۈيۈقسىزلا ئادەم يوقلىپ كېتىدە-
غان، ئۆي ئاختۇرىدىغان ئىشلار كۆپەيىپ كەتتى. كىشىلەر ئۆيلە-
رىدە خاتىرجەم ياتالماس بولۇپ قالدى.

پىچان ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ دۇساسى يۈسۈپ باقە-
نى، شۇنگۈەن زىپەرنى، ساقچى باشلىقى ياسىن رىقىپنى، سودىگەر
يۈسۈپ تۇردىنى، خاندو يېزىسىنىڭ ساقچى باشلىقى مەمەت قاسىم-
نى، لەمجىن يېزىسىنىڭ ساقچى باشلىقى ئابلىمىت يۈسۈپنى،
خوجا ئابدۇللانى قولغا ئالدى. پىچان ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسە-
نىڭ باشلىقى ئابلىمىت ھوشۇر، لۈكچۈن ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقار-
تىش ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى ئەخمەتنىياز داۋۇتلار قېچىپ قۇتۇل-
دى.

دېمەك، يەتتە ۋىلايەت دوزاخقا ئايلانغان بولۇپ، مانا مۇشۇنداق
بىر ھالقىلىق شارائىتتا، تۇرپان، پىچان، توقسۇنلاردىكى ئەزىمەت-
لەر زۇلۇمغا قارشى كۆتۈرۈلۈپ چىقتى. قوزغىلاڭغا تۇرپان ناھە-

يىسىنىڭ ھاكىمى ئابدۇراخمان مۇھىتى يېتەكچىلىك قىلدى. ئۇچ ناھىيىدىن توپلانغان ئەزىمەتلەر تۇرپاننىڭ كۇنچىقىش تەرىپىدىكى سىڭگىم ئېغىزىغا ۋە توقسۇننىڭ غەربىي جەنۇب تەرىپىدىكى كۆمۇش بازىرىغا ھۇجۇم قوزغىدى. سىڭگىم ئېغىزى ئۇرۇمچىدىن شەرقىي شىنجاڭغا ئۆتۈشتىكى ئىستراتېگىيىلىك جاي ئىدى. كۆمۇش بازىرى بولسا جەنۇبىي شىنجاڭغا ئۆتۈشتىكى مۇھىم قاتناش تۈگۈنلىرىدىن بىرى بولۇپ، مۇشۇ ئىككى جاي كونترول قىلىنسا، ئۇرۇمچىگە تەھدىت سالغىلى بولاتتى.

لۇكچۇندە ئەخمەتنىياز داۋۇت باشچىلىقىدا قوزغالغان خەلق ساقچى ئىدارىسىگە باستۇرۇپ كىرىپ ساقچىلارنىڭ قوراللىرىنى تارتىۋالدى. ياڭخىلىق ئىمىن ئاخۇن خەلقنى قوزغاپ، تۆتسوقما كارىزدىكى گومىنداڭنىڭ ئەسكەر، ساقچىلىرىغا ھۇجۇم قىلىپ، 11 تال قوراللىنى قولغا چۈشۈردى. شۇنداق قىلىپ لۇكچۇن، ياڭخى خەلقىنىڭ قولىدىكى قورال 71 تالغا يەتتى (ئەخمەتنىياز داۋۇتلار ساقچىلاردىن تارتىۋالغان ۋە لۇكچۇن خەلقىنىڭ قولىدىكى قوراللار بولۇپ، لۇكچۇن خەلقىنىڭ قولىدىكى قورال 60 تالغا يەتكەنىدى). ئاستانىلىك مۇئەللىم رەجەپ توختى ئاستانە، قاراغوجا خەلقىنى قوزغاپ، ئەخمەتنىياز داۋۇت، ئىمىن ئاخۇنلار بىلەن ئالاقىلىشىپ، 1947 - يىلى 7 - ئاينىڭ 13 - كۈنى ئەتىگەن سائەت 5 تە «يېتىپ ئۆلگۈچە ئېتىپ ئۆل» دەپ سىڭگىم ئېغىزىدىكى زامانىۋى قوراللار بىلەن قوراللانغان گومىنداڭنىڭ بىر باتالىيون ئەسكەرلىرىگە ھۇجۇم قوزغىدى. پىدائىيلارنىڭ سانى 1000 دىن ئېشىپ كەتتى. ئۇرۇشقا رەسمىي قاتناشقان ئەرلەردىن باشقا يەنە تاماق توشۇۋاتقان ئاياللارمۇ، كىچىك بالىلارمۇ بار ئىدى. گومىنداڭ تەرەپ سۇنىڭ بېشىدا بولغانلىقتىن ئۇلار سۇنى توسۇپ، قۇملۇققا قويۇۋەتكەنلىكتىن پىدائىيلار ئۇسسۇزلۇقتىن كۆپ قېيىنالدى. بۇ چاغدا بالىلارنىڭ رولى ناھايىتى چوڭ بولدى. ئۇلار كارىزلاردىن قاپاقلار بىلەن سۇ توشۇپ كېلىپ، پىدائىيلارنىڭ ئۇسسۇزلۇقىنى قاندۇردى، لېكىن بۇ كۈنلەردە تۇرپاندا ئىسسىق

تازا ئەۋجىگە چىققان بولۇپ، ھەممە يەر چوغقا ئايلانغانىدى. توپ-لىق چوغ، قۇملۇق چوغ، ئەزىمەتلەر بولسا ئەنە شۇ چوغ ئۇستىدە يېتىپ، ئۆز ۋاقتىدا تەن رەمى، چىك يىگىتلەر تەرىپىدىن سالدۇ-رۇلغان پوتەيدە دۇشمەنلەرگە تاقابىل تۇرۇۋاتاتتى. سىگىگىم ئىغىر-زىدىكى جەڭ ناھايىتى دەھشەتلىك بولۇپ، پىدائىيلار «ئۆلسەك شېھىت، قالساق غازى» دېگەندەك سادالار ئىچىدە پوتەيلەرگە ھۇ-جۇم قىلماقتا، ئۆزىنىڭ كەتمەن - گۇرجەكلىرى ئارقىلىق گومىز-داڭچىلارنىڭ بۇ ۋەھشىي ئۇۋۇسىنى چېقىپ تاشلاش ئۈچۈن ھەدەپ ئالغا قاراپ سىلجىماقتا ئىدى. پىدائىيلاردىن گۇلى ئىسىملىك بىر يىگىت پوتەيگە ھۇجۇم قىلىپ كېتىۋاتقاندا، ئوق تەگدى.

— بولالمىدىم، قورالىمنى ئېلىۋېلىڭلار! — دېدى ئۇ «مېنى قۇتقۇزۇۋېلىڭلار» دېيىشنىڭ ئورنىغا قورالىنىڭ دۇشمەن قولىغا چۈشۈپ كەتمەسلىكىنى ئويلاپ.

پىدائىيلاردىن ھەسەن تۆمۇر ئۇنىڭ كەينىدىن يۇگۇرۇۋىدى، ئۇنىڭغىمۇ ئوق تېگىپ يىقىلدى. ئابدۇرازاق ئۇنىڭ ئىزىنى باستى. بىر پوتەيگە ھۇجۇم قىلىش يولىدا 11 ئادەم مەردلەرچە قۇربان بولدى. تۇرپان خەلقلىرى ئارىسىدا كەڭ تارقالغان:

سىگىگىملەردە جەڭ قىلغان،
ھاكىم بىلەن ئىمىنجان.
قوللىرىدا تاياق - توقماق،
قۇربان بولدى ئون بىر جان.

دېگەن قوشاق ئەنە شۇ قانلىق جەڭنىڭ خاتىرىسى ئىدى.

* *

خەلق ئۆز ئىنسانىي ھوقۇقىنى قوغداش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان بۇ ئىنقىلاب دۇشمەنلەرگە دەستەك بولۇپ بەردى، ئۇلار قۇمۇل،

قاراشەھەر، ئۇرۇمچىلەردىن زور قىسىم ئەسكەرلەرنى يۆتكەپ كېـ
لىپ تۇرپان خەلقىنى قىرىشقا باشلىدى. نۇرغۇن ئەزىمەتلەرنىڭ
جەسەتلىرى چۆل - جەزىرىلەردە قالدى. بۇ قېتىمقى قىرغىنداً
پىدائىيلاردىن ۋە بىگۇناھ پۇقرالاردىن بولۇپ بىرنەچچە مىڭ ئادەم
قىرىلىپ تۈگىدى. پىدائىيلاردىن ئامان قالغان 200 دىن كۆپرەك
كىشى ئابدۇراخمان مۇھىتى ۋە لۇكچۇنلۇك شىربەگ غوجىنىڭ
(شاكىر تەنجاڭ دەپمۇ ئاتالغان) باشلامچىلىقى بىلەن تەڭرىتاغلىرى-
نى بويلاپ مېڭىپ ئىلى تەرەپكە ئۆتتۈپ كەتتى. ئابدۇراخمان مۇھە-
تى ئىلىغا كەتكەندىن كېيىن، تۇرپاننىڭ ھاكىمىيەت ئىشلىرى يەنە
گومىنداڭچىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالدى.

تۇرپان قوزغىلىڭى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، گومىنداڭچە-
لار تېخىمۇ ھەددىدىن ئېشىپ، ئۆيمۇ ئۆي چارلاپ يۇرۇپ ئادەم
تۇتۇشنى يەنىمۇ كۈچەيتتى. بۇ كۈنلەردە ئۆز سەپداشلىرىدىن ئايرە-
لىپ قالغان نەمەت خەلپەت تۇرپاندا تۇرۇپ خەلقنى قايتىدىن قوز-
غىلاڭغا تەشكىللەۋاتقان بولۇپ، ئۇمۇ بۇ قېتىمقى تۇتقۇندىن مۇس-
تەسنا بولالمىدى، لېكىن بۇ چاغدا مەسئۇد سەبىرى، مۇھەممەتئە-
مىن بۇغرا، ئەيسا ئالىپ تېكىنلەر شىنجاڭدا ھەدەپ ئۆزلىرىنىڭ
پانتۇركىزملىق ئىدىيىسىنى بازارغا سالغان چاغلار بولۇپ، مەس-
ئۇدنىڭ قارىشىچە نەمەت خەلپەتمۇ پانتۇركىست ئىدى. ئۇمۇ مەس-
ئۇد ۋەكىللىكىدىكى پانتۇركىستلارغا ئوخشاشلا سوۋېت ئىتتىپاقە-
غا، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ماددىي ياردەم قوبۇل قىلغان ئۈچ ۋىلا-
يەت ھۆكۈمىتىگە ۋە ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى گومىنداڭ ھۆكۈمە-
تىگە ئەجەللىك زەربىلەرنى بېرىپ، جۇڭگو خەلقىنى ئازادلىققا
ئېرىشتۇرۇش يولىدا كۈرىشۋاتقان جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيە-
سىگە ئۆچ ئىدى. شۇ چاغلاردا يەنە نەمەت خەلپەتنىڭ ئەل ئارىسە-
دىكى ئىناۋىتى يۇقىرى بولۇپ، مەسئۇد سەبىرى ئۇنى ئۆزىنىڭ
پانتۇركىزملىق ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلىشتىكى قورالى قىلىشنى
ئويلاپ، شىنجاڭ ھەربىي گارنىزونىنىڭ باشلىقى سۇڭ شىلىيەن
ئارقىلىق تۇرپاندىكى چىڭ يىڭجاڭغا تېلىفون بېرىپ، نەمەت خەل-

پەتنى ئۇرۇمچىگە ئالدۇرۇپ كەلدى. نەمەت خەلپەت كوچا ئايلىـ
نىپ كېلىش ئۈچۈن تالاغا چىقتى ۋە دۆڭكۆۋرۈككە يېتىپ باردى.
— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، خەلپىتىم.
يېقىنلا يەردىن ئاڭلانغان ئاۋازدىن چۆچۈپ كەتكەن خەلپىتىم ئالدىغا قاردى، بىر كىشى ئۇنىڭغا قاراپ كېلىۋاتاتتى.
— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام...
ئۇ كىشى كېلىپلا نەمەت خەلپەتنى بىر بۇلۇڭغا تارتتى.
— ئەھۋاللىرىدىن تولۇق خەۋەردار بولدۇم، ھازىر جانلىرى قىل ئۈستىدە قاپتۇ. چاپسان جەنۇبىي گۇللۇك (نەنخۇايۇەن) كە بارسىلا، ئۇ يەردە ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتىنىڭ ئابدۇكېرىم ئابباـ سوق ۋە رەخىمجان سابىرھاجى قاتارلىق رەھبەرلىرى سىلىگە ئوخـ شاش زاتلارنى غۇلجىغا يولغا سېلىشقا تەرەددۇت قىلىۋاتىدۇ.
نەمەت خەلپەت ئۇ كىشىگە رەھمەت ئېيتقاندىن كېيىن، دەرـ ھال جەنۇبىي گۇللۇككە قاراپ يول ئالدى. دەرۋەقە ئۇ يەردە ئابدۇكېرىم ئاببىاسوق ۋە رەخىمجان سابىرھاجىلار خەلپىتىمگە ئوخشاش يەتتە ۋىلايەتتىن قېچىپ چىققان ئىلغار پىكىرلىك زىياـ لىيلارنى غۇلجىغا يولغا سېلىش ئۈچۈن جىددىي تەييارلىق قىلىۋاتـ قانىكەن. ئۇلار نەمەت خەلپەتنى كۆرۈپ ناھايىتى خۇشال بولدى.
— ئەخمەتجان ئەپەندى ئاتايىتەن سىزنىڭ گېپىڭىزنى قىلغانىـ دى، — دېدى ئابدۇكېرىم ئاببىاسوق ئۇنىڭ قولىنى مەھكەم سىقىپ تۇرۇپ، — ئۇرۇمچىگە بارغاندىن كېيىن ئۇ كىشىنىڭ ئىز ـ دېرىكىنى قىلىپ كۆرۈڭ، خەۋىرىنى ئۇققان ھامان، ئۇ كىشىنى ئىزدەپ تېپىپ غۇلجىغا ياندۇرۇپ كېلىڭ، دېگەن. ئاڭلىسام ئەتـ گەندە مەسئۇد سەبىرىنىڭ ھۇزۇرىدا بوپسىز...
ئابدۇكېرىم ئاببىاسوفنىڭ قىلغان چاقچىقىدىن باشقىلار كۈلۈپ كەتتى.
— ئۇلار مېنى ئۆزلىرىگە ئوخشىتىپ قالغان ئوخشايدۇ، — دېدى بۇ چاغدا نەمەت خەلپەتمۇ كۈلۈپ، — لېكىن مەن دېگەن بىر يولۋاس، مۇمكىن بولسا مېنى ھازىرلا يولغا سېلىۋېتىڭە،

بولدى.

— ئىلىخودا چارۋا كۆپ دەپ ئۇ يەرگە كۆز تىكىپسىز - دە، لېكىن ئۇ يەردىكى چارۋىلار يولۇاسقا يەم بولمايدۇ جۇمۇ، — رەخمجان سابىرھاجىنىڭ قىلغان بۇ چاقچىقىدىن يەنە بىرمۇنچە كۇلۇشمەك بولدى.

نەمەت خەلپىتىممۇ ياندۇرۇپلا:

— مەن دېگەن كۆندۇرۇلگەن يولۇاس، مال چارۋىلارغا تەگ-مەيمەن، بەلكى مال - چارۋىلارغا كۆز تىككەن چىلبۆرىلەرنى ئوۋلايمەن...— دېدى.

— ھازىر ئۇچۇش تەييارلىقى پۈتۈپ قالدى، — دېدى ئابدۇكېرىم ئاباباسوف جىددىي قىلىپ، — مەن تېخى يېقىندىلا غۇلجىدىن قايتىپ كەلدىم، رەخمجان ئاكام بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بىر ئايروپىلانىنى ئۇقۇشۇپ تەييار قىلىپ قويدۇق. يەنە بەش مىنۇت كېچىككەن بولسىڭىز ئايروپىلان ئۇچۇپ كېتەر ئىدى...

* *

— ئۇكەم، ماڭمۇ قورال بەرسىلە، بولسا گومىنداڭچىلار بىلەن ئاخىرقى نەپىسىم قالغۇچە بىر ئېتىشاي...

شۇ ھامان توپ ئىچىدە كۇلكە كۆتۈرۇلدى.

— غەيرىتىڭىزگە ئاپىرىن، جاسارىتىڭىزگە تەشەككۇر، — دېدى ئەخمەتجان قاسىمى كۇلۇپ، — سىز تېخى غۇلجىغا ئەمدىلا كەلدىڭىز، شۇڭا بىرنەچچە كۈن ئارام ئېلىشىڭىز لازىم...

نەمەت خەلپەت چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئىسھاقبېك سۆز ئالدى:

— ئاخمات، — دېدى ئۇ جىددىي رەۋىشتە، — سېنىڭ ھۆرمىتىڭگە مۇنچە سازاۋەر بولغۇدەك كىم ئادەم بۇ؟

— مەن سىلەرگە گېپىنى قىلىپ بەرگەن تۇرپانلىق نەمەت

خەلپىتىم دېگەن كىشى مۇشۇ، — دېدى ئەخمەتجان قاسىمى خۇشخۇيلۇق بىلەن، — ئۆز ۋاقتىدا خوجىنىياز ھاجى، مەخمۇت سەججاڭلار بىلەن خەلقنى ئازادلىققا ئېرىشتۇرۇش يولىدا ئەسكەر تارتىپ جەنۇبىي شىنجاڭغىچە يۈرۈش قىلغان كىشى. ئۇ تېخى شېڭ شىسەي تۇرمىسىدە مېنىڭ جېنىمنى قۇتقۇزۇپ قالغان...

— نىجاتكارىم دېگىن، — ئىسھاقبېك قاقاقلاپ كۈلدى.

— ئۇ مېنىڭلا ئەمەس، بەلكى ھازىرغىچە ئېزىلمۇاتقان يەتتە ۋىلايەت خەلقىنىڭ نىجاتكارى دېسەكمۇ بولىدۇ، — دېدى ئەخمەتجان قاسىمى كەسكىنلىك بىلەن، — چۈنكى ئۇ يېقىندا مەسئۇدىنىڭ يۇقىرى مەرتىۋە ئىنئام قىلىمەن دېگەنلىرىگە پەرۋاسۇ قىلماي بىز تەرەپكە قېچىپ كەلدى.

— يارايدۇ، باھادىر ئەزىمەت!

نەمەت خەلپەت ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ يېنىدىن قايتىپ چىقىپ قاندىن كېيىن، ئىچ پۈشۈقىنى بېسىش ئۈچۈن يالغۇز كوچىغا چىقتى.

بۇ ئۆكتەبىر ئايلىرى بولۇپ، گۈزەل غۇلجا شەھىرى كۈز پەسلىگە قەدەم قويغان، قورشاۋ تاملىق باغلاردىكى كۈزلۈك ئالمىلار مەڭزلىرىنى قىزارتقىنىچە ئۆزىنىڭ ئېگىز ئۆسكەن شاخلىرى بىلەن قورشام تام ئۈستىدىن مارىلاپ، «مېھمان، قېنى كەلمەسىز» دېگەندەك مارىشىپ، يېنىك شامالدا ئىرغاڭلاپ تۇراتتى.

بۇ چاغدا نەمەت خەلپەتنىڭ يېنىدىن بىر ئادەم ئۆتۈپ كەتتى. ئۆتۈپ كەتتىمۇ بىر ئىشنى ئېسىگە ئالغاندەك بولۇپ، دەرھال كەينىگە بۇرۇلدى:

— ھوي، توختىچۇ، ھېلىقى تۇرپانلىق نەمەت خەلپەتمۇ سەن؟

نەمەت خەلپەتمۇ كەينىگە ئۆرۈلدى:

— ئۆزلە...

— مېنى تونۇيالمايۋاتامسەن، تۇرمىدىكى چېغىمىزدا ئاغزى بېسىقمايدىغان قېرى مەھبۇس مەن بولىمەن.

ئۇلار قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى.
— غۇلجىغا قاچان كەلدىڭ؟
— تېخى تۇنۇگۈن.
— ئەخمەتجان بىلەن كۆرۈشتۇڭمۇ؟
— ھازىر ئۇنىڭ ھۇزۇرىدىن چىقتىم.
— ئۇنداقتا يۈرە...— ئۇ نەمەت خەلپەتنىڭ قولىنى تارتتى.
— نەگە بارىمىز؟
— ھەي، مەن ساڭا تۇرمىدە غۇلجىغا ئۆتۈپ قالساڭ سېنى مىڭبېگىنىڭ ئالمىلىق بېغىدا مېھمان قىلىمەن دېمىگەنمىدىم، تۇ-ۋا، شۇ چاغدا ئاغزىمدىن سائەت چىقىپ كەتكەن ئوخشايدۇ. بىزنىڭ كەنجىتاينىڭ تويىغىلا ئۇلگۈرۈپ كەپسەن ئەمەسمۇ!
ئۇلار سۆزىشىپ يۈرۈپ ئېگىز قورشاۋ تاملىق بىر ئالمىلىق باغقا كىرىپ كەلدى.
— مانا بۇ مېنىڭ بېغىم،— دېدى ئۇ نەمەت خەلپەتكە باغنى تونۇشتۇرۇپ،— ئىلىدا ئىنقىلاب غەلىبە قىلغاندىن كېيىن ھېلىقى مىڭبېگى دېگەن دۆيۈز ئۆز گۇناھىدىن قورقۇپ قاياقلارغىدۇر قېچىپ كېتىپتۇ، شۇنىڭ بىلەن مەن ئەخمەتجانغا دەپ يۈرۈپ بۇ باغلىق ھويلىنى سېتىۋېلىپ مۇشۇ يەرگە كۆچۈپ چىقتىم.
باغقا سېلىنغان ئوتقاشتەك گىلەم ئۈستىگە راسلانغان سورۇندا نەغمە ـ ناۋا ئەۋجىگە چىققان بولۇپ، ئىلى خەلقىنىڭ پەخىرلىك سازەندىلىرى بار ئىشقى بىلەن ناخشا توۋلىماقتا ئىدى.
— مەن سىلەرگە بىر مېھمان باشلاپ كەلدىم،— ناخشا ئاخىرلاشقۇچە ھۆرمەتتە تۇرغان ئۆي ئىگىسى سورۇن ئەھلىگە دېدى،— بۇ كىشى تۇرپانلىق نەمەت خەلپىتىم بولىدۇ.
سورۇن ئەھلى قوزغىلىپ ئۇنىڭ بىلەن تىنچ ـ ئامانلىق سوراشتى، لېكىن سورۇندىكى ئىككى سازەندە تۇمشۇقلىرىنى ئۇچ-لاشقىنىچە پېتىنى بۇزمای مەغرۇر ئولتۇرۇۋەردى. ئۇلار غۇلجا شەھىرىدىكى بايلاردىن بولۇپ، غۇلجىدا ئىنقىلاب غەلىبە قىلغاندىن كېيىن يېڭى قورۇلغان ھۆكۈمەتنى قوللاپ پۇل ئىئانە قىلىپ خەلق

تەرەپكە ئۆتكەن، شۇنداقلا ئەزەلدىن سەنئەتخۇمار، سازەندە كىشىلەردىن بولغاچقا، غۇلجا خەلقىمۇ ئۇلارنى يۇقىرىقى تۆھپىلىرىگە ئاساسەن ئارىغا ئېلىپ، سوروننىڭ تۆرىدىن ئوروۇن بېرىپ ئىززەتىنى قىلىپ كېلىۋاتاتتى. لېكىن ئۇلار ئەسلىي تەبىئىتىدىن بايىلارغا مەنسۇپ بولغاچقا، ئاسانلىقچە ئادەم ياراتمايتتى. بۇ كۇنلەردە غۇلجىغا كېلىپ تۇرىدىغان كىشىلەردىن نارازى بولۇپ تۇرغان بۇ بايلار دىماغلىرىنى قاققىنىچە: «ھىم، ناھايىتى بىر كەلگۈندى ئىكەنغۇ» دەپ قويۇشتى.

نەمەت خەلپەت سوروۇن ئەھلىنىڭ سالا ـ سۇلھ قىلىشى بىلەن سوروننىڭ يۇقىرىسىغا ئۆتكۈزۈلدى. شۇنىڭ بىلەن نەغمە ـ ناۋا يەنە باشلاندى. ئىلىنىڭ بىر يۇرۇش كوچا ناخشىلىرى ئوروۇندىلىپ بولغاندىن كېيىن، ئۇي ئىگىسى بىر سازەندىنىڭ قولىدىكى دۇتارىنى ئېلىپ نەمەت خەلپەتكە ئۇزاتتى.

— قېنى بىر چالە، تۇرمىدە ئېيتقان ناخشاڭدىنلا سېنىڭمۇ سازەندە ئىكەنلىكىڭنى پەملىگەنىدىم.

شۇنىڭ بىلەن چاقچاق باشلاندى:

— ئالامەت بۇرنى يامان قاۋان ـ دە بۇ، — دېدى ئارىدىن بىرى قوپۇپ، — ئۆزى ئىلىدا تۇروپ تۇرپانلىقنىڭ سازەندە ئىكەنلىكىنى پۇراپ بىلمۇالىدىغان.

— شۇڭا ئۆزى يېزىدا تۇروۋېمۇ مىڭبېگىنىڭ قاچقانلىقىنى پۇراپ بىلمۇالغان ـ دە!

ئۇي ئىگىسىنىڭ «قاۋان» لەقىمىگە كەلتۇروپ باشلانغان چاقچاق بىر پەس داۋاملاشقاندىن كېيىن، سوروۇن ئەھلى چاقچاقنى بولدى قىلىپ، نەمەت خەلپەتكە قارىدى.

— قارىساق موللام سۇپەت كۆرۇنمىدىلا، ناخشا ئېيتتىم دەپ مۇناجات ئوقۇپ سالمىسىلا جۇمۇ...

بۇ چاغدا ئۆزىنىڭ ئىلىغا كېلىپ ئىنقىلابچىلارغا قوشۇلۇش ئارزۇسىنىڭ ئەمەلگە ئاشقانلىقى ۋە ئىلى خەلق ناخشا ـ چاقچاقلىرىنىڭ سېھرىي كۈچىنىڭ ئەللەيلىشى بىلەن مۇڭلىنىپ ئولتۇرغان

نەمەت خەلپەتمۇ ئانچە تارتىشمايلا دۇتارنى قولىغا ئالدى.

— چالالامسەن؟

— دۇتار دېگەن ئاچ قالغانلار كېلىپ خالىغانچە ئاش ئۈسۈپ ئىچىدىغان چۆمۈچ ئەمەس.

بايلار ھۈزۈرلىنىپ كۈلۈشتى.

— چالغىلىمۇ بولۇر، — ئۇلارنىڭ ياپتىسىنى چۈشەنگەن نەمەت خەلپەتمۇ ئارتۇق سۆز قىلماي دۇتارنى تىرىكلىتىپ تارلىرىنى تەڭشىگەندىن كېيىن تۇرپاننىڭ يەرلىك ئاھاڭلىرىدىن «زېمىن» غا چېلىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ دۇتار تارىغا ئۇرۇلغان يېنىك قوللىرى، دۇتار پەدىلىرىنى سىيرىپ بېسىشلىرى سورۇن ئەھلىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتتى.

— يېتۈك سازەندە ئىكەنغۇ!

— ماھارىتى ئاجايىپ ئۈستۈن ئىكەن!

تۇرپاندىن ئىبارەت ئوتلۇق زېمىندىكى ھارارەتلىك قەلبلەر تەرىپىدىن ئىجاد قىلىنغان بۇ مۇڭلۇق كۈي ھېلىقى بايلارنىڭمۇ يۈرەكلىرىنى ئېرىتىپ سۇ قىلىۋەتتى.

— بولدى چالما، — ئۇلاردىن بىرى نەمەت خەلپەتنىڭ قولىغا ئېسىلدى، — مۇزىكاڭنىڭ تەسىرىدىن جېنىمىز چىقىشقا ئازلا قالدى.

— خەقنى كۆزگە ئىلمىغاندىكىن سىلەرنى ئۆلتۈرگىلى چېلىۋاتىدۇ...

بۇ چاغدا نەمەت خەلپەت چاققانلىق بىلەن ئاھاڭنى يۆتكىدى:

تال چىكەنلەپ مايسا بولدى،
قول سېلىپ كەلسەڭچۇ يار.
جان چىقار ھالەتكە يەتتى،
ھال سوراپ كەلسەڭچۇ يار...

— ئۆلمە، ھاي ئۆلمە، ياشاپ كەت زادى!!!

سورۇن قىزىقچىلىق ئىلكىدە يېرىم كېچىگىچە داۋاملاشتى.

*　　*

— ئۇكەم، مېنىڭ تەلىپىمنى ئويلىشىپ كۆردۈڭلارمۇ؟

— ئويلىشىپ كۆردۇق، — دېدى ئەخمەتجان قاسىمى كۇلۇپ تۇرۇپ، — سىزنىڭ ئىنقىلابقا بولغان ئاكتىپچانلىقىڭىز يۇقىرى، بۇنىڭغا مەن ئەمەس، ئارمىيىمىزدىكى ئىسھاقبېككە ئوخشاش يۇقىرى دەرىجىلىك گېنېرالالارمۇ قايىل بولۇشتى، لېكىن بىزنىڭ ئىنقىلابىمىز قانداقتۇر ھەممە ئادەم قوللىغا قورال ئېلىپ ئالدىنقى سەپكە بېرىش بىلەنلا غەلىبىگە ئېرىشىپ كېتەلمەيدۇ. بۇنىڭغا ئارقا سەپ خىزمىتىمۇ مۇھىم. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھازىر ئىلىغا يەتتە ۋىلايەت تەرەپتىن كېلىپ قوشۇلۇۋاتقانلارنىڭ سانىمۇ كۇندىن - كۇنگە كۆپىيىۋاتىدۇ. ئۇلارنى مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇشنىڭ ئۆزىمۇ مۇھىم بىر مەسىلە بولۇپ قالدى. خەلق بىزنى پاناھ تارتىپ، بىزگە ئىشىنىپ كەلگەنكەن، ئۇلارنى ياخشى ئورۇنلاشتۇرمىساق بولمايدۇ. شۇڭا بىز مەسلىھەتلىشىپ سىزنى بىز يېقىندا قۇرماقچى بولغان «يەتتە ۋىلايەت خەلقچىللىرى تەشكىلاتى» غا مەسئۇل بولۇشنى بېكىتتۇق. سىز كۆپنى كۆرگەن، ئىنقىلابىي ھاياتىڭىزدا پۈتۈن شىنجاڭنى ئايلىنىپ چىققان خەلقچىل كىشىسىز. بۇ تەشكىلاتقا رەھبەرلىك قىلىشقا سىزدىنمۇ مۇۋاپىقراق نامزات بولمىسا كېرەك.

شۇ قېتىمقى سۆھبەتتىن ئۇزاق ئۆتمەيلا غۇلجىدا «يەتتە ۋىلايەت خەلقچىللىرى تەشكىلاتى» قۇرۇلۇپ، نەمەت خەلپەت مەزكۇر تەشكىلاتنىڭ مەسئۇللۇقىغا تەينىلەندى. نەمەت خەلپەت «يەتتە ۋىلايەت خەلقچىللىرى تەشكىلاتى» غا مەسئۇل بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ زىممىسىدىكى يۈك بارغانچە ئېغىرلاشتى. چۈنكى بۇ كۈنلەردە خۇددى ئەخمەتجان ئەپەندى ئېيتقاندەك، غۇلجا ئازاب چېكىۋاتقان يەتتە ۋىلايەت خەلقى تەلپۈنىدىغان ئەزىز ماكانغا ئايلانغان بولۇپ،

يەتتە ۋىلايەتتىن كەلگەنلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئۈچۈنمۇ نۇرغۇن ئىقتىساد كېتەتتى، لېكىن بۇ چاغدا مىللىي ھۆكۈمەت يېڭى قۇرۇلغان، شۇنداقلا ئارمىيە ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەت ئارمىيىسى بىلەن ئۇرۇش قىلىۋاتقان بولغاچقا، ھۆكۈمەتمۇ ئېغىر ئىقتىسادىي بېسىمغا ئۇچرىغانىدى. شۇڭا مەبلەغ ھەل قىلىشنىڭ بىردىنبىر چارىسى يەنىلا خەلقنى سەپەرۋەر قىلىش ئىدى.

بىر كۈنى، نەمەت خەلپەت مۇھىم بىر ئىش بىلەن ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن كۆرۈشۈپ قايتاردا كوچىدا جۇل - جۇل كىيىنگەن بىر يىگىتكە ئۇچراپ قالدى. بايلارنىڭ بىر توپ بالىلىرى ئۇنىڭ كەينىدىن يۇرۇپ ئۇنى ھەدەپ مەسخىرە قىلماقتا ئىدى. نەمەت خەلپەت بالىلارغا تەنبىھ بېرىپ ئۇلارنى قوغلۇۋەتكەندىن كېيىن، ھېلىقى يىگىتتىن سورىدى:

— ئۇكەم، نەدىن كەلدىڭ؟

— كورلىدىن.

يىگىت يىغلاپ كەتتى. ئەسلىدە بۇ يىگىت كورلا شەھىرىدىكى مەلۇم بىر تىجارەتچىنىڭ يالغۇز ئوغلى بولۇپ، گومىنداڭ ئەسكەرلىرى ئۇلارنىڭ دۇكىنىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ، ئاتا - ئانىسىنى ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ يىگىت باشقىلارنىڭ «ئىلىدا نامراتلارنى، يېتىملارنى يۆلەيدىغان بىر ھۆكۈمەت بار» دېگىنىنى ئاڭلاپ بىر يىل بۇرۇن يولغا چىقىپ، قېقىلىپ - سوقۇلۇپ يۇرۇپ تېخى تۇنۇگۈنلا بۇ مۇبارەك دىيارغا قەدەم بېسىپتۇ.

«بىچارە خەلقىم!» نەمەت خەلپەت دەرھال ئۇ يىگىتنى باشلاپ تۇرالغۇسىغا يېتىپ كەلدى ۋە پاكىز يۇيۇندۇرغاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ كىيىملىرىنى كىيگۈزۈپ باش شتابقا ئېلىپ باردى. شۇنىڭ بىلەن بۇ يىگىت يېڭى ئەسكەرلەر قاتارىدىن ئورۇن ئېلىپ، ئىنقىلابىي كۈرەشكە ئاتلاندى. بۇ يىگىتنۇ مىللىي ئارمىيە قوينىدىن ئورۇن ئالدى، لېكىن ئىلىغا ئازادلىق ئىزدەپ كېلىۋاتقان يالغۇز مۇشۇلا بىر يىگىت ئەمەس - دە!

شۇنىڭ بىلەن نەمەت خەلپەت يەنە جاپالىق كۈرەشكە ئاتلاندى.

ئۇ خەلقنى ئويغىتىپ، خەلقنىڭ خەيرخاھلىقىنى قولغا كەلتۈرۈشـ
نى كۆزلەپ پۈتۈن ئىلىنى كېزىپ چىقتى. بۇ چاغلاردا ئىلى
رايونىمۇ ئازاد بولغىلى ئۇزۇن بولمىغاچقا نامراتلارنىڭ قولىدا
تۇزۇكرەك بىر نەرسە يوق ئىدى، لېكىن ئۇلار خەلپىتىمىنىڭ يەتتە
ۋىلايەت خەلقى ئۈچۈن كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ ئۇنى قۇرۇق يولغا
سالغۇسى كەلمەي، پۇلى بارلار پۇل، مېلى بارلار مال، ھېچنېمـ
سى يوقلار بىرەر قۇر كىيىم ياكى ياخشى تىلەكلەرنى بىلدۈرۈپ،
ئۇنى قىزغىن قارشى ئېلىشتى. ئۇ جاپالىق يول يۈرۈپ كۈنەسكە
بارغان كۈنى ئاجايىپ بىر تەسىرلىك ئىش يۈز بەردى. كۈنەس
ئەسلىدە قازاقلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جاي بولۇپ، ئۇلار
نەمەت خەلپەتنى كۆرۈپلا سوراشتى:
— ئەي سارت، نەدىن بولىرسەن؟
— تۇرپاندىن كەلدىم، — دېدى ئۇ ئوڭ قولىنى كۆكسىگە
ئېلىپ سالام قىلىپ تۇرۇپ.
بۇ چاغدا يول بويىدا ئاپتاپسىنىپ ئولتۇرغان بىر چال ئورنـ
ىدىن تۇرۇپ نەمەت خەلپەتنىڭ ئالدىغا كەلدى:
— ئۇنداقتا مويدىن خەلپەتنى بىلەمسەن؟
— بىلىمەن، — بىردىنلا نەمەت خەلپەتنىڭ يادىغا ھېيلىگەر
تۇلكە ياڭ زېڭشىن تەرىپىدىن قەتلى قىلىنغان تۇرپان دېھقانلار
قوراللىق قوزغىلىڭىنىڭ سەركەردىسى مويدىن خەلپەت كېلىۋې
لىپ، دىماغلىرى ئېچىشىپ كۆزلىرىدىن ئىككى تامچە ياش سىر
غىپ چۈشتى.
— قانداق، ئۇ كىشى ئامانمۇ؟ — سورىدى يەنە چال.
— مەرھۇم مويدىن خەلپەت شېھىتلىك مۇقامىغا يەتكىلى 30
يىلدىن ئاشتى...
شۇ ھامان چال ھۆركىرەپ يىغلىغىنىچە ئەتراپىنى بېشىغا كەيـ
دى. ئۇنىڭ سۆزلىرىدىن مەلۇم بولۇشىچە، مويدىن خەلپەت كۈـ
نەسكە كەلگەن چاغدا ئۇ 30 لاردىن ئاشقان يىگىت ئىكەن. نامراتـ
لىق دەستىدىن كۈن ئېلىش ئېغىر كېلىپ تۇرغان بۇ يىگىت

يامۇلدىن يېڭىلا قويۇپ بېرىلگەن مويدىن خەلپەتنىڭ سۆھبەتلىرىگە داخىل بولغان، شۇنداقلا ئۇنىڭ خىزمىتىدە بولۇپ شۇ چاغدىكى قازاق ئاخۇنلىرىدىن جاندار ئەلى مۇپتى، شېلى ئەلەم ئاخۇنلارنىڭ ھۇزۇرىدا بولغان كىشى ئىكەن.

ئۇ كىشى نەمەت خەلپەتنى دەرھال كىگىز ئۆيگە باشلاپ، قازاقلارنىڭ ئادىتى بويىچە تاي سويۇپ مېھمان قىلدى. بۇ قېتىم باشلانغان مېھماندارچىلىقتىن كېيىن بىرنەچچە كۈنلەرگىچە مېھماندارچىلىقنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدى. ھەربىر ئۆيدە بىردىن قوي سويۇلاتتى. قازاق ئاقسۆڭەكلىرى دومبىرانى سازلىغىنىچە قازاق خەلق ناخشىلىرىنى توۋلاپ، سورۇننى چاڭ كەلتۈرۈۋېتەتتى.

— مەن ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن كەلدىم، — دېدى بىر كۈنى نەمەت خەلپەت ھېلىقى چالغا ئەھۋال چۈشەندۈرۈپ، — ئۇچ ۋىلايەت خەلقى ئورنىدىن دەرس تۇرغاندىن كېيىن، ئىلى رايونى ئازاب چەككۈچىلەر تەلپۈنىدىغان ئەزىز جايغا ئايلاندى. ھازىر كۈندە دېگۈدەك بىر توپ ئادەم كېلىپ ئىلىغا توپلىشىۋاتىدۇ. ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىنى ئورۇنلاشتۇرۇش تولىمۇ زۆرۈر مەسىلىلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. شۇڭا مەن ھەرقايسىلىرىدىن يارەدەم تەلەپ قىلىپ چىقتىم. بولسا مېھماندارچىلىقنى مۇشۇ يەردە توختاتساق، ماڭا ئاتاپ سويۇلۇۋاتقان شۇ قويلارنى يارەدەم ھېسابىدا ھۆكۈمەتكە بەرسىلىرى، بىز ئىلىنى پاناھ تاپقىلى كېلىۋاتقان قېرىنداشلارنىڭ تۇرمۇشىغا ئىشلەتسەك!

— ئۇمۇ بولىدۇ. ئېركەش، قالىبىك، ئامانتاي ئۇچقۇرلىرىم، قېنى سىلەر؟

شۇ ھامان بۇركۈت كەبى ئۇچ ئەزىمەت بوسۇغىدا پەيدا بولدى.

— لەببەي ئاتا، بىرەر تاپشۇرۇقىڭىز بارمىكىن؟

— چاپسان بېرىپ يۇرت چوڭلىرىنى چاقىرىپ كېلىڭلار، مەسلىھەتلىشىدىغان ئىش بار!

ئۇلار چىقىپ كېتىپ بىردەمدىلا ئۆي ئىچى ئادەم بىلەن تولۇ-

دى. چال ئۇلارنى شىرداق ئۇستىگە تەكلىپ قىلغاندىن كېيىن نەمەت خەلپەتنىڭ تەلەپلىرىنى بايان ئەيلىدى.

شۇنىڭ بىلەن يۇرت قوزغىلىپ بايلار 10 دىن، قولى قىسقىلار بىردىن دېگەندەك قوي ـ ئۆچكە دېگەندەك جاندارلارنى يېتىلەپ كېلىپ بىر جايغا توپلىدى.

— بىزدىن خاپا بولىما، — دېدى چال نەمەت خەلپەت قايتاردا، — بىزنىڭ قولىمىزدىن كېلىدىغىنى شۇنچىلىكلا ئىكەن.

— ھېلىمۇ كۆپ ئاۋارە قىلدىم، كۈنەس خەلقىنىڭ، قازاق خەلقىنىڭ ھەممىتىگە مىڭ رەھمەت!!!

چالنىڭ ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇنغا سوزۇلغان دۇئاسىدىن كېيىن، قويلار قازاق چارۋىچىلارنىڭ ياردىمى بىلەن غۇلجىغا يەتكۈزۈلۈپ، غۇلجىغا كېلىۋاتقان يەتتە ۋىلايەت خەلقىنىڭ تۇرمۇشىنى ئورۇنلاشتۇرۇشقا ئىشلىتىلدى.

ئىلىنىڭ يۇلتۇزى ئۆچتى

ھەش - پەش دېگۈچە 1948 - يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرىمۇ بولۇپ قالدى. بۇ كۈنلەردە ئورنىدىن دەرس تۇرغان ئۇچ ژىلايەت خەلقى بايرام تەنتەنىسىگە چۆمگەن بولۇپ، يېزا - قىشلاقلاردىن مول ھوسۇل خەۋەرلىرى ئۈچۈپ كېلىشكە باشلىدى. دېمەك، بۇ يىل بەرىكەتلىك بىر يىل بولغان بولۇپ، دېھقانلار زىرائەتلىرىدىن مول ھوسۇل ئالغان بولسا، ئاۋۇل، يايلاقلاردىكى چارۋىچىلار ئۆز چارۋىلىرىدىن ھەسسىلەپ تۆل ئېلىشقانىدى.

— مەن نەمەت خەلپىتىمنى ئىزدەيتتىم، — پاكىز كىيىنگەن بىر قازاق يىگىت ئېتىنى چاپتۇرغىنىچە كېلىپ باش شتاب ئالدىدا ئاتتىن چۈشتى، — مەن نەمەت خەلپىتىمنى ئىزدەپ كەلگەن...

بۇ چاغدا نەمەت خەلپەت باش شتابتا ئەخمەتجان قاسىمى، ئابدۇكېرىم ئابباسوف، سەئىدۇللا سەيپۇللايوف قاتارلىق رەھبەر-لەر بىلەن مۇھىم بىر ئىش ئۈستىدە مۇزاكىرە ئېلىپ بېرىۋاتقان بولۇپ، نەمەت خەلپەت قاراۋۇل يىگىتنىڭ خەۋەر قىلىشى بىلەن تالاغا چىقتى.

— ھوي، ئامانتايمۇسەن ئوغلۇم، — نەمەت خەلپەت ياتسىراپ تۇرغان يىگىتنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئونىڭ قولىنى چىڭ سىقتى، — ئاتاڭ ياخشى تۇرۇۋاتامدۇ، كۈنەس خەلقى ئامانمۇ؟

— ياخشى، — دېدى يىگىت تارتىنىپ تۇرۇپ، — بۇ يىل چارۋىلاردىن ھەسسىلەپ تۆل ئالدۇق. شۇڭا ئاتام خەلپىتىم كېلىپ قويلىرىنى كۆرۈپ كەتسۇن دېۋىدى...

خەلپىتىمنىڭ كەينىدىن چىققان ئەخمەتجان قاسىمى دەرھال چاقچاق قىلدى:

— بەللى، خەلپىتىم، كۈنەسكە بېرىپ چارۋىدار بولۇپ كەپ-

تسكەنسىز ـ دە!

شۇ ھامان ئەتراپتىكىلەر كۈلۈشتى. بۇ چاغدا ھېچنېمىنى ئاڭقىرالمىغان نەمەت خەلپەت قازاق يىگىتكە تىكىلدى. بۇ چاغدا قازاق يىگىتمۇ بىر ئىشنى ئېسىگە ئالغاندەك پىسكىكىدە كۈلۈپ تاشلىدى ۋە سۆزگە كىرىشتى:

— سىز ھېلىقى چاغدا كۈنەسكە بېرىپ غۇلجىغا قايتقاندىن كېيىن، سىزنىڭ قايتىپ كەتكەنلىكىڭىزنى ئۇقمايلا قالغان بىر قىسىم چارۋىچىلار سىزنى مېھمانغا چىللاپ كەپتۇ. ئۇلار سىزنىڭ غۇلجىغا قايتىپ كەتكەنلىكىڭىزنى ئۇققاندىن كېيىن، بىز بەربىر بۇ قويلارنى خەلپىتىمگە ئاتىۋەتكەن، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ نامىدا بېقىپ تۇرايلى دەپ مەسلىھەتلىشىپ، ئۆزئارا يىغىش قىلىپ 40 ـ 50 تەك قوي قىلغانىدى. مانا بۇ يىل شۇ قويلار تۆللىگەن قوزىلار قوشۇلۇپ، قويلارنىڭ سانى بىرەر يۈزگە يەتتى. شۇڭا ئاتام ھازىر خەلپىتىم ئىشلەۋاتقان خىزمەتكە يەنە ئىقتىساد لازىم بولۇۋاتقاندۇر، بولسا خەلپىتىمنى چىللاپ چىقساڭ يايلاقتا بىرنەچچە كۈن ئارام ئېلىپ شۇ قويلارنى ئەكەتكەي، دەپ مېنى ئەۋەتتى.

— رەھمەت، خەلقنىڭ ھىممىتىگە مىڭلاپ تەشەككۈر! — نەمەت خەلپەت ئاران شۇ سۆزنىلا دېيەلىدى.

— شۇنداق، خەلقنىڭ ھىممىتىگە مىڭلاپ تەشەككۈر ئېيتماق لازىم، — بۇ چاغدا ئەخمەتجان قاسىمى سۆزگە قوشۇلدى، — خەلق بىزنى چۈشىنىدۇ، ئۆز ھاكىمىيىتىنى سۆيىدۇ، — ئۇ يەنە نەمەت خەلپەتكە چاقچاق قىلدى، — خوش، خەلپىتىم، سىز بۇ قويلارنى قانداق قىلماقچى، كۈنەسكە چىقىپ چارۋىدار بولاي دەمسىز ـ يا!؟

— سۇللا بىر گەپنى قىلىدىلاغۇ، ئۇكەم، — دېدى نەمەت خەلپەت بويۇنلىرىغچە قىزىرىپ، — ھازىر ئىقتىسادىنىڭ كەملىكىدىن يېڭىدىن كېلىۋاتقانلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئۈچۈن قېرى جەنمنى سېتىشقا ئاز قېلىۋاتسام، نەدىكى چارۋىدار بولۇشكەن ئۇ!

ئەتراپتىن يەنە كۈلكە كۆتۈرۈلدى.

— چېقىشىپ قويدۇم، — دېدى ئەخمەتجان قاسىمى كۈلۈپ، — قېرىغاندا خىزمەتلەر ئېغىر كېلىۋاتامدۇ - يا؟

— ياتالا، نېمىلەرنى دەيدىغاندۇر، بۇ ئوكەم، — بۇ چاغدا نەمەت خەلپەت ئۆزىنى ئوڭشۇۋالغاندى، — قېرىلىقنى ئاللىقاچان گومىنداڭچىلارغا تاشلاپ بەردۇق. غۇلجىغا قەدەم باسقان كۈندىن تارتىپ ئۆزۈمنى مەڭگۈ 18 ياش دەپ ھېسابلاپ يۈرىمەن دېسىلىرا!!

— يارايسىز، خەلپىتىم، جاسارىتىڭىزگە ئاپىرىن!

شۇ كۈنىلا نەمەت خەلپەت قاۋۇل بەش ئەزىمەتنى باشلاپ كۈنەسكە قاراپ يولغا چىقتى ۋە قازاق خەلقىگە رەھمەت ئېيتقاندىن كېيىن، قويلارنى ئەكېلىپ ئىنقىلابىي ھۆكۈمەتكە تاپشۇردى.

* *

بۇ كۈنلەردە غۇلجىدا تارقىلىۋاتقان خۇش خەۋەرلەر بۇلا ئەمەس بولۇپ، ئەخمەتجان قاسىمى، ئابدۇكېرىم ئابباسوف قاتارلىق ئىنقىلاب پېشۋالىرى ئۇزۇندىن بۇيان جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيە-سىنىڭ گومىنداڭ پارتىيىسى بىلەن بولغان كۈرەشلىرىگە دىققەت قىلىپ كەلگەنىدى. ئۇلار ئۆچ ۋىلايەت خەلقى ۋە جەڭگىۋار مىللىي قوشۇن ئارىسىدا ئاخبارات توردىن پايدىلىنىپ قىزىل ئارمىيىنىڭ ئېسىل ئىش ئىزلىرىنى تەشۋىق قىلىشنى يولغا قويغان بولۇپ، شۇ چاغلاردا ئاشكارا تارقىتىلىدىغان «ئازاد شەرقىي تۈركىستان» گېزىتىدىن باشقا، يەنە ھەرقايسى قىسىملار ئارا چىقىدىغان «كۈ-رەش»، «قوراللىق بۈركۈت»، «قەھرىمان»، «جەڭ خەۋەرلە-رى» قاتارلىق 10 نەچچە خىل شاپىگراف گېزىتىدە قىزىل ئارمە-يىنىڭ «ئۆچ چوڭ ئىنتىزام، سەككىز دىققەت» كەبى ئېسىل ئەنئەنىلىرى تونۇشتۇرۇلۇپ، ئارمىيە - خەلق ئارىسىدا ئۇلارنىڭ بۇ خىل ئېسىل ئەنئەنىلىرىنى ئۆگىنىش توغرۇلۇق چاقىرىقلار قىلىنغاندىن تاشقىرى، جۇڭگو خەلق ئىنقىلابىنىڭ «ئۆچ ئەڭگۈش-

تىرى» دىن بىرى مىللىي بىرلىك سەپ سىياسىتىنى ئۆگىنىش ۋە ئۇنى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ ئەمەلىيىتىگە تەتبىقلاپ ئىجرا قىلىش ئىلگىرى سۈرۈلگەن بولۇپ، ئۇچ ۋىلايەت خەلقى ئاربىسىدا «ئىنقىلابىي مىللىي بىرلىك سەپ» قۇرۇلۇشى چىڭ تۇتۇلۇپ، بۇ ساھەدە خۇشاللىنارلىق نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى. مىللىي بىرلىك سەپكە ھەر مىللەت خەلق ئىچىدىكى ۋەتەنپەرۋەر زاتلار، يۇقىرى قاتلام جامائەت ئەربابلىرى، دىنىي زاتلار، سودا ـ سانائەتچىلەر، ھەرخىل كەسىپلەردىكى نوپۇزلۇق كىشىلەر، تەرەققىيپەرۋەر يەر ـ سۇ ئىگىلىرى، كونا ئەمەلدارلار... قاتارلىق ھەرخىل تائىپە كىشىلىرى ئۈيۇشتۇرۇلۇپ، ئۇلارنىڭ ئىنقىلابغا بولغان قىزغىنلىقى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى.

نەمەت خەلپىتىممۇ ۋەتەنپەرۋەر دىنىي زات، شۇنداقلا ئىلغار پىكىرلىك زىيالىي بولۇش سۈپىتى بىلەن ئابدۇمۇتائالى خەلپەم، مۇھەممەتجان مەخسۇم، دامۇللا رازىيوف، ھىلالىدىن ھاجىم، ماژاروف، موگۇنتوف، ئەنۋەر مۇسابايوفلار بىلەن بىر قاتاردا ئىنقىلابىي مىللىي بىرلىك سەپكە قاتناشقانلار قاتارىدىن ئورۇن ئالدى.

بۇنى بىر خۇشاللىق دەپ قارىساق، خۇشاللىقنىڭ چوڭى تېخى ئەمدى كۆرۈلدى. ئەسلىدە ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق ئىلى ۋەكىللىرى ئۇرۇمچىدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئۇرۇمچى ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ، شەرقىي شىنجاڭ قاتارلىق جايلاردا ھەربىي بازىلارنى قۇرۇپ، ئىلى ئىنقىلابىنىڭ تەسىرىنى توسۇش ئۈچۈن قانلىق قىرغىنچىلىق يۈرگۈزۈشكە باشلىدى. ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ نۇتقىنى ئاڭلىغان، ئۇنىڭ بىلەن سۆھبەتلەشكەن، ئۇنىڭ سۆزلىرىنى تارقاتقانلىكى كىشىلەرنى، مەيلى ئۇلار چوڭ ـ كىچىك، ئەر ـ ئايال بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ھەممىسىنى تۇتقۇن قىلىپ تۇرمىگە تاشلىدى، ئۇردى، قىينىدى، يوشۇرۇن ئۆلتۈردى. بىراق خەلقنىڭ كۆزى ئەمدى ئېچىلىپ كەتكەنىدى، ئەركىنلىكنىڭ، ئازادلىقنىڭ قانداق بولىدىغانلىقى، ئۆز ھاكىمىيىتى ۋە ھۆكۈمىتى تىكلەنسە قانداق بولىدىغانلىقىنى ئىلى

ئىنقىلابىي ھاكىمىيىتى رەھبەرلىكىدىكى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ ئەمەلىيىتىدىن چوڭقۇر كۆرۈپ يەتكەنىدى. شۇڭا ئۇلار قۇربان بېرىشلەرگە پىسەنت قىلماي، ئارقا - ئارقىدىن يوشۇرۇن تەشكىلاتلارنى قۇرۇپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى ئۇرۇشنى ئەۋجىگە كۆتۈردى، لېكىن ئۇلار بىرلىككە كەلگەن بىر رەھبەرلىك يادروسىغا، بىرلىككە كەلگەن سىياسىي رەھبەرلىك ئورگىنىغا ئىگە ئەمەس ئىدى. پۈتكۈل ۋەزىيەتنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىپ تۇرغان ئەخمەتجان قاسىمى پۈتكۈل شىنجاڭ خەلقىنى مۇنتىزىم بىرەر رەھبەرلىك ئورگىنىغا، سىياسىي جەھەتتە دائىمىي يېتەكچى تەشكىلاتقا ئىگە قىلىش مەقسىتىدە باش قاتۇرۇپ، ئاخىرى يەتتە ۋىلايەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ۋە ئىلىدا قۇرۇلغان ھەرخىل تەشكىلاتلارنى بىر بايراق ئاستىغا ئۇيۇشتۇرۇپ، ئىنقىلاب مېۋىسىنى تېزرەك قولغا كەلتۈرۈشنى كۆزدە تۇتۇپ، «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» قۇرۇش تەسەۋۋۇرىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ بۇ پىلانى ئوتتۇرىغا قويۇلغاندىن كېيىن، ئىلىدىكى ھەر مىللەت خەلقى ۋە ھەرقايسى تەشكىلاتلارنىڭ قىزغىن قوللىشىغا ئېرىشىپ، «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» قۇرۇلدى ۋە ھەرقايسى تەشكىلاتلار مەزكۇر تۇغ ئاستىغا ئۇيۇشتى. «ئىتتىپاق» قۇرۇلغاندىن كېيىن دېموكراتىك سايلام ئېلىپ بېرىلىپ ئەخمەتجان قاسىمى مەزكۇر «ئىتتىپاق» نىڭ رەئىسلىكىگە، ئىسھاقبېك مونونوف مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە سايلاندى. نەمەت خەلپىتىم بولسا «ئىتتىپاق» نىڭ ھەيئەت ئەزالىرى قاتارىدىن ئورۇن ئالدى.

دەرۋەقە بۇ كۈنلەردە نەمەت خەلپىتىم ناھايىتى ئالدىراش بولۇپ كەتكەن بولۇپ، ئۇ بىر تەرەپتىن ھۆكۈمەت ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن قەلبىنى سازلاپ، ئازاب - ئوقۇبەت ئىلكىدە خۇددى «ئوتتىكى قىل» دەك تولغىنىۋاتقان يەتتە

ۋىلايەت خەلقىنى تېزرەك ئازادلىققا ئېرىشتۈرۈش ۋە بۇنىڭ ئۈچۈن ئازاد بولغان ئۈچ ۋىلايەت خەلقىنىڭ ئىش ئىزلىرىنى ئۆرنەك قىلىش مەزمۇن قىلىنغان نۇرغۇن جەڭگىۋار شېئىرلارنى يازدى. ئۇ ئۆزىنىڭ «پەرىشان بولما» ناملىق شېئىرىدا بۇ جەھەتتىكى ھېسسىياتىنى مۇنداق ئىپادىلىگەنىدى:

پەرىشان بولما

ئىزدىسەڭ سەن ئازادلىق بولما پەرىشان ئەي كەمى،
ھەر يارالغان پىل ئەمەس، دۇنيادا ئىنسان ئەي كەمى.
سەن ھامان قىلساڭ ئىختىيار كەڭلىك زامانىنى دائىما،
لېكىن كەلمەس سەئىسىز[1] ئىلكىڭگە ئاسان ئەي كەمى.

كەچمىگۈنچە جاندىن جانانغا يەتمەس ھېچ كىشى،
قەھرىمان ھەم پالۋان جانانغا قۇربان ئەي كەمى.
قالمىغۇنچە تامچە قان قالما كۆرەش مەيدانىڭدىن،
ئىجتىھات قىل توختىماي بەخت ـ پاراۋان ئەي كەمى.

ئۈچ ۋىلايەت خەلقى تاپمىش مۇستەبىتلەردىن نىجات،
زۇلۇمدىن يەتتە ۋىلايەت زارى ھەيران ئەي كەمى.
قايغۇرۇپ كۆپ يىغلىما خەلقىڭنى ياد ئەيلەپ تولا،
چۈن ئۇلارنىڭ دائىما ئىمكانى كۆرەش ئەي كەمى.

تاپسا بۇ يەتتە ۋىلايەت خەلقى قۇللۇقتىن نىجات،
ھېچ ئەجەب ئەمەس پاناھىم بەرسە پەرمان ئەي كەمى.
ئول جەنۇب ساھىلىدىكى دىلخەستىلەرنىڭ دەردىگە،
ئىزدىگىل تىنماي ھەمىشە دورا ـ دەرمان ئەي كەمى.

① سەئىسىز — سەۋەبسىز دېگەن مەنىدە.

بۇ ماكان قويدۇڭ قەدەم شۇندىن بۇيان تاپتىڭ ئامان،
ئول جەنۇبتا سەن ئىدىڭ مەھبۇس زىندان ئەي كەمى.
مەيدان ئارا مەردلىكىڭنى كۆرسەت ئەمدى خەلق ئۈچۈن،
ئايلىنىپ كەتسۇن تېنىڭدە مىڭ جان بولسا ئەي كەمى.

بولسا ئازاد ھەربىر كىشى، يۈرسە خۇشال بۇندىن بۇيان،
ھېچ كىشىنىڭ كۆڭلىدە قالمىغاي ئارمان كەبى.
نېئمەتۇللا دەر ئېتسم، مەشھۇل لەقەم ئېتسم كەمى،
تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يېرىدۇر ئۇشبۇ تۇرپان ئەي كەمى.

* *

ھەش - پەش دېگۈچە بىر يىل ئۆتۈپ، 1949 - يىلىمۇ ئاۋغۇست ئايلىرىغا قەدەم قويدى. بۇ كۈنلەردە ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق رەھبەرلەرنىڭ ئوتلۇق يۈرىكى دۈپۈلدەپ سوقۇپ، ھايا-جانلىق كۆلكىلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. چۈنكى بۇ چاغدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەئىسى ماۋ زېدۇڭ ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىرىگە مەخسۇس تېلېگراممىا يوللاپ، ئۇلارنى يېقىندا ئېچىلماقچى بولغان 1 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭەش يىغىنىغا تەكلىپ قىلغانىدى.

تېلېگراممىا كەلگەن كۈنى ئەخمەتجان قاسىمى نەمەت خەلپە-تىمنى ئۆيىگە چاقىرتتى.

— مانا بۇنى كۆرۈپ باقسىلا، — دېدى ئۇ خۇشاللىق بىلەن تېلېگراممىنى ئۇنىڭغا ئۇزۇتۇپ، — رەئىس ماۋ زېدۇڭ بېيجىڭدا تۇرۇپ بىزگە مەخسۇس تېلېگراممىا ئەۋەتىپتۇ. ئۇ بىزدىن يېقىندا ئېچىلماقچى بولغان 1 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك سىياسىي مەسلە-ھەت كېڭەش يىغىنىغا ۋەكىل ئەۋەتىشىمىزنى تەكلىپ قىلىپتۇ تېخى!

— ئەجەب ئوبدان گەپلەرنى قىلىدىلاغۇ، ئۇكەم، — دېدى نەمەت خەلپەتمۇ كۈلۈپ، — خۇدايىم سەپەرلىرىنى ئوڭ قىلغاي، بىز ھەربىر نامىزىمىزدا ئاللادىن ھەرقايسىلىرىنىڭ ئامانلىقىنى تىلەپ تۇرىمىز.

— لېكىن، — دېدى ئەخمەتجان قاسىمى جىددىي قىلىپ، — ھازىر ئۇچ ۋىلايەت خەلقى ئازاد بولغان بىلەن يەتتە ۋىلايەتتە زۇلۇم ھەدەپ ئەۋج ئالماقتا. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىلىدىمۇ پۈرسەتپەرەس كىشىلەرنى يوق دەپ كەتكىلى بولمايدۇ، ئەگەر بىز كېتىپ قالساق، بىرەر چاتاق چىقىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەۋاتىمەن.

— ھەي ئۇكەم، — دېدى نەمەت خەلپەتتىم ئويچان قىياپەتتە، — بۇ دېگەنلىرىمۇ دۇرۇس، «ھايۋاننىڭ ئالىسى تېشىدا، ئادەمنىڭ ئالىسى ئىچىدە»، بۇندىمۇ يوق دەپ كەتكىلى بولمايدۇ، — ئۇ بىردەم ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن سۆزگە كىرىشتى، — ئۇنداق ئەندىشە بولىدىغان بولسا، بېيجىڭغا بارىدىغان ئىشنى ۋاقتىنچە ئاشكارىلىماي، بىرەر يەرگە خىزمەت تەكشۈرگىلى بارىمىز دەپ مېڭىۋېرىمىدىلا!

— ھۇششەرە، خەلپىتىم، ئەقلىڭىزگە ئاپىرىن، سىزنىڭ ئويلىغىنىڭىز مېنىڭ ئويلىغانلىرىم بىلەن ئەجەب ئوخشاش چىقتىيا!

شۇنداق قىلىپ 1949 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى سەھەردە ئەخمەتجان قاسىمى، ئىسھاقبېك مونونوف، ئابدۇكېرىم ئابباسوف، دەلىلخان سوگۇربايوف، لو جى قاتارلىق رەھبەرلەر غېنى كېرىموف ۋە ئابدۇرېشىتلارنىڭ خىزمەتچىلىكى بىلەن ئالتايغا خىزمەت تەكشۈرگىلى بارىمىز، دەپ قويۇپ ماشىنىغا ئولتۇرغىنىچە يۇرۇپ كەتتى.

* *

9 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى ئىدى، چۈشتىن كېيىن سائەت 2

ده سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ غۇلجىدىكى كونسۇلخانىسىدىن سەيپىدىن ئەزىزىنى جىددىي چاقىرتتى ۋە ھال - ئەھۋالنۇ سورىماي، موسكا- ۋادىن كەلگەن جىددىي تېلېگراممىنى ئوقۇپ بەردى: «ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىقىدىكى ۋەكىللەر ئۆمىكى ئولتۇرغان ئايروپىلان ئىركۇتسكى شەھىرىدىن ئۆتۈپ، بايقال تاغ تىزمىلىرىغا يېقىنلاشـ- قاندا ھاۋا كىلىماتى ناچارلىشىپ، بەختكە قارشى تاغقا سوقۇلۇپ كەتتى. ئايروپىلاندىكى 17 كىشىنىڭ ھەممىسى قازا قىلدى!»

— يالغان، — دەپ ۋارقىرىۋەتتى سەيپىدىن ئەزىزى ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ. ئۇ تېلېگراممىنى مىجىقلاپ تۇتقىنىچە ماشىنا بىلەن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ مۇشۇ ۋەكىللەر ئىشى بىلەن غۇلجىغا كەلگەن مەخسۇس ۋەكىلى دېڭ لىچۈننىڭ ياتقىغا كىردى.

— شۇم خەۋەر، — دېدى دېڭ لىچۈن چۆچۈپ، — مەن پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىغا دوكلات قىلىمەن!

بۇ خۇددى شائىرنىڭ:

ئىلى يۇلتۇزى لەھەتكە كەتتى،
خەلقنىڭ پەريادى پەلەككە يەتتى.
ئەركىنلىك ئىدىغۇ ئۇنىڭ ئىزدىشى،
ئارمانىنى قالدۇرۇپ كەلمەسكە كەتتى.

دەپ يازغىنىدەك، غۇلجا ئاسمىنى ئەخمەتجان قاسىمى، ئىسھاقبېك مونونوف، ئابدۇكېرىم ئابباسوف، دىلىلقان سوگۇربايوف، لو جـ- دەك چاقناپ تۇرغان يۇلتۇزلىرىدىن ئايرىلدى. غۇلجا ماتەم قايغۇـ- سىدا ھۆڭگىرەپ يىغلىدى، ئىلى دەرياسى قەھرلىك ئۆركەشلىدى!

دەرۋەقە، بۇ كۈنلەردە ئۇچ ۋىلايەت خەلقىلا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن شىنجاڭدىكى ئازادلىققا تەشنا قەلبلەر چوڭقۇر قايغۇدا قالغان بولۇپ، ئۇلار ئۆز پەرزەنتلىرىنىڭ ئۆلۈمىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن خۇددى باش باھارنىڭ بۇلۇتىدەك زار - زار ياش تۆكمەكتە ئىدى.

ئارمان كۇلگەن كۇنلەردە

1949 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۇنى رەئىس ماۋ زېدۇڭ تېيەنئەنمېن مەيدانىدا پۈتۈن دۇنيا خەلقىگە «جۇڭگو خەلقىنىڭ ئور-نىدىن دەس تۇرغانلىقى» نى، «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى» نىڭ قۇرۇلغانلىقىنى رەسمىي جاكارلىدى. ئاردىن ئۇزۇن ئۆتمەي، يەنى 10 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۇنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى-نىڭ ئالدىن يۈرەر قىسملىرىنىڭ بروڭبۇك تۇەنى ئۇرۇمچىگە كىلىپ، شىنجاڭ ئاسمىنىدا «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى» نىڭ بەش يۇلتۇزلۇق قىزىل بايرىقىنى جەۋلان قىلدۇردى. بۇ چاغدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۇمەتنىڭ رەئىسلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتەۋاتقان بۇرھان شەھىدى ئەپەندى ئۆزىنىڭ گومىنداڭ ھۆكۇمىتى بىلەن بولغان ئالاقىسىنى ئۇزۇپ، ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى جاكارلىغان بولۇپ، شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد قىلىندى. 1910 ـ يىللـ-ىردىن باشلاپلا خەلقنىڭ ئازادلىق ئىشلىرى ئۈچۈن بارلىقىنى ئاتـ-ۋەتكەن نەمەت خەلپىتىم بۇ ئاسايىشلىق زامانىدىن دىلى سۆيۈنۈپ، ئازاد زامانىنى كۆيلەيدىغان نۇرغۇن شېئىرلارنى يازدى.

1950 ـ يىلىدىن باشلاپ مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ھەيئەت ئەزاسى بولۇپ سايلانغان نەمەت خەلپەت 1955 ـ يىلى، يەنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغاندا، يەنە شەرەپ بىلەن «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەش» نىڭ ھەيئەت ئەزالىقىغا سايلاندى ھەمدە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايون-لۇق خەلق ھۆكۇمىتى تەرىپىدىن تۇرپان ناھىيىلىك سىياسىي كې-ڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە تەينىلىنىپ، ئانا يۇرتى تۇرپانغا كېلىپ تۇرپان خەلقى ۋە ئەزىز دوست ـ بۇرادەر، قوۋم ـ قېرىن-

داشلىرى بىلەن جەم بولدى.

بۇ چاغلاردا ئاللىقاچان مويىسپىتلار قاتاردىن ئورۇن ئالغان نەمەت خەلپىتىم تۇرپانغا كەلگەندىن كېيىنمۇ يەنە بېلىنى چىڭ باغلاپ، تۇرپان، پىچان، لۇكچۇنلەرنى ئارىلاپ يۈرۈپ، شۇ جايلار-دا ئېلىپ بېرىلىۋاتقان ئىجارە كېمەيتىش ھەرىكەتلىرىگە رەھبەرلىك قىلىپ، بۇ ساھەدە نۇرغۇن تۆھپىلەرنى ياراتتى.

1955 - يىلى 12 - ئاي مەزگىللىرى بولسا كېرەك، بېشىغا كەمچەت تۇماق، ئۇچىسىغا تاشلىق جۇۋا كىيگەن شالاڭ ساقاللىق بىر كىشى لۇكچۇن دىيارىغا قەدەم باستى. بۇ كىشى ئۇزۇن يىللىق تارىخىي سىناقلارنى باشتىن كەچۈرۈپ، يېتۈك بىر رەھبەرگە ئاي-لانغان نەمەت خەلپىتىم بولۇپ، ئۇ بۇ قېتىم كىندىك قېنى تۆكۈل-گەن ئەزىز ئانا يۇرتى لۇكچۇنگە ھەم زىيارەت ئۇچۇن، ھەم ئۇ يەردىكى خىزمەتلەرگە يېتەكچىلىك قىلىش ئۇچۇن كەلگەنىدى.

نەمەت خەلپەتنىڭ لۇكچۇنگە قەدەم باسقانلىقىنى ئاڭلىغان پۇ-تۇن يۇرت قوزغىلىپ ئۇنى قىزغىن قارشى ئالدى. ئۇ بۇ قېتىمقى سەپىرىدە لۇكچۇن خانلىق مەدرىسىنى تاۋاپ قىلىپ، قەبرىگاھلارنى زىيارەت قىلدى ھەمدە يۇسۇپبەينىڭ قورۇسىدا (ھازىرقى پاراۋاز-لىق دوختۇرخانىسى) پۈتۈن لۇكچۇن خەلقىگە نۇتۇق سۆزلەپ، ئۇلارغا جۈشكۈ كومىتېتىنىڭ پارتىيىسىنىڭ ماھىيىتىنى چۈ-شەندۈردى.

لۇكچۇن قەدىمىي تارىختىن بۇيان ئۆتكەن ھەرقايسى بەگلىك، ۋاڭلىقلارنىڭ پايتەختى بولۇپ كەلگەن يۇرت بولۇشى بىلەن بۇ يۇرتتا ۋاڭ، بەگ ئەۋلادلىرى ناھايىتى زور سالماقنى ئىگىلىگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ يېڭى ھۆكۈمەتكە قارىتا چۈشەنچىسى دېگەندەك ئېنىق ئەمەس ئىدى. نەمەت خەلپىتىم كېلىپ ئىدىيىۋى خىزمەت ئىشلىگەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ كۆڭۈللىرىمۇ جايىغا چۈشۈپ، ئۆز خاتالىقلىرىنى تونۇپ سوتسىيالىستىك ئىشلەپچىقىرىشقا ئاتلاندى.

* *

1957 ـ يىلى نەمەت خەلپىتىم ئوتتۇرىغا تارتىپ چىقىرىلىپ بىھۇدە ئازاب چەكتى. ئۇ خىزمىتىدىن مەجبۇرىي ھالدا توختىتىپ قويۇلۇپ سازايى قىلىندى، مەجبۇرىي ئەمگەككە سېلىندى. ئۇنىڭ شۇ يىللاردا يازغان ئەسەرلىرى بولسا «جىنايەت پاكىتى» قىلىنىپ مۇسادىرە قىلىنىپ كۆيدۇرۇۋېتىلدى.

بىر ئۆمۈر خەلق ئازادلىق ئىشلىرى ئۈچۈن يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلغان بۇ پېشقەدەم ئىنقىلابچىنىڭ تارتىۋاتقان ئازابلىرىنى ئۇرۇمچىدە تۇرۇپ ئاڭلىغان بۇرھان شەھىدى، سەيپىدىن ئەزىزى، ئۇيغۇر سايرانى، ياسىن خۇدابەردى ۋە ئىبراھىم تۇردىغا ئوخشاش پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى مەخسۇس ئادەم ئەۋەتىپ، ئۇنىڭ مەسىلىسىنى ئېنىقلاپ، ئۇنىڭ ئۇستىدىكى «تۆھمەت» لەرنى سۇ-پۇرۇپ تاشلاپ، خىزمىتىنى يەنە ئەسلىگە كەلتۈردى.

پۈتۈن جۇڭگو خەلقى بەش يۈلتۇزلۇق قىزىل بايراق ئەتراپىغا زىچ ئۈيۈشۈپ، خۇشاللىق تەنتەنىسى قىلىۋاتقان ئۇلۇغ كۈنلەردە، يەنى 1962 ـ يىلى 5 ـ ئايلاردا بۇ زات سۆرەلمە خاراكتېرلىك قان قېتىشىش كېسىلى ۋە يۈرەك سانجىقى بىلەن ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى. بۇ قېتىممۇ يەنە ئۇرۇمچىدىكى بىر قىسىم رەھبەر-لەر بىۋاستە قول تىقىپ ئۇنى شىنجاڭ تېببىي ئىنستىتۇت قارىمە-قىدىكى 1 ـ دوختۇرخانىغا ئاچقتى، لېكىن ئۇزۇن يىللىق تۇرمە ھاياتى ۋە 1957 ـ يىلىدىكى ھەربىكەتتە كۆڭلى قاتتىق ئازار يېگەن نەمەت خەلپىتىم 1962 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى 74 يېشىدا يورۇق دۇنيا بىلەن مەڭگۈلۈك ۋىدالاشتى.

پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى ئۇنىڭ جەسىتىنى ئۇرۇمچى ئۇلانبايدىكى «قەھرىمانلار قەبرىستانلىقى» غا قويۇشنى ئويلاشقان بولسىمۇ، لېكىن مەرھۇمنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى ۋەسىيىتىگە ئاسا-سەن، ئۇنىڭ جەسىتى تۇرپانغا يۆتكەپ كېلىنىپ، تۇرپان مۇرتۇق-تىكى مەۋلانە ئابدۇلھەمىد غوجام قەبرىستانلىقىغا دەپنە قىلىندى.

مەرھۇم قىسقىغىنە ھاياتلىق مۇساپىسىدە ئۇچ دەۋر (فېئودال ژاك ـ غوجىلار دەۋرى، گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقى دەۋرى ۋە ئازاد-لىق دەۋرى) نى باشتىن كەچۈرگەن بولۇپ، ئۇنىڭ ھايات پائالىيە-تىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا 20 يېشىدىن باشلاپلا ئەلگە تونۇلغان جاما-ئەت ئەربابى بولۇش سۈپىتى بىلەن خەلقنى ئازادلىققا ئېرىشتۈرۈش يولىدا بىر ئۆمۈر كۈرەشكەن مەنىلىك ھايات ئىدى.

ئۇ يەنە پۈتكۈل ھاياتىدا ئەل ئوغلانلىرى بىلەن مۇرىنى مۇرىگە تىرەپ جەڭ قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئەينى دەۋر رېئاللىقى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن يالقۇنلۇق شېئىرلارنى يېزىپ، ئېزىلگۈچى خەلق ئام-مىسىنىڭ ھۆرلۈك، ئازادلىققا بولغان ئىنتىلىشلىرىنى ئۆزىنىڭ پاساھەتلىك شېئىرىي جۈملىلىرىدە ئىپادىلەپ، ئۆزىنىڭ ئەلەمدە ۋە قەلەمدە تەڭ يېتىشكەن ئۇلۇغۋارانە روھىنى نامايان قىلغانىدى. لېكىن ئۇنىڭ 1935 ـ يىلىغىچە يازغان شېئىرلىرى جاللات شېڭ شىسەينىڭ قولىدا، قالغانلىرى ئازادلىقتىن كېيىنكى ھەرخىل ئىجتىمائىي ھەرىكەتلەر جەريانىدا كۆيدۈرۈۋېتىلگەنلىكتىن، پارتە-يە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ھەر تەرەپلىمە ئىزدەشلەر ئارقىلىق مەرھۇمنىڭ خەلق تەرە-پىدىن ساقلاپ قېلىنغان بىر قىسىم شېئىرلىرى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1982 ـ يىلى نەشر قىلغان «گۈدۈك» ناملىق توپلامغا كىرگۈزۈلدى.

ئاخىرقى سۆز

مەن بۇ ئەسەرنى يېزىش جەريانىدا ئۆزۈم توپلىغان بىر قىسىم ماتېرىياللاردىن باشقا يەنە ئالىم ـ ئەدىبلىرىمىزدىن مەرھۇم ئابدۇ-رېھىم ئۆتكۈر ئەپەندىنىڭ «ئويغانغان زېمىن»، مەرھۇم زوردۇن سابىرنىڭ «ئانا يۇرت»، مەرھۇم خېۋىر تۆمۈرنىڭ «بالدۇر ئويغاغان ئادەم» ناملىق تارىخىي رومانلىرىدىن ۋە پېشقەدەم يازغۇچى مۇھەممەت شاھنىيازنىڭ «بالدۇر ئويغانغان ئادەم — ئابدۇخالىق ئۇيغۇر»، تۇرسۇن ئەرشىدىنىڭ «ئەركىنلىك جەڭچىسى — ئەخمەتجان قاسىمى» قاتارلىق كىتابلاردىن ۋە تارىخچى شېرىپ خۇشتارنىڭ «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ 25 ـ قىسمىغا بېرىلگەن «دېموكراتىك شائىر نەمەت خەلپەت (كەمى) نىڭ ھاياتى توغرىسىدا» ناملىق ماقالىسىدىن ئۇنۇملۇك پايدىلاندىم. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە «تۇرپان تارىخ ماتېرىياللىرى»، «پىچان تارىخ ماتېرىيال-لىرى» دىن مەنبەلەرمۇ ئالدىم.

بۇنىڭدىن باشقا يەنە بۇ ئەسەرنى يېزىش جەريانىدا مېنى قوللاپ- قۇۋۋەتلەپ يېقىندىن ياردەمدە بولغان مەرھۇم نەمەت خەل-پىتىمنىڭ قىزى ئىمىنخان ئانىغا، ئابدۇللا پەيزۇللا ئەپەندىگە، تۇرپان شەھەرلىك سىياسىي كېڭەش تارىخىي ماتېرىياللار ئىشخانا-سىدىكى كېرەم تۇرسۇن ئەپەندىگە ۋە ماڭا يول كۆرسىتىپ مەزكۇر ئەسەرنىڭ يورۇقلۇققا چىقىپ ئوقۇرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشۈشىگە تۈرتكە بولغان دىلكەش دوستۇم، شائىر، يازغۇچى ئۆمەرجان سە-دىق ئەپەندىلەرگە چوڭقۇر تەشەككۈرۈمنى بىلدۈرىمەن.

نەمەت خەلپەت

(رومان)

ئاپتورى: ياقۇپ ئسمايىل
مەسئۇل مۇھەررىرى: ئىمىنجان ھەمدۇللا
مەسئۇل كوررېكتورى: ئابلىز ئابباس
مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى: مىرادىل ئابىت
نەشر قىلىپ تارقاتقۇچى: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى
ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 ـ نومۇر
پوچتا نومۇرى: 830001
باسقۇچى: شىنجاڭ جىنبەن مەتبەئەچىلىك چەكلىك شىركىتى
سانتقۇچى: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسى
فورماتى: 880×1230 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 10.125
نەشرى: 2007 ـ يىلى 7 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
باسمىسى: 2007 ـ يىلى 7 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
تىراژى: 1—4100
كىتاب نومۇرى: ISBN 978—7—228—10128—3
باھاسى: 21.00 يۈەن